

84(59)4
K59

МАТ ҚОРЖОВОВ

АФСЕВНЕ

Азамат ҚОРЖОВОВ

АФСҮН

Ҳикоялар

Тошкент – 2015

УЎК: 817.544.133-7 (Узб)6

КБК:76.276.3

С-44

Қоржовов, А.

Афсун (ҳикоялар)/А.Қоржовов.–Т.: Tafakkur, 2015. 256 б.

УЎК 817.544.133-7 (Узб)6

КБК:76.276.3

Кунларнинг бирида ғаройиб воқеа содир бўлади. Гуё ҳаёт уммонига кимдир тўр ташлаб, тинчгина яшаётган инсонни илинтиради. Энди тўрдан чиқмоқлик, яъни курашмоқлик керак. Кураш эса ҳеч қачон машаққатсиз кечмаган. Ким тўсиқларни енгиб ғолиб бўлади, ким абадий мағлубиятга учрайди, тириклик фаслининг кейинги кунларида билиб бораверамиз.

Азамат Қоржововнинг "Афсун" номли китобидаги қаҳрамонларнинг ҳаёти ҳам бир кун ичида ўзгариб кетади. Ёши қизлар, ёши йигитлар, аччиқ-чучукни татиб қўйган ўрта ёшли эркагу аёллар, ҳатто чупон кўрасидаги итлар ҳаётидан олинган ҳаётий-маиший, детектив, мистика жанрларидаги ҳикоялар сизга манзур бўлади деган умиддамиз. Ижодкорнинг "Қора либосли келинчак" номли китобидан кейин бу иккинчи ҳикоялар тўпламидир. Ундан аввал муаллифнинг "Қил устидаги тақдир", "Дубайдаги минг бир кеча", "Ҳеч қачон йиғлама", "Якшанбага ўтар кечаси", "Йўқолган қиздан мактублар", "Зулмат маликаси", "Сўнги гуноҳ", "Бехосият уй" каби бир неча қиссалари кенг китобхонлар омма-сида катта қизиқиш уйғотган эди.

Тақризчи:

Лукмон БҮРИХОН – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

ISBN 978-9943-24-140-4

Abdulla Qodiriy nomidagi

viloyat AKM

INV № 166525-2019

© «Tafakkur» нашриёти, 2015

ИККИ ИТ АФСОНАСИ

Атроф бир зум ёришди. Осмон қарсиллаб ёрилиб, ёмғир қуя бошлагач, четдаги кулбада хира чироқ ёнди. Ҳаял ўтмай эшик заиф ғийқиллаб, мункайган шарпа қўтонга яқинлашди. Эски чопони тугул, оппоқ соқоли ҳам ивиган чўпон саксон ёшни уриб қўяёзган, умр бўйи тоғу тошларда қўй боққан, фарзандларини ҳалол меҳнат билан едириб-ичириб, ўқитиб, уйли-жойли қилган, ҳали-ҳануз тиниб-тинчимайдиган чол эди. Кампири қазо қилганига ўн йилдан, фарзандлари тоғларни тарк этганига ўттиз йилдан ошган бўлса-да, у на қасбидан, на умри ўтган ердан кечди.

— Хаҳ, қурмағур, — деди томнинг ўпирилган жойини кўргач. — Эртага шифер-төпмасам, бунақа об-ҳавода клёнка ярамайди. Лекин эртагача бир амалламасам бўлмас-ов.

Қўйлар орасидан туртиниб-суртиниб ўтди-да, арава гилдирагини деворга суяб, нарвон ўрнида оёқ қўйди. Қаддини ғоз тутиб, клёнка учини сим билан боғлашга тутинди. Бир зумда бўйни толиб, қўлларидан мадор кетди. Бу ҳам етмагандек қулоқлари шанғиллаб, кўзларида оғриқ пайдо бўлди.

— Мазам қочдимий дейман, — гапиринди юз-кўзидан ёмғир сувини артиб. — Қон босимим ошмасди-ку.

Кутилмаганда осмон ва ер чархпалак каби айланди...

Кўзини очганида, ҳамон ёмғир ёғар, теграсини ғуж ўраган қўйларнинг юнгидан сув томчилар эди. Ўридан турди, аммо мувозанатини сақлаёлмай қўтон эшигига суяниб қолди. Кўнгли айниб, ўзини лоҳас ҳис этди. Номаълум дард бир қадам ташлашга қўймаслигини тушунди.

— Ҳаммаси тугаганга ўхшайди... Майли, шунчасига ҳам шукр...

Чўпон эшикни амаллаб очди-да, четан деворга суяниб, оғир-оғир илгарилади. Кулбага етиши даргумон эди. Итнинг катагигача юра олди, холос.

Бўрибосар бири оқ, иккинчиси қорамтир кучукваччаларини иссиқ бағрига босиб, эмизиб ётарди. Соҳиби қўйхонага кирганини, бир аҳволда қайтиб чиққанини, ҳалқобни шалоплатиб, лой сачратиб йиқилганини — барчасини кўрди. Чақмоқ ва момақалдироқдан қўрқиб уйғонган кучукваччаларига меҳри ийиб, хизматдан эрингани учун ўзини койиди шекилли, ирғиб турди. Кучукваччаларининг гингшиганига ҳам қарамай чўпоннинг бошига келди.

— Воф! Воф! — икки марта бўғиқ хурди. "Хўжайин, нима бўлди сизга? Туринг ўрнингиздан!" дегани эди.

Чўпон кўзини очмади. Ит кўтоннинг очиқ қолган эшигига, вангиллаётган кучукваччаларига, сўнг яна чўпонга қаради. Нима қилиш керак? Қўйлар ҳам, кучукваччалар ҳам ёрдамга муҳтож эмасди, назарида. Инсон эса лойга беланиб, афтодаҳол ётибди. Кўзини очмаётганига қараганда, у касал қўйдек ҳолсиз ёки ўқ еган бўри каби ўлган. Қишлоққа бориб, фалокатдан одамларни огоҳ этиш керак.

Ит шаррос ёмғир остида сўқмоқ бўйлаб югуриб кетди. Йўлни яқин қилиш мақсадида сой бўйига тушди. Саёзликдан кечиб ўтса, у ёғи икки чақирим. Бу йўллардан бўрибосар аввал ҳам ўтган.

Ёмғир кўп ёғди, ҳатто пастликдан сел ҳам келди. Шу-шу итни ҳеч ким қайтиб кўрмади.

* * *

Сел уйларга зарар етказмади. Сой бўйидаги бир неча дарахтни, пастак кўприкни оқизиб, вайронагарчилик суратини чизди. Кўтондан чиқиб, ўзбошимчалик билан тентираган икки-уч қўйнинг ўликларини ҳам бўтанана учратишди. Қишлоқларда ваҳима тарқалди. Чўпоннинг ўғиллари "УАЗик"да тоққа жунадилар. Аканинг "Ласетти"си, уканинг "Нексия"си йўқ эмасди. Бироқ ўнқир-чўнқир тоғ йўлида янги машиналарини аяшди.

— Бобойни нафақага чиқармасаларинг бўлмайди, — деди "УАЗик"нинг бақалоқ ҳайдовчиси. — Икки ўғли шаҳарда, ота якка-ёлғиз тоғда, деб одамлар тўй-маъракаларда ёмон гапиришяпти. Сизларга ҳам уят-да энди.

— Тўғри, бу сафар инжиқликларига қараб ўтирмаймиз, Бекмурод ака, — деди чўпоннинг тўнғичи.

— Отам ҳам қизиқ-да, — деб қўйди ука.

Афсуски, инжиқлик қиладиган падари бузруквор ёруф дунёни тарк этган эди. Икки ўғил отамлаб йиғлаган кўйи жонсиз жасадни кучдилар. Сўнгра қаровсиз ётган майитни зудлик билан қишлоққа олиб тушиш, кўҳна ҳовлида жаноза ўқитиб, шу бугуноқ тоғ қабристонига дафн этиш ташвишини чекдилар. Кўйларнинг омон қолганларини олиб кетгани қишлоқдан одам жўнатишга қарор қилишди.

Кучукваччалар бир-бирининг пинжига тиқилиб, мизғиб ётганларида, "УАЗик" овози эшитилиб, бечоралар катак тўридаги ковакка биқиниб олишганди. Чўпоннинг ўғиллари ҳам, бақалоқ ҳайдовчи ҳам катта итни ахтаришди, аммо кучукваччалар бөрлигини хаёлларига ҳам келтиришмади. Бир оздан сўнг кучукваччалар катакдан мўралаганларида, машина-ю бегона кишилар, ҳатто узала тушиб ётган чўпон ҳам ғойиб бўлганди.

— Аув... — йиғлади оқ кучукча.

Қорамтир кучукчанинг ҳам кўзларига мунг балқиб чиқди. У акасини қандай юпатишни билмай атрофга нажот сўраб боқди. Ҳаққиға кўчганда, ўзи ҳам йиғламоқдан бери бўлиб турарди.

Пешиндан сўнг тиркамали трактор гуриллаб келди-да, қўтон ёнида тўхтади. Кучукчалар шу вақтгача эшитмаган нотаниш овозлар оламни тутди. Тўпори кишилар кулбани, қўйхонани бузиб, ёғочларини тиркамага ортишди. Чўпоннинг эски белбоғи-ю чоригини-да қолдиришмади.

— Манави катакни ҳам бузайми? — сўради бири шанғиллаб.

— Ундан нима материал чиқарди, чириб-битибли-ку, — деган жавоб эшитилди. — Аммо раҳматли бованинг ити кўринмайдими? Қара-чи!

— Ит-пит йўқ, — катак оғзига энгашди шанғи овоз. — Бобо ўлганидан дарров жуфтакни ростлаб қолганми, дейман. Раҳматли бобо бир куни менга итини роса мақтагани. Ҳайвон барибир ҳайвон-да!

— Қани, мен ҳам қарай-чи, — иккинчиси мўралади. — Қаёққадир кетиб қолибди-да. Наҳотки, шунчалик бевафо бўлса?

— Кетдик, ёмғир ёғиб қолса, иш расво.

Трактор мотори кучли гуриллади. Ҳавони ёқимсиз ис босди. Ҳеч қанча вақт ўтмай тоғу тошлар суқунатга чўмди. Яланғоч деворлари сўппайган кулбада шамол ғувиллади. Катак олдидан қоғоз парчаси думалаб ўтди. Ҳув нарида булутли осмон, қорайган уфқ, қўрқинчли тепаликлар, кимсасиз харсангтошлар кўринди. Кучукваччалар очликка чидаёлмай инградилар. Мунчокдек кўзларини тириклик дунёсига тикиб, мўлтираганча оналарини кутишди.

Ҳалиги йигит тўғри айтган экан: кечга яқин ёмғир шовиллаб қуйди. Кучукваччалар дир-дир титраб, ҳамон ғингшиб ётардилар. Очлик ва совуқ жон-жонларидан ўтиб, миялари ишлай бошлади: онаси уларни ташлаб кетгани рост, йўқса, келиб эмизарди-да. Ёлғиз умид чўпондан. У кулбасидамикан? Кеча катакка мўралаб, яхши гаплар айтгани, онага овқат бергани. Лекин нега нотаниш кишилар ҳаммаёқни вайрон қилишди? Қўйларни ҳам қолдиришмади?

Кучукваччалар гандираклаганча катакдан чиқиб, кулба томон типратиканга ўхшаб пилдирадилар. Кимсасиз вайронага дуч келишди. Орқага қайтиш керак! Энди улар иккинчи харобага — қўйхонага рўпара бўлишди.

— Онажон! Қаердасиз? — ўз тилида зорланди оқ кучукча.

— Онажон! Жон, онажон... — йиғламсиради қорамтир кучукча ҳам. — Акам сизни чақираяпти. Унинг қорни жуда оч.

Шамол кучайиб, харобазор даҳшат-ла ғувиллади. Адашган томчилар ака-уканинг тумшукчаларига-урилди. Кучукчалар, чўпоннинг вайронага айланган қароргоҳи ўртасида чор-атрофга аланглаб, нола-ю фигон кўтардилар. Ҳар бири умид

билан онасини чақирса-да, энди ҳеч қачон қайтмаслигини юракдан сезарди. Бироқ улар ўлим нима эканини тушунмасдилар. Нақадар ожиз, нақадар нотовон эдилар. Яшаб кетишлари ҳам даргумон.

Оч кучукваччалар катакка қайтиб, яна ковакка тушиб олишди. Бир-бирининг пинжига тиқилиб, кўзларини юмиб, гужанак ҳолда ётишди. Бошқа меҳрибонни қаердан ҳам топиш мумкин? Димоқларига она ҳиди урилганда, илкис кўз очишар, аммо ҳар сафар туш бўлиб чиқарди.

Ярим кечаси олисдан улиш эшитилди.

— Онаммикан? — иккиси ҳам ҳаяжонли вангиллаб, кулоқларини динг қилди.

Тоғларга ёйилаётган улиш ута ёқимсиз бўлиб, этни жунжиктирарди. Кучукчаларнинг нафақат гижини келди, балки бўғизлари ҳам, панжалари ҳам ғалати бижирлаб, митти тирноқчалари ниш урди. Шунда ўз-ўзидан илк бор ириллаб юборишди. Ҳақиқатан, нотаниш увиллаш гижинларини келтириш билан бирга, тишларини ҳам қичитиб, қонларини гунуртирган эди.

Кўп ўтмай ташландиқ қўйхонада номаълум мавжудотнинг кўрқинчли ҳарсиллаши кулоққа чалинди. Афтидан, эшакдек келадиган махлуқ узун тилини осилтириб ўлжа дардида изғирди. Кучукчаларнинг томирларида бўрибосарнинг қони оқмоқда эди. Иккаласи ҳам бир нафас очлик, совуқ, кўрқувни унутиб, катак оғзига бордилар. Суг тишлари шалвиरोқ лаблари орасида аррадай тизилди, бўғизларидан яна ириллаш пайдо бўлди. Ёввойи улиш яқингинадан ёйилди. Кучукчалар нафас олмай кутишди. Шу пайт махлуқлар алланимага таллашиб гижиллаша бошладилар. Уларнинг ўртасига тушган мавжудот тилка-пора бўлиши муқаррар эди.

— Бўрилар! — ортга чекинди қорамтир кучукча. — Ака, улар кўп! Бизни еб қўйишлари мумкин!

Кулбадан қўйхонага, қўйхонадан кулбага бир неча баҳайбат бўри ер искаб, лўкиллаб ўтди. Ой шуъласида уларнинг

оғизларидан буг уфуриларди. Кўзлари совуқ ялтираб, чўгдек порларди. Елкалари кенг, бели ингичка бундай олғир қароқчиларга жимитдеккина икки кучукчанинг бас келиши имконсиз эди.

Бўрилар сардори катакдан ўттиз қадам нарида чўнқайиб ўтирди. Бошқалардан фарқли ўлароқ унинг икки кўзи катакда эди.

Йиртқич тўда сийшга ҳеч вақо тополмагач, сардорга қаради.

— Абжағи чиққан катакда нимадир қолган деб ўйлайсизми, хўжайин? — ириллади бири. — Нега бунча тикиласиз?

— Учир! — тишлари ғижирлади бўрилар сардорининг. — У ерда бизни итнинг болалари кузатапти!

— Нима-а?! Итнинг болалари? Наҳотки, одамзот ўз малайларини бизга тайёр емиш қилиб ташлаб кетган бўлса?!

Қароқчилар катакка яқинлашишди. Кучукчалар ортга чекиниб, ковакка тушишди. Агар бўрилар хужумга ташланишса, катакни бузиб, кучукваччаларнинг бўғзидан олишлари ҳеч гап эмасди. Аммо бўрилар бузғунчилик қилишни ҳам, катакка бостириб киришни ҳам ўзларига эп кўрмай кўпикдек тўдалашидилар. Важоҳатларидан жамики тирик жоннинг юраги ёриларди. Бири газабнок ириллаб, узун панжасини чўзиб, ер тирнади. У кучукваччаларнинг томоғига тиш босиб, ташқарига судраб чиқиши учун бўрибосарнинг ҳиди ўрнаб қолган тор катак тўригача эмаклаши, борган сайин торайган оралиққа суқилиши, қорни билан ётган кўйи судралиши, сўнг боши сифмайдиган ковакни тирнаб кенгайтириши керак эди. Бўри бундай паст ишни ўзига эп кўрмади. Уларнинг орасида малай ҳам йўқ эди.

— Ўзим гаплашаман! — Бўрилар сардори тўдани ёриб ўтди.

Кучукчалар тишларини кўрсатиб, кўзлари ёвқур боқиб, ҳимояга шайландилар. Кучук болаларининг ингичка биғиллашини эшитган бўриларнинг қонлари жўшиб, катак атрофини гир айланиб, ғажिशга йўл ахтаришди.

— Кўзичоқдан ҳам ожиз бечорасанлар, — деди бўрилар сардори. — Чиранишларингдан фойда йўқ. Яхшиликча, ташқарига чиқинглар. Қўрқманглар, иккалангга ҳам шафқат қиламан. Биз билан кетиб, бўри бўлиб яшайсанлар.

Кучукчалар жасуруна ириллаш билан жавоб қайтаришди. Хужум бошланса, қаҳрамонларча олишишни кўнгилларига тугдилар. Ҳақиқий ит қонхўр бўри олдида ҳеч қачон таслим бўлмади. У фақат инсонга бўйсинади.

— Охирги марта сўраяпман! Одамга қул бўлиб яшагандан кўра бизга қўшилишлар! Онангларни танирдим. Ўлигини селда қолган қўйлар орасида кўрдим. У энди тириклар сафида йўқ. Сенлар онанглар каби зотдор, бақувват бўлиб вояга етасанлар. Биздек тўрт оёқли жасурларга иккаланг ҳам кераксан.

Жанг олдидан видолашиш учунми, кучукчалар бир-бирига қарашди. Иккисининг ҳам кўзида онаси яшарди. Ҳа, онасининг кўзлари шунақа боқарди. У инсон учун яшади, инсон учун ўлди. Ҳар бир итга шарафли ўлим шу.

Дарҳақиқат, кучукчалар илк марта ўлим ҳақида ўйладилар ва:

— Биз ҳам инсон учун яшаймиз ва мардларча ҳалок бўламиз! — дейишди.

— Иккисини ҳам ўлдиришлар! — буюрди бўрилар сардори.

Ваҳшийлар тудаси катакка ташланди. Уларнинг тирноқдор узун қўллари коваккача чўзилди. Кучукчалар хурпайиб, жонжаҳдлари ила ириллаб, ўзларини ҳимоя қилдилар. Жанг чоғида илк бор акилладилар. Бу қароқчиларга бўрибосарларнинг вовиллаши бўлиб туюлди. Ўзларини бетартиб ҳолда катак оғзига ураётган қутурган туданинг руҳи тушди.

— Қайсар экансанлар, — деди сардор ковакда ялтираётган икки жуфт кўзга. — Бутун умр катакда қул бўлиб яшаб, одамнинг берган миннатли ошини ейман, фарзандларимни тортиб олиб, кимларгадир хизматга топширишларига розиман, десанглар, шу ерда қолаверинглар. Сен, ҳой, оқ итча! Онангга қўйиб қўйгандек ўхшар экансан. Сен эса, ҳой, кўк итча, қорамтир кўринсанг ҳам, аслида мен каби кўксан. Дунёда кўк бўри каби кўк ит борлигини биринчи кўришим. Йиллар ўтиб, фақат ва фақат афсус чекасанлар. Чунки ҳеч бир жонзот қулликда бахт топмаган.

Бўрилар кекса чўпондан қолган харобани тарк этишди. Катак

тўридаги ковакда ярадор ака-ука тонггача ухлолмай ётди. Бир-бирининг ярасини яладилар. Иккови шундан бахтиёр эдиларки, гарчи оналаридан ажралган эса-да, она руҳи кўзларида, юракларида, хатти-ҳаракатларида яшайди. Ҳа, у ҳеч қачон унутилмайди. Она умрбод ҳамроҳдир.

* * *

Кунлар анча исиб қолди. Ёмғир ҳам ёғмай қўйди. Чўпоннинг харобасини титкилаб юрган кучукчалар аввал бир бўлак нон топиб олишган бўлса, кейинроқ гўштга дуч келишди. Тўғри, гўшт анча бадбўй эди, аммо очликка чидаш ҳам осон эмасди.

— Ўлакса ейишга кунимиз қолдими? — мунғайди оқ кучукча.

— Уни мендан совға деб қабул қилинг, ака, — юпатди қорамтир кучукча. — Ҳали кўрасиз, яхши кунлар олдинда.

Бўрилар сардори айтгандек, қорамтир кучукча кун сайин ўзгариб, кўкимтир тусга кирди. У ҳар гал акасига қараганда, фақат кўзларида эмас, ранг-тусида ҳам онасини кўрарди. Акажонисига шунчалик меҳрибон эдики, еру кўкка ишонмасди. Мабодо ҳазиллашиб гижиллашишса, харобалар оралаб қувлашишар, ака ўз услубига кўра ўнг ёндан ташланиб, томоғидан олишга уринарди. Ука бошини туйқус эгиб, айна дамда акасининг тумшуги тагидан тишланишни ёқтирарди. Шунда ҳам ҳеч қачон чинакамига тиш ботирмасди. Гоҳида акаси оғритиб юборганда ҳам чидарди. "Биз ўйнапмиз, у ўз акам-ку" дерди ичида.

Кунларнинг бирида роса чанқаб, жилға бўйига тушдилар. Зилол сувни ялаб-ялаб ичдилар. Кейин барра ўтлар устида думалашиб ётдилар. Ҳолдан тойиб кўзлари илинган маҳал олисдан ит ҳургани эшитилди.

— Онам! — сапчиб турди ака.

Иккиси қирга чопиб чиқишди. Ундан ҳам нариги қирда сон-саноксиз қўйлар ўтлаб юришарди. Уларни оқ бўрибосар қўриқламоқда-эди.

— Онажон! — пастга эниб кетди оқ кучукча.

— Тўхтанг, ака! — акиллади кўк кучукча. — У онам эмас, бегона!

Эх, оқ кучукча кулоқ солмади. Худди шуни кутиб тургандек қирлар оралиғидаги эгри-бугри йўлдан "УАЗик" чиқиб келди. Бу вақтда оқ кучукча пастликка яқинлашиб қолганди. Тўхтамоқчи бўлди, лекин мувозанатини сақлаёлмай умбалоқ ошиб, тоғдан кўчган тош каби думалади, думалайверди. Пастликка — гилдираклар қўшоёқ из ҳосил қилган йўл устигача борди. Машина таққа тўхтади. Кабинадан бақалоқ киши тушиб, кучукчанинг устига энгашди. Сурув томон ўгринча қараб олгач, "УАЗик"ка шошилди. Фурсат ўтмай темир махлуқ жойидан жилди. Шундагина кўк кучукча акасидадан бир умрга айрилаётганини тушунди.

— Акажон! — аянчли акиллади у.

Жон ҳолатда пастга югурди. У ҳали кичик ва тажрибасиз эди. Неча бор қоқилиб, умбалоқ ошиб, йўлга етиб борганида, машинанинг қораси ҳам кўринмасди. Ҳавода ёқимсиз ис қолганди. Кучукча гоҳ ерни, гоҳ ҳавони искаб, машинанинг изидан жўнади. Одамлар кўринса, паналади, итлар учраса, бир чақирим наридан айланиб ўтди. Йўлдаги жилғалардан чанқоғини қондирди. Гоҳ чигиртка тутиб еди, гоҳо ҳаётнинг ўзи овқат қолдиқлари билан сийлади. Кундуз ҳам юрди, кечаси ҳам. Машина гилдиракларининг излари ғойиб бўлган, тутун ҳиди аллақачон йўқолган бўлса-да, олға юраверди. У қандай қилиб бўлса ҳам акасини топишни ва қутқаришни ўйларди. "Ўзимиз туғилган жойга, онамнинг уйига олиб кетаман", деб юрагига тугди.

Учинчи кеча ҳолдан тойиб, тошдек қотиб ухлади. Офтоб нурлари иситганда кўзини очди. Очди-ю ҳайронлик-ла аланглади. У мўъжизакор сайҳонликда ётарди. Атрофни баланд бўйли экинзорлар, дарахтлар қуршаганди. Қушларнинг чуғур-чуғурию шамолсиз дим ҳаводан янада ажабланиб, тентирай бошлади. Кечаси бу ерга қайси сўқмоқдан келиб қолган бўлса?

Кулоғига машина овози эшитилгач, ўша ёққа югурди. Акасини ўғирлаб кетган машинанинг вангиллашига ўхшамаса-да, умид уйғотди. Бир пайт ойнадек текис, кенг кўчага чиқиб қолди. Машиналар ҳам физ-физ ўтар, бундай тезюар уловларга югуриб етишнинг иложи йўқ эди.

Кучукча йўл ёқалаб уфқ сари йўл олди. Бир пайт ёнгинасидан

шамол уфуриб ўтган қора улов қўрқинчли шиғиллаб, йигирма-ўттиз қадам нарида тўхтади. Нотаниш кимсанинг буй-басти кўринди. Кучукча унга, у кучукчага тикилди.

— Ё тавба! — деди эркак ҳамроҳларига. — Омадимиз чошиб, сиртлонга дуч келдикми, дейман! Қаранглар!

Машинадан яна икки киши оёқ чиқариб, сўнг гавдаланди. Кучукча ният-мақсадлари бутунлай бошқа жонзотларга дуч келганини фаҳмлади. Уларнинг қўлига тушса, тамом, акасини тополмаслиги муқаррар.

— Бўрибосарнинг боласими? — деди бири.

Кучукча дарахтзорга қочди. Одамлар камзуллари барини ҳилпиратиб, жон-жаҳдлари ила ортидан қувдилар. Дарахтзорга ичкарилаганлари сайин ўт-ўланлар қуюқлашди. Қутулишнинг имкони бор эди, аммо неча кундирки оч-наҳор узоқ йўл босгани кучукчага панд берди. Ҳалиги киши туғиб олиб, даст кўтарди.

— Эркак экан!.. Воҳ, тишламоқчи бўлганини қаранглар! — У ёқ-бу ёққа ағдараркан, қичқириб юборди: — Оғайнилар! Бу мен ахтарган жангари зотдан-ку! Ё қудратингдан! Унинг ўзи оёғим остидан чиқди-я! Итфурушникига бормаимиз! Шу ердан орқага қайтамиз!

Катта йўл ёқасидаги "Нексия" ортга қайирилди. Машина шамолдек учди. Баланд кўприкдан ўтаётганларида, кучукча чап томонда тобора ортда қолаётган тепаликка кўзи тушди. Дарров англади: у тепалик эмас, туғилиб-ўсган ватани, онаси ва акаси яшаган муҳташам тоғ.

— Алвидо, ватаним, — заиф ангиллади кучукча. — Алвидо, онажоним... акажоним!.. Мени кечиринглар!..

* * *

Қишлоқда "Раҳматулла йўлдан зотдор кучукчавачча топиб олибди" деган миш-миш тарқалди. Қизиқувчанлар ажабтовур кучук болани кўришга атайин келишди. Оёқлари бақувват, елкадор кучукча одамларга тап тортмай тикилди, яқинлашганларга ғазабнок ириллади. Унинг важоҳатига пастак қўйхонадаги озғин қўйлар, молхона айвонидаги қоқсуяк сигир, чангга думалаётган оқ эшак — ҳаммаси ҳайрон бўлиб қарадилар.

— Ранги кўкимтир, эътибор бердингларми? — деди Раҳматулла. — Унга Кўкли деб лақаб қўйдим. Вилоятимиздаги энг зўр уришадиган ит бўлади.

— Ҳамма ютуқларни энди сиз оларкансиз-да?

— Буни боқишга қанча харажат қилинишини ҳам бир ҳисобла-да, ахир, — керилди Раҳматулла. — Шунча пулни топиш ҳам осонмас.

Эски тоғорада кир юваётган хотини норизо боқди. Юрак ютиб бир сўз деёлмай, кучи борича кирларини эзгилади.

— Ая, нон, — гингшиди уч ёшлардаги иштонсиз ўғилчаси.

Аёл қулаган дарахтни от қилиб ўйнаётган етти ёшлардаги болага ўшқирди:

— Ҳў-ўв чавандоз! Момонгникига югуриб бор-да, "Нон бериб тураркансиз", де! Даданг дўқондан ун опкелса, нон ёпаман! Халтанинг ҳам таги кўриниб қолган!

Раҳматулла чирт этиб тупуриб, хотинига қаради.

— Менга теккизиб гапираяпсанми? Бораман дўқонга! Шуни етти маҳаллага етказиб, жар солиш керакми?

~~Ишқибоз эр дўқондан тўлиб-тошиб қайтди. Сут, қатиқ, бўтқа, хом гўшт — булар энди Кўклига-муаммо эмасди. Дастлабки кунлари олисларда қолган акасини ўйлаб, истар-истамай овқат еган бўлса, бора-бора ҳаёти овқат ейишу арқонга боғланган қўғирчоқни ғажиш билан ўтди. Эгаси уни ҳеч кимга кўрсатмай қўйди, молхона эшигини фақат ўзи очарди. Айтишича, на бирор жониворни, на бирор касни кўрмай улғайган ит ҳақиқий жангари бўларкан. Кўкли эгасини янада хурсанд қилиб, тулупларни бир зумда ғажиб ташларди.~~

Вақт ўтаверди. Раҳматулла панжара билан тўсилган айвон ўртасидан чоҳ қазиб, Кўклини туширди ва қассоблардан қони оқизилмаган хом гўшт келтирадиган бўлди. Гоҳида тоғорада қоннинг ўзи билан ҳам сийларди. Кўкли фақат эгасини кўрарди, фақат унинг исини биларди. Бошқа одам айвонга яқинлашса ёки овози эшитилса, даҳшатли вовилларди. Бора-бора ҳовлида аёлнинг овози ҳам, болаларнинг беғубор қий-чувлари ҳам ўчди. Кўкли ўзини дунёнинг эгаси деб ҳисобларди., Ундан бошқа ҳеч ким бемалол яшолмайди. Ким бор Кўклига халақит берадиган?

Раҳматулла итининг тишлари мустаҳкам бўлсин деб икки маҳал кальций таблеткасиини ҳам едирар, қони янада гупуриши учун портвейндан ичкизарди. Кўкли нафақат итларнинг, балки айиқнинг ҳам бўйнини узиб олишига ишонарди. Ҳа, халқ таъбири билан айтганда, Кўкли эшакдек ит бўлди. Ит эмас, мисоли бўри бўлди. Довруғини эшитган Раҳматулланинг кучукбоз ошналари келиб чоҳга мўралашди ва: "Эй жура, сен ит эмас, кук бўри боқибсан! Тез орада бойиб кетиб, эл-юртга тўй қилиб берасан, данғиллама уйлар қурасан, бировларнинг "Нексия"сига ялиниб юрмайсан", дейишди.

Ниҳоят, якшанба кунларининг бирида Кўклини чоҳдан чиқаришди. Кўкли атрофга вазоҳат-ла кўз югуртирди. Ҳовли янада хароб кўринди. Қўйхонадаги озғин кўйлар, қари сигир, чангга ағанувчи эшак, ҳатто қулаган дарахт ҳам ғойиб бўлганди. Кўклининг назарида, уларни номаълум мавжудот бир кечада ғажиб кетган эди. Кўкли ҳавони искаб, ириллади. Шу заҳотиёқ уни қўшнининг "тумбочка" машинасига қамаб, дарё ортидаги қишлоққа жўнадилар. Бу ерда кучук уриштирувчилар ва эллик-олтмиш чоғли томошатаблар тўпланишган эди. Бўлди жанг, бўлди қиёмат! Кўклининг биринчи рақиби сариқ ит эди. Раҳматулла "Бос!" деган он Кўкли минг йиллик қасди бордек дарғазаб ҳолда ташланди. Биринчи жанг уч дақиқа давом этди, холос. Сариқ итни Кўклининг чангалидан зўрға қутқариб олишди.

Иккинчи рақиб ола ит эди. Кўзи қонга тўлган Кўкли унинг устига мисоли тўфондек бостириб борди. Ернинг туғуни чиқиб, икки ит бир зум кўздан йўқолди. Сўнг фақат Кўклининг ғириллаши қолди дунёда. Қарашсаки, бўғзи ғажилган ола ит аллақачон жон таслим қилиб бўлибди.

Шунда ҳам одамларнинг кўнгли яна ва яна жангни тусарди. Кейингиларида итларнинг иккитаси Кўклининг вазоҳатидан ҳуркиб, думини қисиб, ерга ётишган бўлса, яна бири оғир яраланди. Уриштиришга келтирилган учта ит эгаси Кўклига қарши жангчиларини туширишдан ошқора бош тортишди. "Бу ит эмас, ажал-қу", дейишди улар.

Оломон янги жангчини олқишлади, тикилган пулларни эса Раҳматулла чўнтакларига сиғдиролмади.

— Мақсадга эришдим! — бўқирди қулочини ёзиб. — Қани, қаерда катта жанглар бор? Менга айтинглар! Ўз гладиаторим билан бораман!

Кўклини "тумбочка" машинага зўрга чиқаришди. У худди бутун умр шу дамларни кутиб яшагандек жангга ташна эди, рақиб ахтариб, атрофга аланглар, юлқинар, қулоқларни қоматга келтириб вовилларди. Чарчаш, қўрқиш, оломон олдида эсанкираш тугул, баттар жўшиб борарди.

— Кейинги якшанба Оқтепада кучук уриштириш бўлади, — деди кимдир. — Эшитишимча, дов катта бўлармиш. Бир-икки миллион...

Раҳматулла Кўклини ветеринарга кўрсатди, касалликларга қарши укол қўйдирди, қассобларга қони оқизилмаган гўшт буюртма берди.

— Хотинингизга ҳам бунақа меҳрибонлик қилмагансиз-а? — деди-ветеринар.

— Нималар деяпсиз! Ҳатто, боламга бермаган овқатларни едириб, шу даражага етказдим! — жавоб берди Раҳматулла.

Кечқурун Кўклининг чоҳига гўштли йирик-йирик суякларни ташларкан, деди:

— Еявер, гладиатор, сен бунга лойиқсан! Кўрасан, биз ҳали ҳамма жангда голиб бўламиз!

Кўкли ўзига ишонган ит эди. То танасида жони бор экан, хўжайинининг айтганларини тўла-тўқис бажаришига шак-шубҳа қилмасди. У чоҳни уй, суякларни хизмат ҳақи, мақтовларни мукофот, буйруқ ижросини яшашдан мақсад деб билди. Мияси доим шундай хаёл билан банд эди: тезроқ жангга кирса, рақибларни янчиб ташласа, соҳибининг мақтовларини эшитса.

Бироқ у ҳар доим ҳам бир хил кайфиятда яшолмасди. Узун кечалари қандайдир ҳидданми, товушданми (уйғониб кетганида, юрагининг бир чети симиллаб оғрирди. Нима у?

Нега безовта бўлаяпти? Енгилмас вужудни қийнаётган бу туйғу не сабабдан ғунча очди? Ё аввалдан бормиди?

Кўкли ўзига-ўзи тушунолмай, уйга толарди. Кўпинча жангчи эканини эслаб, бўғиқ ириллаб қўярди. Чоҳдан чиқаришган кезлари ҳам атрофга ғазабнок боқарди. Ким Кўклини кўрса, ўзини четга тортарди, "Ишқилиб тишлаб олмасин", деб хавотирланишарди. Раҳматулланинг хотини болаларига "Кўклининг занжири узилса, ҳаммангни еб қўяди, тезроқ уйга киришлар", дерди. Бундай гаплар Кўклининг завқини келтирарди. Ит ҳам одам ейдими? Кўкли янада важоҳатли кўришиб, чор-атрофга атайин ҳурпайиб назар солар, ириллар, бегоналарга вовиллар, эғаси маҳкамроқ ушлаётганини сезса, жўрттага юлқиниб, ўтган-кетганинг ўтакасини ёрарди.

Ҳамма бир нарсани унутган эди: Кўклининг юраги тошдан эмасди. Кечалари уни баайни юраги безовта қиларди. Гоҳида қўйхона атрофидан ўтиб қолганларида, кўксининг бир чети янада ғалати, янада чуқурроқ санчиб қўярди. Бу оғриқнинг сабабини тушунолмасди. Кимдан ҳам сўрасин. Кўклининг на биродари, на ҳамсуҳбати бор эди. Бора-бора кечалари алоқ-чалоқ тушлар кўриб уйғониб кетадиган бўлди. Нега қийналаяпти? Ейишга овқати мўл, ётишга бошпанаси саройдек. Тушларини эсласа, туманлар ичидан оқиш шарпа чиқиб келади, қўйлар маърайди, олисда бир ит вовиллайди. Шарпа қўй ҳам, одам ҳам эмас. Оқ итнинг ғира-шира суврати жонланади. Кўкли унга етиб олиш истагида талпинади. Итнинг шакл-шамойили қир ошиб ўтади-ю, ер ютгандек ғойиб бўлади-қолади. Уйқудан кўзлари қизариб уйғонади. "Жангчи ҳар хил хаёлларга берилмаслиги керак, — овутади ўзини. — Мен оддий ит эмас, жангариман! Фақат жанг ҳақида ўйлашим керак!"

Олд оёқларига айиқникидек бошини қўйиб, яна хаёлларга берилади. "Мен жангчиман", — такрорлайди у. Лекин энди ўз даражаси ҳам юрак ярасига малҳам бўлолмайди. Ҳаётидаги бўшлиқни тўлдириш кераклигини тушунади. Бўшлиқни нима билан қандай тўлдириш кераклигига ақли етмайди.

* * *

Кўкли Оқтепага важоҳат билан қадам қўйди. Одамлар уни кўрган заҳоти икки томонга тўдалашиб йўл беришди. Раҳматулла занжирни билагига икки айлантириб ўраб олганди. Оломон орасидан:

— Раҳматулланинг ити мана шу-да!

— Қани, биз ҳам қарайлик! Вой-бў, кўк бўри-ку!

— Нақ Кинг Конг-а! — деган хитоблар эшитилди.

Биттаси ҳаммадан баланд овозда деди:

— Бугун жангга тушадиган Холбек аканинг ити Кинг Конг! Бу ким бўпти? Кинг Конг ҳар қандай Кўклингни таппа босади!

Шовқин-сурон кучайди:

— Бекор айтибсан! Мен Кўклига пул тикаман!

— Мен Кинг Конгга! Кўклинг кўп жанг кўрмаган!

Тажрибаси кам!

Оқтепага йигирма чоғли ит, икки юздан ошиқ томошабин тўпаланганди. Машиналар ҳам худди кўпқари бўлган кундагидек тепалик атрофини тўлдирганди. Раҳматулланинг келаётганини кўрган Холбек йўлини тўсди.

— Раҳматулла, — деди у мўйловини силаб, — кучугинг ҳақида эшитдим. Мана, ўзини ҳам кўрдим. Кўринишига қараганда, зотдор бўрибосар, гап йўқ. Муаммо шундаки, бугунги жангни мен ташкил қилдим. Кинг Конгимни танисанг керак? Бу ерда ҳам, қўшни туманларда ҳам у ҳамма довни ишлаб олади, бунга кафолат бераман.

— Баракасини берсин, ака, аммо бизнинг ҳам ит уриштиришга ҳаққимиз бордир?

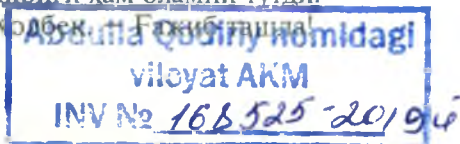
— Ҳаққинг бор, албатта. Ўзингни даврага ураверма, демоқчиман.

— Ит жанги-ю, ака!

— Кинг Конгдан қолган ипирисқилар сеники, тушундинг-а, ука?

Раҳматулла Кўклини тепалик этагидаги трактор панасига етаклаб борди-да, теляжкага боғлади. Кинг Конг майдонга тушди. Бир-бирига қараб югурган итлар икки оёқда туриб, одамдек олишдилар, кутурган томоқлардан отилган даҳшатли ириллашлар олисларга-да ёйилди. Оломон ҳайкириги ҳам оламни тўтди.

— Бос, Кинг Конг! — бўкирди Холбек. Ҳолбекнинг қўли билан

Бирин-кетин олтига итнинг аянчли вангиллаши эшитилди. Холбекнинг голибона ҳайқириқлари ҳам тинмади. Кўкли трактор гилдираги ортидан тумшугини чўзиб тўдага қаради. Юзи кўпчиб қизарган Холбек чеккага чиқиб, пулларни дасталаб санарди. Кинг Конгга дам бериш учун шотирлари четга етаклаб чиқишди. Кўклининг қони гупуриб, Кинг Конгга нафратомуз боқди. Кинг Конг деганлари қора юнглари хурпайган хўкиздект ит эди, Кўкли баттар ижирғанди. Негадир унинг эгасидан ҳам нафратланди. Бунча мақтанмаса! Кейин ўйлаб қолди: Раҳматулла ҳам мақтанади, Раҳматулла ҳам пулни очофатларча санайди.

Майдонга оддий жайдари итлар туширилди. Улар арзимас дов учун талашдилар. Кўкли хашакиларнинг тенги эмасди, биринчи ҳамладёқ ўлдириб қўйиши турган гап эди.

Пул ютиб беролмагани учун бир йигит итини гаврон билан урди. Одамлар итнинг ҳам, эгасининг ҳам устидан хахолаб кулишди.

— Холбекжон, — деди басавлат киши, — пулларни олиб қочманг-да! Дарёободдан Раҳматулла Кўкли деган ити билан келиб ўтирибди. Жайдариларнинг пишакча уришишидан одамлар зерикди. Эгаларини қаранг, итидан-да майдакаш! Ҳамма Кинг Конг билан Кўклининг чиқишига талабгор! Нима дейсиз?

— Ҳа, Кинг Конг билан Кўкли тушсин! — ҳайқирди оломон.

— Эгаси нима деркан? — истеҳзоли кулимсиради Холбек. — Харажат қилиб боққан ити майиб бўлишидан қўрқмайдами?

— Биз ҳеч қачон қўрқмаганмиз, — деди Раҳматулла. — Келганимиздан, Холбек ака, ўзингиз йўл бермадингиз. Жангни сиз ташкил қилган бўлсангиз, раҳмат деймиз. Бу янги полвонлар майдонга тушмасин, фақат эски, енгиладиганлари чиқсин, дегани эмасдир?

— Оғзингга қараб гапир! — ўдағайлади Холбек. — Сенга йўл бермадимми? Опкел итингни!

— Халойиқ! — бақирди жарчи. — Енгилмас Кинг Конгга қарши Дарёободдан келган Кўкли жангга чиқади! Даврани кенгроқ-олинглар! Кинг Конгни билмаган одам йўқ! Эшитишимизча, Кўкли ҳам ундан қолишмас эмиш! Нечта жангга тушган бўлса, ҳаммасида голиб бўлган! Хуллас,

ўртоқлар, бугунги кучук уриштирув мусобақасининг финалида ажойиб жангни томоша қиламиз! Бир марта ҳам енгилмаган икки ит жанги! Пулни қайси бирига тикишни ўзларингиз ҳал этингизлар! Ким ғолиб бўлишни эса итларнинг ихтиёрига қўямиз!

Кўкли вужудига куч ёғилганини ҳис этди. У оёқ учида оҳиста яқинлашаётган йўлбарсдек кирди майдонга. Одамлар ҳар бир қадамни санаётгандек диққат-ла тикилиб туришарди. Раҳматулла етаклаб бораркан, уқтирди:

— Мени шарманда қилма. Ҳозир енгсанг, вилоятда сенга бошқа рақиб қолмайди. Энг машҳур жангчига айланасан.

Кенг давра ясадилар. Халойиқ мисоли девор бўлиб ўради майдонни. Ғала-ғовур пасайди. Жанг олдидан итлардан ҳам кўра ишқибозларнинг юраги потирлаб урарди.

— Жим! Кўз кўзга тушди!

— Воҳ! Даҳшат-а!

Икки баҳайбат итнинг қонга тўлган кўзлари бир-бирига қадалиб, лаблар орасида қозикдек тишлари ярақлади, юнглари хурпайди.

— Бос! — бўкирди Холбек.

— Бос! — қичқирди Раҳматулла.

Кўклининг оёқлари остидаги ер титилиб, парча-парча увадалар учди ҳавога. Кинг Конгнинг устига қуюндек етиб борди. Тумшуқ тумшуққа урилди, тишлар такиллаб, бўғизлардан чиққан ириллашлар иккисининг-да қулоқларини том битказди. Кинг Конг олдинги рақиблардек эмасди, уни гавда билан уриб йиқитиб бўлмади. Катта очилган оғзи икки-уч марта Кўклининг танасини омбурдек қисди. Елкасидаги оғриқдан Кўкли ўкириб юборишига оз қолди.

— Бос, Кўкли! — калтаклагудек яқинлашди Раҳматулла. — Нега бўшашасан, лаънати?! Шунча еган гўштларингни қусмоқчимисан? Ол бўғзидан! О-о-л!..

Дастлабки тўқнашувдан сўнг икки ит бир нафас рўпара туриб қолишди. Кўклининг елкасидаги жароҳатдан оқаётган қон юнглари ивитди. Хаёли жароҳатда ҳам, рақибда ҳам эмасди. У эгасидан сўкиш ва миннат эшитди. Шу тобда тушида

кўрадиган кенгликлар, оқ ит шарпаси, энтиктириб юборувчи ҳид — ҳаммаси жонланди. Нега жанг қиляпти? Қонли олишувлар учун туғилганми? Қачонлардир унинг бошқа мақсади бор эди-ку? Нима эди ўша мақсад?

Кўкли тушидаги шарпадан бошқа барчани ёмон кўриб кетди. Раҳматулла тинмай бўкираяпти. Оломон оғзида ҳам бир хил хитоб: "Ўлдир! Ўлдир! Ўлдир!.." Кўклининг юрак-бағри куйиб кетди: "Қачон тугайди бу томошалар? Душманларни бир бошидан қириб ташласа қутуладими?"

— Бос! — деди яна Кинг Конгнинг эгаси. — Сенинг ўрнингни эгалламоқчи бўлган даъвогарни ўлдир!

Энди Кинг Конг биринчи бўлиб ташланди, оломон ҳайқириб юборди. Кўкли даҳшатли тумшуққа чап бериб, Кинг Конгнинг бўғзига тиш ботирди. Рақиби ҳам тишламоқчи бўлган эди, гавдасини ёнма-ён олиб қочди. Иккаласи биғиллашиб, гириллашиб, ёввойиларча ириллашиб гир айлана бошладилар. Даврадан кўтарилган чангда ҳеч нима кўринмай қолди. Одамлар қонли жангни яхшироқ томоша қилиш иштиёқида гувва талпиндилар. Бир неча дақиқа ўтиб, фақат бир итнинг овози эшитилаётганини англаган кимдир:

— Ажратинглар! Тамом! Тамом! — деб бақирди. — Сизларга ит керакми, ҳой Раҳматулла ака... Холбек ака... Битгангизники кетди!..

Шу пайт чанг-тузон тарқаб, Кўкли қад ростлади. Оёқлари остида Кинг Конг ўлиб ётарди. Оғиз-бурни қонга бўялган, кўзлари ёвуз бўриникига ўхшаб қолган Кўклидан кўрқиб, одамлар бирдан ортга тисланишди. Ҳа, халойиқ бежиз кўрқмаган эди. Кўкли итларга эмас, одамларга нафратомуз тикилди.

— Итингни ушла, Раҳматулла! — қичқирди даврабоши.

Раҳматулла Кўклини зўрга тинчлантириб, машинага амаллаб чиқарди. Ўша кеча Кўкли ухлолмай ётди. Жон бераётган Кинг Конг, кутурган оломон, сўкинаётган Раҳматулла кўз олдидан нари кетмади. Бундан кейин у қандай яшаши керак? Яна нечта итни ўлдиришига тўғри келади? Озгина бўшашганида Раҳматулла оғзига келганини қўймай ҳақоратлади, мабодо енгилганида ҳоли нима кечарди? Кўкли бир йигит нуноқ итини гаврон билан қандай урганини кўз олдида келтириб,

оғир хўрсиниб кўйди-да, қовоқларини юмди. Шунда унинг кулоғи олисдаги товушларни илғади. Раҳматулланинг чеккадаги меҳмонхонасида эркакларнинг шодон қийқириқлари, қадаҳлар жаранги, табриклар ҳавога учди. Итларнинг қони эвазига келган ғалабани ўн чоғли кимса тўкин дастурхон устида нишонляпти. Кўклининг бурнига ароқ ва сигаретнинг қўланса ҳиди урилди. Меҳмонлар туғишган ака-укалардек яқин эканликларини даъво қилишди, бир-бирини кўкларга кўтариб мақташди, ўртадаги ришталар умрбод узилмаслигини, кайф-сафо ҳам тоабад давом этишини айтиб, қадаҳлар кўтаришди.

"Нега менинг ака-укам йўқ? Ота-онам-чи?" — ўйлади Кўкли.

Шу пайт кўзлари ярқ этиб очилди.

— Ака, — деди Кўклининг тили, — акажон...

Олис ўтмишда қирдан думалаётган жажжи оқ кучукча кўзига кўрингандек бўлди. Бутун вужудини хаёлга айлантириб, тасаввурига зўр берди. Онаси... оқ кучукча... Бўрилар... Тоғ...

— Тоғ! — Кўклининг юраги орзиқиб кетди. — Эсладим! Биз тоғда яшардик. Менинг ватаним эди у! Ҳаммаси ўша ерда... ўша ерда...

Шу-шу Кўкли жонажон ватанини, оқиш тусли акасини хаёлида жонлантирадиган бўлди. Жажжи кучукчалик давридаги айрим воқеаларни эслади. Ёмғирли кеча, катакка қайтмаган она, ҳалок бўлган чўпон, важоҳатли бўрилар, қирдан думалаб тушган акасини ўғирлаб кетган бақалоқ кимса...

Эндиликда Раҳматулла қаерга кучук уриштиришга олиб борса, Кўкли, аввало, нголис уфқларга илҳақ қарарди. Ватани қаерда? Дунёнинг қайси томонига қараб увласа, нолаю фарёд урса, акаси эшитади? Балки ойдаги доғлар акасимикан? Ойга учиб боролмайди, демак, акасини ҳам тополмайди.

Йўқ-йўқ, Кўкли умидини узмади. Назарида, қачонлардир ватанини кўриб қоладигандек эди. Ўша ерда акасини ҳам учратади. Акаси аллақачон озод бўлиб, тоғларга қайтган...

Устма-уст ғалаба қозонди. Ёзда ҳам, қишда ҳам жамики рақибларини яксон этди. Бири ўлди, бирови яраланди, яна бошқаси сўзсиз таслим бўлди. Кўклига қарши жангга тушадиган бирор ит қолмади. Раҳматулла катта қурилишга уннади, "Нексия" олди, меҳмонхонасидан бақироқ маишатпарастларнинг оёқлари

узилмади. Ит жанги уюштирилган қишлоқларда ҳам май ичиб, бир-икки кеча қолиб кетадиган одат чиқарди. Айниқса, йўл бўйидаги ошхонада кўҳликкина ошхоначи жувон Раҳматуллага қош қоққанида, Кўкли ижирғаниб, юзини терс бурарди. Раҳматуллага нима бўлаяпти? Нега у ўз атрофидаги ювиндихўрларни сезмаяпти? Гулдек хотини, бола-чақаси турганда, бир бетайин жувоннинг суйкалишига не сабабдан итдек хурмаяпти? Меҳмонхонасини тўлдирадиган улфатлари Кўклидан ҳам кўп овқат ейишади, суяк кемиришади. Ва нима фойда текинхўрлардан?

Кўкли дунёнинг ишларига тушунолмади.

...Алалоқибат, ошхоначи жувон бошга битган бало бўлди.

— Итингизни мендан ҳам кўпроқ севасиз, — суйкалди Кўклининг олдида уялмай.

— У бир ҳайвон-ку, — жувонни кучоқлади Раҳматулла. — Сени севаман! Сенга уйланаман, жоним!

— Хотинингиз билан ажрашмасангиз, ишонмайман.

— Итнинг ҳам, хотиннинг ҳам муддати тугади, демоқчимисан? — ҳиринглади Раҳматулла.

— Кучутингиз кўп пул келтираяпти, тўғрими?

— Тўғри.

— Унда ит қолсин, — деди жувон.

Раҳматулла чўнтагидан бир боғлам пул чиқариб, жувоннинг устидан сочди. Жувон суяк топган юнгсиз дайди кучукдек ирғишлаб, Кўклининг кўнглини баттар айнитди. Тавба, эгаси нега унга ошиқ? Хотини ғамга ботгани, фарзандлари ҳар доим отадан ҳам, Кўклидан ҳам кўрқиб, юрак ҳовучлаб туриши-чи? Кўклининг виждони қийналди. Бундан кейин уй соҳиббасига ҳам, болаларига ҳам меҳрибон бўлишни кўнглига тугди. Ошхоначи жувонга хизмат қилишдек бахтсизлик борми? Кўкли ундан бегона эркакларнинг иси анқийганини ҳам сезд.

Шу кеча Раҳматулланинг хонадонидан жанжал армади: сўкиниш, чойнак-пиёла синиши, аёлнинг йиғи-сигиси, болаларнинг чирқиллаши тонг бўзаргунча-тинмади. Данғиллама уй ҳам, яп-янги машина ҳам татимаган бека эрталаб жигарпораларини етаклаб уйдан чиқди. Кўкли айвонда эди.

— Қаёқдан ҳам учрадинг, ҳаром қотгур ит! — йиғлади аёл. —

Оиламни сен единг! Одамхўр, бахтхўр, болахўр итсан! Илойим, янаги кучук уриштиришда рақибинг бўғзингдан олсин! Ҳечқурмаса, майиб бўл! Шунда сен ҳам бизга ўхшаб калтакланасан! Кўчага қувиласан!

Кўкли бекага юрагини очолмади, "Сизга хизмат қилишни хоҳлайман", деёлмади. Бир вақтлар Кўкли "одам емайман" деб фахрланган эди. У аллақачон одамхўр итга айланганини тушунди. Беканинг ва фарзандларининг ортидан ёшли кўзларини тикиб қолаверди.

* * *

Оқтепада уюштирилган кучук уриштиришларга Кўкли айтилмади, чунки унга рақиб йўқ эди. Раҳматулла қайсарлик қилиб, итини эргаштириб бораверди, лекин жангсиз қайтаверди. Йўл бўйидаги ошхонада тўхтаб, тўйгунча шароб ичарди. Маст бўлгач, хотинини орқаваротдан сўкарди, қонуний йўл билан ажраштираётган суднинг гўрига гишт қаларди.

— Уйимга юр, — деди жувонга.

— Вой, одамлар нима дейди? — нозланди ошхоначи.

— Одамлар билан нима ишинг бор? Улар менга нима берди? Анави итчалик ҳам яхшилик қилишдими? Ҳе, қуриб кетсин ҳаммаси!

Раҳматулланинг шанғи овози чеккадаги столни эгаллаб ўтирганларнинг газабини кўзгатди.

— Ҳой, ака, — деди бир йигит, — одамларни ҳақорат қилманг! Одам, бу — отангиз, онангиз, ака-укангиз, опасинглингиз, фарзандларингиз. Одам, бу — Одам Ато, Момо Ҳаво. Биламиз, итингизнинг орқасидан бойиб кетдингиз, аммо кимдан тарқаганингизни, ким эканингизни ҳеч қачон нутманг.

— Сенинг нима ишинг бор, хўроз?! — ўқрайди Раҳматулла.

— Бир урсам қайтиб турмайсиз, ака, — деди йигит. — Ёшингизни ҳурмат қиламан. Агар заррача ақл-фаросат бўлганида, одамга тил теккизмасдингиз. Аслида сизни итингиз

бойитмади, одамлар қутуртирди. Ҳа, одамлар! Агар улар кучук уриштиришга муккасидан кетмаганларида, пул тикмаганларида, итингиз нима қилиб берарди?

— Итимми? Керак бўлса, у... у бўғзингдан олади! — Раҳматулла Кўкли томон бурилди. — Бос, Кўкли! Тирранчанинг бир адабини бериб қўй!

Кўкли дам эгасига, дам йигитга қаради.

— Ол уни! — дея Раҳматулла итнинг занжиридан тортди.

Кўкли оғир гавдасини полдан узмади.

— Э, ҳайф сизга шундай ақлли ит! — деди йигит ва дўстлари билан ташқарига чиқиб кетди.

— Раҳматулла ака, уйингизга бора қолинг, — ялинди ошхоначи.

— Хўрандаларинг камайганига қуяяпсанми? — жувонга ҳам захрини сочди Раҳматулла. — Қанча пул керак сенга, қанча?

— Уйингизга бора қолинг, дедим, холос, асалим...

— Мен билан кетасан! — жувоннинг қўлидан ушлади Раҳматулла. — Қачонгача бундай юрамиз?

Бегона жувонга кўзи тушган қўшни хотинлар ёқаларини ушлаб, "Вой шарманда!.. Қурибгина кетгур!.." дейишгани қулоғига чалинган Кўкли бошини ҳам қилиб, катагига бир-бир одимлаб борди-да, кўксини захга бериб ётди.

— Шармандаликка ортиқ чидаб яшолмайман, — деди у ўзига-ўзи. — Нима қилишим керак? — Ўйлай-ўйлай икки йўл борлигини тушунди. — Ё ватанимни топаман, ё навбатдаги жангда ҳалок бўламан.

Эртасига ташриф буюрган меҳмонни Раҳматулла Кўклининг катаги ёнига эргаштириб келди.

— Ака, — деди меҳмон, — итингиз яхши формада, ҳали кўп жанг қилади.

— Унинг рақибни қолмади, бошим қотган. Сиз ҳам қуруқ мақташдан нарига ўтмайсиз.

— "Берди"сини айтгунча уриб ўлдирманг-да, акажон. Нега келдим? — Сизга хушxabар бор. Қўшни вилоятда Оқча деган жангари ит чиқибди. Кўклига ўхшаб ўзининг вилоятдаги ҳамма итларни эзиб ташлабди. Эгаси оддий "УАЗик" ҳайдовчиси

булганмиш. Ҳозир битиб кетган пулдор дейишади. Якшанба куни Зафарли тоғида катта жанг уюштирилади, Кўклини олиб борасизми?

— Шунақа демайсанми!

— Итнинг эгаси сизсиз, — қўл узатди меҳмон. — Бошқа вилоятлардаги жангларни уюштирувчи, катта-катта кучук уриштирув жойларини топувчи менман. Элликка эллик ишлайман. Келишдикми?

— Ҳттиз, — қўл ташлади Раҳматулла.

— Қирқ, — деди меҳмон.

— Қиммат сўраяпсиз. Бу итни одам қилгунимча сочларим оқариб кетган.

— Ҳа, майли, Ҳттиз уч! Ютуқнинг учдан бири меники!

Фургон узоқ йўл босди. Туйнукдан тушаётган нурга термилган Кўкли йўл бўйи бошини кўтармади. У жанг майдонига шошилмади, аммо рақибини тилка-пора қиладиган аламзада кайфиятда эди. Кекирдагини ғажиб ташлайди, қонга белади, ўзи ҳам бурда-бурда бўлади. Бас, қисмати шу! Ҳар хил хаёллар исканжасида ортиқ қийналмайди: ўлдиради ва ўлади.

Манзилга етганларида, Кўклини фуригондан чиқаришмай бир оз овқатлантиришди. Итларнинг вовиллаши, одамларнинг бақир-чақири оламини бузарди. Ташқарида гўёки юз минг одам ва қирқ минг ит тўпланган эди.

— Энди ҳақиқий гладиаторларга навбат! — эълон қилди даврабоши микрофондан. — Ҳзимизнинг мутлақ чемпион Оқча полвон! Анави фуригонда эса кўшни вилоятнинг мутлақ чемпиони Кўкли "Майдонга қачон чиқарканман?" деб пайт пойлаяпти! Қани, оғайнилар, меҳмонга йўл очинглар! Пулларни ҳам дадил-дадил ташланглар! Шу вақтгача ҳеч ким бундай жангни кўрмаган!

Кўкли фуригондан лапанглаганча сакради. Ердан кўз узмай Раҳматулла етакловида бораверди. Унга на олқиш, на мукофот керак эди. Жангга чиқади, фақат ўлдириш учунгина ҳамла қилади. Рақибининг бўғзидан шундай тишлайдики, эгалари калтаклаб ҳам ажратолмайди. Кўклининг исёни шу бўлади. Ит эмас, бўрига айланади. Бўрига ҳам эмас, бир ваҳший махлуққа

менгзайди шу оломон. Мабодо бирорта рақиби Кўклини энголмаса, итларнинг эгаларига ҳамла қилади. Шунда уни отиб ўлдиришади, паншаха санчишади, тошбўрон қилишади. Кўкли бундан кейин қонли ҳаёт кечирмайди, шармандали кунлардан ҳам қутулади. Уни соҳибининг хотини — хокисор беканинг қарғиши уради.

Занжирлар ечилиб, фақат бўйин тасмаларигина қолди. Кўклини Раҳматулла, Оқчани Бекмурод исмли бақалоқ киши зўр-базўр тутиб турарди. Оқчанинг бўй-баста Кўклиникидек эди. Кўзларида ҳам Кўклиникидек олов чакнарди.

Даврабоши довга тикилаётган пуллар билан бир дақиқа чалғиди. Кўкли шунда ҳам бошини кутармади. У кимни кўради? Томошаталаб оч оломонними? Эгасига ютуқ олиб бериш учун жонини жабборга бериб олишмоқ истагидаги навбатдаги қурбонними?

Кўкли фақат ерни кўрди. Ёуни ҳам хоҳламай, кўзларини юмди. Қанийди, қулоқлари ҳам эшитмаса. Йўқлик қаърига сингиб кетсайди у. Балки тушларига кирадиган оқ шарпани — қачонлардир йўқотиб қўйган акасини номаълум дунё кунжақларида учратар?

— Бос, Оқча! — ҳирқироқ овозда бўқирди Бекмурод.

— Бос, Кўкли! — томирлари бўртди Раҳматулланинг.

Кўкли тўртала оёғига куч тўплаб, ўқдек отилди. Умрида ҳеч қайси рақибига бундай алам, бундай қаҳр билан югурмаган эди. Бир сонияда ўлим тўқнашуви юз беради. Ярим сония, чорак кам сония... Ана!

Йўқ, Кўкли рақибига нигоҳ ташлаган заҳоти оёқларини қаттиқ тираб тўхтади, ернинг бағри ўйилиб кетди. Тушларидаги оқ ит югуриб келарди унга. Унутилаёзган нигоҳ, унутилаёзган жусса!

Осмонни аллақачон булут қоплаган эди. Момақалдироқ гумбурлади...

— Бос, Оқча! — Бекмурод яна ҳайқирди.

Оқча Кўклини мисоли тўфондек суриб, итқитиб юборди. Кўкли чидаб бўлмас оғриқдан инграган кўйи икки-уч думалаб тушди. Оқча устига ташланиб, жон-жаҳд ила тиш ботирди.

Кўкли фарёд уриб типирчилади, ўзини ҳар ёнга отди. Оломон уввос солиб завқланди. Оломон ҳуштак чалиб завқланди. Кўкли осмонга боқди. Бир замонлар онасини йўқотган кунни аниқ-тиниқ эслади. Чақмоқ чақиб, момақалдироқ гумбурлаган эди. Ўша булутлар, ўша чақмоқ, ўша момақалдироқ...

— Нима қиляяпсан, исқиртдан тарқаган! — сўкинди Раҳматулла. — Тур жойингдан, Кўкли! Ол бўғзидан!

Кўкли рақибининг кўзларига жуда-жуда яқиндан тикилди. Бу акаси эди. Ҳа, бошқа ҳеч ким эмас. Йиллар ўтса ҳам акасининг кўзлари ўзгармаган эди. Ахир, нигоҳида онаси яшайди. Ким ўз онасига ўхшамай бегонага айланади? Ҳеч бир жонзот!

— Ака! — деди Кўкли. — Акажон! Мени танияпсизми? Бу мен... укангизман...

Оқчанинг кўзлари фақат рақибнигина кўрарди, қулоқлари эгасининг буйруғинигина эшитарди. Кўкли бир сакраб чангалдан чиқди-да, дўнглик томон қочди. У юғуриб келаётганида, аҳли томоша икки тарафга гуррос ажралди. Кўкли дўнглик ортида ястланиб ётган қирларни, қоятошларни кўрди. Орадан йиллар ўтган бўлса-да, тоғни таниди.

— Ватаним! — таққа тўхтади у.

Орқасидан шиддат-ла етиб келган Оқча томоғидан гиппа тишламоқчи эди, Кўкли бошини эгиб, фавқулудда тезлик-ла тумшуғи тагидан тиш солди. Иккаласи яна думалашиб майдон ўртасига улоқиб бордилар. Момақалдироқ қарсиллади, ёмғир томчилади. Оқча иккинчи бора томоқдан олмоқчи бўлганида, Кўкли болалик чоғларидагидек бошини яна илкис эгиб, тумшуғи тагига тиш ботирди. Шундагина Оқчанинг ғазабдан қисилган кўзлари ярқ этиб очилиб, ортга чекинди ва Кўклига тикилди.

— Кимсан?

— Анави тоғларда яшаган бўрибосарнинг боласиман, — жавоб берди Кўкли.

— Бу тоғларда бўрибосарлар кўп.

— Онам сиз каби оқ тусли, кўзлари ҳам сизникидек эди. Шундай ёмғирли кунда онамдан айрилдим. Чўпон ҳам ўлди. Катакда акам иккимиз қолдик. Акам онамни соғиниб, қир-адирларга мўлтираб қарарди. Бир куни нариги қирда ит хурганида, онам деб ўйлаб, югурди. Қир оралиғидаги йўлда анави одам, яъни сизнинг эгангиз уни ўғирлаб кетди...

— Нега гапни айлантирасан? Укаммисан?

— Ҳа, укангизман. Бунга шубҳа қилаётган бўлсангиз, онам эсингиздадир? Тўрида қаваги бор катагимиз-чи?

Оқча бирдан шалвираб, ювош тортиб қолди.

— Укажон, — деди у. — Наҳотки, сени топган бўлсам?

— Акажон... — кўзлари ёшланди Кўклининг.

Жангнинг давом этишини талаб қилган хитоблар янгради, калтак, кесак, бутилкалар учиб келди. Оғзига эрк берган айрим ёш-яланглар итларнинг эгаларини ҳам қўшиб сўкдилар. Ёмғир ҳам шаррос куйиб берди. Раҳматулла ва Бекмурод чоғиб келиб, ўз итларининг бўйинбоғларини тақишди-да, икки томонга сўдрашди.

— Ака! Акажон! — вовиллади Кўкли талпиниб.

Раҳматулла Кўклининг занжирини фургонга боғлади-да, жаҳл билан қорнига тепди. Кўкли кутилмаган тепкидан ихраб юборди ва эгасига аламли ириллади.

— Менга хураяпсанми, нонкўр?! — Раҳматулла камарини ечди. — Шарманда қилганинг етмагандек...

У Кўклини бир урди, икки урди, учинчисида...

Кўкли суяклари сингудек силтаниб, бўйинбоғдан халос бўлди-да, тоғ тарафга — ватанига қараб қочди. Оқча ҳам калтаклангач, исён кўтариб, хурликка эришган, нариги адирда ватан бағрига чоғиб борарди. Иккиси тенглашиб, ёнма-ён югурди. Танларидан мадор кетиб, лойга беланиб, ёмғирда бутунлай ивиб қолсалар ҳам тўхтамадилар. Одамлар ўнлаб чақирим ортда — тоғ этагида қолиб кетишди. Ёввойи табиат, ёввойи тоғ ўз бағрини очди. Бошлари устида эса тинимсиз чақмоқ чақмоқда эди.

* * *

Эртасига харобазорда кўз очдилар. Болалик давридагидек бир-бирининг пинжига тиқилиб ухлаб қолишган эди.

— Энди қаёққа борамиз? — сўради Оқча.

— Онамизнинг умри ўтган шу тоғда яшаймиз-да, ака, — жавоб берди Кўкли. — Яхши одам учраб қолар.

Харобазордаги жонажон катакда кун бўйи узала тушиб ётдилар. Зерикиш ва очлик қийнай бошлади. Занжирда яшаган кезлари овқати тайёр эди. Озодликда ҳеч ким таом келтириб, бошини силамади. Шунга қарамай улар улуг бир бахтни туйдилар. Бу бахтни еб ҳам, тафтида исиниб ҳам бўлмасди, аммо овқат, олов, кошоналардан-да аъло эди.

— Яхши бўлди, — деди Оқча.

— Ҳа, қандай яхши-я! — севинчдан сархуш эди Кўкли.

Ярим кечаси бўриларнинг увлашидан уйғонганларида, иккиси ҳам тирикчилик ташвишини туш кўраётган эдилар. Оч қоринга бўрининг увлаши Кўклини ғазабини келтирди ириллаганча бош кўтарди.

— Биз энди кучукча эмасмиз, — деди акасига. — Кучга тўлиб, жангда пишганларданмиз. Бўриларни қийратиб ташлаймиз.

Оқча эринибгина оёққа қалқир экан:

— Уларнинг таклифи ёдингдами? — деди.

— Онамизнинг душмани экани-ю бизни бурдалашмоқчи бўлганлари эсимда.

— Кўйсанг-чи! Мен таклифларини гапираяпман. Биз озодмиз, ука. Одамлардан қутулганмиз. Ўз йўлимизни танлаш ҳуқуқи энди кўлимизда.

Кўкли акасига ҳайрон бўлиб қаради.

— Бу билан нима демоқчисиз?

— Бўриларга қўшилаемиз. Одамлардан нима топдик? Бўриларда ҳамма нарса бор: овқат, бошпана, оила. Улар шу тоғнинг ҳақиқий эгалари.

— Бўрилар қонхўрлик ва талончилик билан кун кечиришади-ку!

— Чунки тоғу тошлар уларники! — тишларини гижирлатди Оқча. — Керак бўлса, тоғларни бўриларга қайтариб беришсин!

Қароқчилар тудаси харобага етиб келишди. Ака-ука катакдан чиққанларида, бўрилар хиёл ортга чекиниб, сардорларига боқдилар.

— Эй сардор! — деди Оқча. — Бизни танияпсанми?

Бўрилар сардори қўлмакларни билч-билч босиб, итларга яқин келди. Унинг ҳам кўзлари йиллар мобайнида ўзгармаган эди.

— Танидим, — деди сардор, — шунинг учун ҳузурларингга тўғри келавердик. Сизлар билан жанг қилмоқчи эмасмиз. Хўш, бизга қўшиласизларми? Куч-қудратларинг ҳақида эшитдик. Жасурлар доим ҳурматимизда.

— Ҳа. — дея укасига кўз қирини ташлади Оқча, — овқат ва бошпана берсаларинг, тоғда бирга ҳукмронлик қиламиз.

— У-чи?

— Биз ака-укамиз. Шундай экан, укам ҳам мен билан.

Ўша кеча икки ит бўрилар билан тоғ ичкарасига жўнади. Бир неча қир ошиб, анча юқориладилар. Кўкли орқада иложсиз эргашиб келаркан, акаси озодликни нотўғри тушунганидан эзилди. Иккисининг ҳам томирларида бўрибосарнинг қони оқаяпти-ку. Кучук уриштирувчи кимсаларни деб жамики инсониятга қарши, энг даҳшатлиси, онага қарши бориш мумкинми? Акаси айтганидек, наҳотки, тоғнинг ҳақиқий эгалари бўрилар бўлса? У ҳолда онаси шу тоғларга сизинди эдими? Йўқ, тоғ онасининг ватани эди. Ватан ва она! Иккисини ажратиб бўлармикан? Онаси бўрибосар ит эди, ватани эса бўри заминими? Хатолик, хатолик...

Бир жойда от ўлиги ётган экан, зиёфатхўрлик қилишди.

— Давраимизга хўш келибсизлар, — деди бўрилар сардори ака-укага.

— Хўш келибсизлар, — кўзлари совуқ ялтиради бошқа бўриларнинг ҳам.

Иккинчи кеча тўнғиз овладилар. Шилдатли ҳужумда Оқча ҳам, Кукли ҳам қагнашди. Айниқса, Оқча бир тўнғизга ёндан отилиб, бўғзига тиш ботириб, оёғини осмондан келтирганида, бўрилар завқланиб, увлаб юборишди.

— Ит боласи бўлсаларинг ҳам, аслида қонларинг бўриларники, — деди кечки машваратда сардор. — Минг йиллар муқалдам дунёда

ягона халқ, ягона ҳукмдор, яъни бўрилар бўлган. Вақтлар ўтиб, итлар бўрилардан ажралиб чиқиб, инсон билан дўстлашди. Итларнинг ёрдами туфайли инсон униб-ўсди, кўпайди, ривожланди, натижада биздан кучайиб кетди. Нафақат бизга, итларга ҳам душман эканини Оқча ва Кўкли мисолида кўриш мумкин.

— Тўғри, — деди Оқча.

— Сен нима дейсан? — сўради сардор Кўклидан. — Эркинлик яхшими, одамми?

— Эркинлик бошқа тушунча, одам бошқа, — жавоб берди Кўкли. — Агар бўрилар ўзларини эркинлик деб атаса, бундай эркинлик одамларда ҳам бор...

— Укам ҳамон тушкунликда, — Кўклининг гапини кесди Оқча. — Кўниккунча унга индаманг, сардор. Кўрасиз, укам мендан ҳам олғир бўрига айланади.

Кўкли акасидан айрилмаслик учун тўдага зўрма-зўраки эргашиб яшарди.

— Нега виждонинг қийналаяпти? — койиди Оқча. — Биз қароқчи эмас, овчилармиз. Ўзимизга ўзимиз хўжайинмиз, эркин яшаймиз. Одамдан нима топдик? Ўлсам ҳам орқага қайтмайман! Энди занжирга кўниколмайман ҳам! Ўзинг ўйла! Уларни бойитиш учун қанча қон тўқдинг, қанча итларни — ўз қондошларингни ўлдирдинг! Шуми инсоннинг адолати?

Кўкли бу дунёдаги якка-ю ёлғизи — акажониси қаршисида бош эгди.

* * *

Ёз бўйи қуён, тўнғиз, кийик, ёввойи эчки овладилар. Чўққилар ошиб, тоғ ўрмонларига етдилар. Кўмиб юборадиган ўтлоқларни, қуюқ арчазорларни, пастликда сузадиган оппоқ булутларни Кўкли умри бино бўлиб кўрмаганди. Юнги ўсиб, кўриниши ҳам бўрига ўхшаб қолди.

Бир куни тўда дам олаётганида, у жилға бўйига тушди. Ногаҳон шамол одам исини учириб келди. Арчазорга кириб, ўт-ўланлар орасида пусиниб ётди. Икки овчи сув ёқалаб, уйларига қайтмоқда эди.

– Шу атрофда бўрилар тўдасини кўришибди, – деди бири.
– Йирик тўда эмиш. Совуқ бошланса, тўда пастга, яйловлар томонга тушади. Насим чўпоннинг қўйлари биринчи бўлиб ҳужумга дуч келмаса эди. Биласан, чўпон кексайиб қолган, милтиқни ҳам ўнглаб отолмайди.

– Чайласидаги аёл ва болалар кими? – сўради шериги.

– Қизи билан неваралари. Эшитишимча, эри ёш хотинга уйланиб, оиласини ҳайдаб юборибди. Итга ёмон ишқибоз экан. Оиласига қарашмасмиш ярамас.

Овчи Кўклининг изини кўриб қолди.

– Манави ит изими, бўриникими?

– Бу ёқларда ит нима қилади? Бўриники-ёв.

– Бўрилар тўдасида иккита ит ҳам бормиш. Ишонгиси келмайди кишининг. Ит хиёнат қилса, дунё қонга ботади-ку.

Кўкли яна ўйга толди. Қачонлардир бўрилар чўпон кўрасига ҳужум уюштириши муқаррар эди. Озодман деб юрган акаси, наҳотки, одамга қарши урушда иштирок этса? Ҳа, иштирок этади-да. Бўриларга текинхўрларнинг нима кераги бор?

Кўкли жилға бўйига тез-тез тушадиган бўлди. Ҳатто, анча пастлаб, яйлов яқинигача борди. Бир куни қир биқинидаги арча тагида пастликни кузатиб, хаёл суриб ётганди, иккита ўйинқароқ бола кўринди. Улар ирмоқдан балиқ тутмоқчи бўлдилар. Кўкли уларга яхшироқ тикилши-ю вовиллаб юборишдан ўзини зўрға тийди. Раҳматулланинг ўғиллари-ку! Хўжайинининг фарзандлари бу ёқларда нима қилиб юришибди? Демак, бека Насим чўпоннинг қизи экан-да.

Шу пайт шох-шабба шитирлади. Кўкли ялт этиб қаради: иккита кулранг бўри болалардан кўз узмай пастликка тушмоқда эди. Улар ўз тўдасидан адашганлардан шекилли, Кўкли танимади. Болалар томон чопгандилар ҳамки, Кўкли сакраб туриб, йиртқиқларнинг йўлини қийиб чиқди. Кутилмаганда гумбурлаб ўқ узилди, биринчи бўри йиқилди. Кўкли зўр-базўр тўхтади. Яна бир ўқ иккинчисини қулатди. Кўкли даҳшатдан қотиб қолган болаларга, кейин ўқ узаётганларга кўз ташлади. Овчилар милтиқларини қайта ўқлаб, тепкини босишди. Биринчи

ўқ Кўклининг кулоғи тагидан кўршапалак қанот қоққандагидек ел уфуриб ўтди. Кўкли ўрмон ичкарисига қочди. Иккинчи ўқ елкасидан бир парча этни юлиб, дарахт пўстлогини ҳам учуриб юборди.

Уяга зўрға етиб келди. Шу-шу кеч кузгача касал бўлиб ётди.

— Одамга ёлғиз яқинлашсанг оқибати шу, — деди сардор. — Тўда бўлиб, таппа босиш керак, тушундингми?

Кўкли эса ўйларди: "Улар мени бўри гумон қилишди. Агар бир марта вовиллаганимда, ўқ отмасдилар".

Совуқ кунлар бошланди. Биринчи қор ёққанда бўрилар қирлардан эниб, тоғ белига — эски уяларига қайтдилар. Борган сайин ҳаво совиб, емиш топиш қийинлашаверди. Қаҳратон қиш келгач, бўрилар хурпайиб, кўзлари қонга тўлиб, кечалари увлаб чиқадиған бўлишди. Сардор энг содиқ бўриларни тўплаб, тез-тез машварат қиларди.

— Ака, эҳтиёт бўлишимиз керак, — деди Кўкли. — Уларнинг ниқоблари ситилиб, ҳақиқий башараси очиладиған пайт келганга ўхшайди.

— Ҳалигача бўриларни ўзингга душман деб юрибсанми? — ранжиди Оқча.

Қиш кечаларининг бирида бўрилар уяларидан чиқиб, қоя олдида тўпландилар. Овга ярайдиган ҳамма бўри чақирилган эди.

— Нима гап? — сўради Оқча биридан.

— Нима гап бўларди, — деди бўри хириллаб, — овга-да.

Улар қирлар ошиб, пастликқа шошилдилар. Кўкли ўрмонга эмас, одамлар яшайдиган худудга кетишаётганини билгач, аламдан ириллаб юборди. Дарвоқе, тез орада шамол кўйларнинг хидини димоққа урди.

— Ака! — Оқчанинг йўлини тўсди Кўкли. — Нима қилаяпсиз? Бўрилар қўтонга ҳужум қилишмоқчи! Биз шу даражада тубанлашдикми?

— Йўлимни тўсма! Мен эркин яшашга қарор қилганман!

— Лекин ўз онангизга қарши курашишга эмасдир?!

— Онам ўлган! Менинг эса қорним оч!

— У ёққа ўтказмайман, ака!

— Йўлимдан қоч, деяпман!

Бу пайтда бўрилар қўрага гувва ёпиридилар. Бирлари қўйларни судраб чиқса, бирлари ичкаридаёқ ея бошлашди. Тентакнамолари бир қўйнинг қонини ичмасданок иккинчисининг томоғидан олар, ўнлаб қўй-қўзининг орасида эканига ишонолмай телбаларча қувониб-қутуриб, дуч келганини бўғизлайверарди.

Чўпоннинг итини ҳам омон қўйишмади. Бўрилар сардорнинг ўзи тагига таппа босиб, кекирдагини ғажиб ташлади ва:

— Лаънати ит! — деди ғазаб-ла. — Кўргани кўзим йўқ одамнинг малайини!

Чўпон ўқ узди, лекин теккизолмади. Чўпон қалин кигиз чопонда эди. Бўрилар сардори қор зарраларини тўзғитиб қуюндек учиб келди. Отасини бўри йиқитганини кўрган аёлнинг қичқириви, кулба бўсағасидаги болаларнинг чинқириви Кўклининг юрагини тилка-пора этди.

— Сизни онамнинг қарғиши уради, ака! — дея шартта бурилди-да, ваҳшат-ла вовиллаб бўрилар сардорига ташланди.

— Итни ўлдиришлар! — хитоб қилди бўрилар сардори.

Бўрилар Кўклига ташланишди. Кўкли дуч келганини ғажиб, топтаб, ўнгу сўлга отаверди. Қор қизил қонга бўялди. Аёл Насим чўпонни судраб, кулбага киритди-да, эшикни тамбалади. Энди Кўклига барибир эди. Мана, қонли кунлар ниҳоясига етаяпти. Ўлдиради ва ўзи ҳам ҳалок бўлади.

— Нега битта итга кучларинг етмаяпти? — Бўрилар сардори қўтонга қаради. — Ҳой ичкаридагилар! Аввал итни ўлдиришлар, деяпман!

Бўрилар кетидан бўрилар чиқиб келаверишди. Тенгсиз жангда Кўкли енгиллиши сезилиб қолди. Жароҳатларидан қон оқиб, танидан мадор кетди.

— Акажон, қаёқдасиз? — зорланди у начора.

Сардор сўйлоқ тишларини кўрсатиб:

— Йўлдан қочиншлар! — деди бўриларга. — Ўзим ўлдираман-бу итни!

Кўклининг ёнгинасида акаси даҳшатли вовиллади. Бўрилар сардори ва Оқча тўқнашганда, томоқлар йиртилгудек хириллоқ

овоз таралди ҳавога. Улар анча наригача учиб тушиб, олиша бошладилар. Бўрилар дарҳол икки тўдага ажралиб, биринчи гуруҳ Оқчанинг, иккинчиси Кўклининг устига ёпирилди. Акаси билан бирга Кўклига куч-қудрат ҳам қайтди. Елкасидан тишлаган бўрини бир мункиб йиқитгач, рўпарасидаги бўрининг бўғзидан тишлаб, гир айлантириб отди. Оёғи остига йиқилганларнинг бир зарбда кекирдақларини уза-уза олға интилди.

Ака-уканинг бўриларга қарши жанги узоқ давом этмади. Тез орада қароқчилар ўз сардорларининг мурдасини қолдириб, ура қочдилар. Оқча ҳам бўрилар сардорининг ёнида чўзилиб ётарди. Кўкли оқсоқланиб, акасининг қошига келди.

— Акажон... — деди-ю кўзларига ёш қуйилди.

— Ҳақ экансан, укажоним, — бошини ҳам кўтаролмади Оқча. — Ҳурликнинг маъносини тушунмадим... Онамга... сенга... ватанимга хиёнат қилиб қўйдим...

— Сиз билан фахрланаман, ака, — Кўкли акасининг ёнига чўзилди. — Онам ҳам сиздан рози, ватан ҳам... Бўриларни енгдик, одамларни, уларнинг нораёида болаларини ҳимоя қилдик...

Кулба эшиги очилиб, аёл чироқ тутди.

— Кўкли, маҳ-маҳ... Кўкли... — чақирди бека.

Кўклининг кўзларидан дув-дув ёш оқди. У акасига, акаси унга тикилди.

— Бўрилар билан яшаганимизда, кетиб қолишингдан ҳамиша кўрқардим, — деди Оқча.

У укасининг кўзидан — она сиймосидан кўз узмай жон берди.

Бека қорни ғарч-ғурч босиб ака-укага яқинлашди-да, тиз чўкди ва:

— Сизлардан миннатдорман, — деб йиғлаб юборди. — Раҳмат сенга, Кўкли... Раҳмат сенга, эй нотаниш оқ ит...

Ўша кечадан бошлаб Кўкли чўпонникида яшаб қолди. Қўйларни кўриқлаб, ҳалол овқат еб, қиру адирларда ҳур, бахтманд, фаровон ҳаёт кечирди. Баҳорда доvon ортидаги чўпоннинг итларидан бири билан оила қурди. Жуфти билан бирга бўрибосарчаларни вояга етказиб, қўйларни кўриқлаб, бахтли яшади.

ЧИЛЛАСИ ЧИҚМАГАН КЕЛИНЛАР

Мудҳиш воқеа келинчакнинг чилласи чиқишига уч кун қолганда содир бўлди. Эшитган одамлар дастлаб қулоқларига ишонмадилар. "Наҳотки...", "Кечагина тўйи бўлганди-я", "Тавба, кечаси ёлғиз ўзи нега ташқарига чиқади?!"

Феруза воқеа жойида ўлмади. Уни кўзлари олайган, оғзидан кўпик чиққан, қалтираган ҳолида шифохонага олиб келишди. Қилинган барча муолажалар самара бермади. Бояқиш тонгга яқин жон таслим қилди. Ички ишлар ходимларига аввало шифокорнинг хулосаси керак эди.

— Заҳарланмаган, — деди шифокор, — танасида лат еган жойи ҳам йўқ. Оддий қилиб айтганда, қаттиқ қўрққан. Қўрқув шунчалик кучли бўлганки, юрак дош беролмаган. Ўша ерда ўлиб қолиши ҳам мумкин эди.

Эрталаб туман ички ишлар ходимлари воқеа юз берган хонадонга бордилар. Кўпчиликка гўё сирли бир қотиллик содир этилгандек туюларди. Феруза нариги қишлоқлик қиз эди. Ўлигини ота уйидан чиқаришга қарор қилишган, уй эгалари, куёв ҳам ўша ёқда, уйда фақат қизлари қолган эди.

Терговчи куёв ва ота-онасини чақиргириб келди.

— Узр, — деди у, — марҳумага жаноза ўқилгунча сизларни бир оз уринтириб қўйишга мажбурман. Биламан, келинни ҳеч ким ўлдирмаган. Лекин фақат одам ўлдирилгандагина шуғулланиб, бошқа ҳолатда индамай кетавермаймиз. Ўлимнинг сабаблари кўп бўлади.

— Қанақа сабаб, айланай? — хавотирланди онахон. — Келинимизни ҳавас билан туширдик, иболи, ҳаёли, қўл-оёғи чаққон чиқди. Шу вақт ичида бир марта қаттиқроқ гапириш у ёқда турсин, иш буюришга ҳам улгурмабмиз. Жуда тушунган эди. Ўзи билиб ишини қиларди.

Терговчи куёвдан ҳам айрим нарсаларни сўради. Куёв довдираб қолган эди, ким нима сўраса, аввал анграйиб қарар, бош силкир, кейин гап мазмунига тушуна бошларди.

— Ука, — терговчи қаламини қоғозга урди, — илтимос,

Ўзингизни қўлга олинг. Ҳеч ким сизни айблаётгани йўқ. Бошингизни қимирлатавермай саволга аниқроқ жавоб беринг. У ёнингиздан кетаётиб бирон нима дедими?

Куёв ўйланиб тургач:

— Эсладим, — дея терговчига қаради, — "Бир ташқарига чиқиб келайлик", деб эшикка юрди.

— Ташқарига чиқиб келайлик, деган бўлса, нега чиқмадингиз?

Куёв яна анграйди.

— У менга айтмади, шекилли...

— Қизиқ, хонада яна ким бор эди?

— Мен, у... Бошқа ҳеч ким.

— Демак, келинни бошқа биров чақирган. Айтмоқчиманки, уйлариңиздан кимдир? Тўғри тушундимми?

Куёв боши билан тасдиқлади.

— Кимлигини айтмадими? — сўради терговчи. — Балки кимдир чақирганини сиз ҳам эшитгандирсиз?

— Йўқ, лекин у соатига қараганини кўрдим.

— Неча бўлган эди?

— Ўн.

— Хўш, кеч соат ўнда келинчак ташқарига чиқмоқчи. "Чиқиб келайлик" деб кимнидир назарда тутиб гапирди. Тушунмаяпман, янги куёв қандай қилиб бефарқ ўтиради? Нима учун чиқаяпти? Кечирасизу, ҳожатгами, коса-товоқ ювишгами? Ким билан? Нима дейсиз бу ҳақда?

— Кўнглимга ҳеч қандай ёмон ўй келгани йўқ. У сал нарсадан чўчирди. Ё синглим, ё опам билан ҳовлига чиқмоқчидир-да, деб ўйладим. Уйдагилар ташқарига чиқишдаги чап эшикда телевизор кўриб ўтиришганди.

— Сал нарсага чўчирди, деяпсиз. Буни қўрқоқтабиатли маъносида тушунайми ёки охирги кунлари нимадандир хавотирланиб юрганди деган маънодами? Балки биронта душмани бўлгандир?

Куёв бош чайқади. Отаси уҳ тортиб, уларга яқинлашди.

– Сизларга касалхонадаям айтдим, келиннинг ерда чўзилиб ётганини биринчи бўлиб мен кўрдим. Юринг, уй орқасига ўтайлик. қанақа жойлигини кўринг аввал.

Ҳаммалари воқеа содир бўлган жойга боришди. Орқа томондаги пахса девор ёмғир-қорда нураб, ярми ҳам қолмаганди. Девор тагида ўтинлар тахланган. Ўтинлар ва уй оралигида эса отқулоқлар ўсиб ётарди.

Ҳақиқатдан бефайз эди. Экспертлар текшириб, келинчакнинг изидан бошқа бегона из топилмаганлигини маълум қилишди.

– Девор ортида зовур бор, зовурдан нарида жийдазорлар... – деди терговчи. – Ундан у ёқда-чи?

– Жийдазордан кейин катта йўл, Самарқанд – Тошкент, – куёвнинг отаси янада қовоқ солди. – Келинимнинг ўлимига буларнинг дахли йўқ. Одамлар бекорга айтмайди, мелисага ишинг тушмасин деб. Илтимос, бошимизга кулфат келганда бизни қийнаманглар. Ҳадемай жаноза ўқилади, мазорбошига боришимиз керак. Агар келинимни биров ўлдирганини сезганимда ёки экспертиза шубҳали белги топганида бошқа гап эди. Бояқиш ажал етаклаб уй орқасига ўтган-да, ахир. Нимадир шитирлаган бўлса, кўрқиб юраги ёрилган. Бу ерда чироқ йўқ, кечаси одам сесканади.

– Тасодифан эшитиб қолдим, – деди терговчи, – бир вақтлар катта фарзандингиз ҳам шу ерда ўлган экан.

Хонадон эгалари бир-бирига қараб олишди. Онанинг кўзлари пирпиради. Ота деди:

– Ўлган, аммо айнан келин ўлган жойда эмас. Кўраяписиз, ҳовлининг ҳаммаёғи ёпиқ. Биз ишга кетганмиз, қизим ёлғиз қолган, энди олтига кираётган қиз эди. Зерикканми, қизиқиш устун келганми, уйнинг орқасига, шу ерга келган. Ўша вақтларда ҳам ўтин тахлаб қўярдик. Ўтиннинг устига чиқиб, деворга гирмашган. Фалокат босиб девордан нариги томонга йиқилиб тушган. Девор тагида ётиб қолса, ўлмасмиди. Ажал қисиб, зовурга думалаб кетган раҳматли.

– Ярангизни тирнамоқчи эмасдим. Яна бир саволга жавоб

берсангиз, ўшанда жийдазордан ўтаётган бир киши девор устида оёқларини осилтириб ўтирган икки қизалоқни кўрган экан. Бирини таниган, сизнинг қизингиз. Иккинчиси, оқ кийимли, сочлари оёғи учигача етадиган узун, юз-кўзи ғалати қизча экан.

— Одамлар нималар демайди. Қанча миш-миш эшитдик. Ўйласам, ҳалигача юрагим зирқирайди. Ёш қизчам чўкиб ўлди. Арвоҳлар бор эмиш, деб гап қилишди. Мақсад нима? Тушунмайман бу одамларга. Энди келинимни гап қилишаяпти. Турли миш-мишлар ҳали кўп болалайди. Бари куракда турмайдиган гаплар бўлишини олдиндан сезаяпман.

Рўмолининг учини тишлаб ўтирган аёл дам эрига, дам терговчига қараб сўзлади:

— Қизим ўлгандаёқ уйимизнинг орқаси беҳосият жойга айланди-қўйди. Ҳовлимизни ҳам хосиятсизга чиқариб қўйишмаса деб одам кўрқади. Фалоқат босиб нега қоронғида уй орқасига борди бу келин, ҳайронман.

Терговчи барибир қониқмади. Келинчакнинг кечаси қоронғи жойга ёлғиз бориши ғайритабiiй туюлмоқда эди.

— Қизларингизни чақиринг, — деди терговчи.

Аввало, келинчакнинг чинқирлиғини эшитган қиз — Дилорадан сўроқни бошлади:

— Янгангиз қичқиршидан олдин бошқа қанақадир овозларни эшитдингизми?

— У янгам эмас... келиним... Бизда уканинг хотинини "келин" дейишади.

Терговчи қўлидаги қоғозга қараб, қаламини ўйнатди. Сўнг мунгайиб турган уч опа-сингилга нигоҳ ташлаб:

— Адашибман, сиз — иккингиз қайнсинглиси, сиз эса, Дилора, қайнопасисиз. Бошқача қилиб айтганда, келинчакнинг синфдоши, шундайми?

— Ҳа, лекин мен "А" синфда ўқиганман, Феруза "Б"да.

— Майли. Саволга қайтсак. Қичқирқдан аввал бошқа овоз эшитмадингизми?

— Йўқ.

– Шитирлаш, тиқиллаш, ҳеч қандай товуш эшитмадингиз-а?
– Йўқ. Хаёлга берилиб кашга тикиб ўтиргандим, кимдир кичқиргандай туюлди. Феруза қаттиқ бақиргани ҳам йўқ, пастгина, қисқагина "А-а!" деди, бўлди.

– Кейин нима қилдингиз?

– Менми? Ҳеч нарса.

– Деразани очдингизми ёки ота-онангизнинг хонасига чопдингизми?

– Деразани очмасдан пардани суриб қарадим. Қоронғида ҳеч нима кўринмади. Дарров чиқиб уйдагиларга айтдим, отам калишини кияётган экан, биринчи бўлиб борди.

– Экспертиза шундай хулоса қилапти: келин уй ёнида тез юриб орқага ўтгач, қадамни секинлатган. Айтиш мумкинки, бировни пойлаётгандек авайлаб қадам ташлаган. Бироқ дарров ортига қайтиб, уй бурчагида йиқилган. Орқа деразалардан фақат сизнинг хонангизда чироқ ёниқ бўлган. Келин-куёв хонаси ҳам, уйдагиларингиз ўтирган хона ҳам олд томонда. Манави дераза кичик меҳмонхона экан-а? У қулф бўлган. Анави эса сиз ўтирган хона деразаси. Ўйлаб қаранг, келин сизни пойлаш учун пусиб боргандек туюлмаётганими?

Дилора ҳам, хонадон аҳли ҳам ҳайрон қолишди. Терговчига очик норозилик ила қарадилар.

– У... нега алламаҳалда мени пойлар экан?

– Тўппа-тўғри, – кўшилди отаси, – сиз ҳам ўзбексиз, биз ҳам. Битта гапга тушунасиз, ука. Кўйинг энди шу гапларни! Келинни кимга чиқариб қўяпсиз? Терговда уят йўқ дейди, мен ҳам бир тахмин айтай. Келин бечора уй орқасига ҳожатга ўтган бўлса керак.

– Бу тахмин ҳақиқатдан йироқ, – деди терговчи ўжарлик билан.

– Бўлмаса, нега ўтади уй орқасига? – отанинг рostaкамига жаҳли чиқди. – Мелисаман деб одамни эзаверасизми энди?! Экспертизаларинг мурдани текширди, воқеа жойини текширди, шубҳали ҳеч вақо йўқ-ку. Ё шунча текширувдан сўнг ҳам бировимиздан гумонингиз борми? Замонавий экспертлар аниқлаёлмайдиган даражада усталик билан ўлдирадиган қотил яшар экан-да, а, бу уйда?!

— Унақа демоқчимасман. Келин ҳожатга бормагани аниқ. Қўрқоқ келинчак эрини эргаштирмасдан ёлғиз ўзи ҳовлига чиқадию ёп-ёруғ, ичидан беркитиладиган ҳожатхона бўла туриб, отқулоқлар ўсиб ётган қоп-қоронғи жойга келадими? Бу ерда бир сир бор. Мен сизларни айбдор қилиш истагида эмасман. Фақат ўша сабабни аниқламоқчиман, холос.

— Аниқланг, аниқланг, — кесатди ота. — Жанозага кеч қолмайлик. Яна қанча вақт давом этади бу текширувларингиз?

— Қизлар қолди, — терговчи бир четда турган опасингилларга ишора этди, — улардан ҳам бир оғиз сўраймиз, шу билан... насиб этса тамом.

Дилоранинг сингиллари шундай дейишди:

— Ҳаммамиз телевизор кўриб ўтиргандик. Дилоро опам чиқиб кетди. Орқасидан отам чиқди. Бир вақт янгамнинг шайтонлаб ётганини эшитдик. Акам ҳам чопиб чиқди. Билганларимиз шу. Ҳеч қандай қичқириқни эшитмадик.

Терговчи яна Дилорага ўтирилди.

— Сиз нима сабабдан хонангизга чиқдингиз?

— Айтдим-ку кашта тикиш учун, — деди Дилоро. — Бир оз ўйлаб олгач, кўшимча қилди: — Мен тўққиз яримлар атрофида хонамга кирдим, мана, уйдагилардан сўранг. Соат ўнгача Ферузани кўрганим йўқ. У ҳам тўппа-тўғри ташқарига чиққан. Агар телевизорли хонага кириб ўтганида сингилларимдан биронтасини эргаштирарди. Чиллали келин ёлғиз юрмайди-ку. У менинг хонамга ҳам киргани йўқ.

Дилора ҳаяжон устунлик қилиб гапидан тўхтади. Терговчи ўйга чўмган ҳолда деди:

— Давом этинг, яна бир нима айтмоқчисиз чоғи.

— Айтмоқчийдимки, у мени пойламоқчи бўлганида, аввало, хонамда эканлигимни аниқлаши керак эди-ку.

— Пойлаб, нимани пойлайди! — ўшқириб берди отаси. — Яна ўша гап! Яна... яна...

— Ўзингизни босинг, ака, — уни терговчи қайтариб ташлади. — Мана, ҳозиргина азахонада эдингиз. Ота-онаси, жигарлари қандай нола-фифон қилганига гувоҳ бўлгандирсиз? Одам

ўлади-ю биз бепарво қараб турамизми? Марҳуманинг на руҳий касаллиги, на тутқаноғи бўлган. Бунақа касалликлардан тез ўлиб қолмайди ҳам. Ўликнинг эгаси ота-онаси, яна бир эгаси давлат, тушундингизми?

Ота оғир уҳ тортиб нари кетди. Терговчи ҳам сўроғини тугатди.

Бироқ терговчининг кейинги уринишларидан ҳам натижа чиқмади. У бир ҳафта ўйлади, бир ой бош қотирди, кимга шубҳаси уйғонса сўроққа тутди, қаерни кўргиси келса, бориб қайта-қайта кузатди.

Ниҳоят, кучли кўркув натижасида ўлимга юз тутган, деган хулосага кўнгандек жимиб кетди. Кўнгил эса ёмон бир фитнани сезиб турарди.

* * *

Ферузадан аввал ҳам хонадонга келин туширилган эди. Фожиа юз берган куни катта келин ҳам, ака ҳам уйда йўқ эди. Ака ҳатто тўйга келмаганди. Хотинидан ажрашгандан бери дунё ишларига қўл силтаб, кўча-кўйда тентираб юрарди. Ишлаяпсанми, деб сўраса, бош қимирлатарди. Гоҳо вақтинчалик бирон ишда ишлагандек бўлади. Дарров кўнгли совиб, яна дардисар кезинади.

Ҳеч қандай қотиллик аломатлари топилмагач, жиний иш кўзғатилмаслиги, Ферузанинг ўлимини милиция унутиши лозимдек эди. Шундай бўлса-да, терговчи ҳодисага иккинчи томондан ёндашишига қарор қилди. Фожиа юз берган кечаси хонадонда бўлган одамларни тинч қўйиб, аксинча, бўлмаганларни сўроқлаш кўнгилдаги гумон шарпасини ёруғликка чиқарадигандек туюлди.

— Демак, катта келиннинг исми Рухсора? — сўради у маҳалла раисидан.

— Рухсор.

— Рухсор. Хўш, ажрашганига икки йил бўлган-а?

— Худди шундай.

— Шу вақт ичида турмушга чиқмаганми?

— Чиқмаган.

— Эри ҳам уйланмаган.

— Э, у ароққа берилиб кетди. Ҳозир Россияда. Биров Ростов-Донда дейди, биров Камчаткада. Дараги йўқ, уйдагилари ҳам билмайди аниқ манзилини.

— Тополмас эканман-да, — терговчи ўйланиб қолди. — Яқин-ўртада Россиядан қайтиб, ҳамқишлоқларига кўринмай шаҳардами, туман марказидами юрган бўлиши мумкинми?

— Унақа йигит эмас. Россиядан келса, албатта, қишлоққа бир кўринарди. Укасининг тўйига ҳам қатнашарди. Жа одам сонидан чиқмаган, нотўғри тушунманг бояги гапларимни.

— Тўй ўтиб келган бўлса-чи?

Маҳалла раиси елка қисди. Бирон нима дейишга боши қотгани яққол сезиларди. Дўпписини ечиб, пешонасини силади-да:

— Нимани гумон қилаётганингизни тушундим, — деди. — Энди-и... сиз ўйлаётгандек у бир каср чиқариб қўйиши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

— Балки мен бундай ўйламаётгандирман, — бирдан хўмрайди терговчи.

Маҳалла раиси қизариб кетди.

— Тўйдан кейин келгандир, масалан, уч-тўрт кун ўтиб, — дея раис терговчига ола қараш қилди. — Кечикиб қолганига уялиб, кечаси кириб келмоқчи бўлгандир. Худо раҳматли келинчак қоронғида унга тўқнашиб, кўрққанидан хушини йўқотган...

— Воқеа жойида бошқа ҳеч кимнинг изи топилмади.

— Унда... билмадим, — маҳалла раиси дўпписини кийиб, шифтга қараб ўйланди. — Келган бўлиши керак, деган вариантнингиз ўзини оқлаши мумкин, негаки, у хотинининг қишлоғида яшаётган бўлиши мумкин.

Соатига қараётган терговчи туйқус сергакланди.

— Рухсорникида демоқчимисиз?

— Ҳа. Улар ажрашиб кетганига қарамай бир-бирига душман эмас, деб эшитганман. Ўртада қандайдир алоқа бор.

— Қизиқ, у ҳолда нега ажрашган?

Раис кўзи билан маҳалла томон имо қилди.

— Эрининг сингиллари билан келишолмади.

— Алоҳида яшасалар бўлмасмиди?

— Билмасам, менимча, бу... — Раис оғир бош чайқади. —

Бўлмайдиган турмуш эди. Улар анча ўткир, қайнсингилларни айтаман. Ота-она ҳам қизларининг гапига киради.

– Мархума келинчакни... улар ёмон кўришмаганми?

– Бунисини билмайман... Чилласи ҳам чиқмади-ку. Янаям... аёллардан бир сўраб кўриш керак. Пашша гинг этса, аввал улар эшитишади.

Терговчи Рухсорнинг манзилига бир соатда етиб борди. Катта келин кўшни тумандаги чекка бир қишлоқда, отасиникида яшар экан. Фожиани эшитиб хангу-манг бўлиб қолди.

– Эрингиз охирги марта қачон келганди? – сўради терговчи жувондаги ўзгаришни сезмаганга олиб.

– У киши Россияда. Нима алоқаси бор бу воқеага?

– Алоқаси бор демадим. Сиз қачон келганини айтинг, тамом-вассалом.

– Баҳорда... Март ойида.

– Хат-хабар борми ишқилиб?

– Охирги марта телефон қилганига икки ойдан ошаяпти.

– Камчатқадами?

– Йўқ, Пенза деган жойда.

Терговчи жувонга мулойим нигоҳ ташлашга ҳаракат қилиб, деди:

– Ҳар кимга Худойимнинг ўзи инсоф берсин. Эшитдим, қайнсингилларингиз билан келишолмай ажрашиб кетибсиз.

Рухсор бош эгиб, тирноғини кавлай бошлади. Сал нарида ўтирган онаси қудаларини яниб, алланималар демаганида терговчи далда бўлолмасди.

– Уларга ҳам шундай кун келади ҳали... – деди Рухсор. – Борган бўлсангиз, кўргандирсиз, атрофи чолдевор билан ўралган беҳосият ҳовли. Биринчи кундан қамоқхонани эслатганди менга. Иккита синглиси ёш, захрини ҳали эплаб сочолмайди. Дилороси илоннинг ўзи. Ундай айёр, ундай қасамхўр қизни, очиги, кўрмаганман. Неча марта тухмат қилди менга, эҳ-е, айтсам тугамайди. Шунинг учун ҳам уни эр олмайди. Нима, йигитлар билмайди деб ўйлайсизми? Кўзига қараб сезади унақа қизларни.

– Масалан, у сизга қандай ёмонлик қилган?

Онаси:

– Уллириб қўйишларига сал қолган, – деб орага қўшилди.

– Калишига чаён солиб, жувонмарг қидмоқчи бўлган, яшшамагур. Куёв ювош, индамас. Уни кўпам айбситолмаймиз.

– Калишга ким чаён солиб қўйган?

– Анави... Дилороси-да! Ундан бошқа ким қилолади бу ишни!

Терговчи ниҳоят калаванинг учини топгандек бўлди.

– Синглим, бошингизни кўтаринг. Турмушингиз яхши бўлиб кетади, муҳими, эрингиз билан жанжаллашмагансиз. Аччиқланмай, барчасини рўй-рост айтинг. Дилоро калишингизга чаён солиб қўядиган даражадаги қизми? Унчамунча эркак ҳам чаённи ушлай олмайди.

– У илонни ҳам, чаённи ҳам кўтариб юрганини кўрганман. Бир гал кўшнининг мушугини ошхонада тутиб, оғзига нос тиқиб ўлдирди. Носга дарров ўлар экан мушуклар.

– Марҳума келинчакнинг исми Феруза. У Дилора билан синфдош экан. Ўша пайтлари сизга синфдош қизлар ҳақида ҳеч нима демаганми?

– Тўй бўлган дугоналарини кўрарга кўзи, отарга ўқи йўқ эди. Терговчи бўла туриб шумлигини-сезмадингизми? У сизни кўриши билан артистлигини бошлаган. Дарров сузилиб, қизариб, ўзини ҳаёли, иболи қилиб кўрсатдими? Бу унга ҳеч гапмас. Ҳатто, халқ артистлари ҳам хоҳлаган вақтда қизаролмайди.

Онаси гап сўқди:

– Қачон "ажал ойим" эрга тегади, ўшанда қизим ярашади куёв билан. Шунда ҳам қайнонасиникига бормайди. Қизимни вақтида ажратиб олиб келибман, Худога шукур-е...

– Ҳар нарса деяверманг, эна. Бу киши мелисахонадан. Гапингиз учун жавоб бериб юрманг.

Терговчи ўрнидан турди.

– Онангизнинг гапида жон борга ўхшайди, лекин жавоб бериб юрмайди. Чунки келинчакни ҳеч нарса чақмаган, экспертизадан ўтказилди.

Она-бола Дилорони қарғаб қолаверйишди, терговчи яна ўз

гумонлар оламига фарқ бўлиб, уйига қайтди. У қотил Дилоро эканига амин бўлган эди. Келинчакни ўлдиришгача олиб борган сабаб ва қотиллик усули лол қолдирмоқда эди. Наҳотки, инсон қиёфасидаги иблисга дуч келса? Яна денг... қиз бола!

* * *

Орадан олти ой ўтгач, аза либослари ечилди.

Терговчи марҳума келинчакнинг акаси Дилорога уйланаётганини эшитиб кулоқларига ишонмади. Ферузанинг ўлимига сабабчи деб миш-миш бўлган қари қизга нега собиқ қуданинг ўғли уйланаётми?

Орадан йигирма кун ҳам ўтмади. Терговчи бир иш юзасидан қишлоқдан қайтаётганида, тор асфальт йўлда тўпланиб турган одамларни кўрди.

— Нима гап?— сўради бир одамдан.

— Автобусни қувиб ўтаётган "Москвич" трактор телажкасига урилиб кетди, — деди у. — Ҳайдовчи тирик, ёнидаги келинчак ўша заҳотиёқ ўлди.

Терговчи одамлар орасини ёриб ўтиб, мурдани таниди. Бу — Дилоро эди. Рулдаги одам унинг эри эканлигини билгач, баъзи нарсаларга тушунгандек бўлди.

Гарчи бу воқеа ҳам терговчига қотилликдай туюлса-да, бахтсиз ҳодиса деб жиноий иш қузғатилмади. Эртасига терговчи Ферузанинг акасини учратиб, шундай деди:

— Устингиздан "ийп" очиш ниятим йўқ. Аммо сиз Дилорони атайин ҳалокатга учратдингиз, чунки у синглингизни ўлдиришда гумон қилинаётганди. Қотиллик сирини билиш учун, ҳатто, Дилорога уйландингиз ҳам. Мен битта сирнинг тагига етолмаяпман. Дилоро Ферузани қандай ўлдирди экан? Буни билиб олгансиз, тўғрими?

Ферузанинг акаси қаршисидаги одамга индамай қараб қолди. ~~Ҳақиқатни сўзламасдан иложи йўқлигини тушунди. Эртаиндин барибир фош бўлади.~~

— У кундузи илон тутган, — деди ҳасрат билан. — Синглимни

авраб, уй орқасига чиқишга кўндирган. Дераза очик, шундоқ дераза тагига келасиз, деган. Синглим яқинлашган чоғ ипга боғланган илонни устига отган. Синглим бечора адои тамом бўлган.

— Бундай қабиҳликни у ўз оғзи билан гуллаб кўйдими? Курбоннинг уйида-я?

— Сирни бўлаклаб-бўлаклаб олдим. Шунда ҳам охиригача эмас.

— Эсиз, синглингиз ўлмай қолиши ҳам мумкин экан-да?

— Ҳа. Ўлмай қолганда бу ҳазилга йўйиларди.

— Автоҳалокатда Дилоро ўлмай қолганда-чи?

— Ҳазил эмас. Шунчаки оёқ остидан чиққан фалокат...— деди йигит.

Терговчи яна бир савол берди:

— Дилора келинчакка нега бунақа тентаклик қилган экан?

— Шунчаки... ёқмаган... Бир кўрқитиб хумордан чиқмоқчи бўлган. У касал эди, бировларни кўролмайдиган касал... Мана, эрга ҳам тегди, ўлиб ҳам кетди...

— Энди қамаласиз.

— Айб тракторчида, йўлнинг устида эди-у. Менинг айбим тормозни охиригача босолмаганимми?

Йигит сигарет тутатди. Терговчига ҳам берди. Иккиси йўлак бўйлаб кетишди.

ОҚ СОЯ

Ишдан қайтишимда ижара уйга калит ясатишим кераклигини эсладим. Дарвоқе, кампир ўз калитини бир кунга бериб турган эди. Шодага қарайман: кабинетимники, сейфники, стол тортмасиники, йўлак эшигиники. Улар орасида кампирники бегонадек ажралиб турибди.

Уста беш дақиқада нусха ясади. Кетаётгандим, чақириб қолди.

— Мабодо манавинақа керак эмасми?

Устанинг кўлида эллик сўмлик тангадек келадиган ялтироқ нақшли металлни кўрдим. Кўлимга олгандим, арабча ёзувдаги калималарни пайқадим.

— Бу нима учун?

— Шунинг учунки, — деди уста, — бало-қазолардан асрайдиган дуо ёзилган. Ўртадаги бўш жойга исм-фамилиянгни, уй манзилингни ёзиб бераман. Қара, менда майда ҳарфли ускунаям бор. Кўпчилик калит шодасига шундан тақаяпти. Бошқа туморлардан зўр. Жуда арзон.

— Майли, — дедим ноилож.

Уйга келиб, кампирнинг кўзойнагидан қарадим: "Равшан Алмааматов. Ҳозир, 13."

Шундан сўнг калитлар шодаси кўзимга чиройли кўрина бошлади. Дуога тез-тез кўз ташлар эканман, назаримда, у менга куч-қувват бағишлаётгандек туюларди. Қизиги, шу вақтгача мўъжизага ишонмасдим.

Кейинги кун ишхонамга борсам, таклифнома тутқазишди.

— Бир йигит ташлаб кетди, — деди ҳамкасбим. — Жа хирапашша, маданиятсиз экан. Қанақа одамлар билан ўқигансиз-а?

Таклифномага кўз югуртирдим: "Қосим ва Таъзиманинг никоҳ тўйига..." Беихтиёр баданимда чумоли ўрмалади. Наҳотки, Таъзимага уйланаётган бўлса? У ўлган-ку!

Математика факультетида ўқирдик. Ҳар йили кузда пахтага ҳайдашарди. Фақат ногирон курсдошларгина ҳашарга чиқишмасди. Таъзимани университет остонасида кўрганимдаёқ юрагим жиз этганди. Тимқора шаҳло кўзлари, тимқора сунбул сочлари...

Бироқ идеал гўзалликни киши севиб қолавермайди. Баъзан юракда орзу яшайверади, ҳавас ўлмайди, армонга ҳам айланмайди. Унинг йигити эмаслигимдан куймасдим. Қишлоқдан қелган бир ўртақолман, кўримсизман. Таъзималар назарига илармиди.

Пахтага кетишдан бурун эшитдим: "Олти шайх" қабристонига олти авлиё мазори худди шу Таъзиманинг боболариники экан. Дадаси ҳам катта мулла. Ичадиган, чекадиганлардан куёв қилмаган, қиз бермаган экан уларнинг оиласи.

Бир куни Қосим нос отиб, мени туртди.

— Биринчи курсдаги Таъзима зўр-а? Пахтага келиши хаёлимда ҳам йўғийди. Боя гапга олдим.

— Таъзимани-я?

— Ҳа, йигити йўқ экан. — Узала тушиб, кўшиб кўйди: — Йигити бўлганда-чи! Нима, кўрқаманми?!

— Дўстим, Таъзима улуг шайхларнинг чевараси. Сен кимсан? Фирт маишатпарастсан. Кўй, бошқага суйкал.

— Э, улар ҳам бизга ўхшаган одам-да! Мулла-шайхларнинг қизларидан кўрқинглар деб қайси китобда ёзилган?

Нос тўла оғзи билан вадир-вудур қилишими, Таъзимани ҳам ўлжасига айлантираётганими, ёқмади, биринчи бор дўстим кўзимга бало кўринди.

Қосимнинг феъл-атвори бошиданоқ менга малол келган. Ўтган-кетганга димоғдорлик қилади, юмшоқ гапирганларни кўрқоқ ҳисоблаб, ҳукмини ўтказишга уринади. Айниқса, тарафкашлиги ёмон. Иккимизнинг дўстлашишимизга тоғлик эканлигимиз сабаб бўлган. Қишлоқларимизни уч юз чақиримлик масофа ажратиб туради, ўртада қанча-қанча туманлар. Аммо иккимиз ҳам тоғлик, ватандош-ҳисеобланамиз.

Аслида тоғлик ҳам эмасман. Қишлоғимиз тоғолди қирларида жойлашган. Қосимни ҳақиқий тоғлик дейиш мумкин. Кўярда-қўймай эргаштириб борганида, қишлоғи қоялар билан ўралганини, бир томони ҳайбатли жарликдан иборат эканини кўрганман. Эргалаб деразадан мўраласам, оппоқ туман қишлоқдан пастда ёйилиб ётарди.

Ўшанда Таъзима пахта мавсуми охиригача юрди. Бир уни кечқурун Қосим юз-кўзи тирналган ҳолда кириб келди. Йигитлар аллақерга чиқиб кетган, мен шийпон печкасига ўтин қалаб ўтирардим.

— Ёввойи мушук!.. — дея кўзгуга қараб, жароҳатларига дастрўмолини босди. — Бунисида қутулиб қолди!.. Орқамдан эргашиб юради ҳали!..

— Ким? — бўғзимга нимадир тиқилди.

Қосим алам билан қаради.

— Кейин биласан, жўра.

Эртасига Таъзима пахта даласида кўринмади. Кечга яқин биринчи курсларнинг биридан секин суриштиргандим, "Таъзима кўч-кўронини йиғиштириб, тонгда уйига кетди", деди.

Шундан сўнг ноябрь охирида, факультет йўлагига учратдим. Рўмол ўраган, қўлида оппоқ қўлқоп, кўзлари ерда. Тирик маъбуданинг қаршисида яна бир марта титраб кетдим.

Янги йилга яқин даҳшатли хабар эшитдим: Қосим биринчи курсдаги Таъзимани олиб қочганмиш. Бояқиш қиз дарсга келмай кўйибди.

Бирпасда курсдошлар мени ўраб олишди. "Ётоқхонада Қосим билан бирга турасан, энг яқин сирдошисан", деб гап сўрай бошладилар. Нохуш хабарни улардан эшитган бўлсам, бир ҳафтадан буён Қосим ётоқхонага келмаяпти, мен қаёқдан билай?

Дарсдан чиқиб, ётоқхонага борсам, Қосим ухлаб ётибди. Хонани бадбўй ҳид тутган.

— Факультетда нима гаплар юрибди, биласанми?! — дедим жаҳл билан. — Агар рост бўлса, сени кечирмайман.

— Тўхта-тўхта! Мени ҳайдалди дейишдими?

— Таъзима... сен Таъзимага нима қилдинг? У кечирса ҳам... боболарининг арвоқларидан кўркмайсанми? Калла йўқ сенда, Қосим!

— Шу-шу Таъзимани қайтиб кўрмадим. Қосим эса ҳайдалмади. Йўлини топиб, ўқишда қолди. Кўп ўтмай яна қитмирликларини қилиб юраверди. Ундан хафа бўлсам-да, барибир воз кечолмадим. "Бизни ҳеч нима ажратолмайди, шевамиз ҳам, урф-одатларимиз ҳам, меҳмондўстлигимиз ҳам бир хил", дерди у.

Ўқишни тугатаётган кезларимиз совуқ хабар эшитдик: Таъзима оловда ёниб кетибди...

Диплом олдим. Қосим билан хайрлашаётиб, оғир ух тортдим. Шу йигитни йўлга солишим, кўплаб ёмонликлардан қайтаришим мумкин эди-ку. У фақат менинг гапимга кирарди, ҳа, сал қаттиқроқ туришим керак эди. Ўша-лаҳзада ҳам Таъзимани эслаб, ўзимни қотил ҳис этдим. Қосим бир шайтон, унга қарши курашмадим. Дўстман деса, дўст тугиндим. Таъзима ҳам курашмади...

Қосимнинг тўйи якшанба куни эди. Таклифномага тикилиб узоқ ётдим. Боришга қарор қилдим. Келинчакнинг исми Таъзима бўлиб чиқиши мени жуда-жуда қизиқтириб қўйганди.

Шанба куни йўлга тушдим. Тоғлар орасидаги қишлоқчада, бир вақтлар талабалик даврида борганим ўша туманли гўшада бир кеча ухлашни кўнглим тусарди. Қосим мактабда ишлаб босилиб қолгандир, ўқитувчи деган номи бор, ахир.

Йўл хийла узоқ эмасми, тоғ йўлларида чайқалаётган автобусда кўзим илинди. Ярим уйғоқ ҳолда ғалати туш кўрдим: автобусимиз қияликдан шитоб-ла пастга учиб тушаётганмиш, мен ҳам ичида эканману, айти пайтда ҳалокатни четдан кузатиб турганмишман. Автобус қизил тусга кириб, кейин ёниб кетибди.

Сесканиб кўз очдим. Мотор ванғилламоқда, манзил яқин. Бехосият туш асоратидан қутулолмай, Қосимнинг қаршисида ҳам маҳзун турардим. У ўзгармабди, афсус, ўша-ўша.

Пиёлани тўлдириб ароқ қуйди. Ароқ ҳам эмас, сув аралаштирилган илиқ спирт. Бир пиёладан сўнг бўларим-бўлди. Ўзимни қизиқтирган саволни бердим:

— Келин қаердан?

— Э, уни нима қиласан?.. — сўкинди Қосим. — Қўшни қишлоқлик қариндошнинг қизи. Сен менинг аҳволимни сўра! Мактабни ташладик, иш йўқ, юрибмиз тўйма-тўй.

Келганимга пушаймон едим. Қосим уй ёнидаги пастликда кўлмак лабига жой қилдирганди. Кеч тушиб, совуқ кучайса-да, уйга таклиф этмасди. Маст-аласт ўртоқларининг баданини шароб қиздириб юборганди.

Бир пайт кўлмакнинг нариги четидаги қамишларга тикилдим қотиб қолдим. Қоп-қора шарпа бизни қимир этмай кузатарди. Унинг оёғи остида нимадир оқариб кўринарди. Ёнбошлаган жойимдан хиёл кўтарилдим, шарпа бир оз чекинди. Ё тавба, оқ нарса унинг сояси эди, оппоқ соя.

Кимгадир суяниб, тепага Қосимнинг уйига чиқаяпман.

Мени бир пиёлага маст бўлиб қолди, деб гапиришмоқда. Кўзимни юмдим дегунимча аллақаёқдан сас эшитилади: "Қосим эртага ўлади... Қосим ўлади... ўлади..."

Тонгга яқин уйғондим, ортиқ чидаёлмасдим. Тўй-пўйи керакмас, шаҳарга кетгим келди. Кийиндим, бироқ чўнтақларимдан калитларни тополмадим. У ёқ-бу ёқни қарадим, йўқ. Кўлмак бўйида ёнбошлаб ётганимни эсладим.

Тўй бўлаётган хонадонда ғимир-ғимир бошланганди. Уй орқасига ўтиб, кўлмак бўйига тушдим. Қамишларга қарамасликка аҳд қилгандим, аммо калитларни тополмаганимдан сўнг кўзларим беихтиёр шарпани ахтарди. Қамишлар безовта шитирлаб қўйди, холос.

Келинни олиб келиш учун ўн чоғли машина тизилди. Қосим безатилган қизил "Нексия"нинг орқа ўриндиғига ўтирди. Ҳайдовчини танидим: кеча биз билан бўжиб ичган қассоб йигит. Қосим мени бирга ўтиришга ундади, лекин йўқолган калитларимни суриштираётганим учун ёнига боролмадим.

Тўй аҳли ичидан ҳам калитим топилмади. Бу вақтда куёв ўтирган машина йўлга чиққан эди. Мен орқадаги машиналардан биридаман. Тўй карвони тор йўлда шиддат-ла олға ингилаяпти. Нега булар ҳовлиқишади, тушунмайди одам.

Муюлишга яқинлашдик, жарликлар кўринди. Шунда чанг-тўзон кўтарилди-ю "Нексия" кўздан йўқолди. Қиялик лабига югуриб борганимизда, куёв ўтирган машина сакраб-сакраб пастга эниб борарди. Ҳадемай катгароқ тошга урилади-ю абжағи чиқади. Нариди терак бўйи жарлик. Ва шундай бўлди ҳам. Машинанинг қандай ёниб кетганини кўриб, тушимни эсладим...

Шаҳарга амаллаб кириб келганимда ўз кўзим билан кўрган воқеалардан буткул карахт эдим. Қалтироғим ҳадеганда босилмасди. Таъзима учун гўё руҳлар ўч олганди.

Ижара уй остонасидан ҳатладиму серрайиб қолдим. Кампир билан бир қиз гаплашиб ўтирарди. Юзи сон-саноксиз чандиқлардан буришиб кетган бўлса-да, танидим: у факультетимизда ўқиган ўша Таъзима эди.

Кампир калитларни узатди.

— Ма, буларни манави қиз "Олти шайх" қабристонидан топиб олибди. Яхшиям, манзилни ёздирган экансан. Тўйга кетдим дегандинг, мозорда нима қилиб ёрибсан?

Оқариб кетганимни кўриб Таъзима деди:

— Факультетдагилар мени ўлди деб ўйлашганди. Ўқишда ўқимай кўйганим учун бўлса керак, университетдан ҳеч қим сўраб келмади. Сиз ҳам миш-мишларга ишонгансиз, шекилли. Ушанда газ портлаб, куйиб қолгандим. Одамлар ёлғонга осон ишонишади, ҳақиқатга эса... ишониш қийин.

Таъзима чиқиб кетди. Кампир минғирлади:

— Ўзи яхши қизга ўхшайди-ю, лекин эрга тегмасдан бола туққанига ҳайронман. Ким экан-а йўлдан урган палид?! Илоё, жаҳаннам ўтида ёниб кул бўлсин!

САНДИҚДА САҚЛАНГАН СИР

Мамади бованинг кампири йиқилди-ю етмиш йилдан бери биринчи марта ўз кучи билан оёққа турмади. Туғилмаган одамлар биз билан ёнма-ён яшолмаганидек ўлганлар ҳам сафимиздан кетиши кўз устидаги қошдай пешонага битилган эди. Чолнинг бўғзига нимадир тиқилди. Кампир ўлса ҳоли не кечади? Ёлғиз ўғли Завқиддин шаҳардан бери келмаса.

— Ташлаб кетма, — деди чол унсиз.

Биров дўхтирни чақирди. Дўхтирнинг лақаби Капут эди. Орзипошша момони эринмай текширгач, даҳлизга чиқиб бош чайқади. Мамади бованинг назарида у шундай оғир дамда ҳам пичинг ва ҳазил аралаш "Гитлер капут" дегандай туюлиб, жижини келди.

— Давлат шунча йил ўқитган... — Чол ҳовлига чиққанда, овозини кўтарди: — Нима, бир момойни сақлаб қололмайсанми? Йиқилган бўлса юмронқозиқ инига оёғи кириб йиқилибди.

— Гап инда эмас, бова, момомнинг юраги чарчаган. Йиқилмаганда ҳам барибир... кўпга бормасди. Энди, бу ёғи қаричилик. Бардам бўлинг.

Чол уйга кирди.

– Завқиддинлар келдимиз? – сўради кампир инқиллаб.

– Чақиртирдим, бугун етиб келса керак. Биласан-ку, унинг ишдан қўли тегмайди.

– Ишдан?

– Ҳа, ишидан жавоб сўраб келади-да.

Кампир сандиғига бошини зўрға буриб қаради. Кейин кучаниб-эмраниб кўрпача тагидан калит чиқарди.

– Мана... сандиқники...

Мамади бова саволомуз боқди. Кампири шифтдан ўлим элчиси келадигандек жимгина кутарди.

– Нима қилай буни? – деди чол.

– Сандиқники, – такрорлади бемор. – Олиб қўйинг... Излаб ётманг дейман-да.

– Э, бунча ваҳима қиласан? Одамлар айиқнинг инига йиқилиб омон қолаяпти.

Орзипошша момо кўзларини чарчоқ-ла юмди. Кўрпанинг билинар-билинемас қимирлаши унинг ҳаётлигидан дарак берарди. Чол уҳ тортиб хаёлга чўмди. Кўрганлари бир фарзанд бўлди. У ҳам Мамади бова қамоқда эканлигида туғилди. Ёлғиз фарзандининг чақалоқлигини кўрмади ота. Эри юмшоқ пахтанинг қаттиқ қаҳрига учраб ҳибс этилган олис шўро замонида шу кампир ўтин ёришга одам тополмай тезак йиғиб уй иситди, овқат қилди, кир ювди. Икки юзи қип-қизил, лорсиллаган хотин эди. Жуда кеч туғди. Одамлар эр-хотиннинг садоқатига, сабрига тасаннолар айтишди, ёшларга намуна қилиб кўрсатишди. Шулар туфайли ўнлаб оилалар сақлаб қолингандир, эҳтимол. Айримлар "Эри қамалган, нимасини мақтайсизлар" деб ўрлик қилса, катгалар "Қамалганларнинг ҳаммасиям жиноятчи эмас, зиндон ҳам бир чоҳ кабидир" дейишар ва Мамади бованинг оиласини кўкларга кўтаришарди.

Аммо вақт ўтгандан кейин бобонинг боши эгилди.

Завқиддин билим ва шижоат бобида юзлаб тенгдошларини ортда қолдирадиган олов йигит эди. Ҳарбий хизматдан ҳам гул-гул очилиб қайтди. Институт эса... шаҳарда бир умр қолишига патта берди. У қишлоқда ишлолмаслигини маълум қилди. Бу ҳам етмагандек Луизага уйланди. Луиза тўладан

келган, сутга чайилган каби опопоқ, бўяма бўлса-да, қора қош. Бироқ кўзлари мовий, сочлари сарғиштоб. Мамади бова ўриснинг қишлоқча гапиришини ўшанда кўрди, "эна" деди Орзипошшага. Ҳеч ким чол-кампирини айбситмади, шунда ҳам бошини ҳам қилди ота. Унингча, ёлғиз ўғил падарининг уйини ташлаб кетиши жиноят эди. Иш ота-онадан устун келибдими? Ўрис келин қишлоқда яшолмаса, нега тегди?

Лекин хафалигини бировга сездирмади. Болам шаҳарлик бўлди, деб тўйларда мақтанди. Мақтанди-ю ўғлидан ярим жудо бўлганини ўйлаб, ичи музлади.

Кампирига-ку таъриф йўқ. Умр бўйи сирлилигича яшади шу муштигар. Давлат мулкини ўғирлади, деб Мамади бовага туҳмат қилишганида ҳам душманларни қарғамади. Шубҳага борган Мамади бова "Орзи, сен ҳам мени ўғри ҳисоблайсанми?" деб сўраганида, ҳайрат ва алам билан боққан эди. "Сизни ўғри десам, ҳатто хаёлимдан ўтказсам икки дунём куйсин", деганди у.

Бир пайтлар "Районда Американинг жосус аёли бор экан. қишлоқи ўзбек қиёфасида яшаб юрганмиш, "мақсад-бемақсад" бунёд этилган ҳарбий қисмнинг тагида аслида қитъалараро учириладиган ракета бормиш, шуни пойларкан" каби миш-мишлар болалаб қолганди. Қишлоқ эркаклари бир-бирига "Ўша жосус сенинг хотининг бўлиб чиқмасин" деб ҳазиллашини авж олди. Кўпчилик Мамади бованинг сирли кампирини ҳазил нишонига айлантиришди. Агар Америка жосуси қишлоқ аёли қиёфасида бўлса, Орзипошша кампирдан бошқаси ўхшамас экан. Қайсидир тўйда кулги-мутойиба авжига чиққанида, колхоз раиснинг ўзи ҳам ҳазилга аралашди:

— Менинг хотиним, — деди у, — ўрис тилини билади, ган оламан, аммо орамизда англис тилидан хабардор аёлнинг эри ўтирибди-ёв. — Шундай деб у ҳаммани Мамади бовага қаратди. — Момом англисчани биладими, йўқми, тўғриси айтинг.

— Англисчани деяпсанми? Қизиқмисан, ўзбекчани тузук билмайди-ку. Ўн гапирсам бир жавоб беради. — Мамади бовага ҳазил ботиб кетди: — Раис бўлиб топган гапингни қара-ю!

— Райондан эшитиб келдим, сенинг калхўзингдан, дейишди.

Момо бир замонлар Регистонга борганда бир туристга "сенкю" деганини эшитганлар оғизлари очилиб қолган, гувоҳлар тирик. Чақиртириб келайми?

Даврада кулги кўтарилди. Чоллардан бири:

— Бизнинг калхўздан бўлса, Мамадининг кампири эканлиги аниқ, — деди. — Чунки отаси ўқимишли инсон бўлган, Гермонда яшаб келган, деб эшитганман. Озупошшани "КГБ" икки дунёдаям тутолмайди, тилига, юриш-туришига шундай эҳтиёчилки, ортиқча гапирганини бир марта эшитмабман, бир марта-я! Шу кўйи ўлиб кетсам керак.

Ҳазил таги зилга айланмасин, деб раис гапни бошқа чолларга бурди, Мамади бова барибир ичидан зил кетди. Бир ойча ўзига келолмай юрди. Ушанда хотинини зимдан кузатиб, "англисчани биледи-ёв" дея гумонсирарди. Америка билан қаерда гаплашишини ўйлаб ўйига етолмас, тез-тез келиб юрадиган электрикдан — сариқ сочли ўрис йигитдан — гумонсирарди. "Балки у ўрис эмас, англисдир, мен фарқини сезармидим, бари бир хил бўлса!" — дерди шайтон кўнгли.

Йигирма йилча муқаддам қитъалараро учириладиган ракетанинг қаерда жойлашгани жосус туфайли халқ орасида ёйилиб кетгач, аллақаяёққа кўчириб кетишди. "Стакан" деб аталмиш қудуғига биров иккита тухум ташлаган экан, тубига ўн дақиқада етиб борибди. Шундай катта ракетани ахтарган аёл юмронқозиқ инига қоқилиб, ўлим тушагида ётибдими? Балки сўнгги нафаси яқинлашганини сезиб, сирларини айтиб кетар? Чол барибир сўраёлмайди. "Тўғриси айт, шўро даврида Американинг жосуси эдингми?" деб сўрасинми? Мана, энди доллар-доллар деган гаплар чиқиб қолди. Оддий шу қишлоқ аёли хуфиялик қилган бўлса, Пентагоннинг пулларини нимага сарф қилган? Битга сигир сотиб олиш учун тийинлаб йиққан вақтлари бўлдики ўша замонларда.

— Тентакман, — пичирлади чол, — қариганда одамнинг мияси суйилиб қолади шекилли? Бояқиш ғийбатчи, сергап, вайсақи бўлмагани учун айбдорми? Америка келиб-келиб шу муштипардан фойдаланадими?

Кечаси машинанинг овози эшитилди. Мамади бова

деразадан мўралаганди, чироқлар кўзини қамаштириб юборди. Ўғли келган эди. У онам ухлаб ётибди, деб ўйлаб отаси билан шивирлаб сўзлашга бошлади. Ўзи билан шаҳардаги энг машхур шифокорни ҳам олиб келган экан, беморнинг уйғонишини кутмай дарров текширишга киришди.

Ўғли бундоқ қараса отаси кўлида калит ушлаб турибди.

— Ота, калит ниманики? — имлади Завқиддин.

— Эҳ, бирон жойга илиб қўймоқчийдим-а. Боягина энанг берганди, сандиғининг калити... Тоза тушкунликка тушиб қолган...

Шу пайт Орзипошша момо:

— Ўғли-и-м... — деб чўзиб овоз берди.

Ҳамма унинг бошида уймалашди. Шифокор сўзсиз-сўроқсиз қон босимини ўлчаш билан банд эди. Бир неча дақиқадан сўнг Капутнинг гапларини бунинг-да оғзидан эшитажагига Мамади бованинг имони комил бўлди. Ҳақиқатан эски гап такрорланди. Мамади бова ўнта кампири ўлиб ўрганиб қолгандек хотиржам эшитди.

— Ўғлим, — деди яна Орзипошша момо.

У ҳозирча тирик ҳисобланса-да, бу охириги сўзи эди. Тонг отди. Жанозага тайёрлана бошладилар. Юз-кўзларга қайғули тус берилди, эшик-деразаларнинг чанги артилди, йигитлар ўгинларни бир четга тахлашди. Тадоригни кўриб, Орзипошша момонинг қулаганини, ўлими яқинлигини эшитмаганлар ҳам тушуниб олаверишди.

Луиза болалари билан қорасини кўрсатганида кампирнинг жони ҳали узилмаган эди. Завқиддин пичир-пичир қилиб олгач, шаҳарга — ишга жўнади. Ҳарқалай "Энам ўлса чақирасизлар", демади. Шу куни ўрис келинга битта ҳам иш топилмади. У худди шаҳарлик бўлиб туғилганига пушаймон еяётгандек нукул узун-узун бармоқларига тикилар, сарғиштоб сочини йиғиштирар, дам-бадам лабини тишларди. Шу ўтириши нафақат қишлоққа, бутун Марказий Осиёга ярашмай турарди. Тезаклар тахланган тандирхонага қараб-қараб қўйганида кўзларида кўркүв зоҳир бўлишигина самимий эди унинг.

Неваралар бувижоннинг бошида бир қатор тизилишиб

ўтирдилар. Каттасининг бўйи анча чўзилиб қолгани боис Орзипошша момо "Нега бу тик турибди?" деб ажабланиб қараб қўйди.

Жон узилар чоғида Мамади бова ҳам бошида эди. Кампири бояқиш яна сандиққа кўз ташлагандек туюлди. Бир нима деди ва барча тирикларга насиб этадиган қисматга — ўлимга юз тутди. Юрак уриши тўхтади, шу билан бирга лаблар пирпираши, киприклар қалтираши, кўкиш томирлардан билиниб-билинмай оқаётган қон — барчаси абадий қотди. Шаҳарлик неваралар овоз чиқариб йиғлашни билмасдилар, кўшни хотинлар бошлаб беришди:

— Шундай яхши энамиз бор эди-я!.. Увв.. увв...

Қанчалик ғалати бўлмасин, одамнинг кулгиси қистарди. Кўпчиликнинг назарида, ёшини яшаб бўлган кампир вафот этган бўлса, бунинг мотамлик сиёғи қолмаган эди.

Мамади бова "Мен гўр кавлаб кела қолай" деган каби индамай эшикка юрди. Шунда кўзлари ўз-ўзидан девордаги михга қадалди: кампир берган калит жонсиз осилиб ётарди. Кампирининг бутун сир-асрори сандиқда яширинганини тушуниб, калитни юлиб олди ва чўнтагига беркитди. "Аввал мен очаман!.."

Чол умри мобайнида неча-неча одамни гўрга қўйишда иштирок этганди, кампириникига рухсат беришмади. Келганларнинг таъзиясини қабул қилиб, чоллар билан дарвозада ўтириш керак эмиш. Билади, кўзи қизариб кетган. Овоз чиқариб йиғлашга уялиб, нуқул ерга қарайди.

Урф-одатга кўра марҳуманинг буюмларини аёлларга тарқатиш керак эди. Ҳадеганда сандиқнинг калити топилмагач, аёллар Мамади бованинг ҳузурига боришди.

— Момом сандиқнинг калитини берган экан, қаерга қўйгансиз?

— Бугун шартми шу? — жеркиб берди чол хотинларни. — Ўзимнинг ҳам баъзи нарсаларим бор, худойида очаман, эртага.

Тунда тахмонни тушириб, калитни буради. Сандиқ қулфи жағидан айирилган каби ўлимтик ҳолга тушди. Қопқоқ кўтарилди. Чойнак-пиёлалар, ялтироқ клёнкалар ичидаги

рўмоллар ва кўйлаклик матолар, майиз; ёнғоқ. Мамади бова гумончил хаёлларидан дили эзилиб, нарсаларни бир-бири кўздан кечирди. Ҳаммаси кампири ҳақида сўзларди. Биронтасига сирнинг бир мисқоли ҳам юкмаганди. Энг тагида соат турган экан. Сифатсиз қоғоз қутидаги девор соати, картони майишган. Уни ҳам қўлга олиб бир нафас маъносиз тикилиб қолди. Ичини очди. Батарейкасиз, яп-янги, арзон хитой соати эди. Эндигина жойига қўймоқчи эди, сандиқ бурчагида ётган конвертни кўриб қоғиб қолди. Сарғайиб кетган мактуб анча йиллардан бери сақланаётганга ўхшарди. Шарт қўлга олди-ю қўйнига тикди. У барчасини ёлғиз ўзи билишни истарди. Бир амаллаб кўзойнагини топди ва лампага яқинроқ сурилиб, ҳижжалаб ўқишга тушди:

"Худо менга фарзанд бермади, — деб бошланарди мактуб, — биттаю битта бола сўрадим. Шўрим қисиб эрим ҳам қамалдикетди. Ўғри бўлгандан кейин бир кун келиб қамалиши кундай равшан эди. Қайси ўғри қўлга тушмаган? Қайси ўғри қамалмай қолибди?"

Хайрлашар чоғида кўнглини кўтариш учун "Бўйимда бор" деб алдадим. Аслида мен — шум хотинда режа бор-эди, ёлғон бир тадбир ўйлагандим. Эҳ, бу ёлғоним неча йилда очилар экан, ўттиз йилдами, қирқ йилдами? Ишқилиб, мен ҳам, эрим ҳам ўлиб кетганимиздан сўнг очилсин, деб хат ёзиб қўйишга аҳд қилдим. Қиёматгача ёлғончи бўлишдан Худо асрайди, хатимни бир кун келиб кимдир ўқийди.

Рўзғор ҳам азобдан иборат бўлиб қолди. Ер чопаман, гўнг тозалайман, ўтин йўқ, сой бўйига тушиб, тезак тераман. Қайишадиган одамлар ҳам бор, умридан барака топгурлар чин дилдан ёрдамлашади. Лекин биз пахта одамимиз, буларнинг бари пахтадан кейинги тирикчиликлар. Азоб десам, азоб эмас фарзандсизлик олдида. Шундай қилиб, ўйлаган тадбирим бола асраб олиш эди. Эрим қамалгач, ўзимни оғироёқ кўрсатиб юрдим. Гўёки эрим қамоққа тушганда бир ойлик ҳомилам бўлган, етти ойлик қилиб "туғиб олдим". Шаҳардаги болалар уйдан чақалоқ олиб келганимни энамга ҳам сездирмадим. Айтдим-ку мен шумман деб. Умидим яна Яратгандан.

Ишқилиб ўғлим бизга ўхшасин-да! Йиллар ўтди, бўйи ўсган сайин асраб олган одамларга тортди, юзим ёруғ бўлди. Отасининг олдига, қамоқхонага кўрсатгани борганимда бечора суюнарди, "Мен ҳам отаман" деб кўкрагига урарди.

Гуноҳларимни Ўзинг авф эт! Мен бир осий бандангман. Ўлганимдан кейин шу хатни топиб ҳақиқатни билсинлар... 1970 йил..."

Мамади бова сихга тортилгандек қимирламай ўтирарди. Кўзидан бир томчи ёш думалаб сарғайган қоғозга бодраб тушиди.

"Буни бахтсизлик деса бўлади, — дерди ички овози, — буни қиёмат деса ярашади... Вой Орзиношша-ей... Шунча йил билмабман-а! Менинг ҳеч кимим йўқ экан-ку бу дунёда! Сизгандим-а бу бола нега бизникиларга уйланмади, шаҳардан бери келмайди деб! Қон тортмас экан-да, қон тортмас..."

Ота-онасидан хабар олмайдиган жамики фарзандлар аслида қони бегона ташландиқлар бўлиб туюлди бобога. Лабларида ачиқ кулги ўйнади. Марҳум кампирини тузукроқ сўколмади, лаънатлаёлмади. Мактубни гижимлаб ташлар экан:

— Бунақа хотин бўгунча талоғингни сўрамайсанми, Орзи? — деди. — Американинг жосуси бўп чиққанингда мингдан-минг рози эдим-а... аттанг...

Чошгоҳда хотинлар сандиқни титкилаб, элга тарқатиладиган буюм топишолмади, бари янги, кийилмаган нарсалар эди. Мамади бовага калитни тутқазишганди, ўрnidан зўрға турди-да, ҳассага суяниб, нариги хонага чиқиб кетди. Кайвонилар бир-бири билан кўз уриштиришди. Улар чолнинг ҳасса тутганини илк марта кўриб туришлари эди, аразлашини ҳам кутмагандилар, албатта.

Калит Луизага топширилди. Луиза Швейцариядаги пўлат сандиқнинг калити бўлганида, эҳтимол, камоли эҳтиром ила олган бўлармиди, аммо ҳозир унинг-да асаблари чарчаб, неча кундирки шаҳардаги чала қолган ишларида эди хаёли.

Ҳарҳолда кетиш олдидан келин қайнотасининг иззатини жойига қўйди. Кўшнилариинг ичидан доимий қаровчи топди, ҳар якшанба кун келишларига ваъда берди. Охирида:

— Ота, — деди мовий кўзлари намланиб, — тушунаман,

биз билан шаҳарга кетмайсиз, лекин... лекин нега бегоналарга қарагандек... биздан хафасиз... Ахир, ўглингиз ҳам, мен ҳам ишимизни ташлолмаймиз, невараларингизнинг келажаги учун ҳам шаҳарда яшашимиз керак. Қишлоқдан қатнайлик десак, юз километрдан зиёд. Ҳар куни икки юздан ортиқ йўл босишнинг ўзи бўлмайди, катта йўлгача ўн беш километр ўнқир-чўнқир...

— Одамнинг қадри километрлаб ўлчанмайди, — деди Мамади бова.

Бошқа ҳеч нима демади. Кўпчилик кайфияти йўқлигини жудаликнинг таъсири деб ўйлашди.

Кун ўтган сайин қуриб бораверди. Дардини на Завқиддинга, на оқсоқолларга айтди. Маъракаларга келган чоллар "Орзипошшани мазоротнинг боғ томонига қўйишибди, дўнгликда бўш ер қолмабди" деганларини эшитган эди. Демак, янги ўлик унинг ёнидан жой олади.

Момонинг "қирқи"дан кейин Мамади бова бутунлай ётиб қолди. Капутни чақириб келишганди, текшириб бўлгач, қишлоқ аҳлига қараб, қўлларини "икс" қилди ва паст овозда: "Гитлер капут", деди.

Куни битгани эл-улусга маълум бўлиб, ёш-қари видалашгани тез-тез келавердилар. Чол сўнгги кучини тўплаб:

— Мени Орзипошшанинг ёнига қўйманглар, бошқа жойга кўминглар, — деди-ю бандаликни бажо келтирди.

Луиза маъракалардан чарчади. Бириники зўрға хотима топганда иккинчисиники бошланди. Бироқ ичида аллақандай хотиржамлик ҳукм сураб, эридан ўрганган савоб отлик ишларни қилгиси, қишлоқликлар олдида юзи ёруғ бўлгиси келарди. Кўринмас занжирлардан қутилган инсонларгина шундай бахтиёр ва савобчил бўладилар.

Мамади бованинг худойиси куни уй тўрига бир нотаниш кампир келиб ўтирди. Уни фақат етмишдан ошганлару ғийбатчи хотинларгина танидилар. Бир замонлар Орзипошша момо ишлаган колхозда бу ҳам ишлаб кетган экан.

Аёллар тарқай бошлагач, у ҳам йўлга отланди. Эшикка етиб, секингина хонадон келинини суриштирди.

— Мен, — деди Луиза.

— Қизим, қайнонангнинг худойисига келдим десам қайнотангникига кепман. Бу ерлардан кўчиб кетганмиз, эшитмабман, йўл узоқ. Энди-и, сенга бир илтимос бор, кулмайсан, болам. Бурунги замонда қайнонангга бир хат бергандим, сақлаб қўйинг деганман. Қайнонанг сирни қаттиқ сақлайди. Беш йиллар аввал раҳматлини учратганимда сандиқда ётибди, деганди. Шуни олиб берсанг. Менинг ҳам пойманам тўлган. Хатни ўғлимга қолдириб кетсам, девдим. Битта-ю битта ўғлим бор, асранди бўлса ҳам жуда ҳам меҳрибон, худди мен туққандекман... Уни... уни асраб олганимда, чолим қамоқда эди. "Бўйимда бор", деб чолимни алдаганман. Ҳатто энамга ҳам айтмаганман чақалоқни аслида мен туғмаганимни...

Келин ҳарчанд уринмасин, мактубни ҳеч қаерда тополмади. Меҳмон кампир эса йўлда қон босими ошиб ўлди. Сир сирлигича қолиб, абадиятга муҳрлаб қўйилди.

КЛЕОПАТРА ДАСТУРХОНИ

Шаҳарда ҳам кун ботишни мароқ билан кузатса бўлади. Айниқса, автобус хиёбондан ўтаётганда қизғиш нурга чўмган дарахтлар Исматни анчайин мутаассир этди. Фақат бу манзара баланд бинолар бошланиши билан тугайди, гўзаллик ўз маконига эга-да.

Исмаат жилмайиб қўйди. У ҳозиргина кўринган ажойиботни матога тушириш ҳақида ўйлаган эди. Неча кундирки, Клеопатра боши акс эттирилган ипаклик устида ишларди, ammo кўнглидагидек чиқмаётганди. Ва ногоҳон уни қизарган ғурубдаги қизил дарахтлар қўланкаси ила акс эттирмоқликни ўйлади, ўйладигина эмас, кашф этди. Бирдан енгил тортди, кўкрагидаги тош буғланган мисол ҳавога сингиб кетди.

"Бахтлиман, — деди ичида, — қишлоқдошларим "Йигит бўла туриб тикувчиликни касб қилдинг" деб айтаверади. Мана, шаҳарда костюмчиларнинг яримидан кўпи эркаклар-ку, қишлоқликлар нимани ҳам билсин".

У хаёлан баланд чўққига чиқиб қўлларини кукка чўзди.

Пойида булутлар сузиб юрарди, бургутлар ҳам водийлар узра, пастликларда парвоз қиларди. Сархуш эди Исмат, аммо шу пайт... Воҳ! Бу не кўргилик? Қаршисида ўтирган юзи тиртиқ кимса қўлтиғига бир мато қистириб олган, мато четларида қизил шафақ ва бу шафақ устида Клеопатра боши. Ҳозиргина кашф этгани аллақачон кимдир томонидан ўйланган, ишлаб чиқарила бошланган, манави киши бемалол қўлтиққа уриб кетмоқда. Унга нима фарқи бор: Клеопатра бошими, Чингизхонникими, урф бўлибди деб харид қилаверади.

Исмат гарангсиз ўтирарди. Қаердан олдингиз деб сўрамади ҳам. Эшиклар фишиллаб очилиб, нотаниш йўловчи тушди, у билан бирга кашф этилган ажиб мато ҳам кетди.

Эртасига Исмат ижара уй шифтига термулиб узоқ ётди. Ишга боргиси ҳам йўқ эди. Бундан кейин ательеда фақат тикиш-бичиш билан машғул бўлади, ресторан ва меҳмонхоналарнинг буюртмаларини бажаради, бекорчи кашфиётлар сил қилишдан бошқасига ярамас экан. Сўнгра ўнгидами, тушидами бир аёл қичқирганини эслади. Иккинчи қаватда пиёниста яшайди, хотинини яна дўппосладимикан?

Одамни, баайни қишлоқдан ишлайман деб келганни жойидан турткилаб турғазадиган пул топиш илинжи Исматни бу кун ҳам тинч қўймади. У ижара уй эшигига пичоқ санчган каби жаҳл билан калит солиб, шарақлатиб қўлфлади. Зиналардан лўкиллаб тушиб бораётиб учинчи қаватдаги қўшнининг эшик тутқичига осиб қўйилган дастурхонга кўзи тушди. Бу уйда қирқ ёшлардаги ёқимсиз хотин ёлғиз яшарди. Нима жин уриб эшик бандига дастурхон осиб қўйибди? Ё ташқарига кир ёйган бўлса тушиб кетганмикан? Қўшнилardan бири опчиқиб қўйгандир, эҳтимол.

Исмат кўпқаватли уй ҳовлисига чиққач, учинчи қават деразаларига қаради. Кир ёйиладиган дордан ном-нишон йўқ эди. Деразалар ҳам саксонинчи йиллардан бери очилмаганмиз деб кирлаб, қапишиб, пупанаклар қопланиб ётарди. Исмат яна бироз юрди, кейин пешанаси тиришиб, тўхтади. Назарида

дастурхон четларида нимадир қизариб кўринганди. Қон эдими, қип-қизил бўёқми, эслолмади. Қизиги, қизиллик аро тасвир ҳам йўқ эмасди. Ҳинду аёли эдими, йўқ-йўқ... Клеопатра эди.

"Бўлиши мумкинмас!"

Исмат изига қайтди. Йўл-йўлакай "Енгилтак, маишатпараст кўшни умри бино бўлиб кир юлмаган, чўп кўтармаган ойимча-ку", деб ўйлади. Деразаларини ҳеч қачон очмаслигини кимдир гапиргани ҳам ёдига тушди.

Учинчи қават подъезддаги манзара ўзгармаган эди. Бир муддат туриб қолган Исмат бетон остонага томган бир томчи қонга кўзи тушди-ю дастурхонни юлқиб олди. Кўлига қон ёпишди. Даставвал қондан кўра ажаблантирган нарсага — Клеопатра сувратига тикилиб ҳуши учди. Гўёки унинг ғоясини кимдир миясидан яшин тезлигида ўғирлаб, очафот фабрикасида минг-минг газ мато ишлаб чиқараётган ва энди Исмат ҳар куни учратиши мумкин эди. "Йўғ-э, хаёлан кашф этганимда рўпарамдаги одам аллақачон қўлтиғига қистириб олганди-ку, бунда синоат йўқ, тасодиф", деб ўзини овутиди. Эшикни тақиллатди. Кейинги зарб кучлироқ бўлди чоғи илиниб турган эшик ғийқиллаб очилди. Исмат тараддудланганча кутди. Бева хотин билан бир марта ҳам гаплашмаган эса-да, хийла шаллақи деб эшитгани бор эди. Ҳозир бобиллаб берса, нима дейди? Кўлида қон томизилган янги дастурхон. Балки адашиб шу эшикка илиб кетишгандир.

— Ким бор? — деди Исмат жимликни бузиб. Хаёлида эса "Клеопатра дастурхони сизникими? Эшик тутқичига илинган экан. Қаердан олганингизни айтолмайсизми?" қабилидаги саволлар жаранглари.

Шартта жўнавормоқчи эди, рўпарасидаги кўзгудан ичкари хонада ётган одамнинг яланғоч оёқларини кўриб қолди. Эси жойида аёл эшикни кулфламай қуруқ гиламда, эшик тагида тарвақайлаб чўзилиб ётмасди.

— Эшигингиз очиқ экан, манавини илиб кетишибди, — деди Исмат. — Қонни кўриб хавотирга тушдим, опа.

Аёл жавоб бермади. Назарида, у ё хушсиз, ё ўлик эди. Исмат беихтиёр бир неча қадам ташлади-ю ҳайкалдек қотди. Кўшниси

нинг ярим юмуқ кўзлари шифтга ўлимтик тикилган эди. Умрида ўлик кўрмаган эди, боз устига ваҳшийларча ўлдирилганни. Қоп-қора қон, гўнғиллаган чивинлар... Тикувчи ўқчиб юборди, лекин оғзидан заррача сулоқлик сачратмай подьездга чоппиб чиқди, ундан ижара уйига кўтарилди. Ваннага етгунича чидади. Бир вақт қараса уст-боши сув, ёнида қонли дастурхон. Уни жазави билан ванна тагига тикди. Гандираклар балконга қочди. Шу пайт эшик тақиллади.

— Ким у? — сўради Исмаи қалтираб.

— Ҳеч ким жавоб бермади, зинада эса шовқин-сурон кўтарилди. Афтидан кимдир ҳамма эшикларни тақиллатиб, одамларни ёрдамга чақириб юрганди.

Кўни-қўшнилари ўн чоғли бўлди. Одам ўлдириб кетилганини эшитган нариги подьезддагилар, қўшни "дом" аҳли, ўткинчилар — оломон тўпланди. Шулар орасида кимнингдир ундови билан Исмаи марҳуманинг уйига кириб чиқди, бошқа ҳамсоанинг ваннахонасида юзини ювди. "Ўликни ким биринчи кўрди?" деган саволга биронтаси "Исмаи" деб жавоб қилмади. Кимдан гумонларинг бор, деганда ҳам тикувчини туҳматдан Худо сақлади. У қонли дастурхонни қаерга яширишни билмасди, холос. Шундан кўрқди у. Неча бор тергов қилинган бўлса, ҳар сафар "Мени чақириб чиқишди, марҳуманинг уйига охири кирдим, бошқа ҳеч нарса билмайман" деб тураверди.

Йўриги кўнгилдаги ишни берди: кўп ўтмай Исмаини безовта қилмай қўйишди. Орадан ярим йил ўтгач, шаҳарнинг ҳовлилардан иборат мавзесидан арзон ижара уй топди. Бу — мўъжазгина ҳовлича эди.

Бир куни Клеопатра сурати туширилган дастурхон эсига тушиб, "Кел, шуни дўконлардан суриштирай", деди. Ниятининг машъум қотилликка алоқаси йўқ эди. Кўнглининг бир четида ашъвий далилни терговчилардан яшириб бекор қилдим, деб виждони хўрсиниб қўярди, холос. Аксига олиб ҳеч қаердан тополмади. Баъзилар қўш суратлисини кўрсатиб, лаб буришарди ва "Клеопатра қўшнинг отими?" деб безрайиб қарашарди. Бундай саволларни ҳақиқатан ҳам айрим тужжорлардан кутиш мумкин эди.

Кейинги йил Исмаининг иши ўнгланди. Гарчи Клеопатра

сўрати акс эттирилган дастурхонларга муаллифлик қилиш насиб этмаган бўлса-да, у энди бахтманд эди. Миллий тимсолларга зўр берди ва шуҳрат қозонди. "Регистон", "Пахта нақш", "Тошкент", "Карвон"... Бичиб-тиккан дастурхонларнинг довуғи қўшни вилоятларга ҳам донг таратди. Ўзбек азалдан дастурхони билан машҳур эмасми, одамларнинг орзуларини тикувчи йигит тушуниб етганди. Бироқ кўнглининг бир кунжагида ҳамон виждони хўрсинар эди. "Нега дастурхонни милициядан сир тугдим? Қотилни топишда асқотарди-ку! Эшик дастасига қонли дастурхонни илиб кетишдан мақсад нима эди ўзи?"

У охирги пайтларда кўп ўйлади. Шунданми, кунларнинг бирида эрталаб қулоғига "қонли дастурхон", "эшикка илиб кетилган", "ўлдирилган" деган гаплар чалинган, ишонмади. Сал ўтиб, биров эшикни гурс-гурс қоқди. Маҳалла оқсоқоли ташвишнамо турарди.

— Ука, бу ёққа чиқ, — деди у, — кўк дарвозадаги хотинни ўлдириб кетишибди, милицияга учраш.

Исмат эндигина тўплана бошланаётган одамларни кўрди. Таниш манзара. Сочига оқ оралаган полковникни ҳам таниди. Расмиятчилик юзасидан Исматни ўша ердаёқ жиноят қидирув бўлими ходимлари, участка нозири, яна аллакимлар сўроққа тутишди, сўнг кетавериши мумкинлигини, керак бўлганда чақиражакларини айтишди.

Исмат қўшнилари қаторига қўшилиб кўк дарвоза тутқичидан нигоҳини олмай, серрайиб қолди. Экспертлар қонли дастурхонни суратга тушириб, текшира бошлашди. Клеопатра суратини яққол пайқади. Ўша дастурхондан ҳечам фарқ қилмасди. Худди қотил Исматни пойлаб юргану ваннахонадан дастурхонни ўғирлаб, у кўчиб борган янги маҳалладаги ёлғиз аёлнинг жонига қасд қилган, Исмат кўриши учун эшик ушлагичига дастурхонни илиб қўйган. "Бунинг маъноси нима?" зўриқди Исматнинг мияси.

Уч-тўрт кун ўтгач, мархуманинг уйи тинчиди. Ички ишлар идораси терговчилари ёки прокуратура ходимлари яқшанба кунлари бир айланиб кетишарди. Уй эгасини ўлдириб, дастурхонини қонга белаб, ташқарига илиб кетишни ҳеч ким тузукроқ изоҳлаб беролмади. Бундай воқеа дунёда биринчи

марта бўлган, дейишганини эшитган Исмат чидаёлмай у ёқдан-бу ёққа юрар ва лекин ҳеч кимга ҳеч нарса деёлмасди. Виждони эса ҳиқ-ҳиқ йиглаб ётарди.

Исмат ҳовлидан ҳам кўчиб кетди. Энди бу кўчишига қотилликнинг таъсири бор эди. Йигитнинг кўнглига восвос тушганди. У Клеопатра дастурхонини кеча-ю кундуз ўйларди.

Бир ўртоғиникидан яшаб, кўчаларни саросар кезар, аёлларнинг ўлдириб кетилишида гуноҳим йўқ, аммо қотилнинг шахсини аниқлаш калити ёлғизгина менда, деб ўйларди. Икки қотилликда ҳам бир хил дастурхон бир хил тарзда илиб кетилганини фақат у биларди-да. Ўйлаб-ўйлаб автобусда учратган ўша эркакда тўхталди. Ўшанда у қўлтиғига хом мато қистириб олганмиди ёки дастурхон эдими, фикрини бир жойга жамлашга уринди.

Исмат ишга бормади. У қизил нурга чўмган хиёбондан ўтиб, ўша кимса тушиб қолган бекатга келди. Бир нарсага амин эди: кўпқаватли уйда ўлдирилган аввалги қўшниси ҳеч қачон дастурхон ювиб дорга илмаганидек, яп-янги дастурхон ҳам уники бўлмаган. Тақдирнинг ўзи тикувчи-йигитга бир йилдирки жиноят калитини ташлаб қўйган бўлса не ажаб.

Ниҳоят, учинчи кун ўша кимсани учратди. Ҳарқалай у деб ўйлади, юзида тиртиқ бор. Кимса тикувчининг кашфиётини ўғирлаган кўчирмачи сингари пусиб ўтиб кетди. "Менлигимни қаёқдан ҳам билсин", дея Исмат изидан тушиб, орқама-орқа уйигача борди.

— Бир гаплашиб кўраман, — деди ўзига ўзи, — қон ҳидини сезсам, милицияга хабар бераман, акс ҳолда... умуман бошқа бўлиб чиқар. Нима бўлганда ҳам, бир уринсам, милицияга бор гапни сўзлаб берсам, виждон азобидан қутулардим.

Эшик қия очиқ экан, тақиллатмади. Икки қадам ташлаганди, "Ким?" деган хирқироқ нидо эшитилди. Исмат қаддини фоз тутиб, ўзи ҳам истамаган ҳолда:

— Милиция! — деб юборди.

Полга алланима тарақлаб тушди. Ошхона эшиги ўрнига тутилган парда сурилиб, кимсанинг башараси кўринди.

Тикилгани сайин у Исматга бутунлай нотаниш туюларди. Ахир, бир йил бурун кўрганда юзидаги ҳар бир чизиқ, ҳар бир ажингача хотирасига муҳрамагани-да.

— Милиция? — деди у бўшашиб.

— М... милиция... — дудукланди Исмат.

— Нима керак?

— Ташқарида шерикларим кутишяпти, — деди Исмат. — Фуқаро кийимида келиб шовқинсиз олиб кетганим яхши. Жанжал-тўполонни хоҳламассиз, ака?

— Нима қилибман?

— Ўтган йили Муродов кўчаси, учинчи уйда яшовчи аёлни ўлдириб, дастурхон илиб кетгансиз. Яқинда Бузрук маҳалласида ҳам жиноятни такрорладингиз. Яхшиликча юринг. Клеопатра дастурхонини кўтариб кетаётганингизни кўрган гувоҳлар бор. Қотилликдан аввал автобусда ҳам қўлтиққа қистириб ўтирганингизда учратган шоҳидлар бўлимда кутаяпти. Ҳеч ким кўрмаса, тўсатдан ўйингизни қандай топардик? Қани, кетдикми?

— Бу ёғи жуда узун тухмат бўлиб кетди-ку, командир, — тишининг оқини кўрсатди кимса.

— Клеопатра дастурхонини сотиш учун кўтариб бормагандирсиз?

Юзи тиртиқ кимса бир зум қотиб турди. Афтидан у ҳаммаси тугаганини тушунди.

— Майли, сен айтганча бўла қолсин, — деди у. — Лекин мард экансан, ҳурматимни жойига қўйдинг. Нима, янгимисан?

— Муглақо.

Исмат чекиниб унга йўл берди.

— Клеопатра дегандай бўлдингми? — сўради кимса бўсағада.

— Демак, у ноёб дастурхон экан-да?

— Ҳа, ҳеч ким қизиқмаса ҳам мен қизиқаман. Дастурхон илиб кетишнинг маънисини нима эди? Минг ўйладик, ақлимиз етмади.

Кимса кўчага бир қадам ташлаб, атрофга атайин қарамади. Исматдан кўз узмай бамайлихотир деди:

— Улар ёлғизликни танлаган бузуқ ва товламачи аёллар эди. Оиладан маишатни устун қўйишнинг, бировни чув туширишдан қўрқмасликнинг жазоси шу. Ҳаётлари аянчли тугамаслиги керак эди, билдингми?! Ўт билан ўйнашди! Қон билан ўйнашди!

— Лекин...

— Лекин мен виждонимни бутунлай еб қўймаганман. Ўлик икки-уч кун сасиб ётмасин, дедим. Қон томган дастурхон албатта утган-кетганнинг эътиборини тортади. Бошиқа нарса илсам ҳам бўларди. аммо ўлсам ҳам рамзийлик учун ўламан.

— Гап бу ёқда денг.

Қотил ўзини қаҳрамонларча тутишга уриниб кўчага оғир нигоҳ ташлади. Кейин икки томонга аланг-жаланг боқиб, Исматга ўгирилди.

— Кимсан, лаънати? Қани шерикларинг?

— Шеригим йўқ! Мен милициядан эмасман! — Исмат куч билан уни силтаб юборди. — Бечора ожиза аёлларда шу даражада қасдингиз бормиди? Нега мен қўшниси бўла туриб уларга илакишмаганман?! Сиз шундай одамсизки... Йўқ, одам эмасси!

— Сенинг ишинг нима?! — Кимса унга йўлни кўрсатиб қўйди. — Йўқол, итвачча! Агар бировга финг десанг, сенинг бошингга ҳам ушаларнинг қунини соламан!

Бир соат ҳам ўтмай қотилни ушладилар. Милиция ходимлари ҳайрон эди. Қандай қилиб бир йил аввал автобусда учратган одамни эслаб, уйига излаб бориш мумкин?

Прокурорнинг ўзи Исматни чақириб сўради:

— Ростдан ҳам бир йил олдинги тасодифий йўловчини эсладингизми? Исми, манзили, ҳеч вақони билмаган экансиз у ҳақда. Бу фавқулодда истеъдод-ку, ука. Ё сабаблар бошқачами?

— Дастурхончиман, — деди Исмат, — унинг қўлтиғида мен кашф қилмоқчи бўлган дастурхон бор эди.

Ўша куни кимдир кулиб:

— Телба қотил келиб-келиб эшикка дастурхон ҳам илиб кетадими, — деди.

ОТХОНАДАГИ АРВОҲ

Олтинчи кундан еттинчига утар кечаси ёмғир ёғди. Кимдир ҳазиллашиб: "Бундай об-ҳаводан сўнг арвоҳлар роса изғийди-да", деганди, ҳаммамизга бачкана, зўрма-зўраки туюлди бу ҳазил.

Декан остона ҳатлаб, булутли осмонга тикилган эрталабки саккизда эса бир томчи ҳам ёғмаётган эди. Пахта теришга чиққим келаётган бўлса-да, ёмғир тўхтагани негадир алам қилди. Қишлоқ йулларига она табиат лой ва ҳалқоблардан манзара чизиб, "Марҳамат" дея манзират қилаётган маҳал янги буйруқни эшитдик:

— Бугун Саримсоқ бова даласига жўнаймиз! Ҳув анави тепалик ортида!

Баъзилар чекка-чеккада ҳиринглаб кулган бўлишди:

— Сасиқ бова даласига борармишмиз. Жа кўзимиз учиб турибди-да.

Мирвали ўша кезларда, курсдошларим ичида яқин ўртоғим эди. Ранги оқариб, юрагини ушлаб пкелаяпти.

— Юрмайсанми? — дедим уни тут тагида кутиб. — Ҳаммалан орқада қолиб... Ие, нима бўлди?

— Пахтага келганимиздан бери ўша тепалик томон қараёлмайман, — дардини ёрди у, — билмадим, нега.

— От касалига учрагандирсан? — ўсмоқчилаб сўрадим ундан.

— Баъзан тепаликларга отларни боғлаб қўйишади, атроф пахтазор бўлса, яна қаерга ҳам боғласин.

"От касали"ни ўзим ўйлаб топгандим. Бир замонлар отамдан эшитганман. Денгизга илк марта чиққан тоғлик йигитлар кўнгли айниб, қусиб, денгиз касаллигидан азият чекишган экан. Қуруқликка ўрганган вужуд бетиним чайқалишидан дардланиб қолиши Мирвалининг хасталигига ўхшарди. Эсини танигандан буён от миниб юрган бола ўқишга ўтади-ю отсиз яшай бошлайди. Гапларини эшитган одам дунёда от касаллиги ҳам бор экан-да, деб ўйлаши табиий эди.

— Бас қил ҳазилингни! — деди Мирвали ва сувсиз ариқдан утиб кенг далага тикилганча ҳолсиз ўтириб қолди.

— Битта-битта чекамиз, — дедим сигарет қутисини чиқариб.

Аммо чеккимиз келмаётган эди. Шунда менинг ҳам юрагимда оғриқ турди, бошим айланди. Тепаликка қарадим у юрагим увишиб кетди. Қачонлардир (эллик-олтмиш йиллар муқаддам) шу ерларга келгандек бўлдим. Қишлоқ бор эди, мени кутган чамандагул дўппили қиз... Ва тўйимиз... Кейин у ўлди, мен ҳам...

Хаёлларимни Мирвалининг ҳайқириви тарқатиб юборди. Қарасам, у дала ўртасига қараб чопаяпти. От кишнайти. Яхшилаб тикилиб, отни кўрдим. У оқ от эди, негадир одамга, айнан Мирвалига ўхшарди.

Яна бир қарасам, Мирвали ўша отга миниб олган, эгатдан чоптириб кетаяпти.

— Тўхта, Мирвали! Мени ҳам миндир! Тўхта деяпман! — Ортидан югураман, қани ета олсам.

Курсдошлар тугул бутун олам унутилиб, номаълум томонга чопиб кетавердик. Оёқларим отникига айланиб қолгандек, дупурлагандек бўлади. Умримда бу қадар шитоб-ла учмаганман. Ўзалар шарт-шурт урилиб, барглар сочилиб кетади, ёнғоқдай кўсақлар бандидан узилиб, тўп ўқлари каби отилаётганини кўраман.

Бир маҳал Мирвали ва оқ от ер ютгандек ғойиб бўлди. Рўпарамда экскаватор қазиган зовурнинг қум аралаш дўнглиги, қамишлар кўринди. Узоққа сакрашим керак эди, акс ҳолда зовурга шалолаб тушишим тайин. Оёғимга шундай куч бердимки, нақ том бўйи ҳаволаб, ўн қадам нарига учиб тушишимни ҳис этдим. Афсуски, зовур ичига йиқилиб, оғзи-бурним қумга тўлди.

Бошимни кўтарганимда Мирвали зовурнинг нариги лабида чўнқайиб ўтирарди. Ёнига тирмашиб чиқдим, таассуб солиб мен ҳам ўтириб олдим. Нигоҳимиз битта нуқтада эди: олислаб бораётган оқ отда. Кейин сирли от уфқдаги тўтлар бағрига сингиб кетди.

— Худо сени бир сақлади, жўра, — деди Мирвали юзимга қарамай.

Шу куни домладан уриш эшитдик. У бизни ишёқмасликда айблади, баҳона кутди, лекин Мирвали ҳам, мен ҳам от ҳақида лом-мим демадик.

Тушликда тепаликдан сезилар-сезилмас тутун кутарилганда, қовоғидан қор ёғиб ўтирган Мирвалининг чеҳраси ёришиб, бригадирдан сўради:

– У ерда биров яшайдими, ака?

– Саримсоқ бованинг уйи шу-да. Тут ёқалаб келганларингиз учун кунчиқар томондаги уйи, отхонаси сизларга кўринмаган. Ун йилдан бери қишлоқда яшамайди. Узи асли бизнинг уруғдан, яхши одам.

– Отхонаси бор дедингизми?

– Ҳа, лекин биронта ҳам оти йўқ. Бир кунда сўйиб, сотилган. Тўғриси, сотилмаган ҳам. Йўлда чириб-битган.

Бригадир фожиали бир воқеани сўзлаб берди. Ун йил бурун атрофда от ўғриси пайдо бўлибди. Бир, икки, учтагача от йўқолибди. Саримсоқ бова от ишқибози бўлиб, отларнинг рангига ҳам қизиқар экан. Қора, қизил ва араби оқ оти тепаликда кишнаб тургани ҳалигича бригадирнинг кўз олдидан кетмасмиш. Бова ўғрилардан қўрқиб, тепалик биқинидаги отхонасида отлар билан яшай бошлабди. Бояқиш кампири ҳар куни овқат ташир экан. От ўғриларини милиция ушламагунча чол қишлоққа қайтмасликка аҳд қилибди. Бироқ кунларнинг бирида кампири келмабди. Хавотир билан кечгача кутибди. Қоронғи тушгач, икки ҳамқишлоқ йигит кўриниб: "Момомизнинг мазаси йўқ, бораркансиз, отларга биз қараб турамиз", дейишибди. Чол минг хил қора хаёллар билан уйига етиб борибди-ю ҳайрон қолибди: кампири овқат солинган тугунни кутариб, кимнидир кутиб ўтирганмиш. "Тинчликми?" – сўрабди бова. "Э, йилқи деб уйингизниям унутдингиз, – зор қақшабди кампири. – Пешиндан бери одам келади. Дам газчи, дам электрчи. Бир-бири билан тортишиб, қувурларни симларни роса текширишди. Икки соатдан вақтимни олди..."

Саримсоқ бованинг кўнгли бир шумликни сезиб, сўрабди: "Отхонага борган йигитлар сени касал дейишувди, нега аллади экан?" Кампир дастурхон ёзишга уннаб, дебди:

"Келганларнинг бари бегоналар. Мазам йўқлиги етмагандай чолимнинг олдига ҳам боришим керак, дегандим, қўшни йигитларга хабар беришганми, атрофида парвона бўлиб қолишди. Кўярда-қўймай сизни чақириб келишга жўнатишди. Нима бало, отхонага икки соатда етишибдими? Бунча кеч келдингиз? Кута-кута йўлга чиқмоқчи бўлиб турувдим..."

От ишқибози учун қорин ғамидан муҳим нарса бор эди. Дарҳол изига қайтибди, аммо ҳадеганда манзилга етавермабди. Ниҳоят, етиб қараса, ҳамқишлоқ йигитлар бир-бири билан тортишаётган эмиш: "Сен айтасан! Сен биринчи қочдинг!"

Шунда Саримсоқ бова отларидан бир умрга айирилганини тушуниб, инграб юборибди. Йигитларнинг айтишича, бова кетганидан сўнг уч барзанги пайдо бўлибди, бирининг қўлида милтиқ бор эмиш. Қоровулларга жон ширинлик қилибди, ўғрилар отларни миниб, бир нафасда кўздан йўқолибди.

Орадан бир кун ўтар-ўтмас Тошкент йўлида юк машинаси ҳалокатга учрабди. Унга сўйилган учта от ортилган бўлиб, қизил, қора, оқ отлар экан. ~~Суриштирув натижалари даҳшатли эди: отлар Саримсоқ бованинг отхонасидан ўғирланган. Ўғрилар ҳамқишлоқлар — ўша йигитлар.~~

Аммо нимадир бўлдию йигитлар қамалмади, ота-оналари уялмай-нетмай каззоб фарзандларини қамоқдан сақлаб қолишди. Бовани эса от учун одамни қаматишгача борган худбин кимсага чиқаришади.

"Отларим сенларнинг фарзандларингдан яхшироқ эди", — дейди бова ва шу қўйи қишлоққа қайтмайди.

— Лекин, — деди бригадир, — ўшандан кейин ҳам кечаси Саримсоқ бованинг от миниб юрганини кўрганлар бор. Қизиги, у киши от сотиб олган эмас, ҳаммамиз биламиз буни...

Мирвалига қарайман, унинг нигоҳи қотиб қолган. Тўсатдан эрталабки оқ отни ўйладим. Туманданми, тутунданми иборат шарпа эмасмиди у? Ўйлаган сайин танимни ихтиёрсиз кўркүз эгаллади, ичимда калима қайтардим.

Эртасига Мирвалини касалхонага жўнатдик. Тушгача

Саримсоқ бованинг уйи ёнида пахта тердик. Тушлик овқат келишини кутиб, зериккан йигитлар қаровсиз ётган отхонани томоша қилмоқчи бўлишганда, мен ҳам эргашидим. Алоҳида-алоҳида учта хона бор эди. Бундан ташқари емхона, пичанхона, эгар-жабдуқлар хонаси — барчасига ичкаримачикари кириларди. Энг охириги хонанинг эшигини очмоқчи бўлганимизда, ортимиздан кимдир келаётганини пайқадик.

— Ҳой йигитлар, — дейиши билан ялт этиб қараганимизда, нуруний бир онахон жилмайиб турарди.

Ҳаммамиз салом бериб, узр сўрай бошладик. У эса бошқа гапирмади, ғалати жилмайганча эгар-жабдуқлар хонасига бурилди.

— Қочдик! — тапир-тупур югуриб кетди Усмон деган йигит. — Думи бор... момонинг думи бор... отникига ўхшаш... У от момо!.. От момо!..

Ўпирилган деразадан чиқиб, қарғиш урган отхонани ортда қолдирдик. Момонинг думи бөрлигини пайқаганлигини пахтазорга етганимизда яна бир курсдошимиз айтди. Биров ишониб, биров ишонмай тортишиб турганимизда, қишлоқдан келаётган машинага — деканнинг уловига кўзим тушди. У дала бошига бунчалик шошиб келмас эди, хавотирланиб қараб қолдик.

Декан аввал домламиз билан гаплашди, кейин бизга титроқ овозда мурожаат этди:

— Гап бундай, ҳаммангни битта-битта чақириб тергов қилишади, ортиқча гап валақламанглар, тушунарли-я?.. Ҳозир... ярим соат аввал Мирвалидан айирилиб қолдик... Жигари титилиб кетган экан бояқишнинг...

Қизлар ув-ув йиғлагани ҳамон эсимда. Отхонадаги кампирга келсак, уни Саримсоқ бованинг хотини деб ўйлагандим. Бригадир отхона воқеасини эшитиб, калима қайтарди ва бованинг кампири-вафот-этганига беш йилдан ошганини айтди.

Отхонадаги охириги эшикда нима бөрлигини эса ҳалигача билмайман.

ТОҒЛИК ЖУВОН

Баҳорда сел келди. Менга хабар беришганида ишдан бўшаш учун эндигина ариза ёзмақчи бўлаётгандим.

— У ёққа сизни ҳам юборишади, — деди ҳамкасбим. — Аҳоли даҳшатга тушиб қолган. Шундай пайтда ишдан бўшашингиз хиёнат эмасми?

Ярим соатдан сўнг йиғилиш бўлди. Юз берган ҳалокат элликка яқин қорамолни, юздан зиёд қўй-эчкиларни нобуд қилган, қанча дов-дарахту пастликдаги айрим иморатларни олиб кетганди.

— Психиатрларга ҳам иш кўп, — деди бош ҳаким ва нигоҳлари-ла мени ахтара бошлади. — Восвосга тушиб қолганлар, қўрқувдан қутулмаётганлар бор... Уларга... ҳимм... — Бошлиғимизнинг нигоҳи менда тўхтади. — ...Сиз кераксиз. Бир ҳафта қатнаймиз. Ҳар кун туман марказидан машина жўнайди. Айтилган шифокорлардан биронтаси сабабсиз бормаслигига қаттиқ чора кўраимиз.

Кейин яна талафот ҳақида гап кетди. Сел олти-етти чақиримгача жуда қутуриб оққан, қоп-қора лойқа ичида кучоққа сигмас дарахтлар, одам бўйидан баланд харсангтошлар аралаш-қуралаш гувиллаб, этни сескантирувчи шамоли билан бостириб келаверган. Икки қишлоқ оралаб ўтгач, учинчи қишлоқдаги кўлга қуйилган. Кўлдан тошиб чиққан лойқа сув ўн беш чақиримгача ўз изини қолдирган. Анҳор ва зовур ёқаларидаги экинзорларни ювиб ташлаган.

Ҳозирча ариза ёзмакликка қарор қилдим. Ишимдан кўнглим совиб, тиббиётга бекор кирибман, энди фақат адабиёт билан шуғулланаман деб юрганымда кутилмаганда ҳаётимда қизиқ воқеаларга бой саҳифа очилган эди.

Селдан талафот кўрган ўша қишлоқларга қачонлардир борганман. Ўшанда ҳам баҳор эди. Бир умрга етгулик таассуротлар билан қайтганман. Ўн икки-ўн уч ёшларда эдим. Ҳадеб тоғ қизларига қарайверганим учун дадам кулиб: "Бу ерларнинг қизлари курашчи бўлади, — деганди. — Белингдан тутиб, бошидан айлантириб отади, қайтиб яқинлашмайсан".

Ўша гўзал масканларда сел кетганига ишонгим келмасди. Гўё гўзал қизлар бирдан қариб қолганди.

* * *

Шифохонанинг оқ "Дамас"и сарғиш тупроқли тоғ олди даласини кесиб ўтгач, қирларга етдик. Кўлнинг бурунги жамолини эсладим. Унинг кўм-кўк суви-ю офтобда жимирлашидан асар қолмаганди. Шох-шабба, чорва ўликлари, турли луш-лушларга тўлган эди. Сувдан тортиб олинган ўлимтиклар юк машиналарига ортилиб, дала четидаги янги қазилган ҳандақларга ташилмоқда эди.

Мени энг ичкари қишлоққа юборишди. Сел шу ердан бошланган эди. Беморлар кўп эмасди. Аммо биттаси тушгача вақтимни олди. Оддий тоғ йўлида ҳам юролмай қолган эди, нукул қирларга қочмоқчи бўлади. Хаёлида дақиқа сайин устига сел бостириб келаётгандек. Ростини айтганда, ўзим ҳам шифокор ёрдамига муҳтож эдим. Восвосга тушган йигит жонимни ҳиқилдоғимга келтирди.

— Уйингизга сел етиб келишининг умуман иложи йўқ, — дедим унга. — Қишлоқ бўйича энг баланд нуқтада яшайсиз. Сув пастликдан оқади, бу ергача келиш учун осмондан Ниагара шаршарасидан сув қуйилгандай қуйилса, эҳтимол, чўкиб ўларсиз.

— А? Чўкиб ўламан?

— Селда ўлганлар чўкиб ўлди ҳам дейилмайди, — йигитнинг қулоғига шивирладим, — оқиб кетди дейишадими, тошлару дарахтлар орасида мажақланиб ўлди, дейишадими, чарчаганман, сўз топиб беролмаяпман... Қисқаси, жонимга тегдинг! Бугун ариза ёзиб, ишдан бўшашим керак эди. Восвосинг билан зиғирчаям ишим йўқ, тушундингми? Умуман олганда, сендақа касал одамларни кўравериш жонимдан тўйдим. Аслида биттанг ҳам касал эмассан. Дунёни ўзларингга мослаштириб ололмай бақирасанлар.

У кўзларини олайтиб, меровсираб қараб қолди.

— Эл бошига ташвиш келганда, — дедим. — Эркак бўлиб, енг шимариш ўрнига нега бунча ваҳима қиласан? Ўрнингда турда, ҳамқишлоқларингга ёрдамлаш! Бўлмагур хаёлларни бир сония ҳам хаёлингга келтирма!

Боядан бери қирлар орасидаги мўъжазгина ҳовлига тез-тез нигоҳим қочаётганди. Ҳалиги йигитни қаттиқ койиганимдан сўнг ўша ҳовлидан бир қиз тўғри биз томонга келаверди. Ҳовли селдан мўъжиза туфайли омон қолганди. Уй олдида қулаб ётган катта тол ҳам буни исботларди. "Ҳойнаҳой, восвосга чалинганларнинг каттаси ўша уйда яшаса керак", — деб хаёлимдан ўтказдим. Ахир, икки қаватли уйдайд баланд сел қир оралигидан отилиб чиқиб, ҳовлининг яримини ювиб ўтган...

Йўқ, у ёш қиз эмас экан. Турмуш қурганига бир неча йил бўлган жувон эди.

— Ассалому алайкум... сиз дўхтирмисиз? — худди йўлимни тўсгандек олдимдан кесиб чиқди у.

Рўмолини пешонасидан танғиб олган оҳу кўз жувонга ихтиёрсиз равишда тикилиб қолдим. Ундан чорва сути аралаш ёқимли хил уфурарди. Ёш бўлса-да, катта хотинлардек жиддий ва қатъият-ла боқарди кишига. "Бир камим энди шу жувон ҳақида ўйлашим қолувди", дедим ичимда. —

— Ҳа, лекин кетмоқчи бўлиб турибман. Эрта-перта келарман.

Сой ёқасидаги йўлга қараб юрдим. Жувон ортда қолиб кетмади, қарасам, изма-из келаяпти.

— Бизнинг дўхтирлар, тўғриси, яши дўхтирлар эмас, — деди у дадиллик билан, — сел баҳонасида қишлоғимизга келган экансизлар, боламга бир қараб қўйинг. Илтимос сиздан, ака.

Тўхтадим. Яна бир оз ўйландим. Жувон томон ўгирилганимда, менга ҳамон умидвор тикиларди.

— Сел яна келишидан ваҳимага тушаяптими? — сўрадим ундан.

Айни дамда одмироқ кийинган қишлоқ келини тимсолида кўнглимнинг аллақаридаги сирли торларни чертган бегона оҳанг кучлироқ, ёрқинроқ жилва қилди. Умримда бундайлар билан гаплашмаганман, аммо ҳозир чироқ иси босган нимқоронғи уйда сочларини силагандек бўлдим, жувоннинг эҳтиросли кўзлари кўринди.

Уйқудан уйғонгандай тўсатдан атрофга аланг-жаланг боқдим: у ва мен, бошқалар олисда. "Менга нима бўлаяпти? — лабларим қуриди. — Эсимдан оғаяпман шекилли".

Жувоннинг кўзларида чиндан-да мен кутган маъно бор эди. Саволимга қулимсираб жавоб берди:

— Ўғлим селдан ваҳимага тушмайди, у ҳали бир ёшда.

— Қаери оғриган?

— Вақтидан аввал суннат қилдириб ташласамми деяпман, пешоб қилишга қийналаяпти. Бир кўринг, ана, уйимиз яқин. Тез-тез кучанади, йиғлайди, уйқусида безовта бўлади.

— Буни урологлар яхши билади, — дедим.

— Сиз ҳам барибир... врачсиз-ку.

— Тўғри...

Ўша ҳовли сари йўл олдим. Сойдан ўтганимизда сўрадим:

— Сел даҳшат бўлиб келгандир?

— Кўйхона, тандирхона, таппихона кетди, тол ҳам қулади.

— Уй ичида эдингизми?

— Ҳа.

— Жуда кўрқиб кетгандирсиз?

— Йўқ, — деди у хотиржам оҳангда. — Ҳаётда бундан ҳам кўрқинчли нарсалар бор-ку.

Бейхтиёр тўхтаб, жодуваш кўзларидан кўз узолмай қолдим.

Тобора унга сеҳрланиб борардим.

— Қишлоқда яшаш қийин-а? — деб йўлимда давом этдим.

У эса:

— Оилангиз борми? — деб сўради.

— Менинг оиламми?

— Ҳа.

— Ажрашганман, — дея очигини айтиб қўя қолди.

Назаримда, жувон кулгандек бўлди, ялт этиб қарагандим, кўзларини олиб қочди.

— Врач эри бўла туриб ҳам ажрашадиган аёллар борлигини тушунмайман, — деди у.

— Исмингиз нима?

— Ойхол, — деди жувон қадамини илдамлатиб менга етиб оларкан. — Болаларим учта: икки ўғил, бир қиз. Сизнинг фарзандларингиз борми?

— Фарзанд кўришга ҳам улгурмадик.

Ҳовлининг нариги четида бир йигит жон-жаҳди билан ҳандақ қазимоқда эди. Улган чорвасини кўймоқчидир-да, деб ўйладим. Биз уйга кираётганимизда, бошини ҳам кутармади. Йигирма беш-ўттиз ёшлардаги бу йигит руҳан мажруҳ эканини пайқаб, жувонга саволомуз қарадим. Жувон эса уйига шошилди.

Жулдур фуфайкасининг енги билан бурнини обдон ишқалаган йигит бир лаҳза ишдан тўхтади. У бизни узоқдан кўргани аниқ эди. Ҳозир тикилаётганимни сизди, лекин яна кетмон урди, ураверди.

— Кириг, — илтифот қилди жувон.

Хаёлимдан ўтган чироқ иси босган ўй эди бу. Деворлари сариқ лой билан сувалган, тўрдаги токчаларга ёстиқлар таҳланган, шифт фанерсиз. Бурчакка ҳинд киноактрисасининг сурати ёпиштирилган.

Болани текширдим. Жинсий аъзосида ҳеч қандай касаллик аломати кўринмасди.

— Кўп безовта бўладими? — ёнимга ўтирган жувонга боқдим.

— Кечаси йиғлайдию... Унчаликмас... — кўлини қашиб жавоб берди у.

— Туман марказидаги поликлиникага... урологнинг хонасига олиб боринг, — дедим. — Ўғлингиз соппа-соғга ўхшайди. Шунда ҳам мутахассис бир кўрсин-чи. У менинг ҳамкасбим, сиз ҳақингизда айтиб қўяман.

Бола онасига талпинди. Жувон уни кучоқлади. "Уйнинг соҳиби ким экан? — деб ўйладим. — Чуқур қазийётган телба йигит эмасдир..."

— Катталар қаерда? — дедим эшик-деразага қараган киши бўлиб.

— Катта қизим билан ўғлим экскаваторларни томоша қилгани кетди, қайнонам ўн йил бурун, қайнотам яқинда ўлган.

— Эрингиз...

— Эримни ҳовлида кўрдингиз-ку, ҳожатхона учун чуқур қазияпти.

— У... эрингизми? Хаёлимга келмабди... Сўрашмади ҳам... Хайр, мен борай.

– Тухтанг, бир пиёла чой ичмай кетасизми?
– Бошқа вақт.
– Ахир, боламни текширдингиз, вақтингизни олдим.
– Хижолат бўлманг. — Шундай деб пойгакка етдим. Оёқ кийимимга энгашаётиб, деразага кўзим тушди: йигит тизза буйи чуқурликдан тупроқ чиқармоқда эди. Боягидан ҳам важоҳат ила ишлаётгани юрагимда алланечук ҳадик уйғотди.

– Бирпас ўтиринг, — очиқчасига ялинди Ойхол.
– Узр, нариги қишлоққа боришим керак.
– Сизда ишим бор, ака.
Туфлимни кияётган жойимдан кўз қиримни ташладим.
– Менда? Нима иш экан?
– Эримнинг аҳволини кўраяписиз, у туғма касал, ақл-ҳуши жойидамас...

– Синглим, кўринишингиздан лоқайд аёлга ўхшамайсиз. Шифокорларга мурожаат қилмаслигингиз мени ажаблантираяпти. Эрингизнинг касали билан ҳам шуғулланадиган мутахассислар кўп.

– У бечора энди одам бўлмайди. Қариндошларим мажбурлаб беришган мени. Тухмат сабаб фотиҳам бузилиб, ҳеч ким совчи юбормай қўйганди... — Жувоннинг кўзлари пирпиради. — Кейин шу хонадондан келган совчиларга розилик беришди. Ноилож, йигитга узатишди-ю ҳеч бири ҳолимдан хабар олмайди, қўшнилари билан чиқишмайман, доим ғийбатимни қилишади. Гўёки... — жувоннинг кўзлари ёшланди. — ...Уч боламнинг отаси эрим эмас эмиш. Яқинда вафот этган қайнотам... Хуллас, умрим тухматда ўтаяпти. Мен... менга "медпункт" ҳам узоқ... мен...

Ҳунграб йиғлаб юборса керак, деб тахмин қилгандим. Йўқ, у ўзини қўлга олди.

- Нимадир демоқчимисиз?
- Касалман... мазам йўқ... — деди жувон.
- Нима безовга қилади? Айтинг.

Ойхол деразадан ҳовлини бир зум кузатиб, менга ғалати қараб қолди.

— Касалингизни айтинг, — дедим юрак ютиб, — кулогим сизда.

— Ўн кундан бери баданимда тошма бор, уйқуга ётсам қичишади. Кечадан бошлаб янада кўпайди.

— Тошмами? Кўриниши қанақа?

— Шу... қизил-қизил... Кўлимга ҳам тошган. Мана.

У энгини шимариб, оппоқ билагини очди. Аллергия белгиларини кўрдим. Тирсагидан ушлаб, энгини юқорироқ шимардим.

— Бу хавфли эмас, дори ёзиб бераман.

— Мен ҳам хавфли эмас, десам... Шунча кун қилмаган давом қолмади, қайтага кўпайиб бораяпти... Елкамга ҳам тошган...

У тиззалаб ўтирди ва ёқасини кенг очиб, елкасини кўрсатди. Дарвоқе, елкасидаги тошмалар кўлидагидан кўп эди.

— Ўзингизча даво қилманг, — деб энгил койиди, — узоқ бўлса ҳам "медпункт"га бориш керак эди. Булар... — тошмаларга яна бир кўз югуртирдим. — Аллергия билан ҳазиллашиб бўлмайди. Мен айтган дориларни оласиз ёки "медпункт"га боринг. Кўрмагандай бўлиб қетасиз... Узр, кўнолроқ бўлса ҳам сўрайман, синглим, тошмалар фақат кўл ва елкангиздами?

Жувон бош силкиди. Тўсатдан кўзлари ярқ этиб очилди-да, ёқасини туширди.

— Сизга касалимни кўрсатмаслигим керак эди, — деди у жаҳл аралаш.

— Дўхтир эканимни унутманг.

— Барибир... эркак кишисиз.

— Тиббиётдан анча узоқлашиб кетибсиз, — дея ўрнимдан тураётгандим, кўлимдан маҳкам ушлади.

— Кечиринг, ака... Мен бу уйга тириклай кўмилганман... Ҳатто, оддий тошмаларимни ҳам даволатмаяпман... Сел келди-ю тақдир сизни юборди...

— Тақдир мени юборгани йўқ. Ўзингиз қирга чиқиб келдингиз.

— Қишлоғимизга келмаганингизда, бегона врачни бу атрофда қаердан ҳам учратардим.

– Қулимни қўйиб юборинг. Касалингиз менга таниш. Эртага ҳам қишлоғингизга шифокорлар келади. Сизни даволайдиган аёл врачни юбораман.

– Нега "Касалингиз таниш" деяпсиз?

– Эрингизнинг ақли заифлиги, ўғлингизнинг безовталиги, баданингиздаги тошмаларни назарда тутмадим. – Шундай дея жувоннинг бошига ишора қилдим. – Ҳамма гап анави жойингизда.

Шу пайт ташқарида эшак ҳангради. Ойхол сапчиб туриб, хона ўртасига чопди. Нима қилишни билмай бир зум қаққайиб қолди. Ниҳоят, боласини қўлга олиб, деди:

– Дўхтир ака, келган одам қайнотамнинг яқин дўсти, жуда бадгумон киши. Иккимиз уйдан бирга чиққанимизни кўрса, гап-сўз қилади.

– Мен врачман, – туфлимни кийдим. – Ҳозир учала қишлоқда ҳам шифокорлар оралаб юришибди. Ўзингизни шундай тутсангиз, ҳар қандай одам шубҳага боради.

– Сиз ҳам мени ёмон хотин деб ўйладингиз-а?

– Йўқ, сиз бир умр шундай ҳаликда яшаётганингиз учун ҳам ўзингизни нобуд қилаяпсиз. Ҳаётга очиқ кўз билан қаранг. Одамлар яхши. Одам одам билан тирик.

Олтмиш ёшлардаги киши эшагини тоғ шохига боғлаётган экан, мени кўриб хиёл тараддудланди.

– Салом, отахон, – дедим қўл узатиб. – Туман касалхонасидан келган врачман, уйма-уй юрибман. – Кейин жўрттага сўрадим: – Сиз шу ерда яшайсизми?

– Йўқ.

– Қайси қишлоқдансиз?

– Пастки.

– Бўлмаса, уйингизга бориб кутинг. Биз ҳар кимни ҳар қаёқдан ахтариб юрмайлик. Осон тутманг дўхтирларга ҳам.

Унга эшак ипини ечишга кўмаклашиб, йўлга кузатиб қўйдим. Ойхолнинг эри шунда ҳам менга қиё боқмади. Агар уни кимдир тўхтатмаса ер қаърига кириб кетгудек фақат ер қазириди, қазириди.

Уч боланинг отаси эканлигига шубҳаланиб қолдим.

* * *

Эртасига туман шифохонасига биринчилардан бўлиб келдим. Тоққа жўнайдиган машинани сабрсизлик билан кутдим. Бир вақт бош ҳаким чақириб қолди.

— Сизга бошқа топшириқ бор. У ёққа одам етарли.

— Лекин кеча беморларга ваъда бергандим.

— Беморлар рўйхатини манзили билан бирга бошқа врачга топширамыз. Оғирроқ касал бўлса, "Тез ёрдам" машинаси олиб келади.

Шундай қилиб, тоққа бормайдиган бўлдим. Кун бўйи хонамда зўрга ўтирдим. Негадир хаёлим Ойхолга кетаверди. Яқинда якун ясамоқчи бўлганим шифокорлик фаолиятим сўнгида у менинг қурбонимдек туюлди. Ахир, уни тушкунлик домидан халос этишим мумкин эди-ку.

Кечқурун, ҳамкасбларим тоғдан қайтмасдан аввал совуқ хабар келди: терапия бўлимида ишлайдиган йигитни тоғликлардан бири кетмон билан уриб ўлдириб қўйибди. Бояқиш ишга келганига атиги бир йил бўлганди-я!

Зудлик билан бош ҳаким ҳузурига чоғдим. Кўз олдимда жоду кўзларини пирпиратаётган Ойхол, ер қазийётган ақли заиф эри...

Шу пайт тоғдан машиналардан бири қайтиб, уларга пешвоз чиқдим.

— Нима бўлди? Нега бундай?.. — сўрадим шошиб.

— Э, ҳайвон экан! — сўкинди ҳамкасбим. — Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, хотинини шифокордан рашк қилибди. Ҳовлисидаги чуқурга кўмаётганида, ушладик. Айтишича, анча вақтдан бери хотинидан шубҳаланиб юрган экан. Хиёнат устида ушласам, кўмаман; деб уй олдидан гўр қазиб қўйганмиш. Ақли заиф хавфли одамни участка нозири ҳам, қишлоқ врачлари ҳам вақтида руҳий касаллар шифохонасига юбормаган.

— Хотинини ҳам ўлдирибдими?

— Йўқ... Э, кеча ўша уйга сиз ҳам борган экансиз-ку! Нима, тентаклигини сезмадингизми?

У жаҳл билан ерга туғлади-да, оқ қалпоғини гижимлаб нари кетди. Миям гув-гув этарди. Кимдир ёнимга келиб вайсай бошлади:

— Тўрт йил ишлаб-ишламай кетаман дейсиз, одамлар ўттиз ёшда иш бошлайди бизнинг соҳамизда! Энди-и... терапевт йигитимиз ўша психнинг хотинига суйкалган дейишяпти. Одамларнинг айтишича, жувонда ҳам кўп гап бор экан. Кўрдингизми, қаётда қанақалар учрайди. Уларни даволаш керак, бир бошидан даволаш...

Шифохона ҳовлисидан чиқдим. Қаёққа кетаётганимни ўзим ҳам билмасдим. Шифохонадан чиққаным ростми ё шифохонага кириб келаяпманми, англаёлмасдим.

— Одамлар тоғдаги селни эмас, Ойхолни гапира бошлашди. Бир енгилтак жувонни деб телба эри кетмон кўтарган, бегуноҳ шифокор ҳалок бўлган. Ҳа, ҳаммасига Ойхол айбдор эди гўё. Ҳатто сел ҳам унинг гуноҳлари эвазига жазо сифатида юборилганмиш.

Мен ариза ёзмадим.

УЧИНЧИ КАЛИТ

Шифохона биносидан чиққан Баҳром сигарет тутатди. Эшик ёнидаги ўриндиқда ўтирган аёллар, назарида, ачиниб қараётгандек туюлди. "Демак, энди умид йўқ, — деди ичида. — Касал эканман, ҳа, мен касал эканман... Ҳеч қачон фарзандли бўлолмайди, деган тамға бу!"

Тутун буруқситиб, ҳовлидаги асфальт йўлакдан одимлади. Қаерга боришни ўйлади. Ошхонага кирадими? Ё ишга жўнайдами, худди ҳеч нарса бўлмагандек.

Шунда хотинини кутиш кераклиги эсига тушди. Ахир, у ҳали ичкарида-ку!

Шу пайт бинодан сарвқомат, шаҳло кўз, дуркун ҳамшира чопқиллаб чиқди. Оқ халати этагидан тиззалари кўриниб турарди.

— Ака, сизни қидираётгандим, — деди Баҳром сари шошиларкан.

Баҳром "Қидирсанг нима бўпти? Сен энди нима каромат кўрсатасан?" дегандек тажанг нигоҳ ташлади. Айна пайтда жувон гўзаллигига ярашган бўйнидаги ялтироқ тилла занжири билан ҳам оҳанрабодек тортди.

— Янгам ичкаридалигида бир гапни айтиб қўяй, — деди у. — Натижаларни мен ҳам кўрдим. Шундай эркаклар бўладики, бошқа аёл билан яшаса касаллиги секин-аста даво топа бошлайди. Мен профессор ҳам, оила бузувчи ҳам эмасман, ўз тажрибамдан келиб чиқиб айтаяпман.

— Хўш, нима мақсадда?

Ҳамширанинг юзига сезилар-сезилмас қизиллик югурди.

— Қандай мақсад бўлиши мумкин? Бир нимани билганим учун умидсиз кетишингизни истамадим. Одам организмни тиббиёт юз фоиз ўрганиб чиқмаган. Баъзан дўхтирлар "ўлади" деган бемор яшаб кетади. Нима учун "ўлади" дейишади? Тиббий текширувлар касаллик ўтиб кетганини кўрсатади. Аммо кўзга ташланмайдиган бошқа бир нажот йўли бўлади. Агар уша ҳолат юзага чиқса, бемор ўлмай қолади.

— Яхши, яхши. Нега оддий ҳамшира бўлиб юрибсиз? Ажойиб мавзуингиз бор экан, диссертация ёзиб, доктор-покторлик ёқласангиз-чи!

Ҳамширанинг қора кўзлари пирпиради, нафис бўялган лаблари қимтилди.

— Афсус, тушунмадингиз, — деди момиқ қўлларини халати чўнтакларига солиб. — Бу гапларни сизга шунчаки айтдим-қўйдим, деб ҳисоблайман.

У бурилиб кетаётганида шифохонадан Баҳромнинг хотини лорсиллаб чиқди-да, пала-партиш турмакланган сочининг бир тутамини пуфлади. Шифокор "Сиз соғ-саломатсиз, эрингиз айбдор" деган бўлса, керакки, у хафа эмас эди.

Ҳамшира агайин тўхтатди.

— Опа, натижаларингизни кўрдик, сиз соппа-соғсиз. Албатга, фарзандли бўласиз.

— Вой, хўжайинимни анақа дедилару...

— Қанақа? — жилмайди ҳамшира. — Бунинг кўрқадиган томони йўқ. Бизда сунъий уруғлантириш ҳам йўлга қўйилган. Урологияда ҳам балки айтишгандир?

Баҳромнинг хотини фаросатсизларча кулиб юборди.

— Қўйсангиз-чи, синглим. Мен кўнмайман.

Ҳамшира хайрлашди-да, уч-тўрт қадам юриб, ортига ўтирилди ва афсус маъносида бош чайқади.

Баҳром кун бўйи ҳамширанинг гапларини эслаб ўтирди. У ишлайдиган бошқарма бўлими қоғозларга тўла эди. Кўзлари қоғозда-ю, хаёли учиб кетган. Бахт ва бахтсизлик оралиғида охири йўқ хаёлот.

Кечкурун қайтаётиб пиво ичди. Яна сигарет тутатаркан, оёғи уйига тортмаётганини ҳис этди. Ёқимсиз туйғу эди бу.

Кутганидек хотини голибона пешвоз чиқди.

— Чарчадингизми? — сўради у. — Кўзларингиз қизарибди.

— Сенингча, қанақа бўлиши керак? Чақнаб турса, кўнглинг жойига тушадими?

Баҳром ваннага кириб, хотини кечки овқатга чақиргунча бир нуқтага тикилиб ётди. Ошхонада минғирлаб, аллақандай қўшиқни ўзича куйлаётган ким? Шунча йиллик ёстикдошими? Тавба, Баҳромнинг кайфиятини чоғ қиламан деб, қовун тушириши нимаси?

Севиб турмуш қурган эдилар.

Йўқ, севги ҳам хилларга бўлинаркан. Спортчиларники каби соғломлик уфуриб турган бўй-бастига ошиқ бўлган эди. Тўйдан сўнг яқунланадиган муҳаббат шу бўлса керак-да, юраги жиз этмай қўйди. Йиллар ўтди. Болали бўлмагач, хотин гоҳ табибга, гоҳ шифокорга қатнади. "Сиз ҳам текширтиринг" деганда койиб берди уни Баҳром.

Ва бугун устига бир уюм тошни ағдариб юборишгандек ғамга кўмиб ташлашди.

Шошилмасдан артиниб ошхонага чиқди. Столда кечки овқат мунтазир эди. Диққат қилса, хотини ўзини ҳар доимгидек тутаяпти. Фақат у энди бошқача кўринарди, бутунлай бошқача.

– Керагидан ортиқ семириб кетмаяпсанми? – деди Баҳром совуққина оҳангда.

– Озишга қатнайман, кўрасиз ўшанда.

– Фойдаси йўқ, энди сен ўзгармайсан.

– Бўпти, қани, овқатдан олинг. Билсангиз, ишхонамизда менга ҳавас қиладиганлар кўп. Пуф деса учиб кетадиган қилтириқ хотинлар урфдан қолган. Битта кўполроқ кассир бор, нима дейди денг? Шишахоним.

– Кимни айтади? – ўкрайди Баҳром.

– Менга шунақа дейдими? Оёғининг учида қилпанглаб юрадиганларни таърифлайди.

– Сен-чи, сен ўзингни таърифлатмайсанми?

– Жинни-пинни бўлмаганмисиз мабодо? Бунча тескари гапириб қолдингиз?

Хотинининг қош чимириб, уф тортиб қўйиши Баҳромга унинг ички дунёсининг юзага чиқиши бўлиб туюлди. "Менга шунақа муомала қиладиган бўлиб қолдимми?" – деб ўйлади. Бирдан ҳамшира эсига тушди. Нега у ортидан югуриб чиқди? Кўзларида ҳаяжон бор эди...

Кейинги кунлар Баҳромга татимай қолди. Хотинининг гаплари, қилиқлари, шунча вақтдан бери кўникиб кетган одатлари нафсониятига тега бошлади. Бечора хотин қаттиқроқ йўталиб юборса ҳам айбдор эди. "Эркакка ўхшаб деразани зириллатасан, аёллардек назокат билан йўтал", дерди Баҳром.

Хотини ҳам атайин қиляётгандек телевизорда биронта болакайни кўрсатишса, нариги хонага чиқиб кетар, шифтга термулиб, нималарнидир ўйларди.

Бора-бора Баҳром турмушидан буткул совиди. Пивохонага тез-тез кирадиган бўлди. Аммо пиво ҳам, сигарет ҳам кор қилмай қўйганини тушунди.

Бир куни бадбўй қовоқхонада кўп ўтирди.

– Кетишим керак, – соатига қаради у, – думалаб қолмаслик учун ҳам кетишим керак... Гурбатга шошиб нима қилдим?..

Серқатнов кўчагача анча бор эди. Йўл тобора юқорилаб— боравергани боис Баҳромнинг қадами унмади. Йўловчилар ундан ўзиб кетишарди. Бола етаклаган бир аёл ҳам икки-уч қадам олдинга ўтди-ю, қайрилиб қаради. Ўғилчасига:

— Амакингга салом бер, — деди ва Баҳромга кулимсиради.

Аввалига танимади. Ҳамшира хушбичим ҳарир кўйлақда бутунлай ўзгача кўринаркан. Баҳром сеҳргарга йўлиққан қашшоқ мисоли чапак чалиб юборди.

— О-о, менинг жияним шуми? Қани, кўришайлик. Оҳ-оҳ, полвон бола!.. — У ҳамширага тикилди. — Дўхтир опа, шифохоналар тинчми? Турибдими жойида?

— Сизни бу ерда учратаман деб ўйламагандим. Ўша кунги ўктам йигит қани? Тўғриси, орқангиздан танимабман. Нима юриш бу?

— Ишхонам нариги кўчада. Бугун бир дам олдим-да, йўл-йўлакай.

— Шу гапнингизга ишонмадим-да, ака. Сизни шу атрофда биринчи кўришим эмас, адашмасам, тўрт ё беешинчи.

— Э, кўйинг менинг муаммоимни! Ундан кўра ўғлингиз билан таништиринг. Жиян, отинг нима?

— Асадбек, — деди болакай.

— Ойинг ёлғончими?

Бола бош чайқади.

— Дўхтий, — деди чучук тилда.

— Дўхтирми? Ҳа, ҳа... Ҳамма нарсани биладиган дўхтир!.. Ойинг сени ҳар куни шу кўчадан олиб ўтадимми?

— Калит йўқолса, олиб ўтадилай. Шуниям билмайсизми? — дея Асадбек онасининг қўлидан ушлади.

— Калит йўқолганда ахтариб чиққанмиз, ўшани эслапти, — изох берди ҳамшира.

— Топилдими, ишқилиб?

— Ишқилиб, топилди.

Баҳром ёйилиб кулди. Ҳамшира бурунгидан-да гўзал суратда кўзига сингиб борарди. Шу тобда ҳамшира ҳам хайрлашишни истмаётгани сезилди.

Учови кўча бошигача юрдилар.

— Исмин Шабнам, — деди ҳамшира. — Қаерда ишлашимни биласиз.

Баҳром ҳам ўзини таништирди. Шабнамга тақдидан:

— Беморингиз эканимни биласиз, — деб қўшиб қўйди.

— Тушунмадим, нима демоқчисиз? — сўради Шабнам.

Баҳром жувон ундан хафа бўлмаётганини, ҳатто маст киши билан гаплашишдан чўчимаётганини энди пайқади. Шундагина калласи ишлаб кетди: Шабнам уни аввалдан шу кўчада кўп учратган, ёқтириб қолган, шифохонада шу важдан дангал гапирган; ҳозир ҳам калит баҳона ўғлини етаклаб чиққан. Ва Асадбекнинг дадаси йўқ...

Ҳозир аниқлайди.

— Бу... Нима демоқчийдим?.. — Баҳром гапни айлантирди. — Музқаймоқ олиб берсам...

— Асадбекнинг томоғи оғрийди. Қўяверинг, бошқа сафар.

— Сизга.

— Менгами?

— Ҳа, сизга. Лекин дадаси кўриб қолса, рашк қилмайдими?

— Бу билан дадаси борми-йўқми демоқчимисиз? Ўғлим-иккимиз яшаймиз. Эрим билан келишолмадик.

Улар анча ўтириб қолишди. Баҳромнинг тургиси келмасди. Кўп йиллар хаёлан кутган, юрагини жиз-жиз куйдирган болали, соҳибжамол жувон рўпарасида. У эшик таққиллатмай кириб келган, айнан кўнглидаги париваш эди.

Баҳром уйига битта қарор билан қайтди: хотиним билан ажрашаман, Шабнамга уйланаман.

Эргалаб хотини дардини очди:

— Оз-оздан ичиб келдингиз, индамадим. Енгиллашсин десам, фирт пиёнистага айланиб қолаяпсиз. Кечаси шунақа сасидингизки, эргалабгача кўнглим айниб ўлдим...

— Ўчир овозингни! — Баҳром бақириб юборганини билмай

қолди. — Минғиллашларинг ҳиқилдоқимга келди! Одамдек яшашимга қўясанми ё йўқолиб кетайми бир умрга?! Нима қилсам қутуламан сендан?

— Жа тайёр турган экансизу, гугурт чақиб қўйибман мен бечора, — деди хотини. — Ҳамма гапимни кўтаради десангиз, адашасиз. Кўп осмондан келаверманг, менинг ҳам гурурим, ўзимга яраша ҳурмат-иззатим бор.

— Гуруринг, ҳурмат-иззатинг бўлмаган, бундан кейин ҳам бўлмайди! Чунки сен ноз-карашма-ю, аёллик латофатидан йироқсан! Тилинг чиқиб қолишига ҳам калтафаҳмлигинг сабаб! Нима, соғман, айб бунда экан, деб бошимга чиқиб олмоқчимисан? Бир умр хушомад қилади деб ўйладингми?

— Тухмагдан кўрқинг!

— "Доно" гапларингни бошлама! Манави еримга келдинг! — Баҳром томоғини ара қилиб кўрсатди.

Баҳром бошқа гапирмади. Нонушта ҳам қилмасдан ишга жўнади. Шабнамни учратмагани учун расво қайфиятда қайтди. Тўрт хонали, серҳашам уйида хотини кўринмасди. Стол устидаги хатга кўзи тушди: "Мен ота-онамникига кетдим. Ортимдан ахтариб борманг. Сиз билан яшамайман".

Хатни майда-майда қилиб йиртиб ташлади. Оппоқ қоғоз топди-да, эшакдек ҳарфлар билан ёзди: "Талоқсан!"

Шундан бери ҳар куни ишдан келган заҳоти қарайди, хатга кўл теккизилмаган. Балки хотини келгану талоқ хатига кўзи тушиб, қайтиб кетгандир, балки бошқа эркак билан яшаса, фарзандли бўлишини ўйлаб, эридан воз кечгандир.

Баҳромни Шабнамдан ўзга ҳеч ким қизиқтирмай қўйди. Уни тасодифан учратишни ортиқ кутолмади, ишхонасига борди. Ресторанга таклифни эшитган Шабнам шошиб қолди. Гоҳ у хонага, гоҳ бу хонага киради, "Ҳозир ишимни тугатаман" деб узрхоҳ жилмаяди. Кимдир Баҳромга шифохона йўлагига турмасликни буюргач, ташқарига чиқди. Шабнам албатта бахт ато этилишига ишониб бўлган эди.

Ресторанда алламаҳалгача ўтиришди. Шабнам ижара уйда яшашини, ўғлига энага ёллаганини суҳбат бошидаёқ айтган эди.

— Илтимос, меникига борайлик, — деди Баҳром. — Асадбекни ҳам олиб келамиз.

— Хотинингиз келиб қолса... Биз — меҳмонларни тўғри тушунмайди... Ўйланг-да, ахир.

— Талоғини берганман, наҳотки, ишонмаяпсиз! — Баҳром жувоннинг қулидан тутди. — Уйимни кўрасиз, суҳбатни давом эттирамиз. Қисқаси, сизга уйланмоқчиман.

Улар такси ёллаб, болани олиб келишди. Асадбек бегона уйга қизиқсиниб, бир соатлар, чамаси, ухламади. Ниҳоят, Шабнам уни койиб берди.

Баҳром ва Шабнам ёлғиз қолишди.

— Менга уйланишга бунча тез қарор қилдингиз? Сабаб? — сўради жувон.

— Фақат сиз билан бахтли бўлишимни кўнглим сезаяпти.

— Асадбек менинг бойлигим. Уни...

— ...Уни ўғлим дейман.

Шабнам бир зум ўйга толди.

— Уй-жойсиз, ижарама-ижара қандай қийналганларимни билмайсиз, Баҳром ака, — деди. — Эрсиз аёлга қийин экан.

— Энди шу уй сизники, — Баҳром Шабнамнинг кўзига сархуш боқди.

Эрталаб Баҳром ўйлади: "Шабнамдек хушсуврат, ишбилармон жувонлар хор бўлмайди. Мана, бир кунда мендек эр, тўрт хонали уй насиб этди. Хотиним эса бепушт деб ташлаб кетди ўзича. Кўрамиз. Ким бахтли бўлар экан..."

Шундай қилиб, Баҳромнинг кунлари хуш-хандон ўта бошлади. Шабнам ҳар кеч бир-биридан мазали таомлар тайёрлар, ўзига бетакрор оро беришга ҳам асло эринмасди.

Баҳромни тез-тез шифокор ҳузурига олиб борадиган бўлди. Бир ой деганда хушхабар эшитди. Даволанса, фарзандли бўлиши мумкин экан.

Даволанди ҳам. Ва ниҳоят, Шабнам суюнчи олди:

— Биз Асадбекка укача кутаяпмиз, Баҳром ака!..

Баҳром уни кўтариб гир-гир айланар экан:

— Айтинг, нима қилсам сизни хурсанд қиламан? — деди.

Шабнам бирдан хомуш бўлиб қолди.

— Хотинингиз билан суд орқали ажрашиб, уйни менинг номимга ўтказинг.

— Уй иккимизники бўлаверади, — эътироз оҳангида гапирди Баҳром. — Ортиқча ташвиш нимага керак?!

— Бусиз мен туғишга қўрқаман. Асадбекнинг отаси ҳам шундай деганди, қасам ичганди. Оқибат нима бўлди? Болам билан кўчада қолдим. Эртага хотинингиз даъво қилса, икки бола билан қаердан ижара уй ахтараман?

Баҳром рози бўлди. Фақат бунга бир оз вақт кераклигини айтди. Бахт учун битта уй тугул ўнта уйни ҳам Шабнамга расмийлаштиришга кўнгли амр этарди.

Шундай кунларнинг бирида Баҳром Асадбекни энаганикидан ўзи олиб келишга қарор қилди. Қайтишда шаҳарнинг нариги чеккасида янги очилган истироҳат боғига боришди. Шабнам кўнғироқ қилиб сўраган эди, Баҳром қаерда юрганликларини айтди.

— У ёқда нима бор? — қичқириб юборди Шабнам. — Ҳозироқ уйга қайтинг, Баҳром ака! Энаганикига ҳам ўзим боришим керак эди. Нега бундай қилаяпсиз?

— Эсинг жойидами? Шунга шунчами? — жеркиди Баҳром ҳам. — Янги паркни ўзим ҳам бир кўрмоқчийдим.

Баҳром телефонини жаҳл билан ўчирди. Асадбек ҳам ҳар кунгидан ўйчан, ҳар кунгидан мунгли боқарди.

— Нима бўлди сенга, ўғлим? — сўради Баҳром кўчага чиқишгач.

— Дадамни соғиндим, — боланинг ўпкаси тўлиб-тошди.

— Даданг?.. Даданг менман, ўғлим...

— Йў-ўқ, дадам анави ёқда! Дадамга бояман!.. — Асадбек йиғлаб юборди.

Шунда Баҳром аччиқ ҳақиқатни тушунди. Шабнамнинг дастидан бола ўз отасидан жудо этилган эди.

— Даданг қаёқдалигини биласанми?

— Ҳа, — деди Асадбек, — анави сув четидан бойсак, дадамнинг устахонасига етамиз. Аввал кўп келайдим...

— Юр, — Баҳром Асадбекни етаклаб кетаверди, бола йўл кўрсатаверди.

Йўл четида эски кийимда бир йигит этикдўзлик қилиб ўтирарди. Асадбек узоқдан таниб: "Дада!" дея чопди.

Баҳром Шабнамдан ҳам, этикдўз йигитдан ҳам нафратланди.

— Э, ўғлим, мени нега соғинаверасан? — деди этикдўз хириллоқ овозда. — Шабнам опанг билан юравер. Маза эмасми?

— Йўқ, — деди бола, — у ўзини "ойи", манави кишини "дада" дегизади.

— Э, лаънати! — сўкинди эркак. — У яна маккоралигини бошладими? Қасам ичганди-я! Ўғлим, сени бувингларга топшираман, хўпми? У ерда ҳеч ким хафа қилмайди. Ҳар ойда бориб, сендан хабар оламан, ўйинчоқлар олиб бераман.

Баҳром кулоқларига ишонмади.

— Нималар деб валдираяпсиз? — деди йигитнинг устига бостириб бориб.

— Мен валдирамайман, ўртоқ, — кўзларини ғалати олайгирди этикдўз. — Сен лақиллаб юрибсан. Ҳойнаҳой, учинчи калит бўлсанг керак.

— Қанақа учинчи калит?

— Шабнам сендан аввал икки одамни алдаб, уй калитларини қўлга киритган.

— Нима?

— Тез орада сенинг ҳам орқангга тепади. Турган-битгани туллак аёл. Менинг тилимни қисик қилиб қўйган жойи бор. — Этикдўз шундай дея Асадбекка қараб қўйди. — Бунинг ойиси ўлганига... мен сабабчиман... Шабнам гувоҳ... Ундан кўрқиб, шу вақтгача тилимни тийиб яшадим.

Шу пайт кўча бошида чопиб келаётган жувон кўринди. У Шабнам эди. Фишт қолипдан кўчганини сезиб, таққа тўхтади.

— Шабнам! — чақирди Баҳром ғазаб билан.

Жувон такси тўхтатди-да, орқа ўриндикқа ўтирди. Машина бир зумда кўздан йўқолди.

Орадан уч ой ўтгач, ахлатхоналарнинг биридан ёшгина аёлнинг мурдаси топилди. Терговга Баҳромни ҳам чақирришди.

— Уни танирмидингиз?

— Ҳа, бир ой бирга яшаганман.

— Охирги марта қачон кўргансиз?

— Уч ой муқаддам.

— Марҳуманинг қўлида учта калит бор экан. Бу калитлар сизга танишми?

— Иккитасини аввал кўрганман. Учинчи калит эса нотаниш, аммо шубҳасиз, қотилга тегишли.

— Сизники эмасми?

— Худо асради, — деди Баҳром. Шундан сўнг Шабнамнинг ҳийласини, ҳозирда ўз хотини билан ярашганини, бола кутишлётганини сўзлаб берди.

ЭБЖИН АЛВАСТИСИ

Эбжинга анча вақтдан бери қадам босмаган эдим. Болалигимда кўп кезардим бу атрофларни. Энг чеккасига — жарликлару чангалзорларга туташ бехосият маконга ўша кезлари ҳам яқин йўламасдим. Бульдозерлар коллеж стадиони учун жарлик яқинигача ер текислаганини кўриб, очиғи, хурсанд бўлмадим. Ёш-ялангни жин чалади демоқчимасман. Бу ерлар нимаси биландир барибир қора ерлигача қолгади, назаримда.

Бульдозерлар кучанди, мўрконларидан қора тутунлар ҳавога отилиб-огилиб чиқа бошлади. Каттакон тошлар, бетонлар, жипслашган гиштлар тупроқ юзига чиқди. Қудратли машиналар уларни чангалзор сари суриб бораверди.

— Бугун ер текислаш ишини тугатамиз, — деди ишбоши. — Негадир кўнглим хижил, бирон ишқал чиқмасдан битириб олсак яхши бўларди.

— Тўпни қаттиқроқ тепса жарликка учиб кетмайдими? — сўрадим мен.

— Югуриш майдончаси, томошабинлар ўриндиғи, иннанкейин баланд симтўсиқ қурилади. Жарликка ошириш учун камида Марадона бўлиши керак.

Ўзимга ўзим гапиргандек:

— Ҳа, жарлик ҳам кичрайиб қолибди, — дедим.

— Нима?

— Жарликни айтаман-да.

Ишбоши бульдозерларга хавотирланиб қараб қўйди. Афтидан, у ҳам одамлар оғзидан юрган ваҳимали гапларни эшитганга ўхшайди.

* * *

Қишлоғим Эбжин адоғидаги қутуриб оқаётган сой ортида эди. Мактабда ўқимасимдан аввал ҳам амакиваччаларим билан мол-қўй боқардим. Сой бўйида ёзнинг ўрталаригача ўт мўл бўларди.

Эбжин алвастиси ҳақида илк марта ўша чоғлар эшитганман. Молини сой бўйига ҳайдаб чиққанлар ўйинлардан чарчаган вақтда давра қуриб олишарди-да, фаройиб воқеаларни сўзлашарди. Жон қулоғим билан тингларканман, кўз ўнгимда галати манзаралар, мен оддий одам деб ўйлаган ёвуз кимсалар, умримда эшитмаган нарсалар намоён бўларди.

Эбжин юз йилдан бери бехосият жой эди. Ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида эски бир сарой бузилиб, яроқсиз гиштлари, пойдеворлари, кукунга айланган сувоқлари шу ерга келтирилади. Турли гап-сўзлар яна болалаб қолади. Эмишки, саройда бир замонлар одамлар сўйилган, ўтгизинчи йилларда маҳбуслар ўлган, уруш вақтида бир қочоқ аскарни бўғизлаб кетишган, урушдан кейин асирларга вақтинчалик казарма қилинган. Эбжинда ажина бор деб четлаб ўтишарди, саройнинг қонсираган қолдиқлари ташиб келтирилгач эса ҳадик янада кучаяди.

— Менинг акам, — деди бир бола, — кечкурун Эбжинда оқ эчки кўрган, уч кун ўтиб, бирдан ўлиб қолди. Энамнинг айтишича, акам ўладиган тунда уйимиз орқасидан нимадир дупурлаб ўтган, маъраган, қўнғироқча чалинган.

— Намоз мулла ифтордан қайтаётиб одам калласини учратган, — гапни бошқа бола давом эттирди. — Калланинг оғзи қапа-қапа очилаётганмиш, юз-кўзи қонга беланганмиш. Мулла тинимсиз калима қайтариб уйига зўрға етиб борибди. Агар бошқа одам бўлганида қўрққанидан ўлиб қоларди.

— Ҳаммаси Эбжин алвастисининг иши.

Бир оз жимликдан сўнг четда ўтирган камгап бола луқма ташлайди:

— Жума куёнчиқ алвасти-палвастингдан қўрқмайди, ишонмасанг, ана сойнинг остининг болаларидан сўра.

Сойнинг ости — ҳозирги коллеж қурилишига яқин қишлоқ. Жума куёнчиқнинг у ёқда улфатлари кўп эди.

Болалардан кейинчалик ҳам эшитдим: Жума узоқ йўлни яқин қилиб, кўпинча ярим кечаси Эбжин сўқмоғидан қайтаркан. Одамлар "Жумавой, у ёқдан юрма, ёмон жой", дейишса, "Алвастингдан қўрқмайман, олдимдан чиқса, сочидан судраб уйга опкеламан-да, Америкага сотаман", деб мазах қиларкан. Бир гал дўкон олдида оёқда зўрға туриб бақираётганини ўзим ҳам эшитганман: "Ким айтди алвасти бор деб? Ким айтди? Қандай исботлайсан? Агар бор бўлса, нега биология китобига киритилмаган? Ҳе, ҳаммангни... ўша алвастиларингни ҳам..."

Жума куёнчиқнинг кайфияти бузилса, қўринган одамни сўкарди. Ҳатто ўз қизи ҳақида гапирганда ҳам оғзидан ҳеч қурмаса яримта сўканиш чиқарди. Бир гал мени ҳам шалоқ сўзлар билан сўканида, "Эй Худо, нега бунақа одамлар тирик, минг бир азоб билан ҳаммамизнинг кўз олдимизда жонини олмайсанми? Хор қилмайсанми?" деб ичимда йиғлаганман.

Ёшим улғайган сайин Эбжин алвастиси афсона деган фикрга бора бошладим. Соёликка оқётган зовур сувлари бир неча чақирим жойни йиллар давомида ўпириб, турли ўнгириллар, форлар ҳосил қилиб, одам юролмайдиган аҳволга солганди. Жар тагида (баъзи жарликлар терак бўйи) жийдалар, буталар, турли алафлар ўсиб ётарди. Чангалзорларида илон-чаёнларни ҳар қадамда учратиш мумкин. Сарой гиштлари ва ўттизинчи

йиллардан қолган бетон булаклари гүё зиналар, айвонлар, уйчалар шаклида қалашган. Уларнинг орасида нималар яшашини ким билади дейсиз! Лекин алвасти... Унинг борлигига ишонгим келмайди. Одам кўрқинчли макондан сесканади-да, ахир. Бироқ сесканиш кифоя эмас, ким алвастини аниқ кўрган? Ҳеч ким. Қизиқиш амри ила Эбжин сўқмоғидан кундуз куни ўтганман. Биров чақиргандек туюлган. Айниқса, жарлик тагидаги жилға буйида мунғайиб ўтирган оқ кийимли кишини кўргандек бўлганман. Овоз қушниги, киши эса оқ харсанг эканлиги алвасти йўқлигига ишончимни орттирган.

Узоқдан келин бўлиб тушган Худиста чеча деган аёл қўшнимиз эди. Турли дуоларни билгани учун кўпинча ажина, алвасти, сариққиз ҳақида сўрардик. Чеча ишонч билан:

— Ҳаммаси бу дунёда бор махлуқлар, — дерди. — Овлоқда ёлғиз юрманглар, ухлаб қолманглар. Ажиналар ярим кечаси ёки қоқ тушда жуда ҳалдидан ошади, ўзини-ўзи қитиқлаб, чидаёлмайди-да, ким йўлида учраса, шартга ёпишади. Улар шунақа шўх, шунақа тентак. Оддий гапга қулоқ солмайди, шунинг учун манави дуоларни ўқиш керак, ёллаб олинглар...

Кунларнинг бирида чечаникида Абди деган одам пайдо бўлди. Биринчи кунданоқ томорқада ишлади, ариқ тозалади, ўтин майдалади. У ҳеч кимга гапирмасдан фақат ишлар, гавдаси меҳнатданми, ғамданми букчайиб қолганди. "Ғамданми" деганимнинг боиси Абди ниҳоятда ғамгин эди. Дуч келганида салом берардим, у эса бош қимирлатиб қўяркан, мунгли кўзларини қадарди. Бу кўзларда ўнлаб маънолар кўринарди: "Нега бу кўйга тушдим?", "Қайси гуноҳим учун бошимга фожиалар ёғилди?", "Нега қарайсан?", "Мени ким ҳам тушунарди?.." ва ҳоказо.

Тез орада эшитдим: Абди ўз акасини ўлдирган экан. Қамоқдан тўғри Худиста чечаникига келибди, узоқ қариндоши эмиш.

"Энди она қишлоғига умрбод қайтмаса керак, — ўйлалим мен. — Уни қайси қариндоши ёқтирарди?! Ота-онаси-чи? Улар ҳам сифдиришмаса керак..."

Кўп ўтмай Абди ҳақида Худиста чечанинг ўзидан эшитдим. Онамга шундай сўзламоқда эди:

— Қайта уйланмайман деяпти. Ҳадемай қирққа киради. Жудаям акс бола-да! Қамоқда ҳам ўзгармабди бу! Хотини ёшгина келинчак эди, бояқиш Абдижон қаттиқ севарди. Саккиз йил кутмайман деб магазинчига тегиб кетди келинчак тушмагур... Нега қамалган дейсизми? Ҳа, рост, туғишган акасининг ўлдириб қўйган. Орияти кучли, салга ловуллаб ёнадиган, мағрур йигит эмасми, акаси маст бўлиб "онангни сенинг..." деб сўкавергач, чидолмаган. Ўзи ёмон бола эмасди, қалтис жойига уриворган, фалокати қурсин!

Шундан сўнг Абдига баландроқ овозда салом берадиган бўлдим. У борган сайин очикроқ чеҳралик билан алик оларди. Бир неча ой ўтиб балки дўстлашиб ҳам кетардим. Кутилмаган фожаия бугун қишлоқни ларзага келтирди...

Онам дўконга юборди. Етган ҳам эдимки, Жума куёнчиқ кўзлари олайиб, ҳаллослаб рўпарамдан чиқди. Бунақа ҳовлиққан ҳолда биринчи марта кўришим эди.

— Келгинди шу ёқдан қочдимми? — сўради мендан. — Худистанинг хизматкори! Оти Абдимиди ҳаромининг? Кўрмадингми деяпман сендан, гаранг?

— Йўқ, — дедим ва атрофга алангладим.

Наҳотки, Абди калтак еб, сўкиш эшитиб, боз устига ура қочган бўлса? Мана, Жума куёнчиқ қишлоққа эшитиладиган қилиб Абдининг онасини сўкмоқда. Шишадощлари келиб дўконга судраб олиб киргунча сўкинаверди...

Кечки овқатни еб бўлган ҳам эдикки, Худиста чечанинг ҳовлисида қий-чув кўтарилди. Ташқарига отилиб чиққанымда, Жума куёнчиқнинг сўкинишини шовқин-сурон ичидан таниб олдим. Бир пайт фақат Худиста чечанинг бир маромда чуввос солишигина қолди, бошқа овозлар ўчди. Ариқдан ҳатлаб ўтганимни биламан, кўз олдимда даҳшатли манзара намоён бўлди: Худиста чеча бошини чангаллаб қотиб қолганди, кўча эшикдан аллакимлар қочиб чиқмоқда, айвонча бурчагига

қисиниб олган Жума қуёнчиқнинг оғзи катта очилган, құллари ҳавода қалтирар, Абди аямасдан пичоқ санчарди... Ахийри, Жуманинг оғзидан қони келди.

Қўрқанимдан хушимдан кетдим. Анча вақт касал ётдим.

Бошқаларни билмадиму, аммо мен Жума қуёнчиқнинг ўлганига, Абди ўзини баланд жарликдан ташлаб, сой тубида ғойиб бўлганига ҳеч қуниколмасдим. Ўтирсам ҳам, юрсам ҳам иккови ҳақида ўйлайман.

Шу-шу Абди дом-дараксиз кетди. Милиция унинг ўлигини ҳам тополмади. Қиш кунларининг бирида Эркин қассобниқига ўғри тушди. Пўстин, мол териси, "Э.А." ёзуви туширилган пичоқ ва егуликлар ўғирланди. "Қассобнинг ўғли тунги меҳмонни танибди, у Жумани ўлдирган келгинди эмиш", деган миш-мишлар тарқалди. Миш-мишларга қараганда, Абди сойдан эсон-омон нарига қирғоққа чиққан ва Эбжин жарликларига яширинган. Балки унга Худиста чеча ош-нон етказиб турар? Балки Абди овчилик ва ўғрилиқ билан кун кечирар?

Бироқ Эбжинда шунча вақтдан бери яшаб келаётганига кўпчилик ишонмади.

* * *

Чукур тин олиб, ортимга бурилдим. Коллеж стадиони учун текисланган ерда кетиб бораяпман. Хаёлимда Эбжин алвастиси. Энди бу алвастининг қаеринидир Абдига ҳам ўхшатишди. Тунов куни қулоғимга чалинди: подачи шу яқин-атрофдан бузоқ ахтариб юрса, бир одам лип этиб қоронғилиқдан чиқибди-да, "Жума қуёнчиқ эмасмисан?" деб сўрабди. Капалаги учган подачи "Йўқ", деган экан, шарпа кўздан йўқолибди. Унинг юз-кўзлари марҳум Жуманиқига жуда ўхшармиш. Лекин сочлари узун эмиш. Қоронғилиқдан "Мен Абдиман!" деган сас келибди.

"Нақадар чалкашлик", — дедим ичимда.

Шу пайт бульдозерларнинг уни ўчди. Ишбоши ҳуштак чалиб мени чақирди. "Скелет! Одам скелети!.." — бақирарди тракторчилар.

Одам суякларини қабристонга олиб кетадиган бўлиши. Жунли тери қолдиқларини кўрган ишбоши: "Бу алвасти! — дея менга анграярди. — Пичоққа қаранг, "Э.А." ёзувлари. Ё тавба, у пичоғига "Эбжин алвастиси" деб ёздирибди! Қизиқ... жуда қизиқ..."

Бульдозерлар пайшанба кунигача ишламади. Кўй сўйдириб, арвоҳларга атаб тиловат қилинди. Ўша кеча бир туш кўрдим. Эбжиндан юзлаб одамлар чиқиб, қабристон томон кетишаётганмиш. Уларнинг орасида Абди ҳам бор эмиш. Негадир Жума акани — кўз ўнгимда ваҳшийларча ўлдирилган бояқиш ҳамқишлоғимни ахтарибман. У ҳам, алвасти ҳам ҳеч қаерда кўринмабди.

КЕКСА ҚАЙНОТАНИНГ ВАСИЯТИ

1

Машҳур ҳуқуқшунос Абдулбосит Мамараҳимов етмиш бешга тўлишига бир ҳафта қолганида юбилей оқшоми бекор қилинди. Наврўз айёмига тўғри келадиган бу санада қўшалоқ тантана бўлиши керак эди. "Аёлининг мазаси йўқ экан" деган мишмиш тарқалди. Бировлар икки ўғли отасининг Зарзаминдаги қўш қаватли уйининг мероси масаласида тортишганмиш деса, айримлар "Ҳамма гап Абдулбосит аканинг келинларида", дейишарди.

Бир неча кун ўтиб, кампиршонинг хасталиги хусусидаги гап-сўзлар ҳақиқат либосини кийди. Абдулбосит юристнинг таваллуд куниди шаҳар шифохонасида беканинг жони узилди. Жанозага тумонат одам тўпланди. Худойиларнинг бошида ҳуқуқшуноснинг ўғиллари — Бекпўлат ва Муродбек туришиди. Абдулбосит юрист эса дунё ишларига бефарқдек ўтирарди. Кампирининг ўлиmidан кейин унинг учун янги ҳаёт, эҳтимол, мусибатларга қоришган оғир йиллар бошланаётган эди.

— Марказда яшаш яхшидир балки, — деди Худойберган ака икки ўғилга. — Аммо энди отанглар ёлғиз. Иккалангдан биринг

Зарзаминга, шу ҳовлига кўчиб келинглар. Дўстим биронангизникида яшамайди. Бу — аниқ. Қолаверса, туғилиб-ўсган қадрдон ҳовли-жойларинг.

— Хўп, амаки, маслаҳатлашиб кўрамиз, — деди Бекпўлат.

Абдулбосит юристнинг тўнғичи Бекпўлат ишбилармон эди. Укаси Муродбек уйлангач, у шаҳар ичкарасидаги уйини қуриб-битириб, кўчиб кетди. Шаҳарнинг саноат ҳудудида цех ташкил этганди. Муродбек бир қанча идораларда ҳисобчи бўлиб ишлагач, касбидан қўлини ювиб, қўлтиғига урди-да, бозордан дўкон очди. У ҳам отасининг ҳовлисида яшамади. Уй-жойи акаси яшайдиган мавзегга яқин эди. Хотини аввал-бошдан овсини-ю қайнона-қайнота билан чиқишолмади. Жанжаллардан ҳориган юрист ўшанда кенжасининг оиласи бузилиб, невараси бўзлаб қолишдан чўчиб, алоҳида чиқартирди. Зарзаминдаги уйга Бекпўлат қайтиши керак эди. аммо унинг хотини ҳам эндиликда кўҳна ҳовлида қайнона-қайнотанинг хизматини қилишни хоҳламади. Тўнғичининг оиласида ҳам жанжал олови гуриллаганидан хабар топгач, Абдулбосит юрист мажбуран келадиган келинни рад этди. Миннатли хизмат кимга керак? Эр-хотин иккала келиндан ҳам куйганликларини аллақачон тушуниб етгандилар.

— Ҳар биринг ўз оиланг билан тинч бўлсанг бас, — деди она ўғилларига. — Машиналаринг бор, Зарзамин бир қадам йўл, соғ-саломат келиб турсанглар бўлди.

— Тўғри, биз билан яшашни хоҳламайдиган келиндан маош олиб ишлайдиган хизматкор яхши, — деди Абдулбосит юрист. — Европага кўп борганман. Бу — оддий ҳол. Биз ҳам ўрганиб кетармиз.

Раҳматли аёли эрига мунғайиб қараганди. Абдулбосит юрист маъракаларда кампирининг ўша нигоҳини эслаб ўтирган бўлса-чи?

— Хўш, қандай қарорга келдиларинг? — сўради Худойберган ака кейинги пайшанбада.

— Отам уй кенжаники бўлади, деганди, — бошини қашиди Бекпўлат. — Шунга... хотинни кўндириб бўлмаяпти. "Васила бориб яшасин", деяпти. Кап-катта аёлни уриб бўлмаса...

— Сен нима дейсан? — кенжага кўз ташлади Худойберган ака.

— Акам ҳам, мен ҳам ўзимизга тўқмиз, — бошини эгди Муродбек. — Биз ҳозир ҳовли талашаётганимиз йўқ шекилли.

— Бу билан нима демоқчисан? — укасига ўқрайди Бекпўлат.

— Мен ҳам хотинимни уриб-калтаклаб келтиролмайман, ака, — деди Муродбек.

— Бас қилинглар, бўладиган гапдан гапиринглар, — Худойберган ака қўлини силтади.

— Мурод билан Василага қоладиган уйга хотиним ўлиб қолса ҳам хизматга келмайди, — асабийлаша бошлади Бекпўлат. — У ўша томонини ўйлайди. Хотин-да, ахир! Мен нима қилай? Ўлдирайми? Ундан кўра, марҳамат, тинчгина Мурод оиласи билан кўчиб келаверсин. Нима муаммо?! Барибир эртан-индин шундай қилади, нега пайсалга солаяпти, тушунмаяпман.

— Яна ўша гап! Мен мерос маъносида сўрамаяпман, — Худойберган аканинг овози дағаллашди. — Зарзаминга қайси бирининг келиб яшайсан? Келиб яшаганга мерос қолса, шу адолатли бўладими? Гапиринглар!

— Мен отамнинг қийналишини хоҳламайман, — Муродбек кизарди. — Хотинимни уриб-калтаклаб ҳам, алдаб-сулдаб ҳам кўндиролмагандим. Энди бир чорасини топмасам бўлмайдиганга ўхшайди...

— Сендан аниқ бир қарор сўраяпти, — уҳ торди Бекпўлат. — Кенжамисан, шу уй сенга қоладими, кўчиб кел-да, отамга қара! Мен ҳам ҳар куни хабар оламан, лекин кўчиб келиб яшаш бошқа масала.

— Шу ҳам гапми? Уят-е сизларга! — Худойберган ака икки ўғилга ғазаб билан боқди. — Хотинларинг қанақа инсон ўзи? Нега қайнотасига хизмат қилишдан қочади? Қанақа тарбия кўрган?!

— Амаки, — деди Бекпўлат, — менинг хотиним ҳам, укамнинг хотини ҳам жа оқибатсиз эмас. Улар Зарзаминдаги эски ҳовлида яшашни хоҳлашмаяпти, муаммо шу. Янги

уйларига, кўни-қўшниларга кўникиб кетишган, маҳалладан гўзаллик салонлари, ательелар очишган. Отам иккимиздан биримизникида яшаса, бошига кўтаришади.

— Эй Худойим-ей! Бир мерос дейсан, бир хотинларнинг хоҳиш-истакларидан гапирасан!

— Отамнинг олдига навбат билан ҳар куни келиб, овқатини пишириб...

— Йўқ, — бош чайқади Худойберган ака. — бунақаси кетмайди. Отангларга оила керак, кирини ювиб, овқатини пиширадиган хизматкор топилади.

— Сиз "Отангни уйлантириб қўйиш керак" демоқчимисиз? — Бекпўлат қовоқ солди.

— Уйланса уйланар, — деди Худойберган ака. — Мен боғдан, сизлар тоғдан келаяпсизлар. Тезроқ бир қарорда тўхтанглар.

Ака-ука ўйга толишди. Улар "Отамнинг қанча умри қолган экан?" деб бош қотираётгандек туюларди кишига.

2

Абдулбосит Мамараҳимов шогирдининг адвокатлик фирмасига ҳафтада бир-икки марта ишга чиқарди. "Кўнгилни ёзиб келдим", дерди у. Кампири вафот этгач, беш иш куни ҳам борадиган бўлди. Шанба-якшанба кунлари боғларни кезар, марҳуманинг қабрини зиёрат қилар, гоҳ тўнғич, гоҳ кенжа ўғлиникига бирров бош суқиб, невараларини ширинлик ва турли совғалар билан сийларди. Уйланмади, ўғиллариникига ҳам кўчмади. Хизматкор аёл овқатини пишириб, кийим-кечакларини ювиб, дазмоллаб, уйни супуриб-сидириб кетарди. Гоҳо ё тўнғичи, ё кенжаси оиласи билан меҳмонга келар, кўҳна ҳовли гала-ғовурга тўларди. Икки келин рўпара бўлмаслик учун эрлари орқали битим имзолаганга ўхшарди. Абдулбосит юрист келинларини қачон бирга кўрганини эслаёлмади. Эҳтимол, шулар иноқ яшаганида, кампирининг ҳам умри қисқармай, ҳозиргача тирик бўлармиди?

— Менга қаранглар, Бекпұлат, Муродбек, — деди Абдулбосит юрист кампирининг вафотидан сўнг учинчи Наврўз байрами арафасида, — ёшим саксонга яқинлашди. Эрта-эндин кетиб қолсам, уй талашиб жанжаллашиб юрмасликларинг учун васият ёзмоқчиман.

— Э, ота, — ўрнидан турди Бекпұлат, — мен уй талашмайман.

У "Хуқуқшунослик илмини сув қилиб ичган отам менга мерос талашига имкон қолдирмай, уйни укамга хатлаб қўяди", деган хаёлда эди.

— Ўтир! — стулга нуқиди ота. — Сен талашмасанг, хотининг талашади, фарзандларинг талашади, невараларинг талашади. Хайҳотдек қўшқават уйни, меваали боғу мебел-себелни талашмайдимми? Ёзда оқаётган ариқ қишда музлайди, унутма!

— Ота, — деди Муродбек, — келинларингиз уришиб қолишган, биз уришмаганмиз.

— Борди-келди қиляяпсанларми?

— Борди-келди қиляяпмиз-кў, ота, — елка қисди Муродбек. — Бировлар ёмонлаб келса, ишонаверманг-да.

— Сен акангникига, аканг сеникига боради, қачонки, оилаларингда бирор тадбир бўлса! — тутақди хуқуқшунос. — Бошқа пайтда бир-бирингга қорангни ҳам кўрсатмайсан. Хотинларинг-чи? Қачон борди бир-бирингникига? Ҳатто, тўй-маъракада ҳам қадам босмайди! Онасининг қовоқ-тумшуғига қараб, фарзандларинг ҳам оқибатсиз! Шуми борди-келдиларинг?! Тўй-маъракага бегона ҳам келади, ахир!

Ака-ука жимиб қолишди.

— Уй учун беш юз миллион сўм сўрашяпти, — деди Абдулбосит юрист сукутни бузиб.

Ўғиллари унга ялт этиб қарашди.

— Уйни сотмоқчимисиз, ота? — сўрадилар бараварига.

Муродбекнинг чап қовоғи пир-пир учди.

— Йўқ, васият ёзаман-дедим-кў!

— Яна шу гап, — тўнғиллади Бекпұлат ва негадир укасига ўғринча қараб қўйди.

— Уй келинларимдан бирининг номига ўтади, — деди ота. — Сен, ҳўв, Муродбек, кенжа ўғилман, уй меники, деб хомтаъма бўлма.

— Мен ўзимга тўқман, бунақа гаплар нима керак? — бўзарди Муродбек.

— Сен эса, Бекпўлат, бир хас ҳам ололмайсан, — деди юрист тўнғичига.

— Керакмас, — йиғлаб юборгудек бўғриқди Бекпўлат.

— Қайси келин ҳақида гапираяпсиз унда? — сўрашга журъат этди Муродбек.

— Шу уйга келиб, ош-овқатимга қараган, кир-чиримни ювган келинга васият қиламан, — сўзлади Абдулбосит юрист. — Балки у ўз келиним эмас, қўшнининг келини бўлиб чиқар? Балки... у бирор ижарачи жувон бўлар... Кейинги ойдан бошлаб хизматкор хотинни ишдан бўшатаман. Овқатсиз, қаровсиз қолиб ўлиб кетсам-кетаманки, хизматкордан фойдаланмайман. Бу уйни нариги дунёга олиб кетолмайман ҳам. Шундай экан, ё оқибатли аёлга мерос қолдираман, ё ош-овқатсиз, кир-чир кийимда хор-зор бўлиб ўламан.

— Ана холос, — дераза томон юриди Муродбек. — Отам бизга уруш эълон қилди!

— Ота, бизга, ўз ўғилларингизга аччиқ қилаяпсизми? — деди Бекпўлат ҳам. — Хотинига кучи етмайдиган ландовурлар деб ўйлаяпсизми? Нима қил дейсиз? Ҳозироқ сочларидан судраб, оёқларини ерга теккизмай келтиришимизни истайсизми?

— Йўқ, — бошини чайқади Абдулбосит юрист, — аксинча сенлар менга аччиқ қилаяпсанлар! Мен ғалати шарт қўйдимми? Шунчаки оддий гап айтдим, холос. Хоҳласаларинг хотинларингни шу ерга юборинглар, хоҳласаларинг ўзларинг келиб, овқатимни қилинглар, киримни ювинглар. Агар иккиси ҳам қўлларингдан келмаса, мен ё тўшагимда хор-зор бўлиб ўламан, ё уй-жой керак бирор аёл нотариус билан шартнома тайёрлаб келади-да, менга имзо чектириб, меҳрибоним бўлади-қолади. Ҳартугул, ҳозирча буни бегоналарга айтганим йўқ, васият ҳақида икковинг биринчи эшитдинг.

— Дүстінгіз... Худойберган ака билан гаплашаман, — бурчакдаги диванга ўтирди Бекпўлат. — Отам бизни қўрқитаяпти, дейман. У киши сизга мос аёл топади, ҳаммаси из-изига тушади. Васият, мерос, ижарачи жувон... Бунақа совуқ гапларни айтмай қўясиз.

— Ўз отанга уялмай-нетмай нима деяпсан? — қошлари чимирилди Абдулбосит юристнинг.

— Ёлғиз қолган отани уйлантириш мусулмон фарзанднинг бурчи, — юзини четга бурди Бекпўлат.

Ота дам тўнғичга, дам кенжага қараркан, бошини сарак-сарак қилди.

— Ўзимни ўйлаганимда, аллақачон уйланардим, — деди оғир танаффусдан сўнг. — Менинг хаёлимда фақат уй. Озмунча пулми?! "Сотиб, пулини иккига бўлиб олсак бўлади-ку, юрист отага шу ҳам муаммоми?" деяпсанларми? Йўқ, масалани икковингга қолдирмайман. Раёларингга қараган онанглар келиннинг хизматини кўрмай ўтиб-кетди. Нега энди хотинини йўлга сололмаган шахсларнинг йўриғига мен ҳам юрарканман? "Отам уйланмоқчи" деб ўйлаганлари-чи буларнинг! Эҳ, хомкаллалар!

— Энди бу ёғи ошиб тушди, ота, — уҳ тортди Бекпўлат. — Худойберган акани чақираман, сиз билан ўзи гаплашиб кўяди.

— Қариб, мияси суюлиб қолди, деяпсанми? Ҳа, балки миям суюлгандир, лекин... лекин қонун суюлмайди, у ҳаммisha ҳақ. Уй... — Абдулбосит юрист деворлару шифтга киртайган кўзларини югуртирди. — ...Қонуннинг бир пуф дейиши билан уй икковингдан ҳам учади-кетади.

Ака-ука ҳам беихтиёр деворларга, шифтга, мебелларга қаради. Наврўз тантаналари яқин эди. Ҳар бири ўз бизнесига алоқадор шахсларга байрамда тўкин дастурхон ёзиш ташвишида юарди. Ўйлаб қарасалар, яна бир оз ўз ишларига чуваланиб қолишса, бир чимдим меҳрни деб ярим миллиард сўмдан айрилишлари ҳеч гап эмас.

Тўнғич келиннинг исми Маҳмуда бўлиб, раҳматли отаси бир вақтлар Абдулбосит юрист билан прокуратурада бирга ишлаганди. Маҳмуда қавму қариндошини мақтаб чарчамасди. Ҳақиқатан ҳам қариндошлари пулдор ва мансабдор кишилар эди. Бироқ ҳар кимнинг ўз рўзғори бор. Уруғ-аймоғи тўймаъракаларда, туғилган кунлардагина молиявий қудратларини намойиш этишарди. Абдулбосит юрист танишининг қизини келин қилаётганида ҳаммаси бошқача бўлишини тасаввур этганди. Маҳмуда келинчаклик давридаёқ кибр билан саллониб, овқат пиширишни эплаёлмай, қўлини совуқ сувга урмай қайнотанинг ҳафсаласини пир қилди. Хийла худбинлиги, одам исини ёқтирмаслиги, ҳар жиҳатдан уқувсизлиги ҳам яққол сезилди-қолди. Ҳар қандай ҳуқуқшунос талабчан бўлишни хоҳлайди. Абдулбосит юрист бундай келинга талабчанлик қилса, мижғов қайнотага айланишдан чўчиди. У келинли уйда гап ётишига ишонмасди.

Кенжа келин Васи́ла университет доцентининг қизи эди. Муродбек севишиб уйланганди унга. Гарчи Васи́ла ўқитувчининг қизи бўлса-да, уришқоқ ва манман онасининг тарбиясини олган чоғи, на гап кўтарарди, на муаммоларни тинч ҳал этарди. Абдулбосит юрист дастлабки кунларданоқ уни ҳам ёқтирмади. Васи́ла гоҳида "отажон, отажон" деб муомалани қийиб кўярди, қора меҳнатдан қочмасди, пазанда ҳам эди. Аразлаши, тап тортмасдан гап қайтариши, уятни йиғиштириб қўйиб, ади-бади айтишавериши қайнона-қайнота ва унинг ўртасида катта жарлик ҳосил қилди. "Камчиликсиз дўст ахтарсанг, дўстсиз қоласан" дейишганидек Абдулбосит юрист икки келинининг ҳам феъл-атвориға кўнди. Ота уйдан эндигина учирма бўлган келинчаклар янги муҳитдан, эрларининг таъсиридан ранг олади, деб ўйлади. Афсуски, чучварани хом санаган экан.

Абдулбосит юрист икки ўғлини хузурига чақириб, васият ҳақида гапирган куни ҳар бирининг уйида яна жанжал қўпганди.

— Васила думини ликиллатиб, ҳаммасига эга чиқади, кўрасиз! — дерди Маҳмуда эрига. — Сиз ҳам ўғлисиз-ку! Қандай қиласиз, билмайман, уйнинг ярми бизники бўлсин! Тамом-вассалом! Ҳа, камида ярми! Бугунлай эгаллаб олишига нега қонун йўл қўяр'экан, тавба-тавба!

— Кўчиб бориш керак! — кичқирди Бекпўлат. — Бошқа йўл йўқ, тушундингми?!

— Шаҳар чеккасидаги "музей"да яшамайман, деб кечагина калондимоғлик қилаётган Маҳмудахон энди оёғини қўлига олиб югуриб бормоқчидир?! — чийилларди Васида ўз уйида. — Кўрсатиб қўяман у таннозга! Тушини сувга айтсин! Уй бизники! Битга стулни ҳам бермайман! Отангиз ҳам қариб айнидими, нима бало, нега бирдан тўнани тескари кийиб олди? Яқинда Наврўз бўлса! Туғилган куни бўлса!

— Уй керакми, кўчиб бориш шарт! — столни урди Муродбек ҳам. — Бошқа йўл йўқ, нега тушунмайсан?! Ҳаммаси сенинг касофатингга бўлаяпти! Кичик келинмисан, ота-онамнинг хизматини қилишинг керак эди! Ҳушинг бўлганда уйни супуриб-сидириб, овқат пишириб, хушомад уриб келишингни бошимга ураманми! Васиат ҳақида гап-сўз йўқ эди. Уй ўз-ўзидан бизга қоларди. Вазиятни сен издан чиқардинг! Сен! Сен!

Шундай қилиб, икки оилада кўчиш тадориги бошланди.

4

— Ота, — кўнғироқ қилди Бекпўлат эрталабки саккизда, — келинингизга айтдим, рози бўлди. Бугун кўчиб борамиз. Невараларингизнинг ўқиши шу ерда бўлгани учун улар уйда қолишади. Мен "промзона"га Зарзаминдан қатнай қоламан. Машинам бўлса, йўл нима деган гап. — Гапи охирида Бекпўлат кулди. — Ўзи шаҳар шовқинидан чарчагандим, тўғриси.

Отаси билан қўнғироқлашгач, Бекпўлат хотинига бош ирғади.

— Ҳозир, дадаси, чиқаяпман, чиқаяпман, — шошилди Маҳмуда.

Эр-хотин ўтирган машина шаҳар ташқарисига йўл олди. Улар ўзларига мерос қолиши керак бўлган уйни қўлга киритиш илинжида ўй ўйлаб боришарди. Бекпўлатнинг болалиги ўтган Зарзамин осмони булутли эди. Кечаси ёққан ёмғирдан асфальтлар, дарахтлар, томлар ялтирарди. Эрта баҳордаги яланғоч дарахтлар, ярим кулранг, ярим қорамтир булутлар, онда-сонда учрайдиган тунд қиёфали кишилар бир тан, бир жон эди гўё.

— Ҳалитдан юрагим сиқияпти, — деди Маҳмуда. — Чекка жойда қачонгача яшайман... А, дадаси, мум тишладингизми?

— Ҳув анави томни кўраяпсанми? — Бекпўлат тераклар ортида кўзга ташланган малла черепицали чордоққа, гиштли мўрига ишора қилди. — Беш юз миллион сўм туради. Агар оғзингга эрк бераверсанг, ўша том тагида овсининг яшаши мумкин. Қанча яшашини билмайман-у, аммо у беш юз миллион сўмни қуртдек санаб олиши турган гап. агар сен...

— Нима мен? — ўпкалади Маҳмуда. Шу ондаёқ қайнотасининг мерос фақат келинлардан бирига тегиши мумкинлиги ҳақидаги гапини эслади. — Сиз билан нотариусдан чиққанда гаплашаман.

— Қанақа нотариус, Маҳмуда?

— Меросни тасдиқловчи нотариус. Кўнглим сезаяпти. Қайнотамнинг кўнглини мен забт қиламан. Мен дуосини оламан. Уй ҳам менга қолади.

Бекпўлат "Ҳуҳ-ху-ху-у" деб кулган бўлди. Маҳмуда "тавба" деганча юзини буриб, намиққан дунёга ҳиссиз нигоҳ қадади.

— Марҳамат, меросни қўлга кирит, — деди Бекпўлат кулиб бўлгач, — отамни алдай оласанми? Айтмоқчиманки, ростдан ҳам тер тўкиб ишлашинг, хизматини беками кўст қилишинг керак. Семириб, зинадан ҳам зўрға чиқадиган бўлиб қолгансан.

Куча эшиги очиқ эди. Иккита сумкани кўриб, Маҳмуданинг

юрағи шиф этди. Нахотки, овсини ундан олдин келган? Албатта-да. Бойликдан қуруқ қолмаслик учун қараб ўтирмаса керак. Қолаверса, қўш қаватли уй шундоқ ҳам кенжаники эди, тўнғичга қаёқдан куёш чиқди? Маҳмуда қайнотасининг саройи жангу жадал билан қўлга киритилишини, зотан овсини анойилардан эмаслигини, ҳам тулкилик, ҳам бўрилиқ қилишини юракдан туйди. "Бўш келмайман", — деди у.

Ичкаридан хизматкор аёл чиқди-да, сумкаларини ердан узди. Афтидан у ишдан бўшаб, уйига кетаётган эди. Маҳмуда энгил тортди.

— Отангизнинг мазаси йўқ, — деди Бекпўлатга. — Биринчи қаватда, ўз хонасида ётибди. Уколлари эслан чиқмасин, ҳамширага эслатиб қўярсиз. Мен ишдан бўшадим.

— Нега менга хабар бермай, индамасдан кетаяпсиз? — афти бужмайди Бекпўлатнинг. — Эс-хушингиз жойидами? Агар бугун келмаганимда-чи?

— Сизга хабар бермоқчи эдим, укангиз телефон қилиб қолди, ҳаммасини тушунтирдим. Муродбек ҳам, отангиз ҳам телефонда сизга ҳеч нарса демасми?

— Ҳеч ким ҳеч нарса демади! — овозини баландлатди Бекпўлат.

— Вой, асабийлашманг! Ота сизники. Индамасдан кетиб қолганимда ҳам барибир отангизга қўнғироқ қилардингиз. Ана, қизи бошида ўтирибди. — Хизматкор илдам кета бошлади.

— Қизи? — Бекпўлат ва хотини кўз уришгирди.

— Узр, адашибман, келини, — қайрилиб қаради хизматкор.

— Келини?! — баттар ҳайратланишди эр-хотин.

Улар ранг-қутлари ўчиб, бир сўз қотишга ярамай, уйга шошиб кирганларида, Абдулбосит юрист қув-қув йўталганча оппоқ чойшаб ёпиниб ётарди. Ошхонадан коса-товоқнинг шақир-шуқури, сувнинг вошиллаши эшитилди.

— Биз келдик, ота! — деб юборди Бекпұлат саломни ҳам унутиб.

Абдулбосит юрист сесканиб тушиб, тунғич ўғли ва келинига норизо тикилди.

— Юрагимни ёрвордиларинг, — деди ёстиққа бош ташлаб. — Солия кириб, ким келганидан мулойимлик билан огоҳлантирарди. Афсуски, бугун унинг жавобини бердим.

— Кетса кетаверсин, энди кераги йўқ, — деди Бекпұлат ишонч билан.

— Майли, ўтиринглар, — қўлини қимирлатди ота. — Ўзи анчадан бери кутиб ётгандим.

— Бизними? — сумкаларини гиламга қўйди Бекпұлат.

— Йўқ, касал бўлишимни, — ўқрайди ота. — Шундагина кеча айтган гапим кучга киради. Тушакка михланиб, Солияни ҳайдаб юборсам, ҳаммаси тез тугашига ақлим етди. Касал ҳолимда узоқ вақт ёлғиз қолмайман. Организм қариган, умр ниҳоялаган, ўлимим яқин.

— Бу гапларни қўйинг, ота...

— Ҳа, унақа деманг, — Маҳмуда қайнотасининг каравотига яқинлашди. — Совуқ сув ичдингизми? Йўталаяпсиз?

— Кеча ертўладаги жўмрак очиқдек туюлди. Тушдим, ҳамма ёқ тинч. Жўмракни текшираётгандим, бошимга сув қўйилиб кетса бўладими. Мен ҳам ўчираман деб канадай ёпишибман. Қочмайманми?! Кийимимни алмаштиргунимча ишим пишди.

— Айтсангиз, ўзим қилиб берардим-ку! — жиғибийрони чиқди Бекпұлатнинг. — Доим шунақасиз. Ўз қўлингиз билан бажармасангиз ҳисобмас.

— Ертўлага хоҳлаган пайтим тушаман, шу вақтгача жин ҳам урмаган. Нима, ростдан ҳам шу ерда яшашга келдиларингми?

— Бугунлай қўчиб келдик, — дея Бекпұлат ошхона томонга қараб қўйди. Ошхонадаги одам ақл бовар қилмас тезлик билан шақирлатиб коса-товоқ юварди. Аммо Бекпұлат гапираётганда, идишлар шовқини бир нафас тинди.

— Уканг билан Васи́ла келинга ҳам инсоф берди, — деди Абдулбосит юрист инқиллаб, — улар ҳам шу ерда.

— "Тез ёрдам" чақираман, — Бекпўлат телефонини чиқарди.

— Телефон қилма, — ўқрайди Абдулбосит юрист. — Тинчгина ўлишимга қўясанми, йўқми? Жойига сол телефонингни!

— Вой ўлмасам... — ёқасини ушлади Маҳмуда. — Ўғлингиз сизнинг соғлигингизни ўйлаяптилар, сиз эса...

— Нималар бўлаяпти ўзи сизга, а? — ранги ўчган Бекпўлат уф торғди.

Шу пайт эшикда енги шимарилган Васи́ла пайдо бўлди.

— Муродбек акамни шошилинч чақириб қолишди, ишга кетди, — деди у. — Ассалому алайкум, ака, яхшимисиз? — сўрашди Бекпўлат билан. Кейин овсинига ҳам кўз ташлаб кўйди: — Келинг, опа.

— Худога шукр, бўлар экан-ку, — деди Абдулбосит юрист. — Мен ҳамиша нимадан хавотирланганман? Меҳр-оқибатнинг тирилмаслигидан. Ҳаммангнинг уй-жойинг, ишинг, пулинг, бола-чақанг бор. Лекин... қаричиликмikan, билмадим, восвосга тушдим. Шуларни ярашган ҳолда кўрармиканман, дедим. Икки келин бошингда парвона бўлса, ўлмайсан киши. Ҳа, бари яхши бўп кетади. Мол-мулк... ҳаммадан қолади... Бахтли ҳолингда ўлганга нима етсин.

Бекпўлатнинг чап қовоғи учди. Кекса отаси қош қўяман деб, кўз чиқармаса гўрга эди. Ўзи бир аҳволда ётган бўлса, ит-мушукка айланган келинларидан меҳр умидворми? Келинларининг жанжалини кўриб, ажалидан беш кун бурун ўлмаса эди.

Телефонида европача мусиқа жаранг сочди.

— Ўчир телефонингни, — деди Абдулбосит юрист. — Муштдеккина телефоннинг оркестрдек мусиқа чапиши бирам ёқмайдики... Бугундан бошлаб хонамга кирганларингда телефонларингни ўчириб қўйинглар! Ҳамманг! Эшитдиларингми?

Чолнинг инжиқликлари келинларнинг бир дақиқадаёқ асабларини таранг торғтирган эса-да, иккиси ҳам иложсиз турарди. Бекпўлат кўшни хонага чиқди.

— Акажон, қаердасиз? — деди ёрдамчиси ташвишли оҳангда. — Базага туширилган молларни тамғалаб қўйишибди. Тезроқ келинг.

— Нимаси нотўғри экан ишимизнинг?

— Билмадим, менга айтишмади. Хўжайинингни чақир, дейишди.

Бекпўлат отасининг хонасига сўлиб қайтди.

— Ишга боришим керак, — деди хотинига. Сўнгра отасига кўз ташлади: — Чақиринди, ота. Кечқурун келаман.

— Уйда ким қолади? — кўзини очди Абдулбосит юрист.

Келинлар бараварига жавоб беришди:

— Мен.

— Мен...

5

Васила яна ошхонага кириб, қўлларини сочиққа тез-тез артди-да, чангютгични кўтариб, иккинчи қаватга ўрмалади. Сал ўтмай чангютгичнинг гувиллаши эшитилди. Маҳмуда қайнотасининг олдида ярим соат у ёқдан-бу ёқдан гап-сотиб ўтиргач, хонани тарк этиш вақти келганини тушунди.

— Ота, тушликка нима пиширай? — оғир кўзғалди у.

— Овқатни Василага айтганман, сиз кийимларимни юва қолинг, — кўзларини юмди қайнота. — Шошмасдан ювасиз, дазмоллашингиз ҳам чиройли. Раҳматли қайнонангиз шу жиҳатингизни кўп мақтарди.

— Раҳмат, — деб Маҳмуда қайнотасининг кийимларини бир тоғора қилиб, ҳаммом томон юрди. Бироқ ҳаммом ёнидаги хонага киргач, кирмашинани ишлатолмади. Чивиннинг кўзидек қизил чироқчаси ҳам ёнмади. Дарҳол эрига қўнғироқ қилди.

— Солиянинг телефон рақамларини беринг, — деди жеркиниб. — Кир ювадиган машинани бузиб кетибди-ку ярамас! Бугун отамнинг кирини ювмоқчиман.

— Арзимас нарсалар билан бошимни қотирма! — деди эри. — Сенга айтдим-ку, Хитойдан келган молларимни базада

тамғалаб қўйишибди, деб! Шундай пайтда кирмашина-ю, хизмагкор билан безовта қилмасанг-чи! Кир-чирни гапирасан! Тоғора бордир? Тоғорада юв!

— Насибани чақираман...

— Насиба ҳозир университетда! Танаффус пайтида Зарзамингача йигирма беш километр йўл босиб, кир ювиб кетадими? Кечқурун ҳам чақирма! Имтиҳонларига тайёрлансин! Уқдингми?

Маҳмуда эллик ёш остонасидаги басавлат хотин эмасми, тоғорага энгашолмас эди. У қайнотасининг кийимларига юқоридан ижирғаниб қаради. "Фуф, шуларни кўтариб келдимми?" Момик қўллари тоғорада кир эзмаганига ҳам йигирма йилча бўлиб қолганди.

— Вой дод, — зорланди ўз-ўзига. — "Гап"даги хотинлар ҳолимни кўрса, кулгидан ўлиб қолишса керак. "Қайси келин яхши хизмат қилса, уй ўшанга", деган бало бобойнинг миясига қай гўрдан кела қолди, а? Уйни иккига бўлсин эди! Етади икки юз эллик миллион! Анави Васида илоннинг олдида шармандам чиқиб, икки қўлимни бурнимга тикмасам эди ишқилиб... Уф-ф!

У ўпкасини босиб, чуқурроқ ўйлаб ўзига таскин берди: "Қаёққа кетаман? Чилайман! Уй меники. Беш юз миллион сўмдан ҳам қимматга кетади бу қошона. Энг камида ярмидан хомтама бўлган Василага гугурт чўпи ҳам тегмайди. Уй кенжага қолиши керак эди. Бу мусобақа аслида бизга "шанс" бўлди. Фақат озроқ машаққат чекаман. Менинг ёшимдаги хотинлар бозорда тўрт-беш сўм учун қаттиқ сотиб ўтирганида, битта кирни эплаб юволмайманми? Бир тоғора кир учун шунча нарсдан айрилиш... Худо сақласин! Ҳақиқатан юрист одамдан кўрқиб керак. Мияси айниб турибди. Аямайди..."

— Кирмашинага нима қилган? — У қўлини белига тираб, овсинига қаради.

Чангютгич халтасини бўшатишга чиққан Васида энсасини қотириб:

— Ит билибдими? — деганча чиқинди қутиси томон ўтиб кетди.

– Ҳе, ўл-э, муомаланга қўтир чиқсин, – пичирлади Маҳмуда. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай Васида супур-сидирни тугатди. Энди у ошхонада қуймалана бошлади. Қизиган ёғга тушган гўшт жазиллади. Маҳмуда дарвозага чиқди. Кўчадан ўтаётган жувон унга салом берди. Таниди: сутфурушнинг келини.

– Исмингиз Нафисамиди, Маҳфузамиди? – тилла тишларини ярақлатиб, жилмайди Маҳмуда. – Сизни бир ҳашарга айтсам дегандим, келинжон. Умрингиздан барака топинг, илойим.

Жувон уйдан рухсат олиб келди-да, кир ювишга тутинган ҳам эдики, Васида бостириб кирди. Важоҳатидан от ҳуркарди.

– Нима қилаяпсиз, Нафисахон? – Василанинг ранг-рўйи гезарди. – Қайнотамнинг кийимларини юваяпсизми? Ташланг! Тез ташланг!

– Узр, Маҳмуда опамлар айтганди...

– Опа, нима қилганингиз бу?! – овсинига ўгирилди Васида. – Бир кун ювдирасиз, икки кун ювдирасиз, кейин-чи? Ҳали қайнотамнинг тувагини ҳам қўшниларга тозалатарсиз? Шуми меҳрингиз? Найрангбозлик-ку, ахир!

– Ўчир! Менга жириллама! – туфук сачратди Маҳмуда. – Ошхонага кир-да, овқатингни қил! Қачондан бери менга гапирадиган бўп қолдинг? Ҳатто, ҳол-аҳвол ҳам сўрама!

– Ҳозир отамга кириб айтаман, – қўлини силтаб-силтаб гапирганча Васида уйга чопди. – Келинларнинг меҳрини кўрай деб бизни чақиртирдингиз, лекин анави бойнинг бақалоғи дарров чўрига қилдираяпти, дейман! Ҳа, ҳозир кўрасиз мендан! Совуқ сувга қўл урмаган Қиммат ёш келинлигида одам бўлмаганида, эллигида қойиллатармиди!

Сутфурушнинг келини умри бино бўлиб қирқ беш-эллик ёшлардаги бойвучча аёлларнинг ўтинга сепилган ермойидай пов этиб ёнишини кўрмаганди. Хайр-маъзурни насия қилиб, бир зумда кўздан йўқолди. Маҳмуда ичкарига ноилож кирди. Ҳозир остона ҳатламаса, бир дақиқадан сўнг Васида қайнотаси чақираётганини итдек акиллаб айтади.

– Маҳмуда, – ёстиққа суянди Абдулбосит юрист, – ўз қўлингиз билан кир ювишингизни хоҳлагандим. Отангиз

рахматли ҳаракатчан, ичи ва ташқариси бир хил инсон эди. Прокуратурада бирга ишлаган кезларим ҳавас қилардик. Шундай одамнинг қизи қайнотасининг кийимларидан ирганса...

— Бу, — дея овсинига қўлини бигиз қилди Маҳмуда, — туҳматни дундираяпти. Оиласида шунақа тарбия кўрганини ҳув ўша янги келинлигидаёқ айтганман. Кийимларингиздан ирганганим йўқ, ота! Ўзбекчиликда қўни-қўшни келинлар ҳашарга чиқади. Нимаси ёмон? Василадан қўшинининг келинини "чўри" деди. Шаллақи-да!

— Оғзингизга қараб гапиринг! — ўшқирди Василадан. — Яна қайтараман: бу ҳашар эмас, қайнотасининг кийимларидан жирканиб, чўрига ювдириш, дейилади!

— Бас! — Абдулбосит юрист тумба устидаги соатни деворга улоқтирган эди, қарсиллаб синди. — Ўлаётган касал қайнотанинг бошида жанжаллашишни ким ўргатди? Қайси халқда, қайси мазҳабда бор?! Ҳа, шунча вақт индамай келдим! Сизларга бақирмадим, ўғилларимни сўкмадим, ҳаммангизни ўз ҳолингизга ташлаб қўйдим! Бошимда қаққаймай, ўтиринглар стулга!

Келинлар ранги гезариб, стулларга чўкдилар.

— Охири кучимни соатга сарфладим шекилли, — заҳарханда қилди Абдулбосит юрист шифтга ҳолсиз термуларкан. — Соат синдирдимми? Соатни-я?.. Ҳаҳ-ҳа-ҳаҳ-ҳа...

Келинлар илк бор бир пайтнинг ўзида учинчи шахсдан хавотирланиб, бир-бирига хайрихоҳлик-ла кўз ташладилар. Кампири вафот этгач, одамови бўлиб қолган чол, уларнинг назарида, эндиликда эсдан оғаётган эди.

— Маҳмуданинг чўчиб тушганини пайқадингизми, Василадан? — кўзлари ёшланди қайнотанинг. — Сиз-чи, Маҳмуда, Василанинг кўзлари қандай олайганини кўрдингизми? — Абдулбосит юрист ёш боладек кўзларини Василага тақлидан уйнатди. Сўнг бирдан жиддий тортди. — Мияси суйилган мен — аҳмоқни кечиринглар, ҳурматли келинжонларим! Нималар қилаяпман, ё алҳазар! Умримнинг охирида шунақа бўлиб қолишимни туш кўрибманми? Келинлар, яхшиси, қарғанмасдан, ғазабланмасдан бир оғиздан

гапиринглар. Нима гап ўзи? Нега доим жанжаллашасизлар? Икковингиз ҳам яқинда қиз чиқариб, ўғил уйлантириб, куда-андали бўласизлар.

— Гап келинларда эмас, узр, ота, — деди Васила мулойим, аммо хиёл қалтироқ оҳангда. — Гап келинларнинг бирида. Тўғри, мен жуда оппоқ эмасман. Лекин бошиданоқ Маҳмуда опа сепларимга паст назар билан қараган. Ота-онаси ҳам доим байрамларда менинг ота-онам берган совғалардан қимматроғини олиб келарди. Уларга Маҳмуда опа қўнғироқ қилиб атайлаб тайинларди ва албатта ғалабасининг натижасини ҳам оңасига ҳисобот тариқасида айтарди. Шу овсин туфайли ёш келинлик даврим гурбатда ўтди. Уй ишларини қилмаслиги-чи? Ўйида ўрганмаган экан, шу ерда ўргансиң эди...

— Қизишмай гапирдингиз, раҳмат, келин, — Абдулбосит юрист қўлини кўтарди. — Сўз сизга, Маҳмуда. Қизишиш, қарғаниш тақиқланади. Келишдикми? Яна бирор нарсани синдиришга мажбур қилманглар, илтимос.

— У, — дея ияги билан Василани кўрсатди Маҳмуда, — бировда бор бўлса, кўролмайдиган, фақат ўзим бўлсам, дейдиган тоифадан. Сеплари меникидан пастлигини кўриб, ўз-ўзидан ғайирлиги кўзигани кечагидек ёдимда. Нега мени ёмон кўрарди? Сабаби, бой хонадон қизи эканимда! Чунки у ўз ота-онасининг совға-саломлари тўкис, ҳамманикидан қиммат бўлишини, эрининг хонадошида айнақ ўзи папаланишини истайди. Қараса, мен борман, чучварани хом санабди, бояқиш. Ўшандан бери мен ёмонман-да.

— Сизга ҳам раҳмат, келин, — деди Абдулбосит юрист. — Иккингни ҳам жуда яхши тушундим. Гап келин дегани бой ё камбағал, ўқимишди ё ўқимишсиз оиладан чиққанида эмас экан. Гап унинг одам бўлолмаганида...

— Мени айтаяпсизми? — сўради Маҳмуда.

— Йўқ.

— Меними? — ранги оқаринқиради Василянинг.

— Йўқ, — такрорлади Абдулбосит юрист иккисига бир-бир назар солиб. — Сизларни ҳақорат қилиш ниятим бўлганида,

хузуримга чақиртириб, меҳрингизга зор бўлармидим? Ҳаётимда иккита меҳрибон аёл қолди: Маҳмуда ва Василага, яъни сизлар. Иккисининг ҳам отаси вафот этган. Бироқ яна бир оталари бор — камина, мана шу қурқшаган вужуд. Умри ниҳоялаб қолган қайнотанинг охириги кунларида бирингиз дуоларимни олиб қоласиз. Дуо билан бирга уйни ҳам.

— Ниятингиз бизни яраштириш, тушунаман, — деди Маҳмуда.

— Уйни Василага қолдирсам, у билан ярашасизми? — сўради Абдулбосит юрист. — Икки дунёда ҳам! Аксинча, Маҳмуда, сизнинг номингизга васият ёзсам-чи? Василадан омон қолармикансиз? Шундай экан, нега иккингиздан бирингизга уйни қолдирмоқчиман? Умрбод бундан-да баттар қирпичоқ бўлишларингиз учунми? Йўқ.

— У ҳолда мақсадингиз фақат вақтинча меҳр кўришми? Уй учун сохта меҳр топиш сизга нимага керак? — қовоғи янада уйилди Маҳмуданинг.

— Сиз менга сохта меҳрибонмисиз?

— Рол ўйнаёлмайман, сизни ҳам қайнотам, ҳам фарзандларимнинг бобоси сифатида қаттиқ ҳурмат қиламан, меҳрим бўлакча, — деди Маҳмуда. — Мен Василани назарда тутдим. У нега аввалроқ яшашга келмади? Мен эса "Уй кенжаники, агар кўчиб бориб, қайнотамнинг хизматини қила бошласам, уйни эгаллаш мақсадида найранг ишлатаяпти", деган тўхматга қолишдан қўрқдим. Аслида, ҳаттоки, улуш-пулуш ҳам керакмасди.

— Керак бўлмаса, жўнанг! — жеркиди Василага.

— Отам фақат сендан эмас, мендан меҳр истаб, уй баҳона шу ерга чақиртирган бўлса-чи? Буни сен қаяқдан биласан? — деди Маҳмуда овсинига. — Менга ҳеч нарса бермаса ҳам, ўғли учун, неваралари учун бир нима берарди. Ахир, Бекпўлат ака ўғай эмас-ку?

— Бас! Жанжаллашсаларинг... яхшиси, кета қолинглар, уйни камхарж оилаларга берганим маъқул... — бўғриқди

Абдулбосит юрист Иккингишни ҳам бир кўз билан кўраман, нега мени кийнайсизлар? Ит билан мушук эмас, одам болаларисиз-ку!.. Телефонларингишни беринглар. Уй ишларини бажараётиб аллақасқларга қўнғироқ қиладиган, валақлайдиган келинларни жиним суймайди.

Абдулбосит юрист келинларининг телефонларини ўчирди-да, ёстиғи тагига тиқиб қўйди.

– Невараларингиз хавотирланади-да, отажон, меникини бера қолинг, – ялинди Василага.

– Менга ҳам ўғилларим тез-тез қўнғироқ қиларди, – Абдулбосит юрист нигоҳини ўқдек қадади. – Буни улар "меҳрибончилик" деб аташарди. Билсам, алданган эканман. Меҳр кўзда, меҳр оилада. Шунинг учун, Василага... Хуллас, телефонларга кўп ҳам ишонманг. Хавотирланишга ўрин йўқ. Сиз на чангалзордасиз, на девнинг уйида.

Кекса қайнота Маҳмудага кир ювдирди, Василага таом пиширтди. Сўнг учаласи бир дастурхон атрофида тушлик қилдилар. Дастлаб Маҳмуда овсини пиширган овқатни ейишдан бош тортди, шунда Абдулбосит юрист деди:

– Кечки овқатни сиз пиширасиз, Василага ҳам ейди. Бир луқма овқат учун кетиб қолиб, дуо ўрнига қарғишимни олмоқчи бўлсангиз, сизни мен таниган улуг инсоннинг қизи эмас, деб ўйлайман. Ҳа, шундай ўйлайман ва... қўлимдан келган барча ишни қилиб, кейин ўламан...

– Кечиринг, ота, – бош эгди Маҳмуда.

Василага бу гал мийиғида захаролуд кулиб қўймади. Зотан иккиси ҳам ёмон оилаларнинг қизлари эмасдилар. Турмушга чиқишгач, эр хонадонидаги муҳорабаларга муккасидан кетган адашган аёллар эдилар, холос. Уларни кимдир ёруғликка олиб чиқиши керак эди. Бир-бирига тузатиб бўлмас ёмонликлар қилиб қўймасликдан олдин, албатта.

Ҳамшира беморга укол қилди. Уни ҳеч ким чақирмаса-да, олдиндан тайинлаб қўйилгани учун ўзи келди. Ҳайҳотдек уйда овсинларга юмуш тиқилиб-бижғиб ётарди. Аксига олиб, пешиндан сўнг газ ҳам, электр ҳам ўчди. Симли телефоннинг бузуқлигини кўриб, Василага базадан тишларини фикрлатди. У қирқ ёшдан ошган бўлса-да, овсини каби семириб кетмаган, ўрта бўйли, хушбичим, қошлари чимирилган, тетикгул аёл эди. Шаҳар марказидаги гўзаллик салонида ёш ва ҳаракатчан қизлар ишласа-да, кўпинча ўзи ҳам ишга уннаб кетарди. Ҳалихануз бир жойда тинч ўтиролмади. Муаммоларни шартта-шартта ҳал қилишга ўрганиб қолган, сабрсиз аёл эди. Маҳмудадан қутулишга кўзи етмагач, уни заҳарлаш ҳақида ўйлаб қолди. Ўлмасин, аммо бир нави бўлиб, бу ердан йўқолсин.

Ҳамширанинг ортидан дарвозага чиқиб, ёлғонни қалаштирди:

— Қайнотамга қараб ўтириб, бир китоб ўқидим. Касал одам ҳақида экан. Душмани унга ўнта демидрол бериб, ўлдириб юборади. Менга асар ҳаётини туюлмади. Ўнта таблетка одамни шунчалик тез, сездирмасдан ўлдирадими? Ўнтадан ками-чи?

— Опа, касал одамга ўнтадан ками ҳам етарли, — деди ҳамшира. — Лекин демидрол қўшилган сув ёки чойнинг тахири чиқиб кетади. Бемор индамай ичаверибди-да, а?

— Шунинг учун ишонмадим-да, — тарвузи қўлтиғидан тушди Василанинг.

У Маҳмуданинг қон босими тез-тез ошиб туришидан бохабар эди. Бир неча демидролни чойнакка ташлаб қўйса, тахир таъмли чойни овсини ичмаслигини тушунди. Ичган тақдирда ўлиб қолса...

"Шайтонга ҳай берганим маъқул, — ўйлади Василага. — Бошқа чорасини топаман. Жанжал кўтарсам, қайнотам паттамни қўлимга тутқазади, уйни Маҳмуда оппа-осон олади. Ўлдириб қўйсам, уволига қолишим етмагандек қамалиб ҳам кетишим мумкин. Яхшиси, жигига шундай ўхшатиб тегаманки, уйдан қочиб чиқсагина мендан қутулишини тушунади".

Кечкурун эрлари ишдан қайтганида тунаш учун овсинлар ўзлари учун хона ҳозирлай бошладилар. Абдулбосит юрист Маҳмудани уйнинг ўнг қанотидаги, Василани чап қанотидаги хонага келин қилиб туширганди. Гарчи кўчиб кетишган бўлишса-да, ҳар бирининг келинлик уйида гиламлар, мебеллар, тошойна ва ётоқ дивани қолдирилганди. Бекпўлат ва Муродбек оилалари билан Зарзаминга меҳмонга келишса, ўзларининг ётоқхоналарида ётишарди.

Васила иккинчи қаватга илдам чиқиб, эшик-деразаларини очиб, хонани тозалашга киришди. Маҳмуда ошхона олдида шошилмасдан қуймаланарди. Кечки овқатни тайёрлаш унинг гаги. "Имилламай ўл", деб қарғанди Васила.

Бир оздан сўнг кўшненикига чиқиб, Муродбекка сим қоқди:
— Дадаси, телефонларимизни отангиз олиб қўйди. Симли телефон ҳам ишламаяпти. Газ-свет йўқ. Соат нечада келасиз? Хит бўп кетдим-ку!

— Дўконни тафтишчилар босди, бугун боролмайман, — Муродбек дағал оҳангда гапирди.

— Кечкурун бўшарсиз...

— Бўшамайман! — деди Муродбек. — Ярим кечагача прокуратурада ўтираман!

— Нафасингизни иссиқ қилсангиз-чи, дадаси!

— Сотувчининг аҳмоқлиги туфайли колбаса ва консерва учун энди каллам билан жавоб бераман! Ҳаммаси қўлбола экан! Таркибидан совун чиқди!

— Совун? Тавба, қанақа совун? — кўзларини ола-кула қилди Васила.

— Ўлик ювадиган совун, тушундингми? — гўшақдан ту-тулаш эшитилди.

Васила оёғини қўлига олиб, қайнотасининг хузурига чопди. Абдулбосит юрист инқиллаб-синқиллаб телефонлардан бирини ёқди-да, Муродбек билан гаплашди..

— Ҳеч нарса бўлмайди, сен ишлаб чиқармагансан-ку! — деб ўғлини койиди.

— Дадасининг ҳам молларини тамғалаб қўйишган, — мўлтиради Маҳмуда.

Бемор ота Бекпўлатга ҳам кўнғироқ қилиб, унга-да танбех берди:

— Текширишга ҳақлари бор, ваҳимага тушма! Шунақа ваҳимакаш ва сабрсиз бўлсанг, бизнесдан қўлингни ювиб, қўлтиғингга ур!

— Тинчликмикан ишқилиб? — келинлар кекса қайнота умидвор тикилишди.

— Тинчлик, — лабини бурди Абдулбосит юрист ва телефонни ўчириб, ёстиқ тагига қўйди. — Нима ҳам бўларди? Бу ёқда мен ўлмоқчиман, у ёқдаги иш шунчаки текшир-текшир. Агар билсаларингиз, келинларни ҳам назорат қиладиган шундай ташкилот бўлганида, ҳолларингизга маймунлар йиғларди. Қани, оилавий альбомимни келтиринг, Василя! Сиз — Маҳмуда стол устидаги дори-дармонларни йиғиштиринг. Ҳозир сизларга альбомимдан оиламнинг душманларини кўрсатаман. Улар авлодларимни йўқ қилишмоқчи! Бутунлай! Ва ҳеч қандай қуролсиз! Мен қари чол эса оёқ узатиб ётибман.

Василя қайнотасининг кутубхонасига кириб, қалин фотоальбомни топди. Айни дамда қия очиқ кўча эшикдан бир жувон пусиб кирганини деразадан кўриб қолди.

— Сизга ким керак? — ҳовлига чиқди Василя.

— Маҳмуда опани чақирворинг, — нотаниш жувон кўзларини бежо ўйнатди.

Василя зийрак эди. Нотаниш жувон нимадир келтирганини сизди. Ҳақиқатан, жувон муштумини қисиб, ҳайбатли уйнинг деразаларига аланглади.

— Менга бераверинг, — деди Василя. — Сизни кейинроқ келади, деганди.

— Ўзлари айтдиларми? — ажабланди жувон. — Шахсан қўлига топширишимни тайинлаганди.

— Бераверинг, ўртамизда сир йўқ, — қўл чўзди Василя.

Нотаниш жувон дастрўмолга ўралган кичик тугунчани узатиб, деди:

— Сичқонларингиз роса қириладиган бўлди-да, опажон!

Васила уйга кириб, тугунчани очди. Маргимуш! "Демак, овсиним мени ўлдирмоқчи", — ўйлади у. Қайнотасининг хонасига кираётиб, сир бой бермасликқа тиришса-да, лаби қимтилиб, қоши чимирилиб, ранг-қути ўчганини сезди. Одатда, оғир-босиқ кишилар сир яшироларди. "Маҳмуда шунақа сездирмас, — хаёлидан ўтказди Васила. — Наҳотки у мени ўлдириш учун маргимуш буюртма берган? Пасткаш! Ҳозирнинг ўзида заҳарни башарасига отсаммикан? Милиция чақирсаммикан?"

Бироқ у кутишга қарор қилди. Балки собиқ ҳамкасбининг қизи ўч олиш борасида жиноят оламидаги каззоблардан ҳам қолишмаслигини қайнотасининг ўзи фош этар? Душман ҳақида бекорга гапирмади.

— Отажон, — деди Васила альбомни узатаётиб, — авлодларимизни йўқ қилмоқчи бўлган душманзимизнинг расми нега оилавий альбомимизда сақланаяпти, деб ўйлаб қолдим. Бундан чиқди, у оиламиз аъзоларидан бири экан-да?

— Келин, — Абдулбосит юрист кўзойнагини тақди, — нега сиз доим "бири" деб гапирасиз? Боя ҳам "Гап келинларнинг бирида", дедингиз. Мен сизга айтсам, ёмон ёлғиз чиқолмайди, уни икки ва ундан ортиқ одам етиштиради.

Қайнота альбомни авайлаб очди. Сурат анча йиллар бурун олинган, устига чизиқ тушган, хиёл сарғайган эди. Абдулбосит юрист ва раҳматли рафиқаси тўрт ёшлардаги Бекпўлат билан бир ёшлардаги Муродбекни тиззаларига олиб ўтиришибди. Келинлар бу суратни аввал ҳам кўришган эди. Ҳозир қандайдир сирли туюлди.

— Менинг оилам, — деди Абдулбосит юрист. — Беғубор болажонларим, бечора аёлим. Умр ўтди-кетди.

Кейинги саҳифада Абдулбосит юрист ҳам, хотини ҳам ўтгиздан ошган, ўғиллари мактаб ўқувчилари. Альбом варақланган сайин ҳақиқатан умр ўтиб борарди. Ота-онанинг сочига оқ оралаши, фарзандларнинг бўйи чўзилиб, мўйлов

қўйиши. Альбом саҳифалари охирлаб, суратлардан ота-она ғойиб бўлди. Икки ўғил, ёнларида келинлар. Навбатдаги саҳифаларда ҳар бир ўғли ўз оиласи билан алоҳида тушган суратлар...

— Ҳаёт альбомида сизлар пайдо бўлдингиз, ҳурматли келинларим, — Абдулбосит юристнинг ажин босган юзида қайғу акс этди. — "Эрни эр қиладиган ҳам, қаро ер қиладиган ҳам хотин", дейдилар. Нега менинг ўғилларим ота-бобосининг боғларини гуллаб-яшнатмасданоқ икки ирмоққа ажралиб, бутунлай бошқа далаларга оқиб бораёпти? Ўзларидан бегона боғларни қолдириш учунми? "Авлодни авлод қиладиган ҳам, барбод қиладиган ҳам келинлар", деган мақолни киритмоқчиман. Нима дейсизлар?

— Мени ҳам шунчалик душман деб ҳисоблаяпсизми? — Василанинг фигони кўкка ўрлади. — Отажон, ёнингизда қотил турибди! Ҳозиргина шериги маргимуш келтириб берди. — У тугунчани очиб, қайнотасига тутди. — Маҳмуда опа кимни заҳарламоқчи? Мени-ва сизни! Ё шу аёл сичқонларга қарши курашадими? Осмон узилиб ерга тушса ҳам!

— Тухмат қилма, ярамас! — Ғазаб отига минди Маҳмуда. — Маргимушни сичқон учун буюргандим, уқдингми? Кўрпамнинг бир четини ебди. Аслида маргимушни сенга берсам ҳам бўларди. Вирусинг сичқонларникидан ҳам кўп.

— Йўқол бу ердан! — Сенсираб қичқирди Васила.

— Сен йўқол, қораялоқ! — Маҳмуда овсинининг ёқасига ёпишди.

Иккаласи касал қайнотанинг бошида даҳанаки жангни бошлаган ҳам эдики, эшик очилиб, Худойберган ака ва таниш нотариус йигит важоҳат билан кириб келишди.

— Уят сизларга! — хитоб қилди Худойберган ака.

Яқинда қайнона бўламиз, деб юрган кап-катта хотинлар (ўзларича ҳаддан ташқари обрўли, бойвучча, баодоб эди) ҳайратдан қотиб қолишди. Бегоналарнинг олдида улар ҳамиша сино-ва тарбияли тутишарди ўзларини. Кўча эшик-қулф эди, Худойберган ака ва йигит уйга қандай киришди?

Абдулбосит юрист альбомни оҳиста ёпиб, хотиржам сўради:

— Худойберган, айтганингиз рост чиқди. Бу иккови қайнотам ҳам бор демай, уят-пуютни йиғштириб, жанжаллашаверар экан. Кун бўйи кийим жавонида бекиниб, чарчаб кетдиларингиз чоғи.

— Кийим жавонида? — ёқасига туфлади Васида. — Уйни тозалаётганимда, гичирлагандек туюлди десам, ҳали булар биқиниб ўтиришганими? Вой ўлмасам!

— Ота, сизнинг ҳийлангизми? — қизарди Маҳмуда ҳам. — Мен кетаман! Бизни бегона эркакларга пойлатиб қўйибсизми? Уй-пуйингиз керакмас.

— Тўхтанг, келин, — деди Абдулбосит юрист. — Ҳеч ким сизни пойлагани йўқ. Биринчидан, улар менинг соғлигим жанжалларни кўтарадими, йўқми, кўрмоқчи эдилар. Иккинчидан, қўшни хонадаги жавонда ўтириб, қулоқ солишаётгани, холос. Учинчидан, жанжалга гувоҳ бўлишди. Биринчи кунданоқ бир-бирига қилич қайраган душманларнинг урушига гувоҳ ҳам керак гоҳида. Уяладиган ишни сиз қилгансиз, улармас. Бир умр аразлаб яшадингиз, умримнинг охирида йиғштиринг ўпка-гинани!

— Буларга нимани исботламоқчисиз? — Маҳмуданинг ранги оқарди. — Оилавий жанжалларимизними?

Худойберган ака маргимушни очиб кўрди.

— Хафа бўлманг, Абдулбосит ака, — деди у. — Уйингизда ростдан ҳам сичқон бор. Биз кўрдик. Ўйлайманки, Маҳмуда келин дорини ростдан ҳам сичқонларни қириш учун келтирган. Ахир, ўта тажрибали юристнинг уйида бировни заҳарлаб, сувдан куруқ чиқолмаслигини яхши билади.

— Ҳай-ҳай-ҳай, — кулимсиради Абдулбосит юрист, — невараларимнинг оналаридан мудҳиш қотилликларга тайёрланишда шубҳаланиш яхшимас. Боя ҳамшира ҳам қўнғироқ қилди. Васида келиним қанча демидрол одамни ўлдириши ҳақида сўраб, уни ўйлантдириб қўйганмиш. "Сизнинг ҳаётингиздан ташвишланаяпман", дейди ҳамшира қўрмағур. Келинларим бир вақтлар оддий буюмларнинг дастидан бир-бирини ёмон кўриб, ҳалигача жазоларини тортиб юришибди. Яхши келин оддий

матодан минг барабар қиммат шу мулкка ўз-ўзидан эга бўларди. Нима, энди одам ўлдириб, қамалиб кетишсинми? Ким захар берганини бир соатда аниқлашади. Аниқлаёлмаса, ёрдамлашиб юборамиз.

— Бу қийинмас, — тасдиқлади нотариус.

— Ҳеч кимни ўлдирмоқчи эмасман, Худодан қўрқинглар, — деди Васида. — Демидролни уйқудан қийналмаслик учун сўраганман.

— Мен эса маргимушни сичқон учун олганман, — Маҳмуданинг чап қовоғи учди.

— Қасрдек уйдан қуруқ қолиб, озодлигидан айрилиб, уруғ-аймоғининг умрбод юзини қаро қилиб шу қадар тубанлашадиларми? — давом этди Абдулбосит юрист. — Келинларим ҳам келажagini, фарзандларининг тақдирини ўйлайди. Эртага қуда-андали бўлишмоқчи. Қотил аёлнинг болаларига ким совчи қўйиб, ким қиз беради?

— Яна бир марта уят сизларга! — дея Худойберган ака икки келинга ғазаб-ла боқиб, шартта ортига бурилди. — Хайр, Абдулбосит ака, мен кетдим. Ортиқ чидаёлмайман. Эрта-перта келарман.

— Абдулбосит ака, — дея папкасига ишора қилди нотариус, — васиятни кейинга қолдирсак. Маҳмуда опа ҳам, Васида опа ҳам биздан хафа бўлиб қолишди. Жавонда бекиниб, ҳазилни қаттиқ қилиб юбордик шекилли. Яхшиси, тенглик билан иш қўринг. Оловга мой сепиб юбораяпсиз-да, устоз.

— Маслаҳатингни йиғиштир, — шогирдини койиди Абдулбосит юрист. — Кетавер! Уч кундан сўнг ўзим чақираман. Тагин бирор жойда келинларимнинг жанжалларини гуллаб қўйманглар. Невараларимнинг шаънига доғ тушишини истамайман.

Улар кетгач, Маҳмуда ҳам, Васида ҳам уф тортиб, Абдулбосит юристга қарадилар.

— Отажон, шунча томоша зарилмиди? Биз одам ўлдирмоқчи эмасдик.

— Менга қараб, уф тортманглар, — кўзларини юмди қайнота.
— Нима бўлса, ўзларинг қилдиларинг. Бир-бирингни заҳарлашга уринганларинг учун қамалиб кетишларинг ҳам мумкин эди. Бахтларингга бегоналар эмасмиз. Маҳмуда, сиз сичқон дориларни уйга сепиб ташланг. Васида, сиз росдан демидрол топиб қўйинг. Кечки овқатдан кейин қотиб ухламоқчиман.

7

Маҳмуда ўчоқда бир амаллаб ош тайёрлади. Васида ётоқхонасининг деразасини очиб қўйиб, Анна Германнинг, сўнг Андреа Бочеллининг кўшиқларини жаранглатди. Маҳмуда тўйлару гаплардагина кўшиқ эшитар, лапанглаб рақс тушар, аммо ҳаммаси миллий кўшиқлар эди. Уйида, айниқса чарчаган кезлари тинчлик сақлаш қатъий қонун эди.

— Нима бу? Пасайтирса бўлмасмикан магнитофонни! — дея чўмични қозонга урди. Овсинга кор қилмагач, ўчоққа ҳўл ўтинларни ташлаб, буруқситиб тутатди. Васида ноилож деразасини ёпди, лекин ҳайҳотдек-уй-ичра-нотаниш мусиқа сузиб юрарди.

Васида қайнотасининг хонасига чироқ ёқаётди, деди:

— Отажон, Европада кўп бўлгансиз, уларнинг классиклари ёқадими?

— Худди Польшадами; Италиядами ётгандайман, — жилмайди Абдулбосит юрист.

— Э, батарейкалари қачон ўтириб, қачон овози ўчаркан-а? — энги шимарилган Маҳмуда ичкарига кирди. — Онам аллани ўзбек тилида айтгани учунми, негадир ўзбекча кўшиқларни ёқтираман.

— Маҳмуда опа, илтимос, мусиқий саводингиз йўқлигини отамнинг олдида сездириб, шарманда бўлманг, — қақиб олди Васида.

— Саводингиз ошиб-тошган бўлса, айтинг-чи, оркестр ва хонанда иштирок этадиган мусиқий асарни нима деймиз?

— Ит билибдими, — кўрслигини такрорлади Васида.

— Концерт дейилади, — голибона кулди Маҳмуда. — Аввал саводни чиқариб, мусиқа тинглаш керак, ақлли!

— Саводимдан нолимайман, шунинг учун классик қўшиқлар қўйилганда, қозонни тарақлатиб, ўчоқни тутатмайман, — деди Васида.

— Ҳой, барака топкурлар, гуруч, тўшт, сабзи иштирок этадиган таом пишдими ишқилиб? — кесатди Абдулбосит юрист.

— Пишди, ота, — жавоб берди Маҳмуда. — Анча йил бўлибди овқатга қўл урмаганимга. Сизнинг шарофатингиз билан яна келинлик хизматига қайтдим.

— Маҳмудахон, энди... Васидахон сизга сингил қатори. Қўйинг, ёқтирган қўшиқларини меҳмонлар келгунча эшитга қолсин, — деди Абдулбосит юрист. — Жанжалларни тўхтатинглар, ярашинглар-да, келинжонлар. Васиат бир гап бўлар.

— Қанақа меҳмонлар? — келинлар кўз уриштиришди.

— Қўрқманглар, ҳеч кимни чақирганим йўқ, — деди Абдулбосит юрист. — Шунчаки қўни-қўшничилик анъанаси...

У ўғилларига телефон қилиб, ҳол-аҳвол сўради. Тадбиркор фарзандларнинг ташвишлари бошларидан ошиб ётарди. Маҳмуда ва Васидага ҳам ўғил-қизлари билан гаплашишга қайнотадан руҳсат тегди.

— Васида келинойимга салом айтинг, — хурсанд бўлишди Маҳмуданинг ўғил-қизлари. — Бобомга биргаликда қараётганларингиздан қанчалик хурсандлигимизни билсангиз эди. Шанба куни биз ҳам борамиз.

— Маҳмуда опоқимларни сўраб қўйинг, — дейишди Василанинг фарзандлари. — Ўқишимиздаги Наврўз ўтсин, дадамнинг машинасида йўлга чиқарканмиз. Зарзаминда учрашгунча, ойижон!

Овсинлар ўртасидаги йигирма беш йиллик уруш хотима топаётганидан икки оила беҳад шод эди. Абдулбосит юрист ҳам ҳузур қилиб жилмайди. Деворга илинган фотосуратдаги мархума қайнона ҳам кулимсирагандек туюлди.

Мойчироқ ёқилганига кўп бўлмай, дарвоза тақиллади. Бирин-кетин қўшни эркаклар, аёллар кириб келишди. Хотинларнинг қўлларидаги тоғоралардан таомларнинг иссиқ тафти ва хушбўй ҳиди димоққа урилди.

— Бизнинг Зарзаминга Тошкентдан бирийўла икки келин ҳам қайнотасини парвариш қилишга келганини эшитиб, очиги, қулоқларимизга ишонмадик, — дейишди қўшнилари. — Оилавий тотувликка, меҳр-оқибатга нима етсин! Дунё — чархпалак. Кекса одамнинг хизматини қилаётганларингиз изсиз қолмайди, албатта ун чандон яхшилик бўлиб қайтади.

Беморнинг хонасига эркаклар, қўшни хонага аёллар учун дастурхон ёзилди. Маҳмуда ва Василага мақтовлардан эриб, уларга чаққон-чаққон хизмат кўрсатишди. Василага дастурхон безаш бобида назари йўқ эди, Маҳмуда кечки овқатни ўз қўли билан тайёрлаганидан шод бўлди. Негаки қўшнилари ошни мақтаб-мақтаб едилар.

Гап ўзани касаллик, рўзғор ташвишлари, уруш-жанжалларга бурилди.

— Дунёдаги энг бахтли оила эканликларингиз ҳавасимизни келтиради, — деди оқ рўмолли гапдон хотин Маҳмуда ва Василага. — Эрим ёш ўлиб кетган, ёнимдаги ҳожи онанинг иккита ўғли вафот этган, маҳалламизда эри қамалган, қизи ажрашган, оиласига бегона аёл раҳна солган яна қанча оилалар яшайди. Сиз — овсинларда мустаҳкам соғлик, бутун оила, туганмас бойлик — ҳамма нарса бор. Тўқис бахтларингизга ҳеч қачон кўз тегмасин!

— Омин, — дуога қўл очди ҳожи она, — шу хонадонда тўйлар бўлсин! Абдулбосит акамиз ҳам соғайиб кетсин!

Маҳмуда ва Василага қўшнилари дарвозага кузатиб қўяётганларида, баҳор осмонида чақмоқ чақиб, зулмат қўйнидаги кўча бир зум ёришди. Совуқ шамол юз-кўзга урилди, ёмғир томчилади.

— Тўқ билан газ шунақа тез-тез ўчадими? — сўради Маҳмуда оқ рўмолли хотиндан. — Авваллари бунақа эмасди-ку.

— Биринчи марта шундай бўлиши, — деди қўшни. — Негадир бу йил каламушлар ҳам кўпайди.

— Каламушлар? — оғзини бекитди Васида. — Сизларникида борми?

— Фақат бизникида эмас, ҳамма уйда изғийди улар. Эртага дорилаб кетишади, хавотирланманг, Василахон.

Овсинлар дарвозани қулфлаб, коса-товоқ ювишди. Ёмғир шаррос қуя бошлади. Ҳар замонда чақмоқ чақиб, момақалдироқ даҳшат ила гулдираганда, икки хотин сесканиб, бир-бирига қарардилар. Шу тобда уларнинг кўнгилларига гина-қудурат сиғмасди, ёнма-ён туришга ҳаракат қилишарди.

Ниҳоят, ишлар тугаб, ҳар ким ўз ётоғига кўтарилди. Демидрол ичган Абдулбосит юрист қилг этмай ухларди.

— Қўрқмайсизми? — сўради Васида овсинидан.

— Калима қайтариб ётаман, — деди Маҳмуда.

Ёмғир тинди, олам сукунатга чўмди. Эрларисиз, фарзандларисиз ёлғизликка Маҳкум икки овсин ўз хоналарининг эшикларини ичкаридан қулфладилар, шамларни ўчирмасдан тўшакларига кирдилар. Ҳолдан тойганларига қарамай кўзларига ҳадеганда уйқу илинавермади.

Ярим кечаси алланиманинг қитирлаши, пилдираши, чийиллаши эшитилди. Маҳмуда қўлида шам билан эшикка борди, аммо очишга журъат этолмади.

— Опа, — шивирлади нотаниш овоз эшик ортидан.

— Кимсиз? — тиграб-қақшаб сўради Маҳмуда.

— Мен Васидаман... Очинг...

Маҳмуда калитни буради ва қўрқувдан кўзлари олайган Василани кўрди.

— Эшитдингизми? — деди Васида қўлидаги полтаёқни маҳкамроқ қисиб. — Ҳозиргина йўлакдан кимдир ўтди.

— У одам эмас, сичқон-пичқон...

— Юринг, биргаликда қараб чиқайлик.

Аввал иккинчи қаватни кўздан кечиришга, кейин пастга

тушишга қарор қилишди. Зинапояга яқинлашган ҳам эдиларки, нимадир заиф чийиллади. Овсинлар қичқирганча шам тутишди. Не кўз билан кўрсинларки, бир неча сичқон жон талвасасида типирчилаб ётарди.

— Минг лаънат! — уйни бошига кўтарди Васида.

— Мероси бошидан қолсин! — қарғанди Маҳмуда ва шу заҳотиёқ йиғлаб юборди. — Қаёқдан ҳам келдим! Оёғим тортмаганди-я!

Улар зинапоя томон қандай қочиб ўтишни ўйлаб, тараддудланганларида, орқадаги меҳмонхонанинг эшиги гичирлаб очилди.

— Ким бор? — овсинларнинг юраклари тўхтаб қолаёзди.

Шам ёруғи тушган гиламга жуссаси мушукникидан қолишмайдиган, думларининг туки тўкилган, кўзлари йилтираган малла жониворлар — каламушлар етиб келишди. Меҳмонхонанинг қия очиқ эшигидан зараркундаларнинг яна ўнлаб шериклари пилдираб чиқаётган эди, чамаси.

Каламушлар икки аёлга совуқ нигоҳларини қададилар. Бир қанчаси ҳавони ҳидлаб, жойларидан жилмаган бўлса, бир неча довюраклари чий-чийлаганча девор ёқалаб икки тарафдан яқинлаша бошлашди.

— Вой, ойижооон! — Овсинлар нола-ю, фиғон кўтариб, қўлларидан шамлари ўчиб, зинапояга чопдилар. Қайнотани ҳам унутиб, ўпкаларини қўлтиқлаганча ҳовлига қочиб чиқишди. Бўрон турган эди, зим-зиё ҳовлидаги яланғоч дарахтлар шамолда ғувиллар, томдаги тунукалар тарақлар эди.

— Қўшниларни чақирамиз, — деди Маҳмуда. — Тез бўлинг, Васидахон!

— Дарвозанинг калити йўқ, — дир-дир титради Васида. — Боя қайнотамнинг тумбаси устига қўйгандим, ўзи шуни тайинлаганди.

— Опчиқинг! Нега қараб турибсиз?

— Мен олиб чиқаманми? Каламуш босган қоронғи уйга кириб-а? Ҳе-е, йў-ў-қ...

— Шам-чи?

— Шамнинг иккови ҳам тепада қолиб кетди-ку! Полтаёқ ҳам! Алахсираяпсизми, Маҳмуда опа!

Улар дарвозани кафтлари ила гурс-гурс урди. Аксига олиб бўрон янада кучайди, маҳалладаги омонат тунукалар, шохшаббалар қасир-қусур учиб, шовқин-сурон қўпди.

— Ёрдам беринглар-у-ув!.. Қўшнилар!.. — зорланди Маҳмуда.

— Юринг-э! — жеркиди Васи́ла. — Отамнинг хонасидан калитларни бирга бориб оламиз!

— Ёстигининг тагида телефонларимиз ҳам бор!

Овсинлар уйга қараб шошилганларида, иккинчи қаватда шуъла кўринди. Қўшнилар чиқса, кулгига қоламиз-ку!

— Худо урди! Уй ёнаяпти! — қичқирди Васи́ла.

— Вой ўлмасам! Энди нима қиламиз? — Маҳмуда семиз эмасми, ўпкаси бўғзига тиқилиб, Василани қувиб етди. — Ёниб турган шамларни нега ташладик?

Улар Абдулбосит юристнинг хонасига кирганларида, чол ҳамон тошдек қотиб ухларди. Ёстиқнинг остида ҳам, тумбада ҳам телефонлар кўринмасди.

— Ота, уйғонинг! — Иккови қайнотани силтадилар. — Тепага... иккинчи қаватга ўт тушди!

Абдулбосит юрист кўзини очмади.

— Калитлар! — дея бобиллади Маҳмуда. — Тез, Васи́лахон, калитларни топинг-да, қўшниларга хабар беринг!

— Калитлар ҳам йўқ! — чинқирди Васи́ла. — Қай гўрга қўйди экан-а?

Тутун сизиб кирди. Икки овсин беморни икки ёндан суяб, эшик сари юрдилар. Йўлларини каламушлар кесиб ўтишганида, шундай қичқириб юборишдики, Абдулбосит юрист сесканиб:

— Нима бало қиляяпсизлар? — дея гудранди.

— Уй ёнаяпти! — деди Васи́ла. — Телефонлар қани? "Пожарний"ни чақирдиш керак!

Абдулбосит юрист келинларини ўзидан нари итариб, деворга ҳолсиз суянди ва атрофга ўқрайиб кўз югуртирди. Уйқу-тўлик тарк этмаган мияси бир неча сониядан сўнг маромида ишлади чоғи, деди:

– Ҳар бир ади-бади айтишганларингда биттадан телефонни ўлимга ҳукм қилдим, мажақладим, касрларингга қолдирдим! Дарҳол ертўлага тушиб, сув жўмрагини очинглар! Бўлмаса, "Пожарний" келгунча уй ёниб, кулга айланади!

– Дарвоза калитлари қани? – йиғлоқи овозда сўради Васи́ла.
– Мен қўшнилари ёрдамга чақираман, Маҳмуда опа ертўлага тушиб, жўмракни очади.

– Қўшнилари мен чақираман! – қичқирди Маҳмуда. – Пастга тушмайман!

– Тушасиз! – буюрди Васи́ла.

– Шунақа пайтда ҳам сансалорлик қиласанларми! – ўшқирди Абдулбосит юрист. – Сенларни келин қилган кунимга лаънатлар бўлсин! Наҳотки, бир умр эсларингни еб яшасанглар?! Сендек товукмиялар бир парча мато деб эртага келинларини ҳам қон қақшатади! Бемаъни "анъана"ларинг авлоддан авлодга ўтаверади. Келинларинг олдиларингда "Ойижон! Ойижон!" деб, орқаларингдан туфлайди. Шунақа қайнона бўлишни орзу қиласанларми? "Сохта меҳрни нима қиласиз?" дейсанлар. Аслида сенлар умрбод сохта меҳр қуршовида яшайсанлар. Ҳатто фарзандларинг ҳам феълларингни ёқтирмайди, онаси бўлганларинг учун шунчаки ҳурмат қилишади, холос...

– Ота, уй ёнаяпти ахир! – деди Васи́ла. – "Панд-насиҳат"нинг мавриди эмас!

– Йўқ-йўқ! – жазаваси тутди Абдулбосит юристнинг. – Келинларинг туфламайди! У пайтгача етиб бормаёсанлар! Чунки бугуноқ дўзах оловида ёниб ўласанлар!

Абдулбосит юрист эшикка гандираклаб борди-да, кулфлагач, калитни отиб юборди. Калит қоронғи бурчакдаги буюмлар орасига тарақлаб тушди.

– Нималар қилиб қўйдингиз?! – икки келин қайнотага қараб дод солди.

– Ё буюмлар орасидан калитни ахтариб топиб, уйдан қочиб чиқасизлар, – деди Абдулбосит юрист, – ё уй ичидаги оловни ўчириб, умрларингнинг охиригача бахтли яшайсизлар. – У

ертўла қопқаси томон судралди. — Мен уй ичидаги лаънати оловни ўчиришга қарор қилдим. Ким мен билан бўлса, ортимдан юрсин.

Маҳмуда буюмларнинг тит-питини чиқариб, калитни ахтарди. Василага ҳам эммаклаганча, жон ҳолатда пайпасларди. Қоронғи уйдаги ашқол-дашқоллар орасидан калитни топиш осон эмасди.

— Қотил! — вишиллади Маҳмуда.

— Ўзига қўшиб бизни ҳам қўшмозор қилади, — ҳансиради Василага.

— Келасизларми, йўқми? — деди Абдулбосит юрист. — Ертўладаги жўмракни очсак, иккинчи қаватнинг қувурига катта босим билан сув чиқади. "Шланка" иккинчи қаватда.

Абдулбосит юрист ертўлага элтувчи эшикни очди.

— Тушинглар, — гугуртни чақди у. — Оёқнинг тагига кути қўйиб, қувурнинг гилдирагини буранглар! Бир кишининг кучи етмайди. Бурашдан олдин резина уламанинг симларини маҳкамлаб қўйинглар. Ана, омбур! Тагин бошларингга сув қўйилиб, менга ўхшаб шамоллаб қолманглар!

Ертўлада на сичқон, на каламуш кўринди. Овсинлар зараркунанда махлуқлар нега иккинчи қаватдаги ҳашаматли меҳмонхонадан чиққанига ҳайрон бўлишди. Буни ўйлаб ўтирадиган вақт эмасди. Василага кути устига чаққон чиққанда, жўмрак қулоғини буради. Кучи етмади. Маҳмуда ҳам қутига инқиллаб-синқиллаб оёқ қўйди. Иккови битта жўмракка жон-жаҳдлари-ла тармашдилар. Шу пайт резина улама бардош беролмай сув вошиллаб отилди. Оғирликни кўтаролмаган кути ҳам синиб, овсинлар гурсиллаб йиқилдилар. Муздек сув устларига аёвсиз қўйилиб, гўёки юракларидаги адоватларни ювиб юбормоқчи бўларди. Дод-войдан қулоқлари батанг бўлган Абдулбосит юрист:

— Турсаларингиз-чи тезроқ! — деб депсинди. — Шамоллаб қоласизлар ахир! Уй ҳам ёниб, фақат шу ертўла қолишини хоҳлайсизларми?!

— Ўламан! — зор қақшади Маҳмуда.

— Ўлама-а-н... — увиллади Василага.

Улар алам ва оғриққа чидаёлмай болалардек хўнг-хўнг йиғлардилар. Йиллар давомида кибр тошлари остида ётган соф туйғулар йиғига қоришиб намоён бўлган эди гўё. Абдулбосит юристнинг ичида нимадир узилди. У ота эди, пастдагилар эса қизлари. Қайси ота қизларига жони ачишиб ёрдам бермаган? Қайси ота қизларини азоблаган?

– Кечиринглар, – кўзлари ёшланди Абдулбосит юристнинг.

8

Кўшнилари ёрдамга келишди. Ўт учирини машинаси Зарзамин кўчасига кирганида, ёнғин аллақачон сўндирилган, одамлар Абдулбосит юристнинг уйини каламушлардан тозаломоқда эдилар. Газ ёнди, электрни ҳам қўшишди, ҳовли чароғон бўлди. Хатто табиат ҳам юмшаб, бўрон тинди.

– Наврўз келди, – деди кимдир.

– Абдулбосит аканинг туғилган кунини бу йил катта қилиб нишонлаймиз, – ваъда берди маҳалла оқсоқоли. – Зарзаминда ҳали ҳеч ким фалокатга қарши булардек биргаликда курашмаган. Қаранг-а! Саксонни уриб кўяёзган қайнота, элликка яқинлашган икки келин бир тан, бир жон бўлиб ҳаёт-мамонт курашини олиб боришибди! Бу – қаҳрамонлик!

Маҳалла оқсоқолининг мақтовига Худойберган акагина қўшилмади. Абдулбосит юрист билан холи қолгач, деди:

– Тошбағир экансиз. Сиздан буни кутмагандим. Ўзингизни касалликка солиб, ўғилларингизга муаммолар уюштириб, икки келинни ёлғиз қолдиргач, уч кун ичида яраштириш режангиз ёлғон экан. Аслида ўзингизга ҳам, келинларингизга ҳам, уйингизга ҳам ўт қўйиб, кампирингиз учун қасос олмоқчи эдингиз, шундайми?

– Сафсата, – деди Абдулбосит юрист.

– У ҳолда сейфингиздаги васиятингизни ўқисам бўладими?

Абдулбосит юрист сейфни очиб, васиятни олди-да, гугурт қақиб, ўт туташтирди.

— Яхшиси, шу қоғоз ёниб кетгани маъқул, — деди у. — Мабодо воқеалар бошқача тугаганида, ҳақиқатни васият орқали билиб олардингиз. Худо сақлади.

— Худо сақлади, — деди Худойберган ака. — Ҳайлайманки, энди бундай васият ёзмайсиз, каламушлару балои баттарлар билан биргаликда ижросига киришмайсиз ҳам.

Келинлар шифохонада битта палатада даволанишди. Фарзандлари ҳар куни хабар олиб туришди. Абдулбосит юристнинг юбилейида иккови ҳам шифохонадан чиқиб, Зарзаминга келдилар, қайнотага, ўлимдан қутқарган қўшниларга беармон хизмат кўрсатишди.

— Умримнинг охирида бир нарсани орзу қиляяпман. — деди Абдулбосит юрист меҳмонларга. — Мендан кейингиларга бойлик эмас, меҳр-оқибат мерос қолсин. Шундагина яшаган умринг зое кетмаганидан мамнун бўлиб, ўлимнингга ҳеч қандай найрангсиз, ҳалолу пок тайёр турасан киши.

ҚОРА-ҚИЗИЛ ЭШИК

Беш қаватли ғиштин уйнинг иккинчи қаватидаги квартирага қизиқиб қолдим. Шаҳарнинг энг обод ғушасида жойлашган эди. Уй орқасида боғ яшайди. У турли ўйинлару томошаларга тўлган истироҳат боғига тугашган. Атрофда ўн чоғли озиқ-овқат дўкони. Шоҳқўчадан бироз юрилса, бозорчага етиш мумкин. У ердан ўнгга қайрилса, пастликда катта бекаат. Туманларга қатнайдиған микроавтобуслар, енгил машиналар бекаати...

Уй нарҳини эшитиб ҳайрон қолдим: ўн беш минг доллар. Бир танишим "Марказдан уй ахтарма, икки хоналисиди ўттиз мингдан кам эмас", деганди.

— Ростдан ҳам ўн беш мингми? — сўрадим ҳайронлигимни яширмай.

— Ука, уйларнинг нарҳи тушаяпти, — деди уй эгаси тесқари қараб, — лекин бунақа уйлар ҳеч қачон арзон бўлмайди. Ярим нарҳида оляпсиз.

Очиғи, йигирма минг "күк"идан тўплаган эдим. Ҳар эҳтимолга қарши танишларимга икки минг доллар қарз юклагандим. Дарров бирига кўнғироқ қилдим.

— Уй топдингми дейман? — сўради у.

— Топдим. Марказий кўча, 161-уй. Беш қаватли, иккинчи қават, икки хонали. Яхшигина таъмирланган, пишиқ гишт.

— Бўлди, бўлди, нархини айт. Йигирма бештами, ўттизтами?

— Йўқ, арзон! Жуда ҳам арзон!..

— Ҳовлиқмасанг-чи! Қанча?

— Ўн бешта.

— Ўн бешта? Доллардами?

— Ҳа.

— Нарх ҳали бу қадар тушмаган-ку?

У бир зумда етиб келди. Иккимиз юқорига кўтарилдик. Дўстим уй эшигига кўзи тушиши биланоқ таққа тўхтади.

— Назаримда, у товляняпти, — деди ҳайратланиб. — Хамелеон шекилли, қара.

Бейхтиёр эшикдан кўз узолмай қолдим. Эшикнинг пастки қисми қорамтир тусга кирганди. Яқинлашганим сайин яна аввалгидек қизил рангга айланди. Эшикнинг пўлат каби мустаҳкамлигидан, ялтироқлигидан, галати қизил рангидан қувондим, буқаламундек ўзгаришидан чинакам ҳайратга тушдим.

Дўстим яланғоч хоналарга қараб, сирли бош чайқаб кўйдиди, уй эгасидан сўради:

— Амаки, уй қачондан бери сотувда?

— Бир ҳафта бўлаяпти.

— Оилангиз қаерда?

Уй эгасининг ўсиқ қошлари тагидаги укки кўзлари совуқ ялтираб кетгандек туюлди. Суяниб ўтирган жойидан турди-да:

— Ким бу ўзи? — деб менга тикилди.

— Ўртоғим, — дедим. — Олаётган уйимни кимгадир кўрсатишим керак-ку.

— Кўрсатинг, истаганингизча кўрсатинг! Аммо мени тергов қилмасин! Худога ишонган одамман. Нима бировнинг уйини сотаяпманми? Хужжатларнинг ҳаммасини кўрсатаман. Бошқа вақт бўлганда, ўлсам ҳам ўн беш мингга сотмасдим.

Дўстим қулоғимга шивирлади:

— Бир ишкали борга ўхшайди-ю, барибир, олиб қўйсанг ютказмайсан. Нақ ўнг минг доллар фойда кўрасан. — Кейин эшикка имо қилди. — Тўвланувчи эшикнинг сирини сўра.

Эшик ҳақида секин суриштирдим. Уй эгасининг хаёли шунда ҳам аллақандай паришонликдан чалғимади.

— Эшик яхши... мустаҳкам... қулфни алмаштиринг, бўлди, — деди у деворни силаркан.

Шундай қилиб, уйни эгалладим. Ўша куниеқ пастки қаватда бир аёл ёлғиз яшашини, ён қўшнилар кўчиб кетишганини, фақат юқори қаватлардагина қўшничилик ришталарини боғлаши мумкин бўлган одамлар яшашини билиб олдим. Бироқ бу масала мен учун майда-чуйда эди. Кўпқаватли уйда қўшни ахтариш шартми, деб ўйладим. Шаҳар марказидан уй топдинг, бас, истасанг, ҳеч ким билан қўшничилик қилма, атрофда "дом"лар кўп, таниш-билишлар, ҳеч бўлмаса, тумандошлар чиқади.

Эртасигаёқ кўчиб бордик. Хотиним ҳам, болаларим ҳам хурсанд эди. Ниҳоят, шаҳар ташқарисидаги хароб ҳовличадан қутулгандик. Қолаверса, беш минг доллар тежалди. Азалий орзуйим — машина. Ҳозирча оппоқ "Жигули" олсам, бир йил пул йиғиб, яп-янги "Матиз"га пул тўлайман.

Юкларни ташиётганимизда уч-тўрт қўшни ҳадиксираб қараб ўтишди. "Уларга ёқмадим шекилли" деб кўнглимдан ўтказдим. Бир аёл келиб узоқ тикилди. Юк машинасига жавоб бериб, эндигина подъездга кираётгандим:

— Ҳой, ўғлим... — дея мен томон шошийдди.

Салом бердим. У алик ҳам олмасдан сўради:

— Шу подъездга кўчиб келдингми?

— Ҳа.

— Биронтаси ижарага қўйиши ҳақида эшитмаган эканман.

— Ижарага келганим йўқ.

Аёлнинг кўзлари ярқ этиб очилди.

— Уй сотиб олдингми? — деди. — Тавба, қайси бири писмиқлик қилиб, бизга билдирмасдан сотди?

— Иккинчи қават, қизил эшик... Ҳе, йўқ, қора эшик, — дедим-да, шартта подъездга кирдим.

Аввалдан шунақа серсавол аёлларни ёқтирмайман. Мусулмон аёли бўлсанг, биров билан бидиллашинга бало борми!

Бироқ бу подъездда нимадир кўнгилдагидек эмаслигини сездим. Юқори қаватдагилар хавотир билан оёқ учида тушишади. Кулишиб келади-ю айнан иккинчи қаватга етганда, овозларини ўчиришади. Деразадан қарарканман, ўриндиқда суҳбатлашиб ўтирган рус кампирлар ҳам иккинчи қаватга аҳён-аҳён қизиқувчанлик-ла нигоҳ ташлаб қўйишганига шоҳид бўлдим. Шундагина бу уйнинг нимасидир бор, деган гумон тушди кўнглимга.

Дўкондан нон олиб қайтган хотинимнинг ранг-рўйи ўзгариб қолганини кўрдиму юрагим орқага тортди.

— Нима гап?

— Вой... эшикни қулфланг. — Хотиним қўлидаги сумкасини даҳлизга ташлади. — Жоним чиқиб кетмаса гўрга эди. Бизни қаерга кўчириб келдингиз, дадаси? Бу уйда одамлар ўлдирилган экан-ку! Битта эмас, учта!.. Оилавий!.. Қўшнилардан бир оғиз сўрамайсизми? Энди нима қиламиз? Қандай яшаймиз?

— Ваҳима қилма! — дедим сир бой бермай. — Ким нимани гапирди, аввал бундоқ тушунтир. Уйни сотган одамнинг манзилени биламан, ёқмаса, пулимизни қайтариб оламиз.

— Бериб бўпти!

— Э, бермаса сотиб юбораман. Йигирма минг долларга индамай олади.

Хотиним сув ичди. Сочлари тўзғиб, хона ичига кўз югуртирди. Ўғилларим ҳеч вақони сезмай дупур-дупур чопиб юришарди.

— Уни сотган одамдан олдин бу ерда бир оила яшаган экан, — деди хотиним. — Эри темир йўлда каттароқ лавозимда ишлаганмиш, хотини кинотеатрда кассир бўлганмиш. Икки ўғил, бир қизи бор экан. Бир куни эр-хотин йўқлигида қотил кириб, учала болани ҳам ўлдириб кетишибди. Қонхўр ҳозиргача топилмаганмиш. Кейинчалик уй сотилибди. Болалари ваҳшийларча ўлдирилган жойда бечора ота-она яшолмабди. Майли, қон тўкилган жой эканига чидашимиз мумкин, лекин

бизга ўйни сотган ҳам кўп яшолмабди. Нотанини одам безовта қилавергач, бизга сотиб қутулибди. Кўрқаяпман! Эрга-индин ўша кимса келадигандек.

— Бу гапни ким айтди?

— Ким айтарди, кўшни аёллар.

Аламимдан сўкиниб, подъездга чиқдим. Юқори қаватдаги кўшнининг эшигини тақиллатдим. Ичкаридан хавотир аралаш овоз эшитилди:

— Газ-светни ўзимиз бориб тўлаймиз.

— Газ-светдан эмасман.

— Унда нима керак? Эшикни очмаймиз!

— Янги кўчиб келганман, 13-квартирага. Илтимос, қараворинг, бир нарса сўрамоқчиман, холос.

— Эрим келса сўрайсиз.

— Менга қаранг, босқинчи деб ўйлаётган бўлсангиз адашасиз!

Ичкаридагилар жимиб қолишди. Бошқа эшикларни тақиллатишдан ҳам ҳеч бир иш чиқмади. Уйимга қайтиб тушаётгандим, йўлимни мўйловдор барзанги тўсди.

— Ҳозир меникига келган сизмисиз? — ўқрайди у. — Пастдаги дўконда ишлайман. Хотиним телефон қилиб, эшикни нотаниш киши тақиллатди, деди.

— Ҳа. Эшикни очишмади. Мен иккинчи қаватга кўчиб келган янги кўшнингизман. Подъезддагиларга нима бўлган ўзи?

Барзанги зинапоя тутқичига суянди.

— Ҳойнаҳой, квартирани сўрамай-нетмай олганга ўхшайсиз. Биласизми, уйингизда нима юз берган?

— Ҳозиргина эшитдим, шу ҳақда аниқроқ билиш учун чиққандим.

— Аллақандай гиёҳвандми, савдойи қотилми кириб, сабаб-бесабаб уч болани ўлдириб кетган. Қачон дейсизми? Ўтган йили. Қиз мактабни тамомлаганди, болалардан бири бешинчи, кенжаси иккинчи синфда ўқирди. Шу ёшимгача бунақа ваҳшийликни эшитмаганман. Болаларда нима айб? Кимда ўчинг бўлса, ўша билан гаплаш! Тўғрими?

— Тўғри.

– Уйингизга яқинлашишга ҳамма кўрқади. Хотинларнинг айтишича, қора-қизил эшикдан тортиб, уйнинг ҳар бир хонасигача балои қазо уя қурганмиш. Шундай жойда яшаётганингизни "дом"дагилар ҳазм қилолмаяпти. Эшик тақилласа, хотин, бола-чақа чўчиб тушадиган бўлиб қолган, сиз эса... ичкарисида яшаяпсиз.

Кайфиятим буткул бузилди. Зинадан бир-икки поғона тушиб, мен ҳам тутқичга суяндим.

– Оилангиз билан келгансиз-да, а? – сўради мўйловдор.

Бош қимирлатдим-да, дедим:

– Эгасига қайтараман... Эҳ, бир оғиз қўни-қўшнидан сўрамайманми?! – Сўнг кўнгилни хижил қилаётган иккинчи гапга ўтдим: – Уйни менга сотган киши бу ерда узоқ яшолмаган эканми?

Мўйловдор елка қисиб, қулочини ёзди.

– Одам ўлдирилган жойда ухлаш, чой ичиш, болалар билан ўйнаш... Яшолмади, кетди. Кимлардир дўқ-пўписа қилган ҳам дейишади. Ким билсин, ўзидан сўраб кўринг. Болаларидан айрилган одам ҳам унга алдаб сотган, кейин у сизга алдаб сотди, энди сиз ҳам...

Уйга кириб, бор гапни хотинимга айтдим. У кечагина қандай хурсанд эдим, бу бало қаердан қараб турган экан, деб роса куюнди. Кейин менга қатъий шарт қўйди:

– Бугуноқ уй эгасини топиб, пулни сўрайсиз! Алдаб сотгани учун жавоб беради! Қани, пулни қайтармасин-чи! Керак бўлса, судга бераман! Арзон-парзон уй керакмас! Майли, қиммат нархга бир хонали уй олинг, тинч бўлсин!

Болаларим тушуниб етмаган эса-да, ўйинларини бас қилишди. Тун жуда узун бўлди. Ҳар эҳтимолга қарши ёстиқ остига пичоқ қўйиб ухладим. Ваҳшийларча ўлдирилган болаларни ўйласам, ваннахонаданми, ошхонаданми йиғи эшитилаётгандек туюларди. Ўйламаслик учун хаёлимни юзлаб марта чалғитишга уриндим. Қонли жасадлар кўз олдимга келаверди.

"Улар нега бегонага эшикни очишди экан? — дедим ўзимга ўзим. — Кирган заҳоти бирини ўлдирган, қолганлари қанчалар даҳшатга тушган-а?! Навбатма-навбат... ҳаммаси тамом бўлган... зулмат!.."

Шу пайт тўсатдан эшик ҳақида ўйладим. Товланувчи эшик аслида мустаҳкаммикан? Аксига олиб бугун қулфларни алмаштирмабман-а!

Сапчиб туриб, бўсагага чиқдим. Жимжитлик ҳукм сураётган подъездга қулоқ солдим. Калитини ён ҳолатда қолдирдим. Хунхўр келса, нариги томондан калит тиқиб, ичкаридагини тушириб юборолмайди.

Уй сотган кишини кун бўйи ахтардим. Кечқурун оёғимни судраб остона ҳатларканман, эски қулфларни бугун ҳам алмаштирмаганимни ўйлаб, асабим баттар бузилди. Лезвия кутисини буздим-да, ўн жойга яшириб чиқдим. Хотинимнинг дезодарангини очиб, қалампир қоришмали сув тайёрладим. Эшикка халтача илиб, қўлбола куролни солиб қўйдим. Эшикни очганимда бир қўлим халтачада бўлади. Мабодо босқинчи келса, юз-кўзига қалампирли атир пуркаб юбораман. Қўл-оёғимни боғлаб, уйнинг қайси хонасига ётқизиб қўймасин, лезвияларим тайёр.

Кечки овқатни еб бўлган эдик, эшик оҳиста тақиллади.

— Ким у? — деб сўрадим. Овозим беихтиёр қалтираб чиқди.

— Очинг, милиция!

Кўзчадан қарасам, қоронғида шарпа кўринди, кимлигини билиб бўлмайди. Таваккалига очдим, ростдан формали киши экан.

— Мен участка нозириман, — деди у. — Уйни сотиб олган киши сизмисиз?

— Ҳа, мен.

— Эртага кабинетимга киринг, гап бор.

— Тинчликми? Кўчиб келганимиздан буён фақат ваҳимали гаплар эшитаяпмиз.

— Қулоқ сизники, — деди нозир дағаллик билан, — қим нима тапирса эшитасиз. Хуллас, ҳозирдан айтиб қўяй, қачон, қаерда кимдир таҳдид қилса, биринчи галда менга етказасиз.

Биласиз-а, бу ерда жиноят содир бўлган, ҳалигача очилмаган. Одам қизиқ, уйни сотади-ю ура қочади. Узункулоқ гаплардан кейинчалик эшитсак, қандайдир сирли кимса "Квартирани бўшат, акс ҳолда сўйиб кетаман", деб пўписа қилганмиш. Узларидан сўрасак, ёлғон, дейди. Жиноятчини яшириб нима керак? Эртага яна қонсирайди унақалар.

Алоқ-чалоқ тушлар кўриб ётган эканман, телефон жиринглашидан уйғониб кетдим. Соатга қарадим, ярим тун. Минг бир хаёлда гўшакни кўтарсам, таниш овоз эшитилди:

– Ука, сизга уйни сотган одамман. Бугун мени қидирган экансиз, ҳозиргина келдим. Азбаройи қизиққанымдан сим қоқаяпман, тинчликми?

– Қонга ботган уйни сотишга алкаш-палкашни топмабсиз-да, ака! Шуми мусулмончилик? Шуми Худодан қўрқилингиз? Қонсираган уйингизда ортиқ яшолмайман. Иккита ёш болам борлигини ҳам инобатга олмабсиз...

– Тўхтанг, бунча ловуллайсиз? Авваламбор, уйни мен олганимда ҳам қон изи йўқ эди, сизга сотганимда ҳам. "Қон... қон", дейсиз, бу дунёда инсон қони томмаган ер борми? Бунчалик ичи тор, гумончил, иримчи бўлманг! Истасангиз, уйни сотиб юборинг. Жудаям арзон олгансиз, олиб сотарларга нима фарқи бор, пул қолса бўлди-да. Ҳозир ҳар бир қадамда кўчмас мулк биржаси. Боринг, учрашинг!

Бир оз тортишувдан сўнг сўрадим:

– Нега ўзингиз яшамадингиз? Қўшнилар айтаяптики, қотиллар сизга ҳам дағдаға қилишган экан.

– Менга ҳеч ким дағдаға қилмаган! Ўзимга маъқул келган бошқа уй топдим.

– Худо урсин денг-чи!

Афтидан савдогар иккиланиб қолди. Негаки, алланечук гўлдирашлари эшитилди.

– Хўп, – деди жаҳл оҳангида, – айтаман! Уйда одам ўлдирилгани мени ташвишга қўйгани йўқ, сизга ўхшаб арзон эканлигига учдим. Кўчиб бордим. Кўнларнинг бирида бозордан

қайтиб, эшикда пичоқ изларини кўрдим. Кимдир қулфни очишга урингани яққол сезиларди. Ичкарида ўғилчам ёлғиз қолганди, тушунаяпсизми? Бу даҳшат эди! Уйда болам ёлғиз эканини лаънати қаердан билди, деб эр-хотин анча бош қотирдик. Шундай хулосага келдим: бунда бир сир бор, сирни биз ечолмаймиз, қисқаси, кетиш керак, тамом-вассалом.

— Шуларни бир оғиз айтмадингиз...

— Балки менга шундай туюлгандир деб ўйладим. Ким билади, уйга ўғрилар кирмоқчи бўлгандир. Қисқаси, ука, мен қуруқ ваҳима бўлиб қолганман. Мана, ҳозир ҳам ўша кунларни эслаб, қалтираб бораяпман.

— Ўша кунларни? Демак, бу ҳол бир неча марта такрорланган экан-да?

— Ука, уйга ўзим харидор топиб бераман, — деди савдогар бутунлай таслим бўлиб.

Сўкиниб юборишдан ўзимни зўраға тийдим. Ички ишлар ноziри ёдимга тушди.

— Нега милицияга бормадингиз? Бугун участка ноziри келди, бир гап бўлса хабар етказишимни тайинлади. Сиздан ҳам гумони бор экан,

Савдогар аччиқ кулиб:

— Ўшаларга ишонасизми? — деди. — Нима, қотил овсарми? Ўчини болалардан олдим, шу вақтгача ҳеч ким тополмадим, у энг разил, энг маккор кимса! Менга бир душманчилиги йўқ, бор-йўғи квартирадан кетишим керак эди. Шундай экан, тинчгина кетганим афзал эмасмиди? Мелиса билан тил бириктириб нима зарил? Юз минг доллар берса ҳам рози бўлмайман, чунки мен фарзандимни яхши кўраман. Унинг ҳаётини қалтис ишларга тикмайман. Майли, телефонда кўп валақламай. Шанба ё якшанба бораман, харидор топамиз. Тағин қарғаб юрманг. Қарғиш — дунёдаги энг ваҳший қотил.

Гўшакни кўйдим. Уйқум ҳаром бўлди. Шунча ғавғоси бор уйни индамай сотиб кетганига жиним кўзирди. Инсофини сўнгги мисқолигача еб битирган ичиқора кимсага учратган қисматимдан куюндим.

Шанба куни ҳам, якшанбада ҳам савдогар қорасини кўрсатмади. Уйлар нархи ҳақиқатан тушиб борарди. Қайси сабаб билмадим, уйимга ҳадеганда харидор чиқмади. Шу орада муаммомиздан қариндошлар хабар топишди ва мени васвосга чиқариб қўйишди.

— Уйинг одамлар ўлдирилган жой эканлиги ёмон, — деди отам, — харидор чиқса, олган нархингда сотиб юборавер. Лекин бизни ҳам пойлаб юрган бўлиши мумкин, деганинг ваҳима. Сенда кимнинг ўчи бор? Бегуноҳ болалар ўлдириб кетилган бўлса, бу қасосдан бошқа нарса эмас. Сен оилангни хавф остига қўядиган қайси номаъқулни еб эдинг?

Савдогарнинг гапи таъсирида милицияга бормадим. Қўлимда ҳеч қанақа далилу сабаб йўқ эди. Қилган ишим: кулфларни алмаштириш, занжир ўрнатиш, бегонага эшик очмасликни оила аҳлимга ҳар куни тайинлаш эди.

Кун ўтган сайин жумбоқли жиноят ҳақида шунчалик кўп ўйладимки, миям тажрибали изқуварларникидек ишлай бошлади. Уй атрофидаги ҳар бир кимсанинг хатти-ҳаракатини синчиклаб кузатардим, мудҳиш қотиллик тафсилотларини сўраб-суриштириб мулоҳаза юритардим. Ўйлайвердим-ўйлайвердим ва ахийри...

Йўқ, қотилни топмадим. Шу яқин-атрофда ёвуз телба яшашини тушуниб етдим. Мўйловдор қўшним билан яна бир гаплашганимда деди:

— Уша куни мен дўконда эдим. Ҳамсоялар ишга кетишган, болалари ёлғиз. Эрталаб ўнлар эди чоғи, бирдан қий-чув бошланди. Чопиб борсам, иккинчи қаватдагилар... ўлиб ётишибди. Экспертлар ҳеч нарса аниқлаёлмади, ит ҳам ҳид ололмади. Терговчилар нуқул ҳамсояннинг эски душманларини сўроққа тугади. Қани натижа чиқса? Ҳовлида ўтирган ўрис кампирлар ҳам бирон-бир шубҳали кимсани кўрмаганлар. Кимдир қўл телефонида гаплашиб, "дом"ни айланган бир йигит ҳақида маълумот берган, шекилли, милиция ўшани аниқлашга киришди. Ҳеч замонда қотил ҳаммага кўринарли жойда қўл телефонида гаплашадими?

Мўйловдорнинг гапидан сўнг атрофга қараб, шоҳқўчадан подъездлар яққол кўринишига туришига эътибор бердим. Назаримда, қотил узоқ вақт-уйни пойлаган эди. Модомики, ҳеч зог қотилни кўрмаган экан, демак, у шоҳқўчадан кузатган, худди автобус кутаётгандек. Йўловчиларни ким ҳам эслаб қоларди.

Кечкурун эшик тақиллади. Аллақчон этикдўзлар бигизини сотиб олиб, махсус ғилофчада чўнтагимда сақлардим, лаҳзалар ичида босқинчининг бўйнига санчишим мумкин эди.

Шартга очсам, эллик ёшлардаги эркаксифат хотин букчайиб турибди.

— Ман биринчи этаж, — деди у.

— Хўш, нима бўпти? — дея кўрслик қилдим асаб торларим таранг тортилиб.

— Бачаларга айтинг, кўп сакрамасин. Пастда одам яшайди.

— Шу холосми?

Хотин газабдан титраб кетди. Еб қўйгудек тикиларди.

— Гапингизни тугатган бўлсангиз, хайр. — Эшикни ёпаётгандим, у чайир кўли билан тутиб қолди.

— Бу эшикни алмаштиринг, — деди палағда овозда. — Қаёқдан ҳам ўрнатди, фалокат бўлди. Кўрмаяпсизми, у товланади. Яқиндан қизил, узоқдан қора. Ҳаммаси қоннинг ранги. Болаларни эшик ўлдирганини милицияга айтдим. Мени телба деб ўйлашди.

— Сиз... кимсиз ўзи? — дедим баданимда чумоли ўрмалаб.

— Биринчи қаватдаги ҳамсоя.

У эшикни қўйиб юборди-да, ортига чекинди. Сўнг чаққон бурилди-да, лапанглаган кўйи зинадан тушиб, қўздан йўқолди. Эшикни кулфладим-у бошимни чангаллаб хонамга кирдим. Миямдан бирйўла юзлаб тахминлар ўтар, қайси бирида тўхталишни билмасдим. Ниҳоят, биттасини танладим: болаларни ақлий жиҳатдан заифроқ, аммо пухта тайёрланган қотил ўлдирган. Уни ҳовлида ҳеч ким кўрмаган, чунки ташқаридан келмаган. Қотил ичкарида, яъниким шу подъезддаги

уйлардан бирида. Ва унга болаларнинг полни дупурлатиши, қора-қизил эшик ёқмайди. Ўлдирилган болалар ҳам эшикни бежиз очишмаган, сабаби бор: тақиллатган киши таниш бўлган. Ута ваҳшийлик қўлидан келадиган, жисмоний кучли.

Аммо милиция ити... Нега ит ҳид ололмаган?

Юқори қаватга чиқиб, мўйловдор қўшнидан сўрадим:

— Қотиллик содир бўлган куни уй тутатиб кетилганмиди?

— Тутатилганда қандоқ? Кўрпа-ёстиқларнинг пахтасига ўт кўйган, плита устига сасийдиган резина ташлаган.

Уйга қайтиб, у ёқдан-бу ёққа юриб, ўйлай бошладим: "Биринчи қаватдаги хотин қотил бўлиши мумкинми? У соғ эмас! Кўзларида нур йўқ эди, қўллари ҳам чайир... Қотиллар бир сўмга ҳам тегинмаган дейишганди... фақат қон учун..."

Яна бир нарса ўйлантирди: экспертлар қўлқоп тукини топгани ҳақида ҳеч нарса дейишмади, демак, қотил резина қўлқопдан фойдаланган. Албатта, қўлқопни дорихонадан олган. Шоҳқўчада бойида уч-тўртта дорихона бор.

Эртасига участка нозири чақирди. Тахминларимни айтгандим, ёзиб олди.

Ўша ҳафта уйга харидор топилди: уй-жой савдоси билан шуғулландиган хусусий ташкилот сотиб оладиган бўлди.

Шаҳарнинг бошқа томонидан уй топиб, зудлик билан кўчиб кетдим. Ваҳималар уяси бир умр узоқлашганидан хурсанд эдим. Бироқ орадан бир ой ўтгач, жиноят қидирув ходими кабинетига чақирди.

— 161-уйдаги 13-квартирага кўчиб бориб, дарров кетган экансиз, — деди у папирос тутатиб. — Участка нозирига ҳам сабабини айтган экансиз. Мен бир оз ойдинлик киритмоқчиман.

— Тинчликми?

— Манави аёлни танийсизми?

Суратга боқдим у ичим шув этди. Бу ўша эди, биринчи қаватдаги телбасифат хотин.

— У сиздан болаларингиз полни гурсилла тмаслигини талаб қилган экан. Қора-қизил эшикни ҳам алмаштиришни сўраган, шундайми?

– Ҳа. Болаларни эшик ўлдирган, деганди. Бир гап бўлдими?

– Кичик кўринган далиллар одам қиёфасидаги қонхўрнинг башарасини чизишда ёрдам беради. Бировнинг фарзанди тугул, эшигидан ҳам нафратланса, шовқин-сурон учун тиф кўтаришгача борса... Шу ҳам одамми?

– Уйимни олган одамга... болаларига ҳеч нарса қилмаганми, командир? Одамни кўрқитманг!

– Қотиллик бўлган.

– У... лаънати хотин... б... бола ўлдирдими?

– Йўқ, улгуролмабди. Яхшиям, уй бекасининг укаси бор экан, қаттиқ олишув натижасида босқинчи хотин оғир жароҳат олиб, касалхонада жони узилган. Айтгандай, у босқинчиликдан сал аввал дорихонадан резина кўлқон сотиб олган. Участка нозирига шундай бўлиши ҳақида гапирган экансиз, ра//ҳмат сизга.

Енгил нафас олдим. Одам ўлдирилганидан умримда биринчи марта қувондим ўшангла.

АФСУН

Ярим кечаси тўйдан ширакайф қайтаётган Салмон йўлдан адашиб, бир жийдазорга кириб, донг қотиб ухлаб қолди. Уни уч кун қидиришди. Туртинчи куни эрталаб чала ўлик ҳолда бир подачи топиб, қишлоғига хабар берди. Шу-шу Салмон ярим йил тўшакда ётди, гапирмади, кулмади. Хотини азайимхонга, фолбинга чопди, ирим-сирим қилди. Кунларнинг бирида у оёққа турди ва инс-жинсларни ҳайдовчи, иссиқ-совуқ қилувчи афсунгарга айланди. Ҳеч қандай мулла ҳисобланмаса-да, авом халқ орасида Салмонхон мулла номи билан ном чиқарди. Айтишларича, жийдазорда оқ шарпа эмас, қора шарпага дуч келганмиш.

Ҳа, Салмонхон етти йил мобайнида манаман деган рақибларини доғда қолдирди, ҳар қандай тугунларни ечиб, ким кўп пул тўласа, ишини ўнглаб, бегуноҳларни чаппа ағдариб

юборадиган нафаси ўткир дуохон сифатида донг таратди. Уни мақтагувчилар ҳам кўп эди. Кимнинг иши юришса, ким касалдан соғайса, албатта, Салмонхонни кўқларга кутарарди, тўй-маъракаларда уйининг тўрини берарди. Собиқ майхўр тез бойиди, ҳовлисини кенгайтирди. Энди унга ёш ва гўзал хотин керак эди. Бу нима деган гап? Бир тола соч кифоя. Тун бўйи дуо ўқиса, соч соҳибаси эрталаб эшикни тақиллатади.

— Салмонхонга Худо бас келмаса, бандаси ожиз, — дейишарди одамлар.

Ҳар нарсанинг чек-чегараси бор. Шундай қилиб, қисмат энгилмас афсунгарга душман юборди. Бу душман гайб илмидан умуман беҳабар оддийгина гўзал қиз эди.

* * *

Осмон кўнгил каби тиниқ кунларнинг бирида шамоллаб қолган Дилнозанинг дардида Салмонхонникига келган она гўё гайб кўчасига ҳам даъво истаб келганди. Аёл бу дуохоннинг дами ўткирлигини анча вақтдан бери эшитиб юрарди.

Дилноза ўшанда ўн етти ёшда бўлиб, бўйи бўйига, эни энига тортган, парилардек соҳибжамол, гунча лаблари ҳаё ила қимтилган, оху кўз қиз эди. Унга бир назар солган киши қоп-қора кўзларининг оҳанраболи порлашидангина эмас, рангининг нақадар тиниқлигидан ҳам, минг сир-асрорга йўғрилган қоматидан ҳам беихтиёр телба бўлиб қоларди. Хола ва аммалари бегоналардан қизганиб, "Биз келин қиламиз" деб қайта-қайта айтишар, лекин Дилнозанинг кўнгли кишлоғидаги Фолиб деган йигитда эди.

Улар Салмонхоннинг эшигига қадам босганида, афсунгарнинг қаримсиқ хотини Дилнозага тенгқур сингисини кўчага кузатиб қўйишга чиқаётган эди. Дилнозага беихтиёр суқланиб қараб қўйди. Қиз хасталиги боис бошини кўтаришни-да хоҳламади, шунинг учун хотиннинг маъноли қарашини сезмади.

Тутун иси анқиган кичик деразали, пастак шифтли уйда ўн етти ёш баҳор билан қирқ йиллик қаҳратон учрашди. Қиз эти жунжикиб, ичидан қалтиради. Онаси бўлмаганида "дод"

деб юборарди. Салмонхон ўзи билган энг ўткир дуоларни ишга солди. Қиз хузурига кириб келганданоқ бутун фикри-ёди санамнинг васлига етиш истаги билан чулғанди-қолди. Авваллари бунчалик васваса ила хуруж қилмаган эди. Балки шу кунлари дуолари сувни тескари оқишга мажбур этаётгани ўзига беқиёс ишонч уйғотгандир?

Дарвоқе, бу йил уйланганига ўн беш йил тўлди. Янги очилган гул билан чимилдиққа киргиси келаётганини хотинига аллақачон сездирган, шу важдан боя хотини Дилнозага рашк аралаш наззора айлаган эди.

— Қизим... — дея она энди дийдиёсини бошлаётган эди, азайимхон тўхтатди. У қизга тикилди, икки нигоҳ тўқнашди. Икковининг ҳам қалбида туғён шиддат урди. Афсунгар Дилнозанинг узун сочларини силаш учун қўл юборишдан ўзини зўрға тўхтатди. Дилноза унинг оқ ятак кўриниб турган кўксига бош қўйиб ором олгиси келди: шунчалик истадики, хаё илдиэлари зўрға бардош берди.

Дуолар тинди. Аёл қизини ташқарига олиб чиқди. Салмонхон улар ўтирган жойда бир дона соч толаси ётганини кўрди. Бармоғига ўраб, узоқ тикилди. Агар қизнинг ихтиёрини бугун ололмаган бўлса, эртага шу тола билан албатта олади. Афсуннинг кучи нишон бўлмоқликда. Мана, нишон! Аммо бу қизникими ё онасиники? Шу қил орқали жаннат эмас, дўзах мунтазир бўлса-чи?

Салмонхон кутишга аҳд қилди. Дилноза уйига қайтгач, хомуш бўлиб қолди. Уни дармонсизлик эмас, бошқа нарса қийнамоқда эди. Кечагина севгилиси Ғолибни биров билан кўриб, рашк ўтида аразлашиб қолган асов қиз энди сал кам отаси тенги, хотин, бола-чақали одамга жиловини бериб қўймоқчи.

"Қанийди ўша уйда бўлиб қолсам, — дерди ичида. — Нима бўлсам бўлайин... Лекин қандай бораман?.. Қайси юз билан?.."

Эрталаб яна шу ўй билан уйғонди. Ёқасини гижимлаб ўтирган эди, деразадан қўшнининг қизчаси мўраллади.

– Бу сизга, опача! – дея у чиройли, хушбўй атиргул узатди.
– Ғолиб акамдан.

– Қачон келди? – сўради Дилноза.

– Кеча, – деди қизча чопиб кетаркан.

Қиз атиргулни кўксига босди. "Атиргул, жон Атиргул, – хаёлан гулга ялина бошлади. – Дардимни ол, мени қутқар..." Тиканлари кириб ачишса-да, қўймади қиз. "Наҳотки, рост бўлса... Девдай одамни-я!.. Девдай одамни севиб қолдимми?.. Улганим яхши..."

Шунда Дилнозанинг тилига ҳам афсун етиб, алжирай бошлади:

– Мулла, жон мулла!.. Дардингни олай...

Яна бир кун ўтди. У Ғолибни узоқдан кўрди. Шаҳар ҳавоси анча ўзгартириб юборибди. Хаёлига бир ўй келди: "Ғолиб доришунослик бўйича ўқийди-ку! Балки дардига даво бўладиган дорини топиб берар..."

Сирли ва маҳзун оқшом чўкди. "Ҳақиқий давони мулладан оламан", деб ўйлади қиз. У Саломонхон мулла хонадони сари йўл олди. "Бирров бориб, дарров қайтаман. Онамни эргаштириб нима қилдим. Ўзимни ўқитаман, ўзимни топшираман..."

Ногоҳон йўлида Ғолиб пайдо бўлди. Ҳол-аҳвол сўради, ваъдаларини эслатди.

– Гапни чўзманг, – деди Дилноза, – Қачон уйланасиз?

Йигитнинг оғзи очилиб қолди. "Менми?" деди-ю, саволидан ўзи ҳам уялди.

Қиз шартта ортига бурилди-ю уйига кета бошлади.

– Ие, тўхта, Дилноза!

– Уйланасизми? Совчи юборинг унда! Нега анграясиз?

– Дилноза, сени севаман, – деди Ғолиб қувончдан ирғишлар экан.

Совчи келди. Онасининг "Қизим ҳали ёш, олдин ўқисин" деган гапига Дилноза шундай жавоб берди: "Ғолиб ака шаҳарга кўчади, ўзи ўқитади".

Тезда унаштирув маросими бўлди. Катта тўйни кузга мулжалладилар.

Дилноза иш билан овуниш учун юмушлардан бош кутармади. Шунда ҳам юрагига ўрнашган ғалати дарддан халос бўлолмади. Кечалари оёғига шиша синиқларини ўраб ётар ёки каравотга чилвир билан чандиб ташларди. Ёстиқни тишлаб, жойидан турмасликка, Салмонхоннинг ўткир кўзларини эсламасликка ҳаракат қилар, аммо ўша хона, ўша одам тинимсиз ёнига чорлайверар эди.

Салмонхон мулла ҳам Дилнозага совчи келганини, қиз рози бўлганини эшитди. Ичидан зил кетди. Бироқ асраб қўйган сочга дуо ўқишга барибир юраги дов бермади. Қандай қилиб Дилнозанинг соч толасини қўлга киритишни ўйлай бошлади. Агар сочга афсун ўқиса, тилаги ижобат бўлмасдан қолмайди. Бунги имони комил эди. Шунингдек, у Дилноза онаси билан келган кундаги афсуннинг таъсирида эканига, минг чиранмасин, Ғолибга ёр бўлмаслигига ҳам ишонарди.

— Мен ютиб чиқаман, мен, мен... — дерди Салмонхон кечалари шам ёруғида дуолар ўқиб.

Эртасига эшикдан кирган одамга "Менинг маҳвашим эмасмикан?" деб илтижоли қарарди. Қиз кундан-кунга ўзини олдириб, озиб-тўзиб, ранги сарғайиб борарди. Икки марта оёғини шиша кесди, бир марта кўприкдан йиқилиб (ўша кўприкдан кечаси ўтиш қийин), шифохонада ётиб чиқди. Номаялум куч Салмонхонникига чорларди, чорлайверарди.

Ниҳоят, тўй куни белгиланди. Салмонхон муллага бу тушда аён бўлди. У чироқни ёқиб, сандикдан соч толасини олди-да, дунёдаги энг кучли афсунни ўқишга киришди. Деворларга жон кириб, тоқиларгача қасир-қусур қилди. Дуохон афсунни ўқиб тугатгач, пешонасидаги совуқ терни артди-ю тўшагига қулади. Шу зайлда тошдек қотиб ухлаб қолди. Кимнингдир йиғисидан уйғонганида, тонг оқара бошлаган эди. Унинг қошида ички кўйлақда бир қиз ўтирарди. Даставвал Дилноза деб ўйлаб, "Келдингми, жоним? Ўзим сени бахтли қиламан" демоқчи эди, бирдан бу оппоқ вужуд, бу билаклар бошқаники эканини билиб сесканиб тушди. Гугурт чақиб қараса, хотинининг синглиси.

– Сен? – ортга тисланди Салмонхон.

– Мен, – сеҳрли шивирлаб, унга суйкалди кўзлари бежо қиз.

Салмонхон Дилнозага ишқини бир зум унутди. Иккиси шу ернинг ўзида келин-куёв бўлди.

* * *

Ажойиб куз кунларининг бирида Дилноза ва Ғолибнинг никоҳ тўйи бўлиб ўтди. Салмонхон эса опа-сингилни кундошларга айлантириб, ўзи орзу қилган чимилдиққа кирди. Бироқ у барибир Дилнозани унутолмади. Айниқса, паривашни келинлик либосида учратиб, бир дардига ун дард кўшилди. Умри ғарибликда ўтаётганидан нолиб, кечалари йиғлаб чиқарди. Нола-ю фиғони дарчадан, уй орқасидаги жарликка оқиб тушар ва бу ерда бир махлуққа айланарди. У бир қарашда одамга, яна бир қарашда ҳўкизга, яна бир қарашда тўнғизга ўхшарди. Махлуқни кўриб қолган хотини эси оғиб ўлди. Одамлар синглиси кундош бўлгани учун куйиб ўлди, деб гап тарқатишди. Дин ҳам опа-сингил кундош бўлишини ман этарди. Аслида Салмонхон динни-да унутган банда эканини кўпчилик кеч тушунди.

Дилноза ҳомиладор эди. Худоба қилган етти юз кунлик илтижолари ижобат бўлиб, Салмоннинг афсунидан қутулди. Вақти-соати етиб, кўчқордек ўғил туғди. Бола тез улғайди. Ғолиб туман дорихонасидаги ишга ўтгани учун қишлоқдан қатнаб ишлар, шаҳарга кўчиб кетишмаган эди.

Дилноза она бўлгач, аввалги қизлик латофатидан аёллик латофати ўн чандон ортди. Қадди-қомати янада тулишган: оппоқ тишлари-ю қора қошлари, заррача ҳам сохталик сезилмайдиган қарашлари-ю кулишлари кишини асир айларди. Салмонхон баттар азобга қолди. У энди соҳибжамолнинг эрини йўқ қилиш орқали ўзига йўл очишни ўйлади. Тўйда Ғолиб билан ёнма-ён ўтиришнинг иложини топди ва костюмидан бир ипни юлиб олишни удалади. Ўша куни эрталабгача дуо ўқиди.

Ғолиб ишдан бир алфозда қайтиб, хамир қориётган Дилнозага ўшқирди:

– Уйга келгани, нега ҳар доим иш билан бандсан? Қачон

мени очикчехралик билан кутиб оласан? Ё чиройингга ишонасанми? Бир умр таъзим қилиб яшаши керак, дейсанми? Биласанми, ким ялинган? Сенинг ўзинг! Сенинг ўзинг тегаман дегансан!

— Дадаси, сизга нима бўлди? — ёқа ушлади Дилноза.

— Ёшсан! Гўзалсан! Мен ўлсам, садоқат қилмайсан! Дарров бошқасига тегасан! Ўшанинг уйини гуллатасан! Ҳа, менинг ўлимимни кутиб, хаёлингга ҳар хил эркакларни чамалаяпсанми?

— Нималар деяпсиз? — йиғлаб юборди Дилноза.

— Бугун сенинг туғилган кунингми?

Ғолиб шундай дея ўзи олиб келган совғани бурда-бурда қилиб ташлади. Кейин эса хиринглаб кулганча ўзини у хонадан бу хонага уриб, ёш-боладек ўйноқлаб чопди.

— Талоқ! — деб қичқирди у хона ўртасида тўхтаб! — Талоқсан, жўна уйингга! Ўзингга бошқа эр топ! Хоҳласанг, Салмонхон муллага тер!

Ғолибни руҳий касаллар шифохонасига ётқизишда. У бутунлай эсини йўқотган, ҳатто ҳожатхонага ҳам боролмас эди. Одамлар дорихона мудирлигига даъвогар бўлмиш кишилар кучли дори бериб, миясини суйилтириб қўйибди, деб миш-миш тарқатишди.

Рўзғор ташвиши Дилнозага қолди. Дастлаб бошига тушган ташвишдан довдиради, ғам-аламдан хўнг-хўнг йиғлади, аммо курашмоқдан бошқа йўл йўқлигини англади. Тез-тез эридан хабар олиб турар, бор аламини ўғлига меҳр бериш билан ўлдирар эди.

Товуқларни кўпайтирди, соғин сигирларни иккитага етказди, томорқани ҳам яшнатди. Бир куни бева эркакдан совчи келган эди, анграйиб қолди.

— Одамлар мени эри йўқ деб ўйлайдими? — деди жилмайиб.

— У киши эшитса, нима бўлади? Талоқ айтган, лекин қайтадан никоҳ ўқитганмиз... шифохонада...

Ўша куни қайнонасиникига бориб, эрини шифохонадан келтириб, уйда парваришлаш режасини айтди. Дилнозага совчи

келишини улар олдиндан эшитган, эрта-индин бирор кишига розилик беради, деб уйлашарди. Дилнозанинг гапларидан ҳамманинг юзи ёришди, илло Голиб бедаво дардга чалинганини билганлари учун келинни юпатишди, режаси амалга ошмаслигини ётиғи билан тушунтиришди.

Дилноза фикридан қайтмади. Елиб-югуришларидан сўнг эрини она қишлоғига, ўз уйига қайтарди. Ҳар куни очиқ ҳавода, ҳовлида айлантирар, беш маҳал тоза кийим кийгизар, тез-тез табибни чақиртирарди. Голиб ҳамон гапиролмас, қарашларида маъно йўқ эди. Баъзан бу меҳрибон аёлга ҳайрон боқарди, холос.

Салмонхон бева эркаклар Дилнозага уйланишни истаётганини яхши биларди. Париваш хотин устига хотин бўлиш у ёқда турсин, бўйдоққа ҳам рози бўлмаслигини-да тушунарди. Дилнозанинг ихтиёрини ўғирлаш нақадар мушкул эканини тан олиб, сўнгги куч-қудратини ишга солиб, яна висол йўлига қадам ташлади. Бунинг учун унга Дилнозанинг бир тола сочи керак эди.

Даставвал чорасиз уринишлардан куйиниб юрди. Кўчада ўйнаётган Дилнозанинг ўғилчасини учратиб қолгач, ниҳоят, калит топилганидан суюнди. Болага конфет бериб, авради.

– Уйларингда кимнинг сочи энг узун?

– Аямнинг. Лекин дадамнинг сочи йўқ. Аям қириб ташлайдилар.

– Аянгнинг сочи узун бўлса, бир дона олиб кел-чи, шунда ишонаман. Айтгандай, буни аянг билмасин, хўпми?

Салмонхон болага йул-йўриқ кўрсатиб, уйига жунатиб юборди. Эртасига болани чақириб, кўлига шokolод тугқазди-да, сочни сўради.

– Мана, – деди бола қизариб.

Салмонхон бир қаради-ю, дилига шубҳа соя солди. "Бу Дилнозанинг сочи эмас. Айёр хотин сезиб қолибди".

У сочни олмасдан, боладан узоқлашди. Уйига келгач, чой дамлатиб, шифтга термулиб ётган эди, бир аёл бўйланди. Қаради-ю энгикиб кетди. Ниҳоят, остонада Дилноза бош эгиб турарди.

– Ишқимда ёнаётганингизни биламан, — деди у. — Лекин нима учун эримни дуоибад қилдингиз? Мақсадингиз менми? Ихтиёримни сизга топширсам, у кишини аслига қайтарасизми? Бечора қийналиб кетди-ку.

– Сенга ишонса бўладими? — сўради Салмонхон.

– Шуни ҳам сўраб ўтирасизми? Мана, сочимдай бир дона бераман, ўзингизга ҳозироқ иситиб олинг. Унутманг, ақлу хушим жойида экан, сизга ўлсам ҳам рози бўлмайман. Эримни севаман. Шундай афсун ўқиңки, мен нима бўлсам бўлай, эрим соғайиб кетсин. У хор-зорликда яшашига ортиқ чидаёлмайман.

Дилноза бошидан бир тола узиб, афсунгарга узатди.

– Бағишладим...

Дилноза жойидан туриб, уйига отланди. У боласи ва эрини қайнонасига топширишини, кечқурун жийдазор ёнида кутишини, бу уйга бирга келишини айтди.

Кечқурун Салмонхон қўшни қишлоқ йўлидаги жимжит жийдазорга яқинлашар экан, тўйдан маст бўлиб қайтган кунини эслади. Юрагини ғалати ваҳима қоплади. Дупурлаган туёқ товушлари эшитилганида эса шоша-пиша қўйнидан толани чиқариб, гугурт чақди. Тола одам боласининг сочига ўхшамади. Шу ернинг ўзидаёқ пичирлаб дуо ўқиди. Бироқ у кечиккан эди. Кўзларидан телбавор ўт чақнаган катта қора от қуюндек чопиб келарди. Даҳшатга тушган Салмонхон жийдазорга қараб қочди. Бир вақтлар маст бўлиб ётган жойида от қувиб етди-да, туёқлари остида топтаб ташлади...

Ҳа, Дилноза унга от ёлини берган эди.

Эртасига Салмонхонни дафн этишди. Қонга беланган жасади, пачоқланган мияси абадул-абад кафан ичида қолди. Қабристонни айланиб чопиб юрган отни эса кутурган деб ўйлаб отиб ташладилар. Ўлигига ўт қўйиб, қулини етти қават ер остига кўмдилар. Уни телба қилган дард ер юзига чиқмасин, дейишди.

Кечқурун Дилноза молларга ўт ўраётган эди, Голиб

ташқарига чиқиб акса урди ва атрофга, ўз уст-бошига ҳайрон бўлиб қаради. Дилноза жодудан қутулган эрига ҳайрат-ла тикилиб қолганди.

— Қачон ишдан келдим, Дилноз? — сўради Ғолиб. — Бугун туғилган кунингми?

УНУТИЛГАН ОДАМ

Машина светофорга яқинлашган чоғ Хусан ака қизил чироқ ёнганини кўрди. Ва унинг алланечук майда-майда қизил тангачаларидан иборат эканлигига қизиқсиниб қаради. Ҳали бунчалик аниқ-тиниқ кўрмаган эди светофорни.

Бир лаҳзадан сўнг Хусан ака чорраҳа ўртасига етди. Машинани қайси томонга буришни ўйламаётган эди. Шу пайт гилдиракларнинг даҳшатли чийиллаши эшитилди. Ён томондан оппоқ "Нексия" бостириб келарди. Музда тойгандек, келакелгунча кўндаланг бўлди, Хусан ака ҳам тормозни босди. Машина қарсиллаб, кучли силтанди, эшик ойнаси тўкилиб тушди. Бир зумда ўнлаб одам тўпланганига ҳайрон бўлган Хусан ака эшикни очди. Бир йигит тушишига ёрдамлашаркан:

— Ҳеч нима қилмадим, ака? — деб сўради.

Жавоб бермасиданоқ атрофдан таъна-дашномлар ёғилди:

— Кап-катта одам экан, кўзига қараса бўлмайдими?

— Оқ дўппи кийиб олибди-ю ичганига ўлайми?

— Нега қизил чироқда ўтди? Соғмикан?

"Нексия"дан рангпар йигитни суяб туширишди. Бечоранинг бурни қонаган эди. Орқа ўриндикдаги хотини икки боласини кучоқлаб йиғларди. Гўдаклари ҳам онасига жўр бўлишди. Хусан ака сал бўлмаса, нафақат ўзи, бировнинг оиласи ҳам ўлиши мумкинлигини англаб, товонигача музлаб кетди. Шунда ҳам тўқнашувнинг сабабини тушунолмади. Ким айбдор? Қизил чироқда ўтишим керакмиди, йўқми?

— Жинни бўлганми бу киши?! — Одамлар Хусан акани маломат қилишда давом этардилар.

"Мен айбдор эканман-да?" — ўйлади Хусан ака. Сўнг қаерда турганини, нима воқеа бўлганини, қаёқдан келиб, қаёққа

кетаётганини эслаёлмай бошини чангаллади. Йигит сўқинди. Ҳусан акани дўппослаш учун тараддудланди, лекин йиғлаётган болаларини овутиш учун бирдан ортига қайтди.

"Нексия"нинг орқа бурчаги пачоқланиб, фарасининг бир қўзи синган, "Москвич"нинг эшиги хиёл букчайган эди.

Кимдир ақл ўргатди:

– Машиналарингни олиб четга ўтинглар, "ГАИ" келмасдан ремонтни келишинглар. Худо сақлади, энди гап-сўзни кўпайтирмасдан келишиш керак.

Ҳақиқатан, атрофда йўл ҳаракат хавфсизлиги ходимлари кўринмасди. Ҳусан ака аллақандай кенг, осуда, сердарахт кўчага кириб тўхтади. Қизиқ, у шаҳарга биринчи марта келгандек бу жой нотаниш эди. Юз-қўлларини ювган йигит Ҳусан акадан чўчигандек тўрт қадам наридан деди:

– Паспорт... гувоҳномаларни беринг.

Ҳусан ака ҳужжатларини ахтариб топгач, йигитга тутқазди.

– Анави банкнинг орқасидаги устахонада учрашамиз, – деди йигит. – Устахона учун ёнингизда пулингиз борми?

– Йўқ.

– Унда топиб келинг.

"Нексия" кўздан йўқолди. Ҳусан ака машинасига суяниб, бошини хам қилди. Боягина қишлоқдан хуш-хандон келаётган эди. Анча йилдан бери машина ҳайдайди, аммо бу қадар кўпол равишда қоида бузмаганди.

– Тезликни пасайтирмадим, бу ҳақда ўйламадим ҳам, – ўзига ўзи гапирди Ҳусан ака. – Светафор шундай чиройли порладики... Қизил эди, қип-қизил...

Мияси қотиб қолди. Нима қилиш керак? Шундай тураверадими энди?

"Москвич"га ўтирди-да, газни босди. Ҳар гал светофорга яқинлашганда, чироқларга қўрқа-писа қарарди. Беш-олти светофордан ўтгач, чарчаб, машинани йўл четида тўхтатди. Бу аҳволда машина бошқаролмасди. Ахир, йўл ҳаракати қоидаларини буткул унутиб бўлганди.

Бир йигит йўлакдан кекса онасини етаклаб ўтди. Улар қаёққа кетишяпти экан, деб Ҳусан ака ички бир сезги ила атрофга аланглади ва шифохонага кўзи тушди.

— Касалхона! — бақриб юбораёзди у. — Мен касалхонага келаётгандим-ку!

Шу лаҳзада хотинининг жаврашлари қулоғи тагида жаранглади:

"Олтмишга кирмай ҳамма нарсани унутиб қўяяпсиз. Бир-икки йилдан сўнг мени ҳам танимай қоласиз. Ўғилларингиздан "Кимнинг боласисан?" деб сўрайсиз шу юришингиз бўлса..."

"Нима қил дейсан?! Единг-ку миямни!"

"Сиз касалсиз! Шаҳарга бориб дўхтирга кўрининг. Келинингизнинг ҳамсояси бор экан, етмишдан ошган чол. Склерозини вақтида даволатмагани учун нима бўлибди, биласизми?"

"Нима бўпти? Хотинини чеча дептими?"

"Айтишга тилим бормайди. Яхшиси, эртагаёқ дўхтирга боринг..."

Ҳусан ака "Э, мен ҳеч қандай касал-пасал эмасман, шунчаки хотирам чатоқ" деб машинага ўтирганини ҳам эслади.

— Ҳозироқ шифокорга учрашаман, — деди Ҳусан ака ва машинадан тушиб, шифохонага шошилди.

Бир зумда дарвозага етган бўлса-да, нега келаётганини, бу ер қандай макон эканини унутиб қўйди.

— Ассалому алайкум, келинлар, келинлар... — Шундай дея Ҳусан ака қўлини кўксига қўйиб, ҳалиги она-болани шифохонага манзират қилди. Ўзи ҳам остона ҳатларкан, нега карнай-сурнай йўқ, деган хаёл лип этиб ўтди кўнглидан.

"Тавба ҳақиқатан касалим зўрайиб кетибди, — ўйлади бир оздан сўнг, — нима, мен тўйхонага келаяпманми? Ахир, шифохонадаман-ку! Бир нафасда эслаб, бир нафасда унутиб қўяпман! Врачга тезроқ учрашай!.."

Шифокор уни хушчақчақ қарши олди. Ҳол-аҳвол сўрашишни ҳам қийворди. Ҳусан ака ўзини ўзи егудай ўтирарди.

— Сал бошқача кўринаяпсиз, ака? — деди шифокор. — Соғлик қандай?

Хусан ака шифокорнинг суровига елка қисиб қўя қолди. Ниманидир гапиришни истарди-ю, эслолмасди. Нега келди? Ким бу одам?

— Ҳим, яхши, яхши, — кулимсиради шифокор, сўнгра соатига қараб қўйди. — Кетдикми?

Хусан ака довдираб қолди.

— Ҳозирми? — тили зўрга айланди.

— Тушдан кейин вақтим йўқ, — деди шифокор.

Шифокор ўз машинасига эргаштириб борди-да, эшикни очди. Йўлда кетишаяпти. Хусан ака шаҳардан четга чиқишаётганини кўриб турибди, бошқа ёққа йўл олишганини англаяпти, миқ этолмайди. Назарида, вужуди ўзиники эмасди.

— Онангизнинг қон босими нега тушмаяпти, ўйлаб кўрдингизми? — маъноли қаради шифокор. — Хафа бўлманг-ку-я, бу сизнинг қилиқларингиздан. Нечага кирдингиз?

— Эллиқдан ошдим... — деди Хусан аканинг тили. — Ароқни ташлаганимга анча бўлди. Бу... дўппини бекорга кийиб юрганим йўқ.

— Эллиқдан ошдим? — шифокор мийғида кулди. — Ёшини аниқ билмайдиган одамга ўхшаб гапирасиз-а? Аниқ нечага киргансиз?

Хусан ака индамади. Машина катта йўлдан ўнгга бурилиб, шаҳар яқинидаги қишлоққа кириб борди.

— Қаёққа ҳайдаяпсиз? — сўради ахийри Хусан ака.

— Онамнинг мазаси йўқ дедингиз-ку боя, телефонда.

— Онам яхши... Менинг мазам йўқ, менинг... Бошим айланиб, тентак бўп қолдим. Нимади бу касалликнинг номи? Шунга боргандим...

Шифокор тормозни босди. Жаҳл чиққани сезилди. Жаҳл ижирғанишга айланди.

— Айтгандай, бугун тўй-ку! Мелиқўзи зубнойникига алдаб олиб келаяпман денг? Келиб-келиб сизни ёлладими, ярамас? Онангиз оғирлигини эшитиб юргандим, сиз... шундан фойдаландингизми? Ҳе садқаи одам бўлмай кетинг-е!

Хусан ака телбаларча бош чайқади. Шифокорнинг аччиқ гапларидан эмас, хотирасини бутунлай йўқотганидан довдираб қолганди. "Исмим нима эди? — деди ичида. — Ҳаким... Ҳошим... Содиқ... Э, Худойим, нима бўлаяпти менга?"

Шифокор машинасини бурмоқчи эди, орқадан "Мерседес" сигнал чалди. Шифокорнинг юзига қон югурди. Машинасидан туша солиб кўришмоққа шошилди. Говур-гувур эшитилди. Шифокор рулга қайтди-да, тўйхонага ҳайдади. Тўй эгаси ҳаммани очиқ-чеҳралик ила кутиб оларкан, Хусан акага хўмрайиб:

— Қаёқда юрибсиз? Сизга ишонган одам ҳаром ўлади, — деди.

Хусан ака тўй эгасини ҳам танимади. Тўйхонада кўпчилик Хусан ака билан салом-алик қила бошлади. Салом-аликлар замирида қандайдир менсимаслик, мазах ётганини сезгач, бирини силтаб ташлади.

— Ие, акам... ўзимнинг акам... Мени танимадингизми? — деди маст.

— Танимадим! Йўқол! — баттар ғазаби кўзиди Хусан аканинг.

У ўзининг ким эканини унутгани сайин шахсиятига нисбатан нафрат уйғонаётган эди. "Мен ким эдим? Нега пасткаш, майдакаш бўлиб яшаётгандим? Бировга берган ваъдамни бажармаганман, ит билан ҳам, бит билан ҳам улфатчилик қилганман, ароқ ичганман, ҳаттоки, онам ҳам мени деб касал ётибди... Ё алҳазар!"

Тўйхонани тарк этиб бораркан, атрофдан "Бугун ичмабдиларми?", "Алкашга оқ дўппи ярашмайди", "Нима жин урди, ўвв..." каби хитоблар қулоғига чалинди. Кўчага чиқаверишда йўлини бир йигит тўсди. Хусан акага жуда-жуда ўхшарди.

— Катта онам... сизни сўради, — деди у. — Қаерларда юрибсиз?.. Катта онам... вафот этди...

Бугун Хусан ака учун энг қора кун эди. Онаси ўлди. Онаси билан бирга гўё сўнгги хотираси ҳам ўлди. На онасини, на маънави йигитни, танияпти.

— Онажон... — шивирлади Хусан ака. Бироқ ачиниш ҳиссини

туймади. Одамлар пастга урганича бор экан, эс-хуши жойидалигида ростдан пасткаш, бемеҳр, одам қиёфасидаги махлуқ бўлиб яшаган кўринади.

Хусан ака жанозада бошдан-охир ўз гамига қоришиб ўтирди. "Онам оғир экан, таниш дўхтирни чақириб келишга борибману тўйхонага ўтиб кетибман. Воҳ, қандай разилман! Шунда ҳам онам бояқиш мени сўраган. Атрофида қанча неваралари, жигарлари... Шунда ҳам мени сўраган..."

Бир неча кундирки Хусан акада ўзгариш сезилмагач, кампирнинг маъракасига келган қариндошлар унинг бошида тўпланишди.

— Нега бундай ўтирибди? — сўради бир чол.

— Ҳеч нимани эслаёлмаяпман, деяпти, — жавоб берди хотини.

— Яна ичаяптими?

— Ичгани йўқ... — йиғламсиради хотини. — Ҳамманг бегонасан, биттангни ҳам танитайман, мени уйимга олиб бориб кўйинглар, деяпти.

— Ўқитиб юбориш керак, — деди чол. — Минг марта айтдим, бу одам бўлмади деб! Ўтиришинг қурсин, мендай бовай одамсан сен ҳам!

Хусан ака қулоқларини беркитди. Ўзининг жирканч одам эканлигини ҳазм қилолмади. Яқинлари қўлини бигиз қилиб кўрсатаяпти, ёш боладек ўртага олишяпти. "Ахир, мен оиламнинг каттаси, маслаҳатгўйи, мўътабар кишиси эмасмидим? — ичида қон йиғлади. — Наҳотки, барчаси туш бўлса?! Наҳотки, мен шу оиланинг иркит вакилиман? Онасига ҳам аза тутолмайдиган ҳайвондан баттар кас!.. Дайди!.."

Эргасига Хусан акани шифохонага олиб боришди. Кўзойнак таққан семиз шифокор бемор тарихини тинглагач, бир оз текшириб кўрди-да, бош қашиди.

— Исмингиз Ҳасанми ё Хусан?

— Хус...Хус...ан.

— Бир неча кун бурун "Москвич"да авария қилгансиз, тўғрими?

— Тўппа-тўғри! Лекин пиёниста эмасман! Қизил чироқда тўхташни унутиб, "Нексия"га тўқнашиб кетдим.

Хотини бобиллади:

— Вой, бу кишида "Москвич" нима қилади, дўхтир? Биров билан адаштирмаяпсизми? Ўзи зўрға юрса, машина ҳайдоладими? "Права"си ҳам йўқ-ку, ахир! Боши айлангани учун "Москвич"у қандайдир авария ҳақида тўқиб чиқараяпти!

— Чорраҳада юз берган автоҳалокат ҳақида мен гапираяпман, — дея шифокор ғаладонни очиб, эълон қоғозини чиқарди. Унда Ҳусан аканинг сурати бор эди. — Агар бемор биринчи бўлиб гапирганида эди, хаёлот деса бўларди.

— Тавба, тавба!.. — Хотин қоғозга анграйганча тикилди.

— Ҳусан ака, — деди шифокор, — сиз қидирувдасиз, милицияга хабар беришга мажбурман. — У ҳайрон тикилди турган яқинларига қаради. — Сизларга ҳам қойилман! Бу киши Ҳасан ака эмас! Бутунлай бошқа одам! Охирги пайтларда уйга келмай қўйгани учун бир-оз ўзгарган деб ўйлагандирсизлар, эҳтимол. Чунки... ҳақиқатан қуйиб-қўйгандек ўхшаркан.

Ҳусан аканинг ҳақиқий қариндошлари етиб келишди. Орасида мункайган онаси ҳам бор эди. Бояқиш Ҳусан ака онасини соғ-саломат кўриб йиғлаб юборди.

— Дада, "Москвич" гаражда, — деди ўғли. — "Нексия"ни ҳам таъмирлатдик, эгасини рози қилдик. Хотиржам, бемалол даволанаверинг, ҳеч нарсадан асабийлашманг.

— Склерозингизни вақтида даволатинг, бўлмаса, чуқурлашиб кетади, деб кўп айтардим, эътибор бермасди, — мунғайди хотини.

Ҳусан аканинг қари онаси ярим аср муқаддам йўқолган Ҳасанининг дарагини эшитиб, атрофга жавдиради. Барча ҳаяжон ичра Ҳасан акани ахтара бошлади. Катта эгизакнинг ҳадеганда дараги чиқавермади. Айтишларича, у шаҳарнинг қайсидир бурчагида инсон эканлигини унутиб бўккунча ичиб ётганмиш.

ЕГГИТА ДҮШНИ

Самолёт Санкт-Петербургга кечаси учиши керак эди. Кутиш зали ўртасида қилт этмай турган киши хавфсизлик ходимларида қизиқишини уйғотди шекилли, бири сўради:

— Кечирасиз, отахон, боядан бери қарайман, кайфиятингиз йўқ, балки ёрдамим керакдир?

— Питерга кетаяпман, — кўрс оҳангда жавоб берди киши.

Эрта қариганлик аломатлари яққол сезиладиган бу одам аслида эллик ёшни ҳам қораламаган эди. Одми кийими, кўзларидаги галати маъно, қордек оппоқ қалин сочи, офтобда қорайган серажин юзи... ва ёнидаги каттакон оқ жомадон — барчаси ходимга янада сирли туюлди.

— Кечирасиз, ҳужжатларингизни кўрсам бўладими?

Киши дарров паспортини узатди. Афтидан у фаромуш кўринса-да, ҳаммаси қандай бўлишини олдиндан сезаётгандек тайёр турарди. Хавфсизлик ходими дам паспортга, дам эгасига қараркан, -ним кулимсиради.

— Ирисбой ака, сиз йўловчисиз, мен давлат хизматидаги одам. Хизматдан ташқари шунчаки қизиқаяпман, тагин кўнглингизга олманг, жомадонингиз анча қимматбаҳо, кийимларингиз эса оддий. На сайёҳга, на ишлагани кетаётганга ўхшайсиз. Энди, бу ёғи шахсий қизиқиш, ака, ўзи нимага бораяпсиз? Ё ўғилларингиз чақиртирганми?

Ирисбой ака кўзини лўқ қилиб, бошини оғир чайқади. Саволига жавоб ололмаслигини сезган ходим дарҳол жиддийлашди, паспортни қайтариб берди.

— Майли, сизга оқ йўл, — деди кетаётиб жомадонга зимдан қараб қўяркан.

Ирисбой ака Тошкент — Санкт-Петербург рейсидаги самолётга йўловчилар чиқарила бошлагач, жойидан жилди. Ҳужжатларида камчилик сезилмади. Жомадон енгил эди, гўё ичида ҳеч вақо йўқдек.

— Ростдан сизникими? — сўрашди Ирисбой-акадан.

— Ҳа.

— Бу ёққа юринг.

Алоҳида хонага кирганларидан сўнг жомадон очилди. Ходимлар бир-бирига ҳайронлик-ла нигоҳ ташлашди. Етти дона қалампирнусха дўппи жойлаштирилган эди, ҳар бирининг ичига қоғозлар юмалоқлаб тиқилган. Қизиғи, дўппиларни қатлаб чўнтақларига жойлаштира с ҳам бўларди.

– Бу нима? – деди ходимлардан бири.

– Кўрмаяпсизми, дўппи-ку, – Ирисбой ака ҳам аччиқланди.

Ходимлар қоғозларни титкилаб кўришди, итга ҳидлатишди, ҳеч қандай сир-синаот йўқ. Шунчаки оддий дўппилар. Қатланиб қолмаслик учун қоғоз тиқилган, холос.

– Тушунмадик, бу дўппиларни Россияга дабдаба билан олиб бориб нима қиласиз?

– Ман этилганми?

– Ман этилмагану, лекин...

Барибир Ирисбой ака жўяли жавоб бермади. Самолёт ҳавога кўтарилди.

Орадан уч ой ўтиб, аэропортнинг кутиш залида, худди ўша жойда ҳайкалдек қотиб турган киши хавфсизлик ходимларига таниш туюлди. Бир оз чўкиб қолганини айтмаса, ҳеч ҳам ўзгармаган бу одам Ирисбой ака эди. Ходимлар унинг исмини ҳам эслаб қолишган экан.

– Сиз Ирисбой акамисиз? – сўради ходим юкларни текшираётиб. – Ўтган сафар келганингизда еттита дўппини...

Ходимнинг гапи бўғзида қолди, чунки бу сафар ҳам жомадон енгил эди. Очиб кўрганлар бир-бирига маъноли қарашди. Не кўз билан кўрсинларки, бу гал ҳам ичида еттита дўппи бор эди. Зудлик билан экспертлар чақирилди. Ирисбой аканинг тоқати тоқ бўлиб, бошлиққа бақирди:

– Канақа одамсиз? Дўппи олиб кетишим билан нима ишларинг бор? Қонунда тақиқланганми? Агар ҳозир қўйвормасаларинг, самолётдан қолиб кетганим учун шикоят ёзаман.

– Кечирасиз, шубҳа уйғотган буюмларни текширишга...

– Қўйсангиз-чи шунақа гапларни! Булар оддий дўппилар-ку! Нимаси шубҳали экан?

– Жомадонингизда бошқа ҳеч нима йўқлиги шубҳали.

— Жомадонда яна нималар бўлиши керак? Мажбурий рўйхат борми?

Ирисбой аканинг яшаш жойи ёзиб олинди. Учишга рухсат этилди. Самолёт негадир ҳавога қийналиб кўтарилди. Гўё сирли одам тарозилар сезмайдиган тоғ мисоли оғир жомадони билан юзлаб кишиларнинг ҳаётига хавф солиб, Санкт-Петербургда учиб бораётгандек эди.

Ўша кунни Санкт-Петербург аэропортидаги полициячиларнинг гиёҳванд моддалар савдосига қарши курашувчилари аэропорт биноси ичидаги мўъжазгина хонага жамландилар.

— Ўтган сафар "Оқсоч" етгита бош кийим олиб келганида, — деди катта лейтенант, — сизларга шубҳали эканлигини айтгандим. Ўзбекистонда яқинда бўлганман, уларни яхши биламан. "Оқсоч" деҳқон эканлигини, Питерни томоша қилишга келганини гапирди, ҳақиқатан бир ҳафтадан сўнг қайтиб кетди. Хўш, бу ерда сир борлигини, наҳотки, кўрмаяпсиз? Деҳқон етти дона дўппини қутидек жомадонга солиб, Питерга келади, дўппилар аллақайёққа ғойиб бўлади, деҳқон эса юртига хотиржам қайтади. Уч ойдан сўнг у яна келади. Жомадонда етгита дўппи. Етти кундан кейинги рейсга чипта олган. У жинними? Аммо бунақа жиннилик учун, ҳеч бўлмаса, чиптага пул керак-ку!

— Майли, бу иш шахсан сизга топширилади, — деди бўлим бошлиғи, — ҳозироқ кузатишни бошланг. Ёрдамчи куч керак бўлса, хабар берасиз.

Катта лейтенант фуқаролар кийимида бўлганлиги боис ҳеч қандай тадориг кўриб ўтирмади. Шу заҳотиёқ Ирисбой аканинг изига тушди. Мана, деҳқон чиқиш эшиги томон юрди. Таксига ўтирди-да, манзил сари жўнади.

"Топаман, — ўйлади катта лейтенант, — сирингнинг калитини албатта топаман. Нима биландир шуғулланишинг яққол сезилаяпти. Улар оддий дўппилар эди, ҳеч қандай тарихий буюмлар эмас. Питерда ҳозир ўрта осиеликлар кўп, дўппилар ҳам талайгина. Агар дўппи беш юз ёки минг доллар бўлганида, ўшалар сотиб юборарди дўпписини, савдо авж

оларди. Бу ҳақда хабар топардик. Йўқ, эски фикримда қоламан: бош кийимлар орасига усталик билан "қорадори" жойлаштирилган. Бунақаларларнинг қанчасини кўрдим. Улар нималарни ўйлаб топишмайди".

Такси кичикроқ меҳмонхоналардан бири ёнида тўхтади. Ирисбой ака жомадонини кўтариб, атрофга кўз югуртирди-да, ичкарига шошилди. Катта лейтенант телефон тугмачаларини босди.

— Объект "Салют" меҳмонхонасига кирди, доимий кузатиш талаб қилинади.

Ўша куни Ирисбой ака номердан чиқмади. Овқатни меҳмонхона хизматчилари киритиб беришди.

Иккинчи куни эрталаб кузатувчилар Ирисбой акани пастда кўриб сергак тортишди. Кечадан буён хонасига шубҳали шахслар кирмаган, ўзи эса телефонда гаплашмаган, демак, ким биландир ҳозир учрашади, деб ўйлашди улар.

Ирисбой ака қўлини орқага қилиб, бир-бир қадам ташлаганча аллақаяёққа жўнади. Одам кам, кузатиш осон; жосус юз қадам масофа сақлаб, унга эргашиди. Афт-ангорига қайғу нақш солган бу деҳқон айнаи дамда хотиржам одимларди, шошилмасди. Худди ўз қишлоғида мол-қолдан хабар олишга кетаётгандек.

Бир пайт у дарё томон бурилди. Тўғри бораверди. Панжарага кўкрак бериб, дарёга узоқ тикилиб қолди. Бировни кутаяпти, деган қарорга келган жосус катта лейтенантга хабар қилди.

— Дарё бўйида учрашув белгиланганга ўхшайди. Қўли куруқ. Жомадони йўқ.

— Ўзларингни сездириб қўйманглар. Бирон ҳаракати эътибордан четда қолмасин, ҳозир етиб бораман.

Ирисбой ака шу лаҳзада қўйнига қўл солди-да, бир нима олди, ҳидладими, ўпдими, полиция хуфяси кўролмади.

Сўнгра қўл силтади. Сувга отди шекилли.

Катта лейтенант етиб келганида Ирисбой ака меҳмонхонага қайтмоқда эди.

— У сувга нима отди? — сўради катта лейтенант жаҳд билан.
— Айтаяпман-ку ахир, орқа ўгириб турганди. Керакли нарса бўлганида сувга отармиди!

Катта лейтенант мушт тушириб қолмаслик учун ўзини зўрга тийди. Сўкинганча машинасига ўтирди-да, дарё томон елдирди.

Кузатув давом этарди. Сирли деҳқоннинг қандай юмуш билан келганини аниқлашнинг ҳадеганда иложи бўлмади. Кейинги кун Ирисбой ака дарё ортига, қурилиши яқинда битган кўпқаватли бинога борди. Бир четда узоқ ўтирди. Дурбин билан кузатган катта лейтенант деҳқоннинг лаблари алланималарни пичирлаётганини пайқади. Шу куни ҳам унинг атрофига ҳеч ким яқинлашмади.

Тўртинчи куни, ҳар доимгидек бир хил вақтда кўчага чиққан Ирисбой ака тўсатдан катта лейтенантга еб қўйгудек тикилди. Ходим кўзини олиб қочишга кечикди. Деҳқоннинг юз-кўзида газаб аломатлари зоҳир бўлганини кўрган катта лейтенант нари кетаркан, хаёлидан ўтказди: "У анча зийрак, анча қаҳрли, анча ёвуз..."

Деҳқон Санкт-Пётербург кўчалари бўйлаб ортидан жосусларни дум қилганча кўздан йўқолгач, катта лейтенант меҳмонхонага кирди. Ёнидаги калит билан эшикни очиб, остона ҳатлади. Жомадон бир четда ётибди, қуflanмаган. Очиб қаради-ю уч дона дўппига кўзи тушди. Ўтган кунлар мобайнида тўртта дўппи аллақаяққа гум қилинган эди.

Катта лейтенант ўйга толди. Қўйнидан худди жомадондагидек қалампирнусха дўппи чиқариб, бирини алмаштирди. Орадан бир соат ҳам ўтмай дўппи экспертлар томонидан обдон текшириб қўрилди. Оддий мато, ип, қоғоз — мана унинг таркиби. Ҳеч қандай қимматбаҳо нарса ёки гиёҳвандлик моддалар йўқ.

— Бир жиҳатга эътибор бериш керак, — деди катта лейтенант, — жомадонда учта дўппини кўрдим. Аэропортда еттита эди. Ва "Оқсоч"нинг Россиядан чиқиб кетиш муддати ҳам етти кун. Уч кундан сўнг у кетади, учта дўппи қолган. Бу нимани англатади?

— Наҳотки дўппиларни кимгадир элтиб бераётганини биронта одамимиз аниқлаёлмас! — ўшқирди бўлим бошлиғи.
— Оддийгина жумбоқнинг ҳам тагига етолмайсизлар! Сиз ҳам, — деди у катта лейтенантга, — лапашангликда ходимларингиздан қолишмайсиз. Дўппини алмаштирибсиз, бў — яхши, аммо датчик ҳам ўрнатиш керак эди.

— Менда яна бир фикр бор, — катта лейтенант қовоқ уйди.
— Ирисбой Негматовнинг таржимаи ҳолини сўраб ўзбекистонлик ҳамкасбларимизга илтимоснома юборамиз. Ёки бўлмаса, хавфли жиноятчи деб у ҳақда маълумот сўраймиз.

Охирги кун Ирисбой ака яна дарё бўйига борди. Атрофда қанча одам кузатаётгани билмасди, эҳтимол. Бир эмас, икки давлат одамлари...

— Мана, кенжатоим, — деди бояқиш ота, — сенинг ҳам дўппинг сувларда оқади. Иккита аканг, амакиларинг — ҳамманг шу атрофда кезиб юргандайсизлар. Қурганларинг ўша бино битибди. Кўп йиллар қад кўтариб туради, кимлардир шаҳарнинг кўрки дейди, кимлардир биз қурганмиз дейди... Лаънати калбошлар... фашистлар... қонхўрлар... Бошида на дўпписи, на жуни, на ақли бөр манқуртлар... Ифлосларни скинхедлар дейишар экан... Уларни Худо урган... Сизларга ҳамиша дўппи топилади... Алвидо, жигарларим... Мен яна келаман... Дўппилар тугамайди...

Ирисбой ака аэропортга жўнади. Дуо ўқиб, юзига фотиҳа тортганини кўрган полиция хуфяси катта лейтенантга хабар берди:

— У ибодат қилди, балки диний гуруҳ одамидир?

— Яхшилаб кузат, — деди катта лейтенант.

Кечкурун олисдан хабар келди: "Ирисбой Негматов, шу йили уч ўгли, ака-укаларининг тўрт ўгли — жами етти киши Санкт-Петербургда бир кечада скинхедлар томонидан ўлдирилган. Айблари — дўппи кийганлик... ва ҳақозо... ва ҳақозо..."

Дехқоннинг исм-шарифи қора рўйхатдан ўчирилди.

— Хайрият, — дейишди полиция ходимлари. — Биз на гиёҳфурушни, на террорчини ўтказиб юборибмиз. У мархумларни хотирлашга келадиган зиёратчи экан, холос.

Ирисбой ака йўл пули тополмади шекилли, қайтиб аэропортларда кўринмай қолди. Дарёда оққан дўппилар эса дунёнинг нариги чеккаларига йўл олди.

БАХТСИЗЛИК БИР ҚАДАМ

Ўн уч вагонли поезд тоғ оралаб темир излардан тун бағрини ёриб шитоб-ла кетиб борарди. Айнан ўн учинчи вагонда, охирги купеда уч аёл ўтирарди. Иккиси, ёшлари ўтинқираб қолганлари, хотиржам кўринар, учинчиси буларнинг тескараси: пошнасини дамба-дам полга уриб, ниҳоятда безовталигини намойиш этарди. Ахийри, сумкасини тиззасига олди-да, шерикларига бир-бир кўз ташлади.

— Айланай, нимадандир безовта кўринасиз? — сўради лўппи юзли аёл.

— Юрагимга қил сифмайди. Ҳаммаси эримнинг дастидан.

— Ёш кўринасиз, ҳали ҳаёт олдинда.

— Олдинда? — ажабланди ёш хотин. — Шўрим қуриб қопти-ку. Оёқ узатиб ўлиб кетаверсам бўларкан. — У шундай деб купе деразасини очди ва сумкасини ташлаб юборгудек баланд кўтарди.

Шу пайт эшик очилиб, назоратчининг "Киринг, бова" деган овози эшитилди. Учала аёл ҳамроҳлари кимлигини билиш учун бирпас кутиб қолишди. Оппоқ соқолли, бунинг устига оқ саллали барваста чол кўринди. У қорачадан келган бўлиб, кўзлари кўм-кўк эди. Нимаси биландир бошқа чолларга ўхшамасди.

Сумка кўтарган жувон чолнинг салобати босган каби кунжакда кўнишиб ўтирар, сумкасини ташлаб юбориш ниятидан қайтган кўринарди.

— Нечага кирдингиз, бобо? — лўппи юзли аёл тикилди чолга.

— Бир кам тўқсонга.

— Вой-бў, бунақа ёшда ёлғиз йўлга чиқиб нима қилардингиз?

— Касбим шунақа.

— Тавба, шу ҳам қасбми? — деди лўппи юзли. Сўнг картмончасини олиб нимадир қидира бошлади. — Тавба, тавба, — деб қўярди у ишида давом этиб.

— Минг сўм эвазига одамларнинг келажагини кўрсатаман, — деди чол. — Фақат нимани ушласам, шунга қараб...

Лўппи юзли аёл "Телба эмасмикан?" деб хавотирланди. Чол ҳам эринмаслардан экан, картмонга ишора қилди.

— Шунини ушласам сизга ҳам келажагингиз кўринади.

Аёл беписанд кулиб қўйди.

— Бунини ҳеч кимга ушлатмайман, ишонганим шу-ку, ахир, — деди у.

— Сизнинг ишонганингиз рўмолча эмасдир, — дея чол ўртадаги аёлнинг қўлига назар солди. — Қизим, рўмолчанинг бир учини ушланг, иккинчисидан мен, кўзингизни юмасиз, бунинг нимаси қийин?

Аёл унинг айтганини қилди. Рўмолчанинг бир учини ушлаб ўтирди. Кўзларини очганда дунёга қайтадан келгандек ҳаммага ҳайратланиб боқди-да, ёш бола каби йиғлашга тушди.

— Раҳмат... Қамалиб кетган укам оиласи бағрига қайтганмиш... Худди ўнгимдагидай... Тушлигига одамнинг ишонгиси келмайди-я... Авлиёлик хислати бор экан сизда, бобо.

Тасодифан гувоҳ бўлган киши аёл ва чол муғомбирларча томоша қўяпти деб ўйлаши мумкин эди. Бироқ чол бегона, икки аёл эса ўзаро таниш бўлиб, ўла қолса ҳам майнавозчилик қилмасди. Шундай экан, лўппи юзли аёл чолнинг кароматига ишонмасдан иложи қолмади.

— Йиғлашни бас қилинг, — туртди ҳамроҳини. — Беш дақиқа ҳам ўтмади-ю қанақа гипноз бу?

Иккинчи аёл ҳамон йиғи аралаш уҳ тортар, рўмолчаси билан бурнини артар эди. Чол лўппи юзlining картмонига қўл теккизди.

— Сиз ҳам кўринг. На туш, на гипноз. Бўладиган воқеалар.

Аёл шаддотлик қилмоқчи эди-ю, аммо кўзлари юмилиб-юмилиб кетди, гапиришга жуфтланган лаблари шалвираб, жонсиз қиёфага солиб қўйди уни. Буларнинг бари сумка кўтарган жувонни хийла қизиқтириб қўйганди. Бир пайт лўппи юзли сапчиб тушди-ю ранг-туси оқариб, кўзларини очди.

— Астағфирулло, астағфирулло! — деди кўзлари олайиб. — Илон... арвоҳ... Сув... сув бер-е, нега қараб турибсан?! — У ёнидаги аёлни сенсираклаб, шундай туртдики, биқинини ўйиб юбораёзди.

Навбат сумка кўтарган жувонга келганди. Чол яқинроқ сурилди. Ҳалиги иккиси рўпарасида ўтирган эди, бу эса ёнида, шу важдан сумкага шундоққина қўл узатиб қўя қолди.

— Мен... — деди жувон сумкасига даҳшат билан тикиларкан.
— ...Мен буни ташлавормоқчи эдим, чунки...

Шу лаҳзада чақин чаққандай купе эшиги шиддат-ла очилиб, момақалдиरोқдек гулдираган товуш эшитилди.

— Ҳеч ким қимирламасин! Милиция!

Лўппи юзли аёл чолдан халос бўлганларига шукр қилиб, севиниб кетди, лекин пўрим кийинганлар унинг эмас, бояқиш жувоннинг бошига келишди.

— Сумкани беринг! Биз билан юринг!

Орадан кўп ўтмай, поезд тоғларни ортда қолдирди ва чиройли бир шаҳарнинг яқинда таъмирдан чиққан вокзалда тўхтади. Ходимлар жувонни шошилинч равишда ички ишлар бўлимига олиб киришди. Сумкани очишди.

— Исм-фамилиянгиз?

— Дилнура... Бек... Бекқулова...

— Сумка сизникими?

— Меники.

— Бу-чи?

— Меники...

Шу тариқа Дилнура бир неча саволга "меники" деб жавоб берди. Албатта, клёнқага усталик билан ўралган ярим кило гиёҳванд моддани ҳам рад этолмади. Бўлар иш бўлган, Эгамқулнинг гапига киргани бир, сумкани отиб юбормагани икки, қўлга олингани уч — бирин-кетин келган бахтсизликлар адойи тамом қилди-қўйди. Энг даҳшати, у озодликдан, озодликка қўшиб болаларидан ҳам жудо бўлган эди.

— Бунинг учун неча йилга кетишингизни билармидингиз?
— деб сўради бири.

Дилнура йиғлаб юборди. Агар вақт орқага қайтганида эди, лавнати қорадориларни эрининг башарасига улоқтирарди. Атиги

бир шаҳардан иккинчисига ўтказиб, икки соат ичида миллион сўм ишлаб олиш имкони келганини айтиб оғиз кўпиртирди, кўзлари чақчайиб қош қорайгунча ялинди. Фотима келиб қолмаганида яна қанча вақт ялиниб-ёлворарди.

Эри кечаси ухлагани қўймади.

"Дилнур, — деди ароқ сасиётган оғзини яқин келтириб, — тушун, бошқа вақт бундай одамларни тополмайман, эрталабки поезд жўнаб кетса, тамом, қуруқ қоламиз, кейин менга икки дунёда ҳам ишонишмайди. Ўн марта чиққансан ўша поездга. Айт-чи, қачон сумкангни биров текширгандики, энди текширса?"

"Вокзалда текшириб қолса-чи?"

"Нима, вокзалда сумкангни текширганми ҳеч? — Эри нафрат билан авради: — Таваккал қилган одам бирдан эришади, қачон яхши яшарканман, деб йиллаб кугмайди. Фотима синглингга қара. Ўқишга ўтганидан бери опа бўлиб бир нима олиб бердингми? Иккитагина қизинг бор, нима қилиб бердик уларга? Жон-жон деб ўша зормандани ўзим элтардим, аммо бир-икки марта милиция билан жанжаллашганман, танийди улар мени. Кўринишим ҳам ўғриларникига ўхшайди. Сендан, хокисор аёлдан биров шубҳаланмайди..."

Дилнура ҳибсхонада ўтириб, эрини қарғади. Қарғиш билан вақт орқага қайтармиди? Бир неча ҳафталик кутишдан сўнг суд ҳукми ўқилиб, Дилнура олис-олис йиллардан кейин кўринажак озодлик туйнугига умид боғлаб умрини панжара ортида ўтказадиган бўлди. Қизалоқлари ҳўнг-ҳўнг йиғлаб хайрлашдилар, Фотима синглиси ҳам кўз ёшларини тўхтатолмас, "Ёш болаларингиз бор-ку, келгуси йил аминистияга илаштирсалар керак," деб юпатишга уринарди.

Эгамқул тик қараёлмади, хайр дейишга-да ярамади. Эсдан оғсам керак, деб ўйларди Дилнура. Бироқ ўлим ҳам ундан юз ўгирди. Қуруқ танаси қолди бечоранинг. Фарзандларини ювиб-тараб мактабга кузатолмайди, тўйларини кўролмайди, иссиқ-совуғида ёнида бўлолмайди. Худди ўлган каби. Ўлгандан ҳам баттар сезди ўзини.

Воҳ, кунларнинг бирида Дилнурани авф этишди. Орадан йиллар ўтиб кетган, эди. Дилнура уйига қанот боғлаб учди. Эшикни синглиси очди. Ҳомиладор эмасми, қийналиб йўл берди.

— Эрга тегдингми, Фотима? — сўради Дилнура. — Болаларим қани? Поччанг-чи?

Фотима кўз ёшларини тиёлмай ётоққа кирди. Бу ётоқ энди уники эди, поччаси эса почча эмас, эр.

Дилнура суд ҳукми қайта ўқилгандай қалқиб тушди. Бир вақтлар кимгадир элтиб бериши керак бўлган ўша қорадори ҳамон умрини қора рангларга бўяшдан тўхтамасди.

— Қизларимни олиб... кетаман, сен яшайвер, — деди Дилнура ниҳоят.

Пиёниста отадан кун кўрмаган фарзандлар кўчадан паноҳ топишган эди. Дилнура эшикка юрганида, синглиси:

— Опажон, — деди, — мени кечиринг... Уларга хола эмас, она бўлдим, менга ўрганиб қолишган... Сиз уларни тарбия қилолмайсиз... Отаси инсофга кирар, уларни оилага қайтаришга сўз бераман... Ишонинг, опа...

— Нега ўз болаларимни тарбия қилолмас эканман? — титраб кетди Дилнура. — Қамалгансан, демоқчимисан?

— Опажон, ўрнимда бошқа бўлганида "Болаларинг билан йўқол", дерди. Мен...

— Бир ифлоснинг гапига кириб қамалиб кетдим! Майли, умрим чирисин қамоқларда!

Дилнура ошхонага чопиб кирди. Пичоқ неча йиллардан бери бекасини кутиб ётарди. Ажал қисиб Эгамкул ҳам келиб қолди. Ва кўксига пичоқ урди адашган аёл...

Фотима чинқириб юборди, аллақердан қизлари ҳам пайдо бўлди. Ҳаммалари Эгамкулнинг бошига тўпланиб жон беришини кузатишдан бошқа иложлари қолмаганди.

— Нима қилиб қўйдингиз, опа?! — қичқирди Фотима.

Шундагина қизлар қотил ўз оналари эканлигини тушунишди. Нигоҳларида чексиз нафрат муҳрланиб турарди. Дилнура ҳаёт тугаганини ҳис этди, пичоқни ўз юрагига санчиш учун яна кўтарди...

Поезд сигнали эшитилди. Темир йўл яқин бўлмаса, боз устига кўлқаватли уйга поезд қаердан келади, деб Дилнура анг-танг ҳолда атрофга аланг-жаланг боқди. Уй секин чайқалиб купега айланди, мурда ҳам, Фотима-ю қизлари ҳам ғойиб бўлди.

— Ҳой қизим, кўзингни оч. — Кимдир Дилнурага тикилиб қарамоқда эди, оппоқ соқол, оппоқ салла, кук кўзлар...

Дилнура сесканиб ўзини орқага олди, поезд хуштак чалди, филдираклар тарақа-туруқ, тарақа-туруқ ҳамон илдамлар, ўтган неча йиллик умри оқ кийимли девона чолнинг руҳониёна иши бўлиб чиққан эди.

— Ҳаммамиздан ҳам сиз кўрқиб кетдингиз, — кулди лўппи юзли хотин, — қалай, келажагингизни кўргандек бўлдингизми? Бу гипноз, бу туш, кўрқманг. Манг, сув ичинг.

Дилнура сумкасини оёқлари остига ташлаб жон-жаҳди билан тепкилади, сўнг деразадан улоқтирди. Зулмат бағрида эшилиб оқаётган дарё бир лаҳза ялтираб кўринди. Жинни бўлиб қолди деб ўйлаган ҳамроҳлари Дилнурани кучоқлаб, ўртага олишлари билан ўкириб йиғлаб юборди.

Фаройиб чол эса купедан чиқиб кетди. Уни қайтиб ҳеч ким кўрмади.

ДАРБАДАР ХОТИН

Учинчи куни бир одам келди. Ҳамма билан қўл бериб кўришиб чиққач, каттамиз кимлигини сўради.

— Мен, — деди Алимназар ака.

— Отим Халил, — деб бошқатдан кўришди у. — Сомонхона кўрмоқчийдик.

— Бўпти, қуриб берамиз, — ҳар доимгидай тез жавоб берди "раис"имиз.

— Сомонхона иккинчи қаватда бўлиши керак.

— Пулини тўласангиз қураверамиз.

Буюртма берувчи худди кесак отгандек қўлини кескин силтади. У бизни кўндиришдан ҳам кўра ўзининг розилигини олишга қийиналаётганга ўхшарди.

— Қанча бўлади?

Алимназар ака дўпписини бир-икки қоқди. Пешонасини тириштириб:

— Ишимизга яраша ҳақ сўраймиз, — деди. — Бўйи баландлиги, ёпилиши... Хуллас, эл қатори.

Тоғнинг нариги томонига жўнадик. Юк машинаси қирлар оша кичикроқ қишлоққа яқинлашганда суви жилдираб оқаётган ариққа дуч келдик. Филдирақлар лойқатиб ўтди, ниҳоятда чанқадим. Шукрки, юк машинаси устидамиз. Алимназар аканинг эски "Москвич"и бўлганида, шундай иссиқда момомизни кўрардик.

Тор, айланма кўчалардан қишлоқ ўртасига — Халил аканикига кириб бордик. Кенг, қия ҳовли. Кўча томон молхона. Этакда олма, ўрик дарахтлари, бедазор кўринади.

Бир-бир косадан шўрва ичдик. Гап ишга тақалди. Ўтирган жойимиздан қайирилиб молхонага кўз тикдик. Халил ака тушунтирди:

— Анави ўтинхонагача жовлик усти очилади. Қайтадан ёпилиб, сомонхона поли тайёрланади. Кейин девор, том. Айтгандай, сомонхона оғзи олдиндан эмас, орқа томондан очилади.

— Нега? — эътироз оҳангида сўради Алимназар ака. — Шамолга қараб қолади-ку. Ёмғир ҳам ўша томондан уради. Булар ҳам майли. Ичадиган, чекадиган одам сизларда ҳам бўлса керак. Мастликданми, атайлабми, сигарет отиб юборса, худо кўрсатмасин, ёниб кетади.

Халил ака томоқ қириб, қатъий оҳангда деди:

— Ҳаммаси ўйланган, уста. Сиз у ёғидан таъвиш чекманг.

Алимназар ака қаттиқ турмади. Ўзингиз биласиз, дегандек мавзуни қурилиш материалларига бурди.

* * *

Мақтабда жуда яхши ўқирдим. Мен ҳам, отам ҳам пулни ёмон кўрардик. "Пул жонсиз нарса, — дерди отам, — лекин одамнинг қўлида шундай рақсга тушадики, эгасини ҳам, бегонани ҳам расво қилади".

Минг-минглаб одамлар умрини пул топишга бахшида этаётганига гувоҳ бўлдим. Ҳа, пул деб умр ўтади. Мен бошқача йўл тугаман.

Бироқ ўқишга ўтолмаганимда, илк бор пулим йўқлигига ўқиндим. "Қанийди отам бадавлат бўлганида-ю энг кучли

репетиторларда тайёрланиб, университетда ўқиганимда эди...", — дедим ичимда. Энди нима қиламан? На мактаб, на ўқиш. Қора меҳнатга ёлланиб кун кечираман, шекилли.

Бир ой ҳеч қаерда ишламадим. Ота-онам ҳам ғинг демади. Кўнглим чўкиб юрганим учун индамай қўя қолишгандир. Бекордан бекор юриш ўзимга тўғри келмади. Гоҳ дўкондордан, гоҳ кўни-кўшнилардан қарз бўлардик. Қарзни узиш вақти келади. Пул эса йўқ. Мулзамлик, тажанглик, уф тортишлар...

Енг шимариб ишга киришдим. Аввал ўз томорқамизни эпақага келтирдим. Сувоқсиз ётган оғилхонани сувадим. Алимназар ака чақириб қолгунча ишладим. Шундан бери битта гуруҳмиз.

Ҳамон пул ҳақида ўйлайман. Пулим кўп бўлганида, ҳозиргидан бахтлироқ ҳис этармидим ўзимни? Нега отам пул деса юзини бужмайтиради? Пул ёмон бўлса, нима учун отам унга зор?

Шундай кунларнинг бирида кўшнимизнинг ўғли университетдан хужжатларини қайтариб олди.

— Мухтор, — деди у, — сен ҳам йиқилгансан, хужжатларинг архивда қанча узоқ ётса, шунча кўн-пул тўлайсан.

Шаҳарга жўнадим. Хужжатлар солинган папкани қўлтиқлаб, университет дарвозасидан хомуш чиқиб бораётгандим, бир аёл чақирди.

— Юрфакда ўқийсизми? — сўради у менга журъатсиз яқинлашаркан.

Ўттизлар атрофидаги тўлача, қоматдор аёл жилмайиб турар, нозли қараётганга ўхшар эди.

— Мен ўқимаيمان... — дедим чайналиб. — Лекин ёрдамим тегиши мумкин.

Аёл айтсамми йўқми, дегандек иккиланиб қолди. Менга эргашиб хиёбон сари юрди.

— Э, ўқимас экансиз-да, — деди афсусланиб.

— Ўқиганимда нима илтимос қилардингиз?

— Кир-чирини ювиб берсам, овқатини тайёрласам дегандим.

Ҳайрон бўлганимни сездирмаслик учун лоқайд бир алфозда дедим:

– Э, шунақами? Ұзи талаба бўла туриб маош ҳам тўлайдими сизга? Ундан кўра кир ювдирадиган оилаларни топишингиз осон, менимча.

– Юрфакда бойнинг болалари кўп дейишди. Икки-учта бўлиб битта шинам уйни ижарага олармишлар. Икки юз-уч юз долларга! Катта пул-а?

– Ҳа, катта.

– Мен кўп сўрамайман. Бу атрофда бекорга юрмасангиз керак. Танишларингиз бўлса айтинг. Тагин ёмон хаёлга боришмасин. Қишлоқдан келганман, кўнглим очиқ, яхши аёлман. Оилаларга хизмат қилишни ёқтирмайман. Шаҳарга ҳеч кимга тобе бўлмаслик учун келганман.

– Оилангиз борми?

– Ҳа, иккита болам, эрим, ҳовли-томорқам, молларим...

– Квртирада яшаяпсизми?

– Вақтинчалик турибман. Агар пулдор йигитлар топилса, уларнинг квартирасини тозалаб бераман, овқатини қиламан, шанба кунни эса уйга кетавераман. Талабаларни укамларнинг ўрнида кўраман. Бир тийинига ҳам кўз олайтирмайман.

– Бу... қандай бўларкин? Эрингиз эшитса...

– Эй-й... ука, эрим нима дейди?! Ҳақиқатда ҳақиқатдадим, шаҳарда ишломмадим. Марҳамат, шароитимни қилиб берсин. Тўғрими? Нима, мен ҳаром-ҳариш юрибманми? Кундуз ошхонада ишлайман. Кечга яқин талабаларга энагалик... вой, уэр, опалик... Қаери ёмон танлаган ишимнинг?

– Елка қисиб, унга норози нигоҳ ташладим.

– Шу ерда беш дақиқа ўтирайлик, – деб ўриндиқни кўрсатдим.

– Аёл ўзини оқлай бошлади:

– Одам дунёга бир марта келади. Ҳали кўп нарсани тушунмайдиганга ўхшайсиз. Нимадир бўғзингга тиқилиб келса ёмон, жуда ёмон. Мен... талаба бўлиб яшагим келади. Ҳар ҳафта уйга бораман, болаларим соғиниб, "опам келди" деб чопиб чиқади. Хўжайинга ҳам тўрт-беш сўм берардим, қўли пул

кўрарди. Ҳам талаба, ҳам оила боқувчи... Шунақалар йўқми?

— Сизга ўхшаган аёлни биринчи учратишим. Бу... яхшимас. Агар хотиним берухсат бировникида юрса, етти-ёт талабалар билан кечқурун ёлғиз қолса, кийимларини ювиб, овқатини қилса, тўғриси, уни ҳайдаворардим.

— Ҳамма эркаклар бошида шунақа бўлади, кейин "Қанийди хотиним ҳам пул топса" дейди. Хотинингиз борми?

— Менингми?.. Уйланганга ўхшайманми?

Аёл ишвали кўз ташлаб қўйди. У соғ эмас эди. Билмадим, қанақа қишлоқдан, қавм-қариндош, эр, ота деганлардан ростдан бормикан? -

Ҳужжатларимни қўлтиқлаб қайтарканман, кўз олдимдан аёл ва пул нари кетмасди. Талаба бўлишни, айниқса, ҳуқуқшунослик факультетида ўқишни шунчалар истай бошладимки, бу қора кунлар бошимга нега тушди, деб алашим кўзирди.

* * *

Ўтган йили хиёбонда учратганим ўша аёлни, пулнинг қудратини, пасткашлигини бежиз эсламадим. Халил ака, қинғир-қийшиқ кўчалар, бесўнақай сомонхона — барчаси кишида бошқача яшаш иштиёқини уйғотарди. Бир марта берилган умрда, бой ва бахтли умр кечирсам, дейсан.

Алимназар ака кечқурун деди:

— Халил, сомонхона оғзини кўчага қаратганингиз ишингизни енгиллатади. Пичанми, сомонми, кўчага тўктирасиз-да, шундоқ паншаха билан отаверасиз. Шуни ўйлаб қўйган экансиз-да, а?

Уй эгаси елкасидаги кир сочиққа қўлларини артаётиб:

— Йўқ, ака, боя айтган эъгирозингиз тўғри, — деди. — Шамол учиради, ўт кетиши мумкин.

— Ие, бўлмаса, нега бундай қурдираяпсиз?

— Овчиликдан хабарим бор, ака.

— Тушунмадим, сомонхона оғзининг кўчага қараб қурилиши билан овчиликнинг алоқаси нимада экан?

— Сизга бир гап айтай: шоирлар фақат шеър ёзмайди, ошпаз тинимсиз қозон қовламайди. Шеър ёзиш учун кузатиш, ўйлаш, илҳом келишини кутиш керак, овқат пишириш учун чамалаш, масаллиқ тайёрлаш, қозон-ўчоқдан бохабар бўлиш шарт.

— Жуда-а топишмоқ билан гапириб юбордингиз, — кулди. Алимназар ака. — Бунинг жавобини келиндан бўлак ҳеч ким тополмаса керак.

Халил аканинг туси ўзгарди. Тўғриси, хаёлим тўлиқ уларда эмасди. Ҳамон киши бой бўлса, бунақа хароб жойда яшамайди, деб ўйлаб ўтиргандим: Алимназар ака қанақа аччиқ гап айтиб юборди экан, дея сергакландим.

Халил ака индамай ортига бурилди. Биз унинг ошхонага кириб нимадир тўғрай бошлаганини кўрдик.

— Эътибор бердиларингми, хотини йўқ шекилли, — деди Алимназар ака.

— Эна-пенасиникига кетгандир-да, — шивирлади шеригим, — аёлсиз рўзғор қилишига ишониш қийин.

— Мол боқиб қайтган беш-ўн ёш атрофидаги иккита бола бизга қизиқсиниб қаради, катгаси салом берди. Кичиги ошхона томон шаталоқ отиб чопди. Унинг "Дада, овқат пишдимми?" дегани эшитилди.

Бир оздан сўнг хонтахтага дастурхон ёзган Халил ака нон, узум, помидор, чойнак-пиёла қўйди. Айронни ўғли кўтариб келди. Алимназар ака болани обдон мақтаб, секингина сўради:

— Аянг қаерда?

— Мен ая демайман. — Бола бошқа ҳеч нарса гапирмай ошхонага шошилди.

Биз ота ва болаларни зимдан кузатардик. Ўғли нимадир дегач, Халил ака биз томонга икки-уч ўғринча кўз ташлади. Сўнгра ўғилларига ўша ерда дастурхон ёзиб, овқат солиб берди.

Ош еяпмиз. Халил ака кафтини тўлдириб гуруч ошалар экан, қайсимизнинг пиёламиз бўшаса, чой қуярди.

— Сўраганинг айби йўқ, — деди Алимназар ака, — келин кўринмайди?

— Кетган.

— Кетган? Қаерга?

– Айтмасам, ҳамсоя-памсоялардан ҳар хил ёлғон-яшиқ гапларни эшитасиз. Ундан кўра ростини айтиб қўя қолай: хотин шаҳарда.

– Ҳа-а, – чўзиб тасдиқлади Алимназар ака, – бу дейман, шаҳарлик экан-да?

Халил ака бош чайқади. Биздан хижолат чекаётгани сезилди. Аммо сўзлаб бермоқликни бўйнига олди.

– У ўзимизнинг даштлик. Аввал уришдим, сўкдим, кейин урдим. Яна қўл кўтарсанг, судга бераман, деди. Бир оилада яшаб судга берувчи сенми, дедим-да, талоғини айтдим. Шунда ҳам йиғламади. "Эрга тегиб хато қилган эканман, отам битта новвосни сотиб ўқитарди, энди йўлим очилди", деб отасиникига жўнади. "Болаларни ҳаётда бермайман, сен тентаксан, тентаклигинг учун ҳам ота-онанг эртароқ эрга бериб қутулган", дедим. Бундай олиб қараганда, эндиликда у менга хотин эмас. Одамлар "Халилнинг хотини бузилиб кетибди", "Халилнинг хотини студент йигитлар билан яшармиш" деб оғзига келганини гапиришади. Нима қилай? Бориб ўлдирайми?

– Ўзига инсоф берсин, – деди Алимназар ака.

– Уйимга қадам босса, пешонасидан отаман Болаларим мени тушунади, кечиради. Унақа онанинг уларга ҳам кераги йўқ. Тавба, сен пул топмайсан, овлоқда яшаяпман, шаҳарлик бўлолмаяпман, дейди тентак. Дардлари шунақа эмиш. Ё алҳазар, шу ҳам дардми?

Халил ака гапирапти-ю мен мулзам тортаяпман. Ҳозиргина ўша хотинга ўхшаб фикрламадимми?.. Тўхта-гўхта, "Талабалар билан яшармиш", дедими? Ҳалиги аёл эмасмикан? Ҳуқуқшунослик факультетининг пулдор талабаларини ахтараётган қишлоқлик галаги хотин...

– Шундай бўлган бўлса, бошқа хотин олинг. Ўзингиз кир ювиб, ўзингиз овқат қилиб юраверасизми?!

Уй эгаси Алимназар акага қарамай деди:

– Бир оз пул топдим, мана, сомонхона қурдираяпман. Шу пулга уйланишим ҳам мумкин эди. Ор санадим.

Ҳаммамиз барабар тикилдик. Қизиқ одам экан. Хотини шаҳарда аллакимларнинг ижара уйида яшаб юрибди, у эса бошқасига уйланишга ор қилади.

— Иккинчи марта уйланиш тўғри келмайдими?

— Гап бунда эмас.

Халил аканинг сирли гаплари шу ерда тугади. Биз сомонхонани битириб, қишлоқ билан хайрлашгунимизча мазкур мавзуда бошқа оғиз очмади.

* * *

Анча-мунча пул ишладим. Ота-онам қўярда-қўймай университетга юборди. Абитуриентлар, ота-оналар ҳар қадамда учрайди. Хиёбондаги ўриндиқда ўтирганларни кўриб Халил аканинг хотинини эсладим. Болаларини, эрини, рўзгорини ташлаб, шаҳарда юришни афзал кўрган аёл дунёда борлигига, ўтган йили уни шу ерда учратганимга, ёзда эриникида ишлаганимга ишонгим келмасди. Ҳаёт мазмуни фақат пулдан, орзулар ушатишидан, ҳою-ҳавас ортидан қувишдан иборат эмас-ку. Одам "энг яхши инсон" деган номга сазовор бўлиш учун дунёга келмайдими? Бежиз гўдак ширин эмас. У кейинчалик ҳам суюмли жиҳатларини сақлаб қолиши керак...

"Ўқишни тугатгунимча файласуф бўламан", — дедим ўшанда. Бироқ олдинда мени етти ухлаб тушимга кирмаган воқеалар кутарди. Ўқишга ўтиб, кўшни вилоятлик йигит билан дўст тугиндим. У бой хонадон фарзанди эди. Дадаси олиб берган уйдан менга ҳам жой ажратди. Ҳуқуқшуносликда ўқийдиган амакиваччаси — учаламиз яшардик. Улар менга, ҳатто, нон ҳам олдирмасди. Шунга қарамай ул-бул тансиқ нарсалар кўтариб келардим.

Наврўз байрамида лотереядан яп-янги машина ютдим. Сотдим-да, эскироғидан олиб, ортган пулларга қишлоқдан дўконча очдим. Ишим яна юришса шаҳардан ҳам дўкон курмоқчи эдим.

— Қисқа муддатда биздан ҳам бойиб кетдинг-а? — ҳазиллашди ўртоғим. — Отамиз берган пулга яшаяпмиз. Сенинг машинанг, магазининг бор.

— Пул қўлнинг кири, — деди амакиваччаси. — Анча вақтдан бери айтолмай юрибман. Эллик минг-эллик мингдан ташласак бир аёл келиб овқатимизни қилиб беради, киримизни ювади, хоналарни тозалайди. Бошқа ишларга ҳам кўнадиганга ўхшайди. Чақирамизми?

У бизга қараб муғомбирона кўз қисди. Хохолаб кулишдик.

— Ўзи қаерлик экан? Ёши нечада? — сўрадим мен.

— Икки йилдан бери шаҳарда юрармиш. Асли чекка қишлоқдан дейишди. Уни факультетимизнинг ярми танийди. Чиройли хотин.

— Майли, опке, — дўстимнинг кўзлари чақнади.

Иккови менга саволомуз боқди. Розилик билдиришга билдирдимۇ кечаси билан ухлолмай чиқдим. Кўз олдимдан Халил ака ва икки ўгли кетмасди.

Аmmo дўстимнинг амакиваччаси ўша аёлни тополмади. Учинчи куни бир гап эшитдик: аёл қишлоққа борибди, лекин уйига яқинлашган пайт эри самонхонадан ўқ узибди. Тонг ҳали отмаган эмиш. Бечора кўчанинг ўртасида жон берибди.

— Қизик, — деди дўстим, — тонг-саҳарда отиб ўлдирибдими? Демак, эри уйида эмас, сомонхонада ухлар экан-да?

— Қаерда ухлаши билан нима ишимиз бор, — амакиваччаси сабзи тўғрашга киришди. — Хизматкорсиз қолдик-ку!

— Хизматкорсиз?.. — Миямда оғриқ турди.

— Эшитишимча, эри уни шунча вақтдан бери пойлаб утирармиш, — деди амакиваччаси. — Мен бу гапга ишонмадим. Ким ҳам енгилтак аёлни ойлаб ухламай пойлайди? Эрининг уйи йўқми? Ундан ҳам ғалатиси, аёл дегани болаларини кўришга тонгда келадими? Бу ерда бошқа гап бор.

— Нима гап? — сўради дўстим.

— Билмасам, — елка қисди амакиваччаси. — Ҳамма гап шу жумбоқда-да.

Мен юзимга фотиҳа тортдим. Кеч бўлган эди. Тез орада шаҳарга қоронғилик чўқди.

ОТАСИНИКИДАН ҚАЙТМАГАН КЕЛИН

Умумий маълумот

Бир ёшли ўғилчасини эмизиб ухлатган ва қайнсинглисига: "Отамникига бориб келай", деб уйдан чиққан, аммо қайтиб келмаган Турсунойнинг аянчли тақдири кўпчиликнинг юрагини эзади. Ўша кунги воқеани имкон борича қамраб олган ушбу ҳикоя сизни ҳам фожиали саргузашт шоҳидига айлантиради. XX асрда яшаб ўтган жаҳондор бир ёзувчининг "Ўликлар ёшлигича қолади" деган асари бор. Айтмоқчимизки, Турсуной ҳам йигирма беш ёшида қолди. Унинг учун вақт тўхтади, борлиқ тўхтади. Фарзандлар нидоси эса тўхтамади. Вақт-соати келиб улар онаизорларининг бошига етган бало нима эканини тушуниб етадилар.

Бироқ...

Нафақат тушуниб етишлари, оғоҳ бўлмоқлари ҳам даркор. Зеро, бу балои қазо авлодларга ҳам таҳдид солишда давом этади.

Уйдан чиқиш манзараси

Турсуной эрта тонгда уйдан тетик чиққан. Юз-қўлини ювиб, ошхонада бир оз куймаланган. Қайнонаси ҳам уйғониб, уй олдида юрган. Сигир ва бузоқ безовта бўлгач, келинини ундаган:

— Ҳов, бўлинглар, сизирни соғиб, подага қўшиш керак!

Турсуной қийшайиб қолган рўмолини қайта танғир экан, остона ҳатлаб бир лаҳза тўхтаган ва қайнонасидан:

— Бугун қайси кун? — деб сўраган.

— Пайшанба, — деб жавоб берган қайнонаси.

— Отамнинг туғилган куни ҳам келиб қолибди.

Бу гапини ўзига гапиргандек ерга қараб молхонага шошилган. Қайнонаси кейинчалик, яъни келинининг жанозасидан сўнг қўшни аёлларга:

— Энг яхши келиним эди бечора, — деб йиғлаган.

Нонушта пайти ҳам Турсуной қайнона-қайнотасига оёғи

олти-қули етти бўлиб хизмат қилган. Қайнотаси "Бас, ўзинг ҳам чойингни ичиб ол" дегач, чорпоянинг бир четига ўтириб чой хўплаган. Бирон киши фожиадан сўнг "Турсуной қийналиб кетган эди" деган гапни айтмаган. Овсинлари ҳам унинг ҳамма иш қўлидан келадиган эпчилгина келин эканлигини эътироф этишган. Фақат Нигорагина (балки ғарази сабабдир) Турсунойнинг тўй ва зиёфатларда худди ичган одамдек ғалати бўлиб қолишини ҳаммага эшиттириб гапирган. Аёллардан кимдир: "Ҳозир қишлоғимиздаги тўйларда аёллар ҳам ичаяпти, бунинг нимаси ҳайрон қоларли, овсини ўзича айб топмасин, марҳумнинг хурматини қилсин", деган.

Қайнотаси бозорга, қайнонаси дўкон томонда яшовчи синглисиникига кетган, турмуш ўртоғи Мавлон ишга жўнаган. Уйда катталардан ҳеч ким қолмагач, яна бир соатлар уй юмушлари билан машғул бўлиб, вақт ўтказган-да, ичкари уйига кириб, ҳеч чиқавермаган. Бир ёшли Нурбек уйғониб, "Ая" деб йиғлаган ва аммачаси уни кўтариб, янгасининг орқасидан кирса, сандикдаги жамики нарсани ёйиб мўлтираб ўтирган экан.

— Янга, Нурбек йиғлаяпти, сиз хаёл суриб ўтирибсиз, — деган қайнсингил.

Турсуной гапга парво ҳам қилмай, тўнғич фарзанди Гулафзани сўраган. Гулафза келгач, бошини силаган-да, маҳзун кайфиятда ўғилчасини эмизган. Гулафза матоларни ушлаб, саволлар бераверса-да, она биронтасига жавоб бермаган.

Қайнсинглисининг кўнгли бузилиб, ҳозиргача шундай дейди:

— Янгам ўлишини билган экан, бўлмаса, сандиғини очиб, ҳамма матоларини бирма-бир кўздан кечирмасди. Кўзларида видолашаётгандек маъно бор эди. "Менга насиб этмаган, энди бошқа аёлга қолади", деб ўйлаганмикан?

Шу алфозда у қанча ўтиргани номаълум. Бироқ қайнсинглисининг гувоҳлик беришича, Турсуной уйдан чиқаётганда соат ўн бирлар бўлган экан.

— Унгача янгам дўконга бориб келди, — дейди қайнсингил.

— Сандигидан отасига ўнглироқ совға тополмади. Худди ўша дўконда қаердан ҳам синфдоши Жамилани учратган-а!

Кўпчилик Жамилани бир сўз билан фожианинг асосий сабабчиси деб ҳисоблайди. Ҳамма қарғади, ҳамма янада ёмон кўриб қолди уни.

Турсуной совгани қўлтиғига қистириб кўчага отланган. Орқасидан фақат Гулафза йиглаб қолган.

— Бир соатга қолмай келаман, — деган Турсуной.

Аммо-лекин бир умрга кетаётганини на ўзи, на қайнсинглиси билган. Кичкина Гулафза ҳозиргача кўчага кўз тикади. Унинг назарида, онаси қайтиб келадигандек.

Нигоранинг ҳикояси

— Кичик овсиним Турсуной кўшни қишлоқдан келин бўлиб тушган. Икки қишлоқ ўртасидан сой оқиб ўтади. Овсинимнинг уйи, қайнотамникидан ҳисобласак, ўн беш-йигирма дақиқалик жойда. Негадир мен Турсуной билан чиқишолмадим. Табиатимиз тўғри келмаган бўлса керак-да.

Турсуной келин бўлиб келганда, биз ҳам қайнотамникида яшардик. Уйимиз битмаган эди. Бир куни болаларим уникига кириб кўрпасини чанг қилганида ўғлимнинг қулоғидан тортиб, ҳақоратомуз гаплар гапирган.

— Чанг қилса қоқасиз-да, шунга шунчами? — дедим.

— Болани эркалатавермай тарбия ҳам бериш керак. Эртага бошингизга чиқиб олмасин, — деб насихатгўйлик қилган эди, оғзидан чиққанини ёқасига ёпиштирдим.

Уй ишлари дастидан ҳам кўп уришиб қолардик. Юмушларини елиб-югуриб бажарарди-да, биров аралашса, дарҳол чаласини топиб, кўмаклашганингизга пушаймон қилдирарди.

Охирги пайтлари отасиникига фақат бирровга борарди-келарди. Онасининг вафотидан кейин, очиги, ўғай онага кўниколмади. Хаёлида ўша аёл отасига, сингилларига зуғум қилаётгандек туюлаверарди. Бир-икки марта тирноқ орасидан кир-ахтариб жанжал ҳам қилган. Қариндош-уруғлари: "Сенинг уйинг бўлак, энди келаверма, буларнинг турмушига

аралашма, отанг шу аёлсиз қийналиб қолади, иккисини ҳам қийнама", — деганлар. Шундан сўнг аразладими, ҳарҳолда ётиб келишга бормасди. Ўғай онаси уйда йўқ вақтлари (у мактабда ишларди) бир-икки соатга борарди-ю қайтарди.

Тан оламан, Турсуной меҳнаткаш, жонкуяр, ўткир келин эди. Менга ёқмаган камчиликларидан бири — у ичарди, ҳа, қишлоқдаги тўйларда амакиларимизнинг хотинлари билан қадаҳ кўтариб турарди. Одатда, бизнинг қишлоқда катта ёшли хотинлар ўтиришларда-ю тўй-базмларда "қизишардилар". Эри бир неча марта уришди. Бир гал мен ҳам унга қўшилиб икки рюмка "шампанский" ичганман. Ишонасизми, қўл-оёғим шалвираб, бўш қондек бўшашиб қолдим. Касофатни бошқа ичмасликка аҳд қилдим. Бир куни менга аслида ичишни ёмон кўришини ҳасрат қилиб қолди. "Нотўғри яшаяпмиз", деди. Никоҳ тўйида, куёв чақирдида, бешик тўйларда унга бот-бот пиёла тутишадиган бўлишгач, даҳшатли виждон азобида яшаганини энди тушунаяпман...

Менга "Турсуной ўлибди" деб айтишганида ўкириб йиғлаб юборганман. Унинг мурдаси топилгач, экспертиза ходимлари кафтини очиб, лой аралаш ўт илдизларини чиқариб олишганини эшитиб, дод солганман. Эпчил эди, тирик қолиш учун кўп курашган. Агар прокурор бўлиб қолганимда ўша уч йигитга ва қизга — тўртталасига умрбод қамоқ жазосини бергизардим.

"Ҳаётга тўймаган эди"

"Мен — Йқболов Мавлон, 1981 йил 7 февралда туғилганман. Миллатим ўзбек. Ота-онам нафақахўр. Ўзим дурадгор бўлиб ишлайман. Икки фарзанднинг отасиман: бир қиз, бир ўғил.

Умр йўлдошим Қозибекова Турсуной 2012 йил 22 июнь, пайшанба куни соат 10:00 ларда "отамникига кетаяпман" деб ўйдан чиқиб кетди ва қайтиб келмади. Биз ишлаётган хонадонга 16:00 да амаким келиб, хотиним ҳаётдан кўз юмганини айтди.

Тергов жараёнларида унга нисбатан куч ишлатилмагандиги, ўлим бахтсиз ҳодиса сабаб содир бўлганлиги аниқланди. Сув

қўшилган ўтқир спирт истеъмол қилганлигини гувоҳлар ҳам тасдиқлаган. Мен суд чиқарган ҳукмдан норозиман. Хотиним Турсуной ўлдирилган. Унинг феъл-атворини жуда яхши биламан. Чекка жойда ҳеч қачон ёлғиз ўзи сандироқлаб юрмайди. Эмизикли боласи бўлса, қандай ичади ва қандай қилиб ўзини сувга отади? У тентак эмас-ку! Қолаверса, уйга шошиб келаётган бўлган.

Яхшилаб текширилса, қайнонамнинг қўли борлиги фош этилса ажаб эмас. Турсуной охирги пайтлари ўғай онаси билан кўп уришарди. Ўша кунги йигитлар орасида-ўғай онасининг яқинда қамокдан чиққан жияни бўлганлиги ҳам тасодиф эмас.

Яна бир муҳим жиҳат, ўша куни қайнотамнинг туғилган куни эмас эди. Қайнонам ҳам мактабга бормаيدиган кун бўлган. Буни қаранг, ўғай она ва қиз ҳовлида ёлғиз учрашган. Менимча, қайнонам кўп гапларни яширмоқда...

Қайнонам менинг дастлабки даъволаримни эшитиб, "Сен уни ургансан, ҳаётдан тўйдиргансан", деб тухмат қилди ва Турсунойнинг ўлимига мени сабабчи қилишга уринди.

Наҳотки?! Ахир, у бахтли эди. Ҳаётдан тўйиши мумкин эмасди..."

Дўкондаги учрашув

Турсуной дўконга шошиб йўл олган. Шунга қарамай йўлида учраган таниш қиз-жувонлар билан тўхтаб ҳол-аҳвол сўрашган. Унинг ўлими ҳақида хабар тарқалгач, ўша қиз жувонлар бир неча кун ухлаёлмай чиққанлар. Умрнинг нақадар фаниматлиги, фалокат ҳар доим пусиб туришини ҳазм қилишолмаган бўлсалар керак.

— Тушларимга у жилмайган ҳолда киради, — деган бири. — Истараси иссиқ эди раҳматлининг...

Дўконга қадам босган Турсуной ароқ ичаётган тўртта эркакни кўрган, то дўкондор аллақандай юмушини бажариб ичкаридан чиққунча ўзини ноўнғай ҳис этиб, тескари ўгирилган кўйи турган. Эркаклардан бири — Мамашариф уни таниб:

— Ҳа, келин, отанг яхшими? — деб сўраган.

— Яхши, — деган Турсуной қизариб. Сўнгра дўкон эгасидан оқ кўйлакнинг нархини ва ўлчамини суриштирган.

— Кўйлак кимга? — деб сўраган Мамашариф бефаросатларча.

— Отамга, — деган Турсуной.

— Қайси бирига? — хахолаб кулган эркак. — Мен... айтмоқчиманки, ўзингнинг отанггами ё қайнотангга?

— Ўзимнинг отамга! — деган Турсуной бир оз жаҳл билан.

Турсуной пулларини санаётганда дўкон олдида бегона машина келиб тўхтаган ва ундан иккита йигит тушган. Гувоҳларнинг берган кўрсатмаларига кўра улар жами тўрт киши бўлганлар: яна иккитаси (бир йигит ва бир қиз) машинада қолган.

Дўкондорнинг айтишича, йигитлар ичкарига кирган заҳоти пул санаётган Турсунойга зимдан қараб қўйишган. Турсуной пулни дўкондорга узатиб, ташқарига чиқиб кетмоқчи бўлган, аммо аллақаяқдан бола етаклаган учинчи шахс пайдо бўлган. У Жамила эди. Дўконга кирибоқ ширинликлар пештахтасига қараган. Қизчаси шунга ундаган бўлса керак.

— Турсуной, ўзингмисан? — тўсатдан ҳайрат ила Жамила Турсунойга талпинган.

Иккови бир-бирининг қўлини ушлаб, бир неча марта ўпишиб кўришганлар. Турсуной қизчадан ҳам ҳол-аҳвол сўраган.

— Вой, қачон келдинг? — деган Турсуной.

— Икки ҳафтадан ошаяпти, — жавоб берган Жамила.

— Эшитмабман.

— Шунақа-да. Тўй қилиб бераётганимни ҳам эшитганмагандирсан?

— Қанақа тўй?

— Қизим уч ёшга кирганини нишонлаб, бугун тушда онамларнинг ҳовлисида кичикроқ тўй қиляпман. Аниқ кел, ҳўлми?

Шу пайт нотаниш йигитлар иккита ароқ, тўрт баклашка "Бонита", яна шунча пиво, ярим кило колбаса, иккита нон, "Пайн" сигаретаси сўрашган.

— Мен кейинроқ савдо қиламан, дугонамни кузатиб кўйай,
— деган Жамила.

У Турсуной билан дўкон олдига чиққан. Гувоҳларнинг айтишича, улар беш-олти дақиқа жуда қуюқ, шошилинчга ўхшаш суҳбат қурганлар. Нотаниш йигитлар дўкондан чиқаётганда Жамила уларга сирли қараш қилган. Бироқ ички ишлар ходимлари олиб борган тергов-суриштирув чоғида Жамила улар билан таниш эмаслиги аниқланган.

Шу ерда синфдошлар хайрлашишган. Турсуной отасига олган кўйлакни кўлтиқлаб уйига шошилган.

Орзихол момо

Орзихол момони қишлоқ аҳли жуда яхши билишади. Йўл четига ўтириб, ўтган-кетганлар билан бир-икки оғиз суҳбатлашиб вақт ўлдиради. У ҳақда "тутун чиққан жойда ҳозир у нозир, бемаза кампир" дейишади.

— Мен, — дейди Орзихол момо, — ўша куни чорраҳада, шундоққина тутнинг соясида ўтиргандим. Ариқдаям, сойдаям сув кўп эди. Айнан шу куни сув кўтарилганини қаранг. Худонинг каромати-да. Аввал олдимдан бир жувон ўтди, қизчасини етаклаган. Мундай қарасам, таниёлмаяпман. "Хўв, энанг айлансин, кимнинг қизисан?" деб сўрадим. Мирзақулнинг Жамила қизи экан. Эшитувдим эридан қайтиб келганини. "Бу қизча ўзингникими?" десам, унчалик гаплашишга хуши йўқ, "Ҳа", деди-ю шошди. Кечаги маърақада кулоғимга чалинувди, қизининг уч ёшга киришини тўй қилиб бераётгани. Ростмикан, деб униям сўрадим. Узоқроқ юриб кўювди, орқасига қараб бир нималар дея қўл силтади. Жамиласи тушмагур мени тўйига айтаяпти, дедим-да, кайфимни чоқ қилдим. Тушгача анча бор, тўй қилса тушда қилади-да.

Инанкейин бир енгил мошин келди. Тўхтади. Бизнинг қишлоқдан эмас экан. "Момо, шу қишлоқда магазин борми?" деб сўради бири. "Магазинсиз қишлоқ борми, болам? — дедим. — Шу йўлдан тўғри кетаверинглар, чап томонда магазиннинг ўзи кўринади".

Мундай тикилсам, орқада ўтирган йигит қизни кучоқлаб олган. Уяттагин, шарманда!

"Ўв, болаларим, қаердан бўласизлар?" — дедим. Эшитмадими ё эшитмаганга олишдими, мошинни ҳайдаб, жунаб қолишди.

Кўп ўтмай улар қайтиб ўтишди. Қиз ўлгур ёмон йўлга кирган безтак экани маълум эди.

Турсуной келиб салом берганида, ҳамон жойимдан жилмай ўтирардим. Қишлоқдаги қиз-жувонларнинг ичида битта шу Турсуной тузуккина эди. Салом бериб, ҳол-аҳвол сўрашарди, кўнглимни кутарарди раҳматли. Уйда ўтиролмай қолганимни, иккита болам дунёдан ёш ўтиб кетгани юрагимни кўп сиқишини, тўй-маърака билан овунишимни ҳам угина тушунарди. Тушунарди эмас, ичимдагини топарди. Чорраҳадаги тут соясида нега ўтираман? Ҳеч ким анигини айтолмайди. Одамлар ҳангомага ўч деб ўйласин, дея шу ерни танлаганман. Аслида... аслида қабристон тепалигида икки боламнинг тоши кўриниб туради. Мен кечгача улар билан гаплашаман, дардлашаман. Агар қабристонда ўтирсам, қизларим куюдими? Энам тентак бўпти, деб уйига қамаб куюдими?

— Турсуной, — дедим, — отангникига бораяпсанми?

— Ҳа.

— Ўзингми?

— Туғилган куни эди, — деди бечора.

— Энанг ўлиб кетди, — дедим. — Худонинг кўрсатгани-да. Биз ҳам бир кун ўламиз-кетамиз. Бу... қўлингдаги совғами?

— Ҳа, кўйлак.

— Менинг болаларимнинг ҳам туғилган куни бўлганида кўйлак олиб берардим, — деб кўз ёшимни артдим.

— Момо, бу ерда ўтираверманг, қизларингизникига боринг, кўшниларикига...

Турсунойнинг ота уйига сойдаги сўқмоқдан кесиб чиқилса яқин эканини билардим. Тагин анави уятсизлар сойдан балиқ тутишга келган бўлса, учрашиб қолмасин деб индамай қараб ўтирдим. Турсуной асфальт йўлдан тўғри кетди, сўқмоққа бурилмади.

Жамила билан қизчаси келгач, "Боягиларни кўрдингми? Бетинг гўрда чиригурлар куппа-кундузи кучоқлашиб юрибдими?" дедим. Жамила "Оббо, момо-ей, шунақаларни

қандай кўриб кўясиз-а?! деб кулди ва уларни танимаслигини, ҳозиргина дўкондан майда-чуйда харид қилишганини айтди. "Менимча, сой ёқасига кетишди", — дедим.

Жамила яна кулди. Мен ундан "Қизчангнинг тўйи тушдами?" деб сўрадим. У тўйига аниқроқ таклиф қилди. Менимча, эрига аччиқ қилиб, қизчасининг уч ёшга киришини бу ёқдаги уйда тўй қилиб, эри томонни айтмаётган бўлса керак. Шу ёшга кириб, бунақа тўйни эшитмаганман.

Турсунойни охириги марта Мирзақулникидаги ўша тўйда кўрдим. Минг афсуски, кўзимга мастга ўхшаб кўринди.

Ихтиёрнинг терговда деганлари

Терговчи: — Қизни сиз топиб келдингизми?

Ихтиёр: — Ҳа.

Терговчи: — Исм-фамилиясини, туғилган йилини биласизми?

Ихтиёр: — Ҳа, биладан. Фамилияси Иноғомова, исми Алина, туғилган йили 1996 йил.

Терговчи: — Қизни уч йигит билан юришга сиз мажбурладингизми?

Ихтиёр: — Ҳеч қанақа мажбурлаганим йўқ. У туман марказидан чиққан янгилардан.

Терговчи: — Суратдаги манави аёлни танийсизми?

Ихтиёр: — Танаймайман.

Терговчи: — Танимасангиз эшитинг: бу аёл 1987 йилда таваллуд топган, иккита норасиданинг онаси. Йигирма иккинчи июнь куни сой ёқасидаги сўқмоқдан эрининг уйига қайтаётганида, уни Алина чақирган. Сизлар панада яшириниб тургансизлар. Кейин унга ташлангансизлар. Қозибеқова воқеа жойида ҳаётдан кўз юмган. Мурдани яшириш учун сувга ташлаб юборгансизлар.

Ихтиёр: — Йўқ, унақа бўлмаган. Мен маст эдим, юз тузилишини эслаёлмаяпман, аммо биз ҳеч кимга ташланмаганмиз. Қишлоқлар яқин эди. Одамлар тошбўрон қилиб ташлашади-ю, акажон!

Терговчи: — Чўпчак айтманг менга! Сизлар Қозибековани ўлдириш учун олдиндан тайёрлангансизлар. Шунинг учун яшаш жойларингиздан етти километр нарига бориб базм уюштиргансизлар. Қотилликнинг сабаби нима?

Ихтиёр: — Бу қуруқ тухмат! Биз уни ўлдирмоқчи эмасдик. Унинг ўзи маст эди... ўзи ўлди...

Терговчи: — Экспертиза мурданинг бўйин ва биқинида тирноқ изларини ва бу излар кимга тегишли эканини аниқлади.

Ихтиёр: — Тирноқ излари меники. У сой лабида, сиз айтган воқеа жойида ўлмаган, шундайми? Била туриб мени қўрқитаяпсиз...

Ўгай она

Мушарраф опа турмуши бузилгач, ота уйида бирмунча вақт яшаган. Эрдон акадан совчи келгач, турмушга чиққан ва қишлоқ мактабида ишлай бошлаган. У иккинчи эрининг фарзандлари билан дарҳол чиқишиб кетган. Фақат Турсуной бундан мустасно эди.

Охирги катта жанжал ўн бешинчи июнь куни содир бўлган. Мушарраф опа эридан бир миллион беш юз минг сўмлик тилла занжир олиб беришни сўраган. Тақинчоқ харид қилинган, қизларга ёзги кўйлак-иштон кераклиги маълум бўлган. Сал аввал Мушарраф опа кўйлак тиктирган, ёқмагач, бир кийиб шкафага солиб кўйган. Дарров ўшани бузиб, қизларга либос тиктирган.

Турсуной уйидаги гапларни кенжа синглисидан эшитиб ўт-оташга айланган.

— Биз, — дейди Мушарраф опа, — чорпояда кечки овқатни еяётувдик. Бир вақт Турсуной ўғилчасини кўтариб келди-ю, салом-аликсиз бобиллаб кетди. "Сиз, — деди у менга, — нима учун бир ярим миллион сўмга занжир оласизу, сингилларимга эски-тускингиздан кўйлак тиктирасиз? Энаси ўлган, ҳимоячиси йўқ деб ўйлаяпсизми? Айтинг-чи, қайси виждон билан шундай қилдингиз? Нега энди сингилларим сиздан қолган эскиларни кияр экану сиз гердайиб тилла тақиб юраркансиз?"

Бундан ташқари яна кўп гапларни гапирди. Отам қанчалик буюмнинг фарқига бормаса, хотиннинг фарқига ҳам шунчалик бормаиди, деди. "Ўзингни бос, ўзингни бос" дейишдан нарига ўтолмадим. Отаси аралашгач, бир оз ҳовуридан тушди. Отасини хурмат қиларди. Умуман олганда, мени ҳам хурмат қиларди, лекин кимдир унинг миясини тинимсиз заҳарлаб турарди. "Қизим, менга унақа гапирма, — дедим. — Сенга янга эмас, ўтай бўлсам ҳам онаман". Йиғлаб юбордим, у ҳам йиғлади. Бир ҳафтадан сўнг бўладиган отасининг туғилган кунига таклиф этдим. "Етти кундан кейинми?" деб сўради у. Мен адашиб пайшанба дебман. Бояқиш қиз отасининг қайси санада туғилганини унутиб қўйганди.

Айрим оғзига кучи етмайдиганлар мени ҳам гап қилишди. Қизини ўлдиртирган, дейишди. Шу ҳам гапми? Менга қолса ўлимнинг асл сабабини куёвнинг қишлоғидан, уруғ-аймоғидан, уйдан ахтарардим. Қишлоғининг муҳити яхши эмас. Одамлари кимўзарга тўй-ҳашамлар қилади, дўконлари атрофида доим пиёнисталарни учратасиз. Турсуной кўнглига тегадиган бирон гапга, уриш-жанжалга чидаёлмаган ва ўзини ўзи ўлдирган бўлиши ҳам мумкин. Жиянларим эса уни кутқараман, деб бошларини балога қўйишган...

Мушарраф опадан терговчи биринчи галда йигирма иккинчи июнда Турсуной билан бўлган учрашув ҳақида сўраганида, она шундай жавоб берган: "Турсуной келди. Туғилган кун ўтиб кетганини айтдим. Чорпояда кайфиятсиз ҳолда ўтирди, гапимиз ҳеч қовушмади. Уйга кириб, онасининг хонасида бир оз ўтириб чиқди. Туғилган кунга кимлар келганини сўради. Четдан ҳеч ким келмаганини айтганимдан кейин: "Ароқ опкелмадими ишқилиб?" — деди. Отаси ичишни ташлаганини айтдим. Хурсанд бўлгандек кўринди.

Чорпояда уй-рўзғордан бошқа гап бўлгани йўқ..."

Жамиланинг тергов қилиниши

Терговчи: — Сиз Турсунойни биринчи марта дўконга зиявор учун борганингизда кўргансиз, шундайми?

Жамила: — Шундай.

Терговчи: — Тўйга таклиф қилдингизми?

Жамила: — Ҳа, у боролмаслигини айтди. Иши кўп экан.

Терговчи: — Бироқ қандай қилиб у сизнинг тўйингизда иштирок этди?

Жамила: — Тўй қизиганда тасодифан кўчага қарасам, ўтиб борапти. Чақирдим.

Турсуной: — Дарров келдимиз?

Жамила: — Ҳа.

Терговчи: — Бироқ гувоҳларнинг айтишича, сиз унинг кўлидан тортгансиз. У "Уй кийимидаман, совға-саломим ҳам йўқ" деган. Сиз ошхонангизнинг иккинчи хонасига мажбуран киргизиб, олдига яхна гўшт, нон, салат ва бир шиша ароқ келтириб қўйгансиз.

Жамила: — Мен уйдагиларнинг кўз ўнгида ичолмадим. Шерик ҳам йўқ эди. Турсунойга таклиф қилгандим, рад этмади. Юрагим эзилиб турганди, деди. Уйга киришга ҳам, ичишга ҳам мажбурламадим. Хотин киши тўғридан-тўғри бирор базмга киришга уялади. Уялиши четдан рад этганга ёки кимдир мажбурлаётганга ўхшайди. Буни мендан яхши тушунасиз. Ажранганим, таваллуд тўйи қилишим, қишлоқ аёлларининг олдига ҳам ароқ қўйилиши — бу шахсий ишим, менга ҳеч ким хўжайин эмас.

Терговчи: — Эрингиздан қачон ажрашганингизни-ю қанақа тўй қилишингизни, аёл боши билан қадаҳ кўтараётганларни қўя турайлик. Бир саволга жавоб беринг. Кўчага қараганингизда Турсуной қайси томонга кетаётган эди?

Жамила: — Отасиникидан эрининг уйи томонга.

Терговчи: — Яъни нариги қишлоққа, эриникига асфальт йўлдан кетаётган бўлган.

Жамила: — Билмасам...

Терговчи: — Нега билмайсиз? Уни асфальт йўл четида кўрдингизми?

Жамила: — Ҳа, асфальт йўл четида кетаётган экан.

Терговчи: — Тўғри йўлдан қайтариб, ароқ ичириб, сой бўйидаги сўқмоққа буриб юборганингизни қандай тушуниш мумкин? Мақсадингиз нима эди?

Жамила: — Ҳеч қандай ёмон ниятим йўқ эди. Асфалът йўлдан айланиб боргунча, сой бўйидан кесиб чиқиб, эртароқ борсин, дедим. Маст бўладиган даражада йчмаганди.

Терговчи: — Сой бўйида ширакайф нотаниш йигитлар ўтирганини билганмидингиз?

Жамила: — Йўқ.

Терговчи: — Аммо гувоҳларнинг айтишларича, сиз дўкондан қайтаётиб, Орзихол момонинг ёнидан ўтиб, анча наридан сўқмоққа бурилгансиз. Йигитлар сизга гап отишган, Алина деган қизни қучоқлаб, турли қилиқлар қилишган. Эсингизга тушдимми?

Жамила: — Ҳа, эсладим.

Терговчи: — Дугонангизни нега уларга рўпара қилдингиз?

Жамила: — Мен... тўғриси айтсам... воқеа бундай бўлишини кутмагандим... Агар билсам эди...

Терговчи: — Турсунойнинг орқасидан "Эрим билан битта мен ажрашаманми?" дегансиз. Унга қандай ғаразингиз бор эди?

Жамила: — Ҳеч қандай ғаразим йўқ эди. Ҳазиллашгандим... Бу... ҳаммаси ҳазил эди... Ўлади деб ўйламагандим... Шунчаки шўхлигим тутиб кетганди... Қизимга тўй қилаётгандим, кайфиягим яхши эди, ахир...

Сатторнинг иқрори

Ихтиёр менга машинани ҳайдашни буюрди. Биз туман марказига бориб, Алинани чақирдик. У югуриб келиб машинага ўтирди. Йўлдан Саъдуллани ҳам олдик. Биз шаҳардан чиқдик-да, табиат қўйнига жўнадик. Дўкондан ҳар хил егуликлар, ичимликлар олиб, сой бўйига тушдик. Саъдулланинг холаси ўша атрофдаги қишлоқда яшаркан. Меҳмонга келганда, кўздан пана гўзал жойга кўзи тушган экан. Зиёфат авжига чиққанда, тепадан бир жувон қизчасини етаклаб ўтиб қолди. Оралиқ масофа унчалик яқин эмасди, аммо қийқиришларимизни эшитди шекилли, биз томонга анграйиб қаради. Афтидан қишлоқ аёли овлоқда йигитлар билан ўтирган

қизни биринчи марта кўраётганди чоғи. Ихтиёр жойидан туриб қилиқ қилди. Мен ёш болали аёлга хурматсизлик қилмасликни айтдим. Саъдулла ҳам уни койиб, қишлоқ одамлари эшитса, бир тўда бўлиб келишини, қолаверса, нариги қишлоқда яшайдиган холаси ҳам хабар топишини тушунтирди...

Саъдулланинг иқрори

Алина биздан хафа бўлиб кичкина дўнгликнинг орқасидаги шолчада ётганди. Тағин сойга тушиб, чўкиб кетмасин, деган хавотирда борсам, ёлғиз чўмилаяпти. Пусиниб бордим-да, ўзимни сувга отдим. У чинқирганча менга сув сепиб сой ўртасига қочмоқчи бўлди. "Бу ёққа кел, жонон!" дея кучоқладим. Изимдан келган Ихтиёр ҳам ўзини сувга отиб, "Кўйворма!" деб бақирди. Шу пайт қирғоқда Алина пайдо бўлди. "Тегманглар! У анави қишлоқнинг аёли!" деб қичқирди. Биз карахт бўлиб, уни қўйиб юбордик. Аёл яна сойнинг ўртасига қочди ва сузолмай оқиб кетди. Маст эдик, уни қутқаролмадик. Қишлоқ аёли сой бўйида ҳеч ким йўқ деб ўйлаб ёлғиз чўмилиши тушимизга ҳам кирмаганди. Ҳақиқатан, уни Алина деб ўйлагандик...

Алинанинг иқрори

Йигитлардан ижирганиб, панага ўтдим-да, тиззамгача сув кечиб, ювина бошладим. Атроф тепаликлар, жарликлар. Олисдаги асфальт йўлдан ўтаётганларга бу ерлар кўринмасди. Кутилмаганда "Хув қиз!" деган чақириқдан чўчиб тушдим. Қарасам, тор сўқмоқдан бир жувон келаяпти.

- Сув парисимисан? — деб сўради у.
- Йўқ, гуноҳкор қизман, — дедим.
- Мен ҳам гуноҳкорман, — деди у. — Дугонам алдаб ароқ ичирди, бошим айланаяпти. Майлими мен ҳам ювинсам?
- Лекин... — дедиму йигитлар томон қарадим.
- Мусулмон қизиман, ёш болам бор, оилам бор, не қўйларга туширди бу тўйлар, бу худбинлар, ҳалол-ҳаромни

билмаганлар... — Сувга аламзадалик-ла тушди жувон. — Ҳаётимни бутунлай ўзгартиришим керак... Эртадан бошлаб ўзгараман... Мунис аёл бўламан... Ҳозир бир марта чайиниб олсам бас... Худо бугунча кечирса бас...

Мен, унинг қаердан, ким эканини сўрадим. У саволимга жавоб бермай ювинавергач, сочиқ келтириш учун дўнглик пойига кетдим. Шу пайт Саъдулла унга ташланди...

Суд қароридан парча

...ўлим бахтсиз ҳодиса туфайли содир бўлган...

УЗУК

Осмоннинг жумраги бузилди: шаррос қуйган ёмғир ариқларни тўлдириб, тизза бўйи ўтларни пайҳон қилиб ташлади. Яхшиям, подачи жарликлар ортидаги яйловдан молларни ҳайдаб келган, фақат катта йўл четидаги дарахтзорни кесиб ўтишгина қолган эди. Шу ерда Гулбайрам деган жунфурушнинг қизил тусли қисир сигири ғойиб бўлди.

— Молим топилмаса, тўлайсиз, бола! — ўшқирди Гулбайрам. — Кўлимга битта узук оламан, деб қишлоқма-қишлоқ жун йиғиб, сигирли бўлувдим. Амакингизга ялинасизми, холангиздан қарз сўрайсизми, менга фарқи йўқ.

— Жарликдан ўтганда борийди, — деди Эшбек пешонасини тириштириб. — Дарахтзорнинг нариги томонидан чиқиб, экинзорга тушган бўлса керак.

Подачи далага, жунфуруш дарахтзорга жўнади. Гулбайрамдан бутун қишлоқ кўрқарди. Кимдир қарғиши ёмон деса, бошқа бировлар юлғич, қўли эгри хотин, дерди.

Эшбек ортига қараб қўяркан, ўзига ўзи сўйлади:

— Қаттиқ норози бўлди есир хотин. Атайин қилибманми? Қарғаётган бўлса, илойим, ўзига урсин! Мен бечоранинг йўқотадиган нима бор? Севгилим Василани айтмаганда...

Гулбайрамнинг лозими тиззагача жиққа-хўл, калишига лой кириб, роса овораси чиқди. Ўт-ўланлар гуркираб ўсган дарахтзорда ёмғирдан кейин юриш осонми?

Бир пайт катта йўлда тормознинг чийиллаши, қасир-қусур, сўнгра кучли гурсиллаш эшитилди. Гулбайрам ҳалокат содир бўлганини фаҳмлаб, шошилди. Адашмаган экан. "Нексия" анча ичкарига кириб, каттакон дарахтга урилиб тўхтаб қолган эди. Гулбайрам машинага яқинлашди-ю қонга беланган эркакка кўзи тушиб, йўл томон шошилди.

Машиналар ҳалқобларни сачратганча, шувиллаб ўтар, "Нексия" абжағи чиқиб ётганини ҳеч бири пайқамасди. Йўл четида ҳалокат сабабчиси — қизил сигир ўлиб ётганини кўрган жунфуруш таққа тўхтади.

— Энди нима қилдим? — деди у аламдан ўртаниб. — Битгаю битта сигиримдан ҳам айирилдимми? Ким тўлайди пулини?

Балки ҳайдовчи тирикдир, деган хаёл ўтди кўнглидан. Ортига қайтиб, эркакка оёқ учида тикилди. Қора қонига беланган, бир туки қилт этмайди.

— Ҳой-й, тирикмисиз? — овоз чиқарди Гулбайрам. — Телефонингиз бўлса, "Тез ёрдам"га хабар бермоқчиман.

Эркакнинг ёнида аёлнинг боши кўринди ва дарҳол кўздан йўқолди. Гулбайрам амаллаб эшикни очди, яхшигина кийинган жувон экан. Кўлтиғидан кўтариб чиқармоқчи эди, оёқлари темир-терсак исканжасида қолганини кўриб, ноилож, жойига суяб қўйди.

— Рўз... Рўзи... — деб гўлдиради жувон, сўнгра бармоғидаги фируза кўзли тилла узукка ишора қилган кўйи жон берди.

Назарида, жувон узукни ечиб олмоқчи, кимгадир васият қилмоқчи эди. Жунфуруш умрида бундай қалин тилла узукни илк бор кўриши. Эҳтимол, узук кўзи ҳам қимматбақо жавоҳирдир?

"Ким билиб ўтирибди? — деди ичида. — Қолаверса, бу бойваччалар сигиримни ўлдириб қўйишди... Ечиб оламан... Ечиб оламану аста кетаман..."

Гулбайрам бир тортган эди, узук "энди сеникиман" дегандай осонгина чангалига тушди. Дарахтзор этагидан чиқиб, йўлни кесиб ўтган дам кимдир чақирди. Қараса, Эшбек мол ҳайдаб келаяпти. Қисир сигир соппа-соғ.

— Янга, — деди подачи, — омонатингизни олинг. Мен кетдим, анави ерда бировнинг молини машина уриб кетганга ўхшайди.

Шу кундан бошлаб Гулбайрам ўзгариб қолди. Юришлар бежо, бир гапириб ўн кулган. Кимнингдир маъракасига узукни тақиб борганди, бой хотинлардан бири қаердан олганини сўради.

— Икки йил пул йиққандим, — деди жунфуруш. — Шаҳарда арзони учраб қолди, бир миллион.

— Қўйсангиз-чи, бу узук камида ўн миллион туради. Ростини айта қолинг, қаердан олдингиз?

— Вой, бу билан нима демоқчисиз? Ўйнашим совға қилибдими? — Иккови жанжаллашиб қолишди.

Шу-шу Гулбайрамнинг кўнглига гулгула тушди: "Ўн миллион сўм! Сотиб, уй-жойни ўзгартирсаммикан?"

Бир куни қисир сигир яна подадан қайтмади. Жигибийрон бўлиб кўчага чиққан эди, темир йўлчи қўшнисига дуч келди.

— Келин, сигирингиз темир йўлдан ўтиб, тутзорга кириб кетди. Эшбекка ҳам айтдим, топиб келса керак.

Гулбайрам подачини қарғаб, темир йўл томон жўнади. Аксига олиб, узундан-узун эшелон келиб қолди-ю ярим соатча қутди. Уйда овқати тагига олиб кетмаса эди. Ана, тутзор четида сигири кўринди, охирги вагон ҳам ўтди...

Оғзидан қарғиш тушмай шошилганча темир йўл устига чиқди. Икки қадам ташлаганди ҳамки, иккинчи йўлдан поезд отилиб чиқди. Гулбайрам биринчи йўлдаги вагонлар гафлатда қолдирганини, баҳайбат яшил махлуқни қисир сигирни — биронтасини ўйламади. Негадир хаёлидан лип этиб фируза кўзли тилла узук ўтди: "Мен ўлсам узук кимга қолади? Ахир, у ўн миллион сўмлик-ку!.."

Сигирни тутзордан ҳайдаб чиқаётган Эшбек поезд тўсатдан секинлашганини кўриб, атрофга аланглади. Мол эгаси кўздан йўқолиб қолган эди. Чопиб борди-ю ўн қадам нарида чўзилиб ётган жасадга кўзи тушди.

— Янга! — деб қичқирганча мурдага яқинлашди.

Подачи жасаднинг очиқ қолган кўзларига бир зум тикилиб қолди. Икки қадам нарида миш-мишлар сабабчиси — ўн

миллионлик бойлик ётарди. Агар сал чаққонлик қилса, машинистлар тушгунча чўнтакка солиб қўйиши мумкин. Василага уйланиш учун тўйга пулни қаёқдан олишни ўйлаб, ўйининг адоғига етолмаётганди.

— Жонига жабр қилиб бунча шошди бу аёл! — деди машинист.
— Бир нафас кутмайдими? Ким ўзи бу? Шу қишлоқданми? Нега қотиб қолдинг, жўра? Ўликдан қўрқсанг нари тур!

Эшбек қоғоздай оқариб кетган эди. Ортига тисарила-тисарила тутзорга кириб, боши оққан ёққа қочди. Машинистлар жунфурушнинг жасадини текисроқ жойга ётқизиб, устига рўмол ёпдилар. Торлик қилди шекилли, мурданинг чап қўли очикда қолди. Бармоқларидан бирида яқиндагина узук тақилганини билдирувчи оқиш чизик кўринди.

Қишлоқ аҳли фожиага чалғиб, хосиятсиз узукни эсламади ҳам. Қийин-қийин Эшбекка қийин бўлди. Ўликнинг бармоғидаги узукни ўғирлабди, деб эл-юрт олдида шармандаси чиқиши, қишлоқдан ҳайдалиши, Василадан ҳам айирилиши ҳеч гап эмас эди. Бир ҳафта ич-этини егач, суюклиси билан учрашди.

— Амакимнинг мотоциклени миниб келдим, — деди у. — Яқинда тўйимизни даҳшат қилиб ўтказамиз. Ишон менга, Васида. Эски бўлса-да, машина ҳам оламан.

— Тушунадиган қилиб гапиринг. Шунча пулни қаердан топасиз?

— Мотоциклга ўтир, ҳозироқ туманга жўнаймиз. Рўзитош заргар деган бова бор, қимматбаҳо тақинчоқлар билан шуғулланади. Ўтган йили эллик миллионга ҳалқа сотган, унда пул кўп.

— Гапларингизга умуман тушунмаяпман.

— Эшбек фируза кўзли тилла узукни кўрсатди.

— Иккимизнинг бахтимиз учун сир тутишга ваъда бер, Васида. Бу қадимги никоҳ узуги, мол боқиб юрганимда топиб олдим. Камида йигирма миллионга сотамиз. Кетдикми?

— Вуй-й, бунча ажойиб! Боргунча тақиб борай, Эшбек ака! Лекин никоҳ узукда кўз бўлмайди-ку?

— Қадимги деяпман-ку, Васила. Буни бир малика таққан.

Севишганлар мотоциклга ўтириб, туман марказига жўнадилар. Васила панжасини ёзиб, тинмай узукка тикилар, Эшбек ўйлаб борарди: "Қадимги никоҳ узуги эканини, малика таққанини менга ким айтди? Тушимда кўрдимми ё биров қулоғимга шивирладими?.."

Эшбек олдиндаги тракторни қувиб ўтиш учун газни босиб, қарши йўлга чиқди. Эҳ, рўпарадан "Москвич" келаётган экан-ку! Жон ҳолатда рулни бурди. Бурди-ю катта ҳато қилганини англади, аммо кеч эди.

...Васила эрталабгача бардош берса, яшаб кетишини айтишди. Афсуски, саҳар чоғи реанимация ускунасида юрак уришдан тўхтаганини англаувчи бир маромдаги чийиллаган товуш эшитилди. Эшбек тутга боши билан урилгани учун сўнгги манзилга юзсиз ҳолда кетган эди.

— Дада, — деди шифохона жарроҳи телефонда, — келишга вақт тополасизми? Кеча авария бўлган қизнинг қўлида сиз кутаётган узукка жуда ҳам ўхшашини кўрдим. Айтган одамларингиз бир ойдирки келмаяпти. Йўқотиб қўйишган бўлса, қиз бечора топиб олгандир.

Рўзитош заргар узукни таниди. Мана у! Умр бўйи қидиргани! Водийдан қўнғироқ қилганларида, "Илтимос, тақмасдан олиб келинглар", деганди. Агтанг, қулоқ солишмаган кўринади.

Заргар узукни шартта суғурди-да, болалиги ўтган қишлоққа равона бўлди. Қора илоннинг белига бир амаллаб тақиб қўйгач, жарликка тушди ва бутазорга қўйиб юборди. Биладики, илонга манзил маълум. Шу-шу узукни ҳеч бир инсон тақмайди, ер остида абадул-абад ётади.

Бироқ кеч кузда тоғ йўлида бир мурда топилди. Экспертиза ходимлари унинг бармоғидан қандайдир узук ечиб олинганини аниқладилар. Рўзитош заргарнинг қўнғили сезди ва ўғлидан марҳумнинг кимлигини аниқлаб беришни сўради.

Бир соатдан сўнг жарроҳ қўнғироқ қилди:

— Дада, исм-фамилиясини ҳозирча аниқлашолганича йўқ. Гувоҳларнинг айтишича, у илонфуруш экан. Оддий илонфурушнинг қандай душмани бўлган, ҳамма ҳайрон.

Рўзитош заргар узук яна кимнингдир бармоғида эканини тушунди.

— Кимлиги тез орада маълум бўлади, — деди у бошини чангаллаб.

ОҚ АТИРГУЛЛАР

Мўмин этакдаги тол тагида хаёл суриб ўтирган эди, кўчадан машина овози эшитилди. Кўшни вилоятдаги аммасининг ўғли Асад қўлларини чўнтагига солиб, гердайиб кирди ҳовлига. Орқада эшиги очиқ сутранг "Москвич"нинг мотори гуриллаб турибди.

Кучоқлашиб кўришдилар.

— Вилоятингизнинг марказида ишим бор эди, тоғавачча, — деди Асад. — Қишлоқларингизга кириб ўтмасам уят бўлади, деб бурилдим.

Мўминнинг онаси қўшниникида эди. Меҳмоннинг дарагини эшитиб, ҳаллослаб етиб келди. Асад, ҳатто, машина моторини ҳам ўчирмади.

— Вақт тиғиз, бошқа пайт бемалол, — деди у. — Бора қолай.

— Ўтирсангиз бўларди, — қайгурди Мўминнинг онаси. — Бу дейман, тўйни ҳам тезлаштираяпсизми?

— Келин мактабни яқинда тамомлади, — ҳовлидаги райҳондан узди Асад. — Институтдан йиқилди. Яна тайёрланаяпти. Э, барибир ўтолмайди. Билими йўқ.

— Қўйинг, ундай деманг. Худо хоҳласа, ўтиб кетади, тўйни ҳам қиласиз.

— Бир жойда пулим бор эди, тушмай турибди. Бўлмаса, тўйни бунчалик чўзмасдим.

Асад томорқага кўз югуртирди.

— Анави толгача йигирма сотих бор-ов, — чамалади у.

— Ўн беш сотих, — деди Мўмин.

— Саримсоқни шу ерга эккандиларингизми?

— Ҳа, — Мўмининг онаси ух тортди, — фойдаси рўзгордан ортмади.

— Томорқадаги деҳқончиликдан фойда йўқ, чеча, — дея Асад қўлларини чўнтакларига солди. — Мўмин тоғамизни таклиф қилсам, пойабзал фабрикасида ишлайдими?

— Ишлайди, — деди онаси.

— Менга қаранг, Мўмин тоға, — дея Асад Мўминнинг елкасига қўл ташлади, — мактабни битирганингизга уч йилдан ошди. Бу юришингиз уйдагиларингизга жабр. Фабрикада бир йил ишлаб, шалоқ бўлса ҳам, "Москвич" олдим. Юк ташишга қулай. Бўпти-да камбағалга! Сиз-чи? Мактабни битириб, тоғамларга нима қилиб бердингиз?

Буни ҳазилнамо гап санаб, кулган бўлишди.

— Фабрикада маошдан ташқари ҳам ул-бул ишлар кўп, — елкасига қоқди Асад.

— Мендан ўғри чиқмайди, — бош чайқади Мўмин.

— Ўғри? — Асаднинг қоши чимирилди. — Нималар деяпсиз? Қизиқсиз-а!

— Маошдан ташқари нима иш бўлиши мумкин?

Ўртага онаси қўшилди:

— Хафа бўлманг, бизнинг Мўмин шунақароқ.

— Ўғри ҳам бўлманг, тўғри ҳам, — деди Асад. — Ўртадан юринг, тоғавачча, ўртадан.

Мўминга иш топилганидан севинган онаси Асадни дуо қилиб қолди. Кечки овқат чоғида оила аҳли олдида шу гап кўзгалди.

— Хўп, аммамлар томонга бориб ишлайман, — деди Мўмин.

— Фақат бир шартим — аммамникида ётмайман, фабрика жойлашган посёлкада ижарада тураман. Бировга оғирлигим тушишини ёқтирмайман.

Эртасига Мўмин катта йўлга пиёда чиқиб, автобусга қўл силкиди. Юз қақирим йўл босиб, аммасининг остонасига етди.

Ижара ҳақида гапирган эди, аммаси ихтиёрини ўзига қўйди, лекин Асад бидиллади:

— Ахир, бизникидан қатнасангиз ҳам бўлади-ку, тоғавачча! Нима керак пул тўлаб, қандайдир ижара уйда яшаб? Овқат қиласиз, кирингизни ювасиз, энг ёмони, ҳар ойда пул тўлайсиз. Керакми шу муаммолар?

· Мўмин барибир кўнмади. Эртасига тоға-жиян фабрикага йўл олди. Асаднинг саъй-ҳаракатлари ила Мўминни ишга қабул қилишди. Фабриканинг кун ботиш томонида яшовчи рус кампир уни ижарага қўйди.

* * *

Мўмин ишдан қайтиб, деразани очди-да, ботаётган кўёшдан кўз узолмай, хаёлга толди. Бегона жойнинг уфқи ҳам ғалати эди, алланечук юракни эзадиган.

— Уйга кетсам эди... — пичирлади у. — Афсуски, шу ерлардан пул топсамгина, йўл очиқ...

Кампирнинг уйдан нарида қамишлар ўсган кафтдеккина кўл бор эди. Кўл ортидаги янтоқзорда мол-қўйлар ўтлаб юрарди. Мўмин кечқурунлари шу манзарага тикилиб ўтиришни одат қилди. Бора-бора мол-қўйларни, посёлка болаларини таниб қолди. Қурбақаларнинг вақиллашлари ҳам қулоғига ёқа бошлади.

Бир куни ишдан чарчаб келиб, деразани ланг очди. Очди-ю кўл бўйидаги гўзал қизга кўзи тушди. У гулдор пушти кўйлақда эди. Кўйлагининг енги ўрнида парпарлари ҳилпираб, қизни янада жозибали кўрсатди. Қошу кипириги қоп-қора, соч турмаги жон олувчи бу пари қаердан пайдо бўлганига тушунолмади. Дераза раҳига суяниб, қиздан кўз узолмай қолди. Умри бино бўлиб, ҳеч бир қизга бунчалик узоқ ва ошқора термулмаган эди. Ёлғиз ўзи овлоқда нима қиляпти экан?

Қиз сочини тузатиб, оҳиста одимлаб кўлдан узоқлашди ва ердан кўз узмай ниманидир ахтарди. Топди шекилли, чўп билан кавлай бошлади. Оралиқ масофа эллик-олтмиш қадам бўлса-да, Мўмин унинг нима қазийётганини билолмади.

· Кўёш каттакон қизғиш лаганга айланди. Мўминнинг кўзлари толиб кетди. Қиз ишини якунлаб, халтачани кўтариб,

посёлканинг ўрта кўчасига юрди ва тахта деворидан олчалар шох ташлаган биринчи ҳовли ортида кўздан йўқолди. Мўмин ўзини каравотга ташлади. Ким экан у? Наҳотки, мўъжазгина шаҳарчада юрагини лағча чўғга айлантирган маҳлиқони учратди?

Фабрикада иш эрта бошланарди. Мўмин апил-тапил чой ичиб, кўчага чиқди-ю, бир зум тўхтади. Кечаги қиз кўл бўйидан нима қазиб олганини билгиси келди. Қолаверса, фабрикага кўл бўйидаги сўқмоқдан ҳам борса бўларди.

Мана, ўша жой! Қиз кеча халтачасига нима солиб кетди экан? Мўмин энгашиб қаради. Оддийгина чириган гўнг!

Ҳа, гўзалликда тенгсиз соҳибжамол чўк тушиб, чириган гўнг қазиб олганди.

* * *

Цехга Асад кириб келганида, вақт тушликка етмаган эди. У собиқ ҳамкасблари билан салом-алик қила-қила Мўминнинг ёнида тўхтади.

— Ҳорманг, тоғавачча, — деди у. — Фокус кўрсатайми? Алле-хоп!

Асаднинг қўлидағи жимланган оқ атиргул пайдо бўлди. Бечора гул ваҳшийликдан эзилиб, адоий тамом бўлгани Мўминнинг таъбини тирриқ қилди. Гапни айлантириш учун:

— Иш нима бўлаяпти? — деб сўради.

— Қандай иш? — талмовсиради Асад.

У гулни ўйнади-да, қалашиб ётган бўш қутиларнинг бирига иргитди.

— Сизнинг ишингиз.

— Ишни менга никоҳлаб беришганмиди, бир умр ажралмасам! Дарвоқе, никоҳнинг ўзи ҳам абадий эмас.

Тушликкача Мўминнинг ишини кузатиб ўтирди. Ишига аралашди, ёрдам ҳам берди.

— Сен боланинг юришинг чатоқ, — деди цех бошлиғи Асадга.

— Қара, бир нимани сезсам, мендан хафа бўлиш йўқ. Шусиз ҳам бошимизга қанча кўргилик тушганини биласан.

Асад худди урмоқчидек цех бошлиғининг устига бостириб борди.

— Нима демоқчисиз? — ўдағайлади у. — Ўша ўғриларга мени ҳам шерик қилмоқчимсиз? Бунақа гапни бир айтдингиз, иккинчи эшитмай, ака! Ё тоғаваччамнинг қўли қинғир бўлиб туюлаяптими? Айтинг!

Цехи бошлиғи тайинли гап тополмай, минғирлаганча нари кетди.

— Биронтасидан қўрқманг, — деди Асад ғўдайиб, — Шаҳарчанинг шефи ўзим. Ғиринг деганининг пўстагини қоқаман.

Фабрикада тушлик қилмай, кўчадаги ошхонага чиқишди.

— Қоровул бўлиб ўтсам эди, — деди Асад. — Даромадли жой. Лекин цех бошлиғи секин-аста мени дарвозага ҳам яқинлаштирмайдиган бўлади.

— Нега? — Мўмин шунчаки сўради. Аслида унинг хаёли кечаги қиз билан банд эди. "Менимча, у гул ўстиради", — ўйларди Мўмин.

Асад оёғини чалиштириб, гавдасини орқага ташлади. Нимадандир безовта эканлиги Мўминга энди аён бўлди. Оғзидан пуф-пуф тутун чиқарарди.

— Кўлингиздаги нечанчи сигарет? — пешонаси тиришди Мўминнинг.

Асад қўл силтаб, шундай деди:

— Ҳеч нарса абадий эмас. Иш ҳам, муҳаббат ҳам.

Ҳафта охирида Мўмин уйига жўнади. Дам олиш кун, аксинча, руҳан эзилди. Рус кампирнинг уйига боришни, дераза ёнида ботаётган кўёшни томоша қилишни, қўл атрофидаги ташландиқ маконга гулчи қизнинг келишини — барчасини кўз оллидан лип-лип ўтказди.

— Уни севиб қолдим, — шивирлади лаблари. — Бир кўришда!

* * *

Душанба кун кечки пайт Асад илмоқли савол ташлади:

— Мўмин тоға, "даром" масаласи ўйлаб кўрилаяптими?

— Қанақа "даром"?

— Даромад. Масалан, туфлининг тағчарми қанча туришини биласизми?

Мўмин тушунди, Асад фабрикадан умид узолмаётганининг сабабини-ю, қоровул бўлиш орзусини.

— Хўш, қанча турар экан?

— Фабрика ишчиси сиз бўлсангиз, мен қаёқдан билай? — муғомбирликни қўймади Асад.

Икковлон шаҳарча кўчасига кириб келганида, Асад йўл ўртасида паришон тўхтади.

— Менгина ўлай, — деди у масхараомуз. — Шоколад қолиб кетибди!

У қадамни илдамлатди. Мўмин эргашар экан, тунов кунги қиз шу кўчага кирганини эслаб, эшикларга умидвор кўз югуртирди. Дўкондан чиққач:

— Биттасида ишим бор эди, — деди Асад, — сиз квартирангизга кетаверинг, орқангиздан етаман. Бугун посёлкада қоламан.

Мўмин ҳозиргина ботган қуёш қизартирган уфққа хомуш қараб қўйгач, ижара уйга жўнади. Хонасига кириб, каравотга чўзилмоқчи эди. Ҳовлига қадам босди-ю, кўзларига ишонмади: гулчи қиз, гўзаллар гўзали Настя холага ниманидир куйиб-пишиб тушунтирарди. Нигоҳлар тўқнашди. Асрларга тенг интизорлик интиҳосида юрак қинидан чиқаёзди.

— Кел, йигит, — деди кампир. — Бунча қаққайиб қолдинг?

Мўмин уларга яқинлашди. Шунда кампирнинг қўлидаги оқ атиргулга кўзи тушди. Қиз Мўминга назокат-ла салом берди.

— Мен борай, Настя хола, — деди ийманиб.

— Шошмасанг-чи, — кампир қизнинг билагидан тутди, — бу йигит Мўмин. Яқинда "обувний"га ишга ўтган. — Мўминга боқди. — Бу Зайнаб. Мактабни битириб, ўқишдан йиқилган. Врач бўлмоқчи. Ҳозир ўқишга тайёрланапти. Гул бўйича Зайнабдек мутахассис ҳеч қаерда йўқ.

Қиз уялиб, ерга қаради. Мўмин ўғринча кўз ташлаган эди, нигоҳлари яна учрашди.

— Бунча мақтавордингиз, хола, — деди Зайнаб-ширингина жилмайиб. — Мен шунчаки... фақат оқ атиргулларни парвариш қиламан.

— Оқ атиргуллар, оқ атиргуллар, — такрорлади кампир ва Мўминга деди: — Биз ҳам Зайнабга ўхшаб ҳовлига оқ атиргуллар экамиз. Ҳедемай кўчат ўтказадиган вақт келади.

— Хўп, — деди Мўмин.

— Ну, маладес, — мамнун бўлди кампир. — Ўзинг гулларга қизиқасанми?

— Йўқ, — ўнғайсизланса-да, рост жавоб берди Мўмин.

Тўғри-да, у гулларга қизиқмасди. Қишлоғида гулга қараш қизларнинг иши. Боз устига бирор йигитнинг қизга гул совға қилиши ҳам кулгига олинади. "Тақинчоқ совға қил, рўмол совға қил, эртага сўлиб қоладиган гулдан нима наф?" — дейишади кўча-кўйдагилар.

— Қанақасига... гулга қизиқмайсан? — Кампир ўзини жаҳли чиққандек кўрсатди.

Зайнаб хайрлашаётиб, Мўминга ҳам бош силкиб қўйди.

— Сен уникага борасан, ўрганасан, — деди кампир. — Манави ерни юмшатиб, жўяк олиб, гўнг сепиб, тайёрлайсан.

— Хўп.

"Гул жонсиз нарса, — ўйларди йигит, — менга гул эмас, унинг соҳибаси керак..."

Ногаҳон Асаднинг оқ атиргул кўтариб, фабрикага келганини ўйлади.

— Посёлкада яна кимлар оқ атиргул экади?

— Зайнабдан бошқа ҳеч ким. Худо умр берса, Настя ҳам экади.

— Мабодо Зайнаб гул сотмайдими?

— Нега сотар экан? Қизиқсан, Мўмин. Гулга қараш унинг сеvimли машғулоти. Битта баргини ҳам узмайди. Лекин... — кампир қўлидаги атиргулни ҳидлади.. — ...Лекин яхши кўрган одамларига гул беради.

Кампир "Кўрдингми?" дегандек мақтаниб қўйди.

* * *

Ўша кеча Асад тунаб қолди. Мўмин кўнгли чўккан ғариб кимсадек мунғайиб ўтирарди.

— Гап бундай, — дея Асад ёнбошлади, — биз ажралмас тоға-

жиянлармиз. Бир-биримизга қарашамиз, қўлдан келгунча ёрдамимизни аямаймиз. Айтмоқчиманки, сизнинг бир ёрдамингиз керак. Ўғри деманг! Ўз улушимни олмоқчиман.

— Ҳеч нарсага тушунмадим, — деди Мўмин.

— Қулоқ солинг! Фабрика катта даромад кўраяпти. Ишчиларнинг маоши эса ўша-ўша. Хўжайиндан сўкиш эшитганимдан кейин унинг нимасидандир юлиб, ҳазм қилиб, аламимни босадиган бўлдим. Ўзингизга маълум каучук ҳозир анча қимматлашди. Нақд эллик кило каучукни... гулдур-гуп дегандай... Қисқаси, сиз ишлаётган станок ёнида, шундоққина оёгингиз остидаги пол тагида менинг каучугим ётибди. Шуни секин-аста олиб чиқишнинг иложини топиш керак. "Москвич"ни кеча якшанба сотдим. Каучукнинг пули тушса, тўйни бошлаб юбораман. Битта ўшанинг пули етмай турибди-да, тоғажон.

— Ўғирлик денг...

— Айтдим-ку ўғри деманг деб!

Мўмин йўталишга ўхшаш қисқа кулди, лаблари чўччайиб, оғир ўйга толди. Ва ниҳоят, бош чайқади. "Бўлмайти, мени аралаштирма, ўғри!" дегандек ўтқир нигоҳ қадади.

— Майли, бирдан эпюломайсиз, — деди Асад. — Яна бир ҳафта тинч ишласангиз...

— Эҳ, жиян, — тескари ўгирилди Мўмин, — бутун умр тинч ишламоқчиман.

Эртасига мўъжиза юз берди. Ишдан қайтаётган Мўмин челақ кўтарган Зайнабга рўпара бўлди. Қиз қаердандир унумдор тупроқ ташиб келаётганди.

— Беринг, — қўл узатди Мўмин.

Зайнабнинг уйи олча шох ташлаган ҳовли қаторида экан. Мўмин дарвозадан кирди. Уй олдидаги саҳн четидан бошлаб ҳовли ўртасигача оқ атиргуллар шунчалик чиройли очилиб турардики, Мўмин "Наҳотки, шу гулзорни Зайнабнинг ўзи ўстирган?" деб ишонолмади. Гўё Хитой, корейс тақвимлари учун сураткашлар шу ердан нусха кўчиришган, ҳиндлар ҳам фильмларини Зайнабнинг ҳовлисида суратга олишган эди. Гулдан бунчалик ҳайратланмаганди ошиқ Мўмин.

— Раҳмат, — деди қиз.

Мўмин гул қирқиб берармикан, деган ихтиёрсиз ўйда муштоқ бўлди. Аммо Зайнаб атиргулини аяди. Балки Мўминнинг гулга қизиқмаслигини эшитгани учундир, балки фақат яхши кўрган инсонларигагина ҳадя этиши айни ҳақиқатдир.

Кечқурун Асаднинг ширакайф боши деразадан кўринди.

— Кирсам майлими? — деди у мазах қилаётгандек.

Мўмин унга яқин борди.

— Асад, ичиб хато қилаяпсиз, — деди жони ачишиб.

— Сиз эса Зайнабнинг уйига бориб хато қилаяпсиз! — деди Асад. — Унга мен уйланмоқчиман! — Бир қўлини кўтарган эди, барглари эзилган, хўрланган атиргул ботаётган куёш фонида жонсиз бош эгди. — Гулни севаман деб аввал гулларининг, кейин ўзининг муҳаббатини қозондим! Осон кечмади! Йўлимга ғов бўлганларни манавиндай эзиб ташлайман! Нима, тоғамнинг ўгли бўла туриб, Зайнабнинг атрофида ўралашаяпсизми? Қиз керакми? Айтмайсизми, тоғавачча, топиб бермасам, байналминал посёлкада нима қилиб юрибман?

Асад атиргулни шафқатсизларча эзгилаб, кўлмакка отиб юборди.

* * *

Мўмин шаҳарчага қайтиб келмади. Балки Настя хола ҳовлисига оқ атиргуллар эккандир, балки экмагандир. Мўмин Зайнабни ҳам, рус кампирни-ю фабрикани ҳам унутишга ҳаракат қилди. Асад эса тоға юртга келмай қўйди. Кўп ўтмай унинг тўйи бўлди. Келин Зайнаб эканини билган Мўмин оғир хўрсинди. Онаси тўйдан қайтганданоқ келинчакни мақтади. Бундай гўзал келинни ҳеч кўрмаганмиш. Келин-куёв саҳнаси оқ атиргуллар билан безатилибди, сон-саноғи йўқ оқ атиргуллар...

Мўмин қаердаки оқ атиргулга дуч келса, бефарқ ўтиб кетолмайдиган бўлди. Ҳидлайди, баргларини силайди, ичидан нидо келади: "Гулни Асад эмас, мен севиб қолгандим-ку!.."

Зайнабнинг турмуши узоққа чўзилмади. Асаднинг

ароқхўрлиги, жанжалқашлиги, ҳовлига гул-эмас, саримсоқ эктириб, фойда кўзлашлари, ўғирликлар. Ҳаммасига чидаган Зайнаб хиёнат юкини кўтаролмади. Эрини бир енгилтак жувон билан тутиб олгач, алвидо айтди. Ота-онасиникига ҳам бормади. Холасиникида яшаб, институтга тайёрланди ва талаба бўлди.

* * *

У ўқишни тамомлаб, холаси яшайдиган туман марказига қайтди. Қишлоқларнинг биридаги врачлик пунктида иш борлигини айтишди. Биринчи иш куни уни бемор қизалоқниқига жўнатишди. Яқинда онаси вафот этган гўдак ичкикиб, касал бўлиб қолганмиш.

Беморнинг ҳовлисига қадам қўйди-ю... таниш манзарадан бир зум эсанкираб қолди. Кўз олдида сон-саноқсиз оқ атиргуллар барқ уриб очилиб ётарди. Етти йил илгари унинг гуллари шунча эди, шундай ифорли эди. Тушими, ўнгими? Бундай ўхшашлик бўлиши мумкин эмас.

— Дўхтир қизим келибди-ю, — дея оқ рўмол ўраган азадор аёл пешвот чикди. — Неварагинам иситмалаб ётибди, айланай, киринг ичкарига.

Аёл Зайнабга таниш туюлди. Шу пайт гулзор ичида ишлаётган эркак бош кўтарди. Врач ҳам, эркак ҳам бир зум кўз узолмай қолишди.

— Ие, Мўминжон ҳовлида экансан-ку, — ёзғирди аёл. — Дўхтирга киринг демайсанми? Боланг иситмалаб ётса ҳам гуллардан бери келмайсан.

— Ҳозиргина чиққандим... — гудранди Мўмин. — Ҳеч ким чақирмади... Келганини ҳам сезмабман...

— Гуллари ҳам касалланди, боласи ҳам, — қайғурди аёл. — Юра қолинг, дўхтир қизим, уйга кирайлик.

— Ҳа, аввал уйдаги гулни кўрайлик, — деди Зайнаб.
...Ўша йили Мўмин Зайнабга уйланди.

КИЧИК ЖУМОНГ

"Ўйиндан ўт чиқди..."

(Лев Толстой ҳикоясидан илҳомланиб)

Жуман қизли бўлди. Узоқ кутилган ўғилдан кейин беш йил ўтган эди.

— Минг қатла шукр, — деди у туғруқхона ҳовлисида, — фарзандим иккита бўлди. Худо бераман деса яна беради.

Бироқ акушер-гинеколог отасининг қўлидан тутган кичкина Жаъфарнинг тимқора кўзларига қараб сўради:

— Ўғлингизми?

— Ҳа, бугун туғилган қизчанинг яккаю ягона акаси, — деди Жуман.

— Қилич-камонлари бор экан полвон боланинг, — эркалаган бўлди шифокор. Сўнг ҳорғинлик ила деди: — Жуман ака, хотинингиз бошқа туғмайди. Қизалоқнинг соғ-саломат дунёга келганига, онасининг аҳволи яхшиланганига қувонаверинг. Мана, бир ўғил, бир қизнинг отасисиз.

Жуман розилик билдиргандек бош қимирлатди. Қувончи тарқаб кетгани юз-кўзидан маълум бўлди. Ўғлининг эса шўхлиги тутиб ташқари эшик томон югурди-да, ўйинчоқ қиличини қинидан суғуриб:

— Ҳамма жангга! — деб қичқирди. — Ойижонимни ҳимоя қиламиз!

Жуман ҳам, шифокор ҳам синиқ жилмайиб қўйишди.

Барибир, уйда байрам бўлди. Кўнгил четилаги хижилликни босиш Жуманга мушкул эмасди. Торикса ичади, телевизор қаршисида сигарет тутатиб, уч-тўрт кунлаб ётади.

Қариндошлар табриклагани келишди. Айниқса, Жаъфарнинг чўпни от қилиб, қилич ўйнатганларини айтмайсизми. Ҳатто ўзидан бир ёш катта Исмаибек деган қўшни болани ортда қолдирди.

— Ўн йил фарзандли бўлмадинглар, — деди дастурхон бошида фотиҳага қўл очган қайнона. — Худойим икки болани берди. Шуларнинг ҳузурини кўринглар, тўйини кўринглар.

Кунлар аввалгидек бир маромда ўта бошлади. Жуман ўзини бахтли ҳис этишга қанчалик уринмасин, нимадир етишмас эди. Соатлаб телевизор қаршисида ётади. Телесериалларни кечаси кўрса, кундузи қайта томоша қилади. Сериал намойиши чоғида Жаъфар ҳам ёнидан бир қадам силжимамай қўйди, икки кўзи экранда. Кино тугар-тугамас қиличига ёпишади. Гуруч тишларини кўрсатиб, кучанганча:

— Мен Жумонгман! — дейиши бутун маҳаллага эшитилади.

Чақалоққа Баҳора деб исм қўйишди. Чилласи чиқадиган кун қариндош аёллар келишди. Товуқ гўштини тозалаётган янга Жуманга деди:

— Қайним, устахонада ишлайсизу пичоғингиз болтанинг ўзгинаси-я! Мундоқ чархлатиб қўймайсизми?

— Эсимдан чиқибди, — мингиллади Жуман. — Шокосанинг орқасига қайраб олинг, уйда қайроқ ҳам йўқ.

Кузатиб турган Жаъфар дадасининг ёнига келди.

— Сиз билмайсиз, — деди у аёлга, — бу пичоқ эмас.

— Нима бўлмаса? — Аёл товуқ қорнини ёраётиб сўради.

— Жумонгнинг қиличи.

— Сабзи арчиётган аёллар кўлиб юборишди.

— Жуман, ўглингнинг роса эркалатибсан, — деди амма. — Унақа қилма-да. Тилаб олган бўлсанг ҳам бошидан маҳкам тут. Отанинг исмини жўрасиникидай айтиш яхшимас.

— У Жумонг деяпти-ку, — қизарди Жуман. — Ҳалиги корейс сериали қаҳрамонини танимайсизми?

— Жумонг?

— Ҳа. Жумонг. Наҳотки, уни билмасангиз?

— Сенга ўхшаб кеча-ю кундуз телевизор кўришга вақт қани? — Кейин товуқ тозалаётган аёлни койиди: — Сизгаям хайронман. Қирққа кирган хотин ёш боланинг олдида товуқнинг қорнини ёриб, томоша қилдириб ўтирибсиз. Унақа қилманглар-да! Боланинг олдида жонлиқ сўймаслик, қорнини ёрмаслик керак. У ҳали очилмаган гунча. Қонни кўриб улғайса, ёмон бўлади. Ҳой Жаъфар, уйга кириб, синглингнинг бешигини тебрат. Йиғлашини эшитмаяпсанми? Чоп!

Бола танбеҳ эшитаман деб ўйламаганди. Қовоқ-тумшуғи осилиб уйга қараб юрди. Орқасида иштончасига қистирилган тўппонча кўрингач, бирови пиқиллаб кулди:

— Вой ұлмасам, тўппончали Жумонг ҳам бўларканми?

Шу пайт дарвозадан Исмаатбек бош сукди. Қўлида каттакон милтиқ бор эди, ҳақиқийсининг ўзгинаси.

— Жаъфар, сени отаман! — мақтанди у. — Кўрдингми, тоғамлар менга нима опкелди! Пақ, пақ!

Жуманнинг ўғли оғзи очилиб қолганини яширмади, лекин Исмаатбекга ялинишни истамас эди. Йиғламоқдан бери бўлиб, қичқирди:

— Сенми ҳали!.. Мени отасанми?! Жангга-а-а!..

— Ўлдираман! — чийиллади Исмаатбек ҳам.

Қўшни бола оғзи билан "пақ-пақ" деб овоз чиқарди, Жаъфар камондан ўқ узди. Аёллар ҳам беихтиёр болакайларнинг ўйинини томоша қилишди. Учи ёпишқоқ ўқ Исмаатбекнинг пешанасига ёпишди, гурра кулги кутарилди. Изза бўлган қўшни бола ўқни қайириб ташлади ва чопиб чиқиб кетаркан:

— Бизникига бор, кўрсатаман кўзингга! — дея муштини дўлайтирди. — Билиб қўй, мен энди Дай Суман.

Чақалоқнинг тувагини тўкишга чиққан Жуманнинг хотини ёзғирди:

— Юрагимни ёради булар! Қайси кўчага қарама Жанг Бого, Жумонг! Камонларига ҳақиқий ўқ қўйиб отаётганлар ҳам бор эмиш. Туғруқхонада эшитдим, қайсидир маҳаллада бир боланинг кўзи кўр бўлиб қолибди.

Аёллар гапини илиб кетишди:

— Тўғри, бизникида ҳам битта Жумонг бор, эртадан кечгача таёқ кутариб у ёқдан бу ёққа чопади.

— Маҳалламиздаги болалар кўчама-кўча уришади. Тунов куни бизнинг кўчадагилар энгилибди. Қайси бирининг боши ёрилган, қайси бирининг юзи шилинган. Ўртага оналари ҳам аралашди. Роса тўполон бўлди-ей.

— Сериали ҳам ўлсин.

Жуман зерикиб, соатига қараган эди, сериал бошланишига уч соат бор экан. Сигарет тутатган эди, аёллар унга бурилиб қарашди.

— Маҳаллани йиғиб, — деди амма, — ота-оналар билан бир гаплашиш керак. Ёш болага сериал кўрсатмаслик шарт. Бола нимани тушунади, кўрганини қилади-да.

— Жин ҳам урмайди, — тугун пуфлади Жуман. — Ҳаммаси аёлларнинг ваҳимаси. Биласизлар, шўро замонида қаратғ киноларни қўймасди. Ўша пайтдаги фикрга кўра, ким "видео" кўрса, биронтасини уриб ўлдириб қўярмиш. Умрида жангари фильм кўрмаган одам бошида ўзини йўқотиб, довдираши мумкин. Вақти-соати келиб, кўникади, кинолар оддий нарса бўлиб қолади. Ҳар томондан қисаверсак, ёш авлодга ҳеч вақо қолмайди-ку. Ё нотўғрими, чеча?

— Нотўғри, — деди янга аммадан куч олиб. — Катталар кўникади. Бола-чи? Ўшанга қараб тарбияланади. Мана, келинимнинг қизчаси! "Маша билан Айиқ" деган мультфильмни кўргандан бери без бўлди-қолди. Атайин тўполон қилади, косаларни ағдаради, отасининг елкасига тирмашиб, қулоғидан тортади. Бу нима аҳвол? Қиз бола нарсаган. Отангнинг елкасида бало борми? Келиб-келиб Машадан ўрнак оладими?

— Келинингизнинг қизчасими? — Жуман қўл силтади. — Танийман. У икки ёшга ҳам қирмаган-ку! Энди икки ёшли қизалоқдан тарбия талаб қилаяпсизми? Қўйинг-е, чеча!

— Мен нега қуяман? Икки ёшли қизча нима учун айнан Машага тақлид қилиб, сурбетликни ўрганапти? Ўзимизнинг мультфильмлардаги одобли, ҳаёли қизчалардан ўрнак олса бўлмасмикан? Муштдеккина бола ҳам дарров ёмонликка оғиб кетади-ей. Яхшиликка ўргатиш қийин, қайним. Тарбия билан ҳазиллашманг.

Жуман ўзига ҳамфикр ахтармоқчи эди, тополмади. Унинг фикрича, телесериални кўришни бошлаганлар асли шу аёллар эди, болалар муаммоси олдида ожизлар ҳам шу. Нима қилсин, битта рўзғорда битта телевизор. Дастурхон бошида томоша қиладилар. Жўжиқчаларни хонадан чиқариб, кино кўриш унча-мунча одамнинг қўлидан келмайди.

— Ундан кўра пичоқни ўтқирланг, — деди товуқ гўштини майдалашга киришган янга, — сиз турганда мен шокосага ишқаласам, уят.

Жуман сигаретини оғзининг бир четига қистириб, пичоқни берилиб қайради.

Овқат ҳам пишди. Бешикка солинган чақалоқ ухлаб қолди.

Момо дастурхонга фотиҳа ўқимоқчи эди, ташқаридан "Ия, ийя-я" деган хитоблар эшитилди. Туққан хотиннинг ранги оқаринқиради.

— Жаъфар деяпман! — эшикка юрди у. — Яна жўранг билан уришаяпсанми? Уйга кир, қулоғингни узаман ҳозир! Куйдирдинг мени Жумонгинг билан!

Бола бор шижоатини яшириб ўтирган эканми, овқатлар ейилиб, аёллар калишларини кияётганда, бурчакдан пусиниб чиқди-да, пичоқни шитоб-ла кўтариб, "санъати"ни кўрсатмоқчи бўлди. Шундай силкидики, ўзи ҳам чап беролмади: тиф қошию кўз остини тилиб ўтди. Онаизор боласининг қонга бўялган афт-ангорига кўзи тушиб, чинқириб юборди:

— Вой, кўзи оқиб тушди! Энди нима қиламан!..

Тиф кўзга тегмагани маълум бўлгач, аёллар енгил тортишди. Кичик Жумонг жиддий жароҳат олмаган эди.

— Ҳе ўлсин ўша Жумонг, — қарғади амма олис Қуриядаги киноқаҳрамонни.

Кунлар бир-бирига ўхшамас, ойнаи жаҳондаги воқеалар борган сари ривожланар, маҳалладаги кўчалараро қиличбозликлар ҳеч ҳам кинодан қолишмас эди. Битта чумчуқ ўлса гурр этиб йигирмата бола тўпланадиган қишлоқлару эски маҳаллаларни катталар унутиб қўйганди. Болалар дунёси худди виртуал олам каби катталарники билан ёнма-ён яшарди. Биринчи оламда фильм намойиши давом этаётган бўлса, иккиламчи оламда ҳақиқий жанглар бошланганди. Болалар лашкарининг раҳнамоси аввал, Жанг Бого бўлса, энди Жумонг эди. Улар бир-бирини чиндан ўлдириш қасдида олга ташланардилар, бир зарб билан Жумонг каби ерпарчин қилиб ташлашни исташарди. Аммо камон ўқлари тўмтоқ, қиличлар пластмасса. Зарб урилганда, душман сўзсиз йиқилмасди, ғазабдан қизарган юзидаги тугмадек кўзлар чарақлаб тураверарди. Ҳаёт барқ урарди, ҳаёт.

Жаъфар ярасига боғланган докалардан халос бўлган куни кўчага шошилди. Исмадебек югуриб келиб, дарахт шохидан тайёрланган қўлбола камонни мақтанди:

— Мана бу ҳақиқийси! Сеникени чақалоқлар ўйнайди! Уйингда йиғлаб ётганингда биз стадионда душман армиясига қарши уришдик!

— Менам уришаман! — Жаъфарнинг қони қайнади.

— Сени мажақлаб қўйишмасин! Кеча икки ёш катталарнинг оғзи-бурни қонади-ку!

Жаъфар кечга яқин стадионга бормоқчи эди, онаси жеркиб ташлади.

— Сенга шу камми?! Кўзинг ўйилиб тушганда нима бўларди! Бор, синглиннга қара! Овози чиққанини эшитсам, ўзингдан кўр!

Она овқатга унади. Ота бу вақтда телевизор қаршисида узала тушиб ётарди.

— Кино кўришга қўясанларми, йўқми? — бақирди у ошхона томонга. — Қаранглар Баҳорага! Нега йиғлаяпти? Тебрат бешигини! Ёки эмиз!

Ошхонадан овоз қайтди:

— Жаъфар! Синглиннга қара!

Бола даласи ётган хонадан ўтаётиб, бир зум тўхтади. Экранда Жумонг! У қиличини яланғочлаб, бир тўда душманга ташланди. Ўн-сўлидан яқинлашганини усталик-ла тигдан ўтказди.

— Ҳа? — Жуман бошини бурди. — Баҳоранинг овозини учирасанми, йўқми? Нега анқайиб турибсан?

Жаъфар ичкарига киргач, ҳақиқатан ҳам чақалоқ йиғламай қолди. Она шошиб остона ҳатларкан, деди:

— Эсим қурсин, Жаъфар қани? Ирим қилиб бешикдаги ёстиқ тагига пичоқ қўйгандим, кеча сиз ўткирлаб келган...

Онанинг гапи бўғзида қолди. Юз-қўлига анор сувидай қон сачраган Жаъфар йиғлаганча чиқди.

— Пичоқ тегиб кетди синглимга... Мен ҳеч нарса қилмадим...

Ота-онаси жон ҳолатда чақалоқнинг ёнига чопиб борганида Жаъфар "Бувимларникига қочаман" деган хаёлда остона ҳатлади. Қош қорайиб қолганди. У дарвозада тўхтаб, онасининг даҳшатли фарёдига бир он қулоқ солди. Шу пайт кимдир:

— Жумонг! — деб чақирди.

Жаъфар гира-ширада дарвоза олдида бир болани кўрди... Ўқ узилди.

Қўлбола камон ўқига бешлик шприц игнаси маҳкамланган эди. Исмаббек ҳозиргина ўқни стадиондан топиб олганди. Жаъфар аччиқ чинқириб, чалқанча йиқилди. Ўқ кўзига санчилган эди. То дадаси ахтариб чиққунча, жон берди.

Мусибатни кўтаролмаган она ҳам кўп ўтмай вафот этди. Олти ой ўтиб, сўққабош Жуманни болали бевага уйлантиришди.

— Телевизор олайлик, — деди хотини. — Нега уйда телевизор йўқ?

— Мозоротга кўмиб келганман, — пўнғиллади Жуман ва ўгай ўғлига мунгли нигоҳини қадади. Ўгай ўғил марҳум болакайдан қолган қиличнинг тигини силаб ўтирарди.

— Бир умр аза тутмаслик керак, — уҳ торгди хотини. — Эртага янги телевизор сотиб оламиз. Йиғиб қўйган пулим бор.

Ўгай ўғил қилич дастасини маҳамкамроқ қисди. Бу вақтда дунёнинг қайсидир чеккасида "Падаркуш" телесериалини суратга олиш ишлари бошлаб юборилган эди.

МАРҲУМ КЕЛИННИНГ ХИЁНАТИ

Келини ўладиган бўлди. Тонг-саҳарда булоқ бошига тушиб, икки челақ сув ташиб, катта қозонга қуйибди. Қозон кечкурун сувга тўлиб турганини Рифат бобо ўз кўзи билан кўрганди, нима дейишни билмай гарангсиди.

— Тайёргарликни кўраверинглар, — деди оқ "Дамас" да келган шифокор, — барибир одам бўлмайди, бова.

Кейин қўшни хотинларга бир-бир қараб чиқди. Оёғига кияётиб, инқиллаш аралаш гап қотди:

— Бола-чақасининг ҳузурини кўрмади, кампири қазо қилгани етмагандай якка-ю ёлғиз фарзанди бевақт кетди. Ёлғиз шу келинига суяниб қолганди, бояқиш бовам.

Келин ўлди. Одамлар хона ўртасида оқ сурпга ўралиб ётган Зийнатга эмас, Рифат бобога ачина бошлашди. Гуё келиннинг ўлими оддий ҳодисадек унда-бунда тилга олиб қўйишарди, холос.

Бобога яшаш оғир ботди. Уйда ёлғиз нима қилади? Келини Зийнатнинг остонага қадам босганига бугун ўн йил тўлган экан. Ҳисоблайверса, қора кунлар лоп этиб чиқаверди: раҳматли кампирининг ўлганига тўққиз, ўғлининг ҳалокатига икки йил...

Тобут енгил кўтарилмади. Бирваракайига олти чоғли одам билакларини ишга солганида, бир ёнга хиёл оғиб, шошириб қўйди. Оломоннинг охирги чопони кўздан йўқолгач, уй орқасида мунғайиб ўтирган чоллардан бири келиннинг ўлими ҳақида сўради.

— Азонда булоқдан сув олиб қайтаётса, кимдир чақиргандек бўлибди, — ҳассасига тикилиб сўзлади бобо. — Бунча жон куйдирма, тонг ёришганда ташийсан сувни, деб тайинлагандим. Кулоқ солмади. Баҳромжон ўлгандан бери юраги чатоқ бўлиб қолувди бояқишнинг. Сувни қозонга ағдарди-ю хонасига кирган кўйи чиқмади. Ҳеч бундай ётмас эди, томоқ қирдим, йўталдим, охири отини айтиб чақирдим.

— Ярим кеча туман тушиб эди, тонг қоронғисида булоқ бошига боришга эркакнинг юраги бетламайди-ёв, бекор қилибди-да, — деди кўса чол. — Қўрққанидан мияга қон куйилган, ўзи айтибди-ку, биров чақиргандай бўлди, деб.

— Биров чақиргандай туюлса туюлгандир, Маматбой, — эътироз билдирди дўппили, зиёлинамо ўртоғи. — Гап бунда эмас. Зийнат келин жуда садоқатли чиқди. Ёш, бунинг устига ўртада бола йўқ эди, шунда ҳам Баҳромжоннинг уйдан кетмади. Кампири билан ўғли бевақт ўтган бўлса ҳам дўстимиз Рифатжон яхши яшаётганди, аттанг...

Чекка улус оқсоқоллари ҳам келиннинг вафодорлигини эшитиб, куйиндилар. Нима ҳам қилсин бечора Рифат бобо, чидайди-да.

* * *

Чоллар қаторида ўтирган бир одамгина нимадандир мамнун эканини Рифат бобо сал кечроқ, яъники кетишни ҳам, кетмасликни ҳам билмай безовталанганда пайқади. Бу — қўшниси Алижон эди. Эркаклар мазоротга жўнашди, нега у бормади экан? Кўзлари кулиб тургани камдек ҳар замонда оёқ учини кўтариб-туширади, нима бало, ичида патефон айланаяптими?

Алижоннинг хотини тез-тез аразлаб қолар эди. Ўртада икки боласи сарсон. Зийнат эса на бөласи, на эри бўлса ҳам энамнинг уйи, демади. Бир марта нолимади-я гўринг нурга тўлгур. Туриб-туриб Рифат бобо шу одамдан келинини рашк қилди. Эркак

одам Зийнатнинг хусн-малоҳати қаршисида кесак бўлмагани аниқ. Ҳа, келини кун-кун ора чиқиб турарди қўшнисиникига. Бирда Алижоннинг хотини бўлган, бирда бўлмаган.

Рифат бобонинг кўкси куйиб, "воҳ" деб юбораёзди. Аммо дарров аҳмоқона рашкни қаргаб, ўзини тентакка олди. Эртасига азонлаб булоқ бошига тушди. Келинини чақирган жиннинг овозини эшитмоқчи, "Кучингни менга кўрсатсанг бўлмасмиди?" деб гаплашиб қўймоқчи эди. У ёққа-бу ёққа тентираб, ҳоли қолмагач, бир дўнгликка ўтирди. Туман ҳам туманга ўхшамас, тутун эди, иси бор. Худди бир нима куяётгандек.

Тонг ҳеч отавермагач, бобо тиззаларига таяниб ўрнидан турмоққа чоғланди. Шу пайт аллақадан кулги эшитилди. Юраги гупиллаб ура бошлаган бобо дам ўнгга, дам чапга аланглади. Қимса йўқ. Яхшилаб кулоқ солса, кулги шундоққина дўнглик орқасидан келаяпти. Ортга бурилаётиб йиқилиб тушди, аммо бўш келмади: кулги соҳибасини кўргунча судралиб бўлса-да, бораверди. Туман пардаси сирилиб, оқиш рўмолга кўзи тушди. Не тонгки, бу келини Зийнат эди. Бароқ қошларини чимириб, вужудини кўзга айлантирди ва... даҳшатдан, йўқ-йўқ, ундан ҳам баттари номусу ордан тош қотди. Не тонгки, келини қўшни эркакнинг — жанозада рашкни кўзгатган Алижоннинг ёнида эркаланиб ётарди. Бобо инграб юборди.

— Ҳеч бўлмаса, маърака ўтсин, — деди Зийнат.

— Мингинчи марта қўйвордим, қайтиб келмасидан сенга уйланаман. Икки йилдан бери меникисан-ку, яна нима керак сенга?

— Одамлардан уяламан.

— Қўйсанг-чи, Зийнат, муҳаббатнинг уяти йўқ. Ажрашган эркак эрсиз жувонни хотинликка олса, бунинг на уяти, на гуноҳи бор. Фақат яширинча учрашиб юрганимиз, мен учун эрингнинг уйдан кетмаганинг, қўшни эканлигимиз қишлоқнинг бир оз ғайирлигини келтиради, холос. Сал ўтмай унутиб юборишади, ҳаммаси из-изига тушиб кетади.

Рифат бобо қалт-қалт титраб, бир муддат ерга бовур босиб ётди, сўнг бир амаллаб изига қайтди. Келинининг хиёнаткорлиги етти ухлаб тушига кирмаганди. Ҳеч бўлмаса, қайнотам нима дейди, демади-я!

Тўсатдан бобо таққа тўхтади. Ахир, бу нимаси? Келини кеча ўлди-ку! Ўзи ҳам айтди, маърака ўтсин, деб. Мияси суйилган чол туш кўраётганмикан?

— Лекин, — деди чол ўзига-ўзи, — иккови ўғлим ўлганидан бери ошиқ-маъшук экан... Йўқ, бунга индамай кетолмайман!..

Ғазабнок қиёфага кириб, ҳассасини зарбли-зарбли уриб, дўнгликка чиқди. Яна икки қадам ташлади-ю ҳозиргина келини ва Алижон ётган жой бўм-бўш эканини кўрди. Кимдир кеча олов ёққан бўлса керак, кўрдан оҳиста тутун кўтариларди.

— Зийнат! Али!.. Хў-ўв... — Бобо бор овози билан чақирди: Унга жавоб берадиган ҳеч ким йўқ эди, ҳеч ким қалб жароҳатига малҳам бўлолмасди.

* * *

Алижонни ўлдириб қўядиган шашти бор эди. Қўшнисини ҳеч қаердан тополмай, уйига қайтди-да, тўшагига чўзилди. Бу не кўргилик, деб шифтга термулиб ётди. Икки йил ичида келинининг хиёнатини сезмабди.

Оқсоқолга воқеани айтишга жазм этган эди, тили бормаслигига амин бўлиб, фикридан қайтди. Йўлдан оздирувчи инс-жинслар Зийнат ва Али қиёфасига кириб, ўйнашган бўлишлари ҳам эҳтимол эди. Ўйлаб олишга вақт бор, ўтган йилларни, ойларни, кунларни, ҳаттоки баъзи сонияларни ҳам эсламоққа уринди. Эҳ, хом сут эмган банда! Қозондаги сув ўтган тунда қаёққа ғойиб бўлди? Шу касофат қозонни тўлатаман, деб ўлиб кетмадимми Зийнат?

Рифат бобо ўчоқ бошига борди. Ўтинларни, кулни, тоғорани кузатди. Ногоҳон яна Зийнатнинг овози эшитилди:

— Бугун ҳам одамлар келишади, кеча жанозани эшитмаганлар бор. Кечқурун қари кампирлардан бошқа ҳеч ким қолмайди.

— Соддалигини айтмаса, — деди Алижон, — зўр одам эди. Қабристонга бормай, уй орқасида чоллар қаторида ўтирдим. Ишонасанми, Зийнат, худди унинг арвоҳи қараб тургандек туюлди, рости, сескандим.

— Балки тириклигида тушунтирсак, рози бўлармиди?

— Хотиним билан ажрашиб, келинига уйланишимгами? Нималар деяпсан, асалим.

Шармисорлик Рифат бобони уйигача қувиб келган эди. Қаёққа қочишни билмай, ортига чекиндию бехосдан мушукни босиб олди. Биғиллаб юборди мушуги қурғур.

— Ошхонада кимдир борми? — сўради Алижон хавотир билан.

Иккиси дупур-дупур юриб, эшикда пайдо бўлишди. Алижон дуппида, Зийнат аза кийимида эди, елкасига оқ рўмолни чиройли қилиб ташлаб олган. Негадир улар Рифат бобога қарамадилар.

* * *

Ўғли ҳовлида гурс-гурс ўтин ёрарди. Кампири урчуқ йигириб утирибди, атрофида оппоқ каптарлар чарх урмоқда.

— Келинг, бобой, — деди аллақачон вафот этган кампири. — Сизни кутиб зерикканимдан урчуқ йигираяпман. Баҳромжон ҳам ўтин ёришни соғинган экан, бир эрмак қилай, деб...

— Ота... — Ўғли кучоқ очиб кўришди. — Нега бунча гамгинсиз? — Кейин Баҳром ерга қаради. — Ҳамма нарсанинг жавоби, ҳамма нарсанинг вақт-соати бор, ота...

* * *

Биров у деди, биров бу — Зийнат ва Алижон оила қуришди. Бироқ турмушининг олгинчи ойида (ўшанда қиш эди) булоқ бошига тушган Зийнат ҳеч қайтавермагач, эри ахтариб борди. Атроф қип-қизил қон, бўри излари.

— Бўрилар ҳам яшаши керак, — деди кўп ўтмай бир муаллим. — Уларнинг ҳам нафси бор.

ЧАҚАЛОҚ

Кела-келгунча йиғлади қиз. Кўча чироғи ёруғида тўхтаб, билагидан тутди йигит.

— Нима бу?... — деб дағдаға қилди.

— Нимани айтаяпсиз? — қиз кўзидан оққан бўёқни шошиб артди. — Энди нима бўлади?

— Бу йиғи нимаси деяпман. Бунақа ишлар ҳеч кимга сездирилмайди. Сезиб қолса тан олинмайди. Тушунарлими?

Қиз йигитга ишонар эди, телба бўлиб севганди. Бу кеча не ишга қўл урган бўлсалар, барчасини муҳаббатга ағдардилар.

...Холбекнинг уйидагилар Нозгулни танирдилар. Кўча-кўйда Холбекнинг сингиллари бўлажак янга ҳақида эшитган илиқ гаплардан анча вақтгача сармаст юришарди. Таниган-танимаган борки, Нозгуллар оиласини обрўли, бадавлат, ўқимишли деб биларди.

Аммо тўй чўзилгандан чўзилди. Бир неча марта тўй кунини белгилашга уриниб кўрдилар. Қариндошлардан кимдир қазо қилади, тўй қолади.

Бир куни Холбекнинг сингиллари уйга хафа бўлиб кирдилар. Қизлардан бири "Бўлажак янгаларинг опа-сингилларига қараганда эркатойроқ, тегманозик экан" дебди. Бу ичиқораликка, ҳасадгўйликка йўйилди.

Ўша кунларнинг бирида Холбек шаҳарча четидаги ижара уйга Нозгулни эргаштириб келди. Қорни оғриётганидан юзи буришиб кетган қиз каравот четига ўтирди-да, йиғлаб юборди.

— Мени ўлдиригинг, ортиқ яшолмайман, — деди у.

— Йиғлама! Йиғлама деяпман... Бу нима? Қорнингдагини айтаяпман.

— Рўмол... Рўмоллар...

Холбек ишонқирамай қизнинг белини пайпаслади.

— Темирдан ҳам қаттиқ-ку. Жонингда қасдинг борми?

— Шарманда бўламан, Холбек ака!

— Атайин тўйни кечиктирганим йўқ, кўраяпсан-ку, вазият тақозо қилмаяпти.

Нозгул оғриқдан бошини кўтаролмай қолди. Йигит серрайиб турар, қорнини шу қадар шафқатсизлик ила қисиб боғлаган қизга ачинаяптими, жаҳли чиқаяптими, билиб бўлмасди.

— Менимча, бошқа иложимиз йўқ, — деди Холбек юзини четга буриб.

— Нима?.. — Телбавор нигоҳ ташлади қиз.

— Вақтида олдириб ташлаш керак эди. Энди... тўйдан кейин туғилса ҳам барибир... сиримиз фош бўлади, тушунсанг-чи, Ноз! Сен яширолмайсан, отанг, маҳалла-кўй эшитади. Икки хонадон шаънига ҳам тўғри келмайди.

— Ўлганим маъқул, — деди қиз изиллаб йиғларкан.

— Тўй бўлади! Бўлади! — деди Холбек. — Жанжал қилсам ҳам бир ойнинг ичида ўтказаман ўша никоҳ тўйни! Лекин тушунсанг-чи, тўйдан кейин дарров бола туғилса, барибир одамлар билади-ку, нега қўрқаяпсан? Кутулиб кетишнинг иложи йўқ!

— Қорнимни дугонамга боғлатганман, — деди бир оздан сўнг Нозгул.

— Бу билан нима демоқчисан?

Қиз ҳасрат билан нигоҳ отди.

— Сиримни билади... — Қиз оғир бош чайқади. — Вақти-соати келганда жонимни унинг қўлига топшираман.

Йигит ваъдасини бажаролмади. Тўй ёзга қолди. Нозгул дўзах азобларига гирифтор бўлиб, шармандалиқдан ҳамон ўзини сақлаб келарди. Ниҳоят, тўй куни белгиланганини эшитгач, инграб юборди. Ичига тортиб боғланган қориндан қанақа чақалоқ дунёга келишини иккиси ҳам билмасди. Бу ёғи тўққиз ой бўлиб қўйган. Наҳотки, чақалоқ туғилиши айнан никоҳ кунига тўғри келса?

Узоқ қариндошлар бир кун олдин ташриф буюришди. Уларнинг гиргиттон бўлиши Нозгулнинг ҳиқилдоғига келиб ўтирганда, ногоҳ қорнида чидаб бўлмас оғриқ тўлғонди. Оёғини судраб босиб, ваннахонага кирди. Юзини совуқ сувга ювди ва... чинқириб юбораёзди. Бу нима кўргилик?! Ваннахонада кўзи ёриётган эди. Оғриқдан кўкаргани, кўзлари қинидан чиқаёзгани кўзгудан шундоқ кўриниб турарди. Нозгул ўзини ўзи танимас, кўзгу шармисорлик оламига бир дераза эди.

Нозгул оғриқ ва қон кетишдан эмас, номусдан ўлишига кўзи етди. Ана, меҳмонлар хурсандлигидан хандон отиб кулишмоқда, тоғалари ҳам салобат билан сўрида ўтиришибди, умрларида юзи ерга қарамаган бообрў кишилар. Опасининг қайнонаси-ю

қайнсинглисини айтмайсизми! Онасининг овсинлари... Ҳамма-ҳамма бу хонадон шухратини, тўйларининг донғи кетишини, эл-юрт ҳавас билан тилга олишини гапирмоқда. Сўзлардаги ҳар бир бўгин орасидан бол томаяпти.

Воҳ, шу тобда ваннахонадан Нозгулнинг қичқириғи, сўнг чақалоқ йиғиси эшитилса борми!.. "Йўқ-йўқ!.." Бўлажак келин кўзларини чирт юмди. У ҳеч қаёққа қочиб қутулолмаслигини, ҳадемай мудҳиш ҳодиса юз беражагини билди. "Ўзимни ўлдиришим керак эди... Кеча, ундан аввал, бир ой бурун, йўқ, ўша ифлос кунда... Энди нима қиламан?"

Ваннахона эшиги тақиллади. "Онам!" — қизнинг мияси ярқ этди. "Зинога йўл қўйган бўлсам... У... Бўлажак эрим... Ҳаммасини онамга аста тушунтирсам, балки..."

— Нозгул, эшикни оч.

Бу — дугонаси-ку! Қиз шоша-пиша уни ичкарига киритди.

Ғалати овоз эшитилгандек туюлганда, холалардан бири ваннахонага яқинлашди.

— Ноз, шу ердამисан?

— Ҳа, бош юваяпти, — ўрнига жавоб берди дугонаси.

Ҳамма тўй билан андармон эди. Онаси Нозгулни сўраб-суриштирди. "Дугонаси анави хонага овқат олиб кираётгани", — деди холаси. "Дугонаси бир нима кўтариб чиқиб кетаётувди, — деди бошқаси, — фата тўғри келмаган эмишми..."

Она ётоқхона эшигини очди. Бурнига спиртникига ўхшаш ўтқир ҳид урилди. Нозгул бурчакка тиқилиб ухлаб ётарди. Шу ётиши бежо кўринди онага.

— Нозгул, — чақирди оҳиста.

— Ойи, эшикни ёпинг, — деган дағал овоз чиқди қизидан, — эрта туришим керак, уйқум келаяпти.

— Йиғладингми? Нима сепгансан?

— Илтимос, ойи... Ҳаммаси яхши бўлаяпти-ку... Ухламоқчиман.

Эртасига Нозгул оқ либос кийди. Мурдадек оқариб кетгани упу остида билинмасди. Нима бўлса ҳам сездирмаслигим керак, деб жон-жаҳди билан ўзини дадил тутишга уринарди. Бир пайт хос дугонаси пайдо бўлди. Кеч қолгани боис қизлар унга таъна қила бошлашди, аммо биров билан сўрашмасдан Нозгулни четга бошлади.

— Ноз, у ўлиб қолди, нима қилай?

Нозгул ҳеч вақога тушунмагандек серрайди. Дугонаси гапини қайтарди, шунда ҳам келинчакдан садо чиқмади.

— Нима бўлди сенга? — шохни силкиган каби кескин ҳаракат қилди дугона.

— Бешикка солмадингми? Авайла, демабмидим?

Дугонасининг оғзи очилиб, бир қадам тисарилди.

— Туйдан кейин опкетаман, — кулимсиради Нозгул, — тагин мозоротга кўмиб қўйма, хўпми?

Туй охиригача дугоналар қаторида ўша дояси кўринмади.

Туй тантанали ўтди. Чимилдиққа кирганданоқ куёв сўради:

— Қачон... қачон бўлди? Гапирсанг-чи!

— Кеча... қутулдим.

— Ўлдирдингми?

— Жим... — шивирлади Нозгул. — Узоқдан гапирсангиз ҳам у эшитади... Уйғониб кетмасин... Дугонам оплоққина қилиб ўраб қўйган,... Бирам чиройли...

Холбек ўзини орқага тортди. Ярим кечада Нозгул даҳшатли оғриқдан сапчиб уйғонди. Даставвал қаерда ётганини эслаёлмай ванна жумрагини ахтара бошлади. Чимилдиқда эканини англаб, ёстиқни кучоқлади. "Булар эгиз экан-да! — деган уйдан пешонасида совуқ тер қўпчиди. — Энди шарманда бўлишим аниқ... Вой, тугилаяпти... Ҳозир йиғлайди..."

Ҳаял ўтмай чақалоқ заиф ингради. Йиғлашга кучи етмаяпти. Нозгул уни чойшабга ўраб, келинлик рўмолчаси билан жажжи оғизчасини бекитди. Бечора иссиққина эди. Негадир ичида сув қайнаётгандек митти вужуд билқилларди.

Нозгул қудуқни эслади. Холбек артезиан таъмирлангани учун қудуқдан фойдаланмай қўйганини гапирган эди. Судралиб бориб деразага бўй чўзди. Хўрозлар қичқираётган эса-да, тонг отишига хийла бор эди.

У минг бир таваккал билан ҳовлига чиқди. "Янги келинчакман, кўрсалар ҳам кўрмаганга олишади, ҳожатхонага бораёпти, деб ўйлайдилар", — деди ичида. Дарвоқе, қудуқ чамбараги ҳовли этагида қорайиб кўринди. Оғзига қопқоқ

бостирилган экан. Четга суриб, чойшабни очиб юборди, пастан сувнинг шалоплаши эшитилди. Қонли чойшаб ҳам, муз юрак ҳам енгиллашди.

Эрталаб келин саломга чиқди, аммо икки кўзи қудуқдан узилмади. Кун бўйи беҳол бўлди. Ҳар сафар кўшни ҳовлида бола йиғлаганда бир сапчиб тушарди. Кейинроқ билди, оғзидан бир гала учуқ тошиб кетган эди.

Даҳшатлиси, иккинчи кеча юз берди. Қорни яна оғриб, тўлғоқ бошланди. Адойи тамом бўлган Нозгул эрининг қўлларига ёпишиб:

— Чақалоқ... чақалоқ... — деб титраб-қақшаб йиғлади. — Ўлдиринг мени, ўлдиринг, Холбек ака! Бошқа чидолмайман!

Шовқин-сурондан уй ичи уйғонди. Зудлик билан келинчакни шифохонага жўнатишди. Шифокор Нозгулнинг руҳан соғ эмаслигини, асаб касалликлари шифокорига учрашиш кераклигини айтди.

Тушга яқин Нозгулни руҳий касаллар шифохонасига юборишга мажбур бўлишди.

— Унинг болали бўлганидан беҳабарман, — йиғлади қайнона.

— Уч кун аввал келинингизнинг кўзи ёриган, — деди шифокор. — Қаттиқ руҳий зўриқиш оқибатида хаёлида яна чақалоқ туғилгандек туюлган. Асаблари вақтида даволанилмаса, умрининг охиригача руҳий касал бўлиб қолади.

Қудуқни текширишди. Келинчакнинг рўмолчаси топилди, холос.

Кўп ўтмай водапроводдан сув келмай қолди. Холбек қудуқдан сув тортиб, газга чойнакни қўйди-да, хаёлга чўмди. Нега гуноҳга қўл урди? Ҳалолу пок юрса бўлмасмиди? Энди иккиси ҳам норасиданинг қотилларими?

Шу пайт сув забтига олиб қайнади. Чойнак чумагидан фишиллаб буғ отила бошлади. Холбек қулоғига чалинган бошқа бир овозга ялт этиб қаради. Чойнақдан чиқаётган буғ овози чақалоқнинг чийиллаб йиғлашига ўхшарди.

— Бўлиши мумкинмас, — лаблари титради Холбекнинг.

Ўша куни куёвни ҳам шифохонага олиб кетишди.

ЧЕККАДАГИ ЗИНАПОЯ

Сирли тун емирилиб, қишлоқ ўртасида қад кўтарган уч қаватли мактаб биноси кўринди. Тоғлар қуюқ ранг касб этди, осмонга қизиллик ёйилди. Тол барглари ҳилпираб, совуқ сабога елпинди.

Мактаб ёнидаги ўйдим-чуқур асфальтдан мол ҳайдаб ўтаётган чопонли йигитни кимдир чақирди. Йигит ҳуштак чалувчини тополмай мактаб боғига аланглади. Мажнунтол тагида ўтирган ўртоғи кўл кўтарди.

— Бу ёқдаман, Жавҳар!

— Ие, ҳали барвақт-ку, Пўлат! — деди Жавҳар мактаб панжарасига суяниб. — Юбилей бўлади деб тонг-саҳардан келиб олдингми?

— Бир дақиқага келиб-кет, жўра, — имлади Пўлат.

— Тинчликми?

— Кўрқма, келавер, — деди Пўлат. — Бу менинг ўзим, арвоҳим эмас.

Жавҳар пастак-панжарадан сакраб ўгди. Мактаб ҳовлисининг асфальти сертош эди, оёқ таги гижирлади. Иккиси бир синфда ўқиди. Жавҳар томорқага ул-бул экиб, даштга мол боқиб кун кечиради. Кўзлари олма-кесак териб туриши, ҳар гапида бир ёлгон ишлатиши ҳаммага маълум. Пўлат эса туман марказига кўчиб кетган. Қишлоққа байрамларда, тўйларда келади. Бугун мактабни тамомлаганларига ўн йил тўлди. Соат саккиз-тўқизларда мактаб ҳовлисига синфдошлар тўпланишади. Аммо тонг-саҳардан ҳам келадими?

Иккови кўришди.

— Нима қилиб ўтирибсан? — сўради Жавҳар. — Мен-ку молларни даштга ташлаб, чой-пойимни ичиб, келаман. Сенчи? Шунақа ҳам эрта келасанми?

— Тушимга Санжар кирибди, — деди Пўлат. — Ишни ниҳоясига етказишим керак.

— Санжар? — дея Жавҳар пешонасини тириштирди. — Юбилейга фақат у қатнашолмайди. Худо раҳмат қилсин. Кўп

ўйлаганга ўхшайсан.

Пўлат тишлаб ўйнаётган хасни туфлаб ташлади.

— Нима, сен ўйламайсанми?

— Нега ўйламайман? У менинг ҳам жондек синфдошим эди.

Пўлат кўкрак чўнтагидан сурат чиқарди. Унда сочи орқага таралган, бир ёқаси қийшиқ, чақноқ кўзли йигит кулиб турарди.

— Келганимда тонг-қоронғиси эди, — деди Пўлат. — Негадир оёғим мажнунтол тагига тортди. Бир соатдан бери қимирламай ўтирибман. Бугун синфдошлар тўпланади, фақат Санжар... Биласанми, — Жавҳар, уни орамизда кимдир ўлдириб, мактаб ҳовлисига кўмиб қўйган. Мурдаси мактабдан ташқарига чиқмагани учун уни ҳеч ким тополмади.

— Тентакмисан? Бир неча соатдан кейин бу ерга синфдошларимиз тўпланади. Бир-бирини ўн йил кўрмаганлар бор. Катта байрам бўлади. Сен эса нималар деб алжираяпсан? Бор ота-онангникига, унгача дамингни ол, чой-пой ичиб кел.

— Юбилейни бузмайман, — деди Пўлат. — Айнан шу юбилейда жиноятни фош этаман. Санжарнинг қотили синфдошларимиз ичида.

— Ё тавба, ким ўлдирган уни? — доддиради Жавҳар.

— Сен анави ёққа қара. — Пўлат нур жилваланаётган учинчи қават деразасига имо қилди. — У ерда Санжар қараётгандек туюлмаптимми?

— Аҳмоғингни топибсан, — Жавҳар қўл силтаб нари кетди.

— Ўзингни ўқитвор, жўра, соғ одамга ўхшамайсан.

Пўлат оёққа қалқиб, Жавҳарга етиб олди-да, белбоғидан тутди. Кескин бурилиш оқибатида тошчалар кучлироқ гижирлади.

— Тушимда Санжар ўз ўлигини ахтариб юрганмиш, — кўзларида ўт ёниб сўзлади Пўлат. — Бир қарасам, учинчи қаватда, бир қарасам мажнунтол тагида пайдо бўлиб қолармиш. Эътибор берсам, четдаги деразаларга қараяпти. Биласанми, деразаларга?

Жавҳар мактаб биносига кўрқа-писа кўз ташлаб бош чайқади.

— Четдагиси... Ҳув анави... Биринчи қаватдан учинчигача...

Бу деразалар қўшимча зинапояники. Ун йил ўқиган бўлсак, бирон марта фойдаланилмаган. Зинада ҳамиша синиқ парталар,

шкафлар, темир-терсаклар ётарди. Бир куни Санжар иккимиз учинчи қаватдаги эшикни очдик-да, ашқол-дашқоллар оралаб, чангга беланиб биринчи қаватга тушдик. Шунда ҳаммаларинг қандай қилиб биринчи қаватда пайдо бўлиб қолганимизга ҳайратлангандинглар. Эслайсанми, Жавҳар?

— Ҳа, мактаб устаси қўшимча зина эшигини очганда кўрардик.

— Тушимда Санжар йўқолган кун эмиш. Бечора мактабни битиришимизга уч кун қолганда, дом-дараксиз ғойиб бўлганди. Устабузармонлик қилиб зина эшигини очибмиз. Бир амаллаб тўсиқлардан ошиб, пастга туша бошлабмиз. Темир бўлагини олиб Санжарнинг бошига солибман. Нега урганимга ҳайронман. Ахир, унда ҳеч қандай қасдим йўқ эди... — Пўлат бир лаҳза жимиб қолди. — У кўз олдимда... Қонга беланиб ўлди. Ташқарига чопиб чиқдим. Анави мажнунтол тагида ўтирдим, зина йўлаги деразаларидан кўз узмадим. Бир пайт деразадан Санжар мўралади. Бошида жароҳату қондан асар ҳам йўқ. Севинганимдан қийқириб юбордим... "Санжар! Сен тирик экансан-ку! Мени кечир! Пушаймонман!" деб уйғониб кетибман..

— Тушга нималар кирмайди, — деди Жавҳар хиёл оқаринқираб — Мен кетдим. Молларни даштга чиқариб, саккизларда қайтаман.

Пўлат дам Санжарнинг суратига, дам Жавҳарнинг ортидан тикилганча қолди. Куёшнинг илк нурлари мактаб деразаларига тушганида йиғлаб юборди.

— Синфдош ҳам шундай бўладими?! Ахир, сен синфдошсан-ку! — нидо қилди Пўлат.

* * *

Эрталабки саккиздан ўтгач, кўча ўқувчиларга тўлди. "Сўнгги кўнғироқ"да ўқитувчисига гул совға қилишни ихтиёр этганлар қўлларидаги гулдаста сингари яшнаб келардилар. Шунингдек, мактаб ҳовлисида бир неча машина, семирган, қорин қўйган йигитлар, ёш хотинлар пайдо бўлишди. Улар тинимсиз хахолашар, кечикиб келаётганларни кучоқ очиб кутишар, ҳамманинг юзида табассум ўйнар эди.

— Ҳой яхшилар, орамизда ким йўқ? — сўради бири атрофдагилардан.

— Жавҳар кўринмаяпти.

— Пўлат ҳам.

— Жавҳар даштга кетган... — деган овозлар эшитилди.

Шу пайт ўткинчи трактордан Жавҳар тушди-да, тонгдагидек мактаб панжарасидан ошиб ўтди. Касал кишилардек ранги заҳил эди. Ҳамма билан кўришиб чиққач, атрофдан кимнидир ўғринча ахтарди.

— Бошладик! Видеочи қани?

— Бир саф бўлинглар!

— Муаллимлар олдинги қаторга!.. — Ғала-ғовур авж олди.

Улар мактаб эшиги сари эндигина юра бошлашган эдики, қишлоқ маркази томондан ҳайқириқ, ҳуштак, қандайдир ёввойи хитоб эшитилди. Синфдошлару устозлар тўхтаб, ажабланиб қараб қолишди. Пўлат кўча ўртасида жон-жаҳди билан чопиб келарди. Дам-бадам сакрайди, айланади, рақс ҳам тушади.

— Нима бўлган унга? Мастми? — деди кимдир.

— Россияга бориб ғалати бўлиб қайтди, — жавоб берди бири.

Пўлат ҳеч ким билан кўришмай эшикка югурди. Бетон саҳнга чиқиб, энтикиб-энтикиб нафас оларкан:

— Ура! — деди. Сўнгра баланд чўзиқ товушда хитоб қилди: — Бугун ўн йил бурунги кунга қайтамиз!.. Ҳеч ким кўз ёш тўкмайди!.. Йиғламайди!..

Пўлатнинг кўзларида ёш ҳалқаланди. Ҳақиқатан, унинг ҳуши ўзида эмасди. Ҳамма ҳол-аҳвол сўрашга тушди. Фақат Жавҳар яқинлашмади.

Видеочи синфга кираётганларни тасвирга туширарди. Пўлат остона ҳатлаётиб, камерага соатини кўрсатиб кулди.

— Оз қолди, ҳаммасини билиб оламиз. Бу мактабда ҳеч қандай сир қолмайди, — деди у.

Паргалар эгалланди. Калта соқол қўйган Маҳмуд домла собиқ ўқувчилари билан саломлашди. Ҳа, бугун ўн йиллик танаффусдан сўнг ўқитувчи дарс ўтган бўлинади. Кейин бошқа ўқувхоналар зиёрат қилинади. Спортзалда ўн дақиқа баскетбол

ўйналади. Фаоллар залида эса мактабнинг бадиий тўгараги аъзолари кичик концерт қўйиб беради. Сўнг мактаб ҳовлисига чиқилади. Бир вақтлар линейка бўлган жойда юбилейи нишонланаётганлар тўпланади. Муаллимлар бирин-кетин сўзга чиқади. Охирида ҳамма зиёфат столига таклиф этилади. Кун ботгунча ўйин-кулги, ейиш-ичиш, мактаб дамларини эслаш давом этади...

Маҳмуд домла бўш партага қаради.

— Ёнингда раҳматли Санжар ўтирарди, Дилрабо, — деди у маҳзун тортиб. — Раҳматли яхши йигит эди.

Синфга ғамгинлик шамоли оқиб кирди.

— Бирпасда ўн йил ўтиб кетибди-ю бир инсоннинг қаёққа ғойиб бўлганини ҳеч ким аниқлаёлмади.

Пўлат яна соатига қаради. Жавҳар уни зимдан кузатиб ўтирарди.

— Ҳазилнинг мавриду эмасу... — деди ўрта партадаги йигит.

— Умуман, бу ҳазил ҳам эмас. Менимча, у учинчи оламга ўтиб кетган. Биз яшаётган бу олам — биринчи, марҳумлар олами — иккинчи. Шу билан бирга тириклар оламига параллел равишда учинчи олам ҳам бор. Тасодифан учинчига ўтиб қолган, ўз-ўзидан изсиз ғойиб бўлган одамлар ҳақида чет эл газеталарида кўп ёзишади.

Синфда шовқин кучайди.

— Йўқ, ундай бўлмаса керак, — деди Маҳмуд домла.

Ҳамма унинг оғзига тикилди.

— Пенсияга чиқиб намоз ўқишни бошладим, ўтган йили ҳажга ҳам бориб келдим. Дунё нима, охират нима, нафақат англаб етдим, юрак-юракдан ҳис этдим. Кўп нарсани ўйлаб қоларкансан киши. Санжар ҳам тез-тез хаёлимдан ўтади. Учинчи олам, ўзга сайёрликлар — барчаси уйдирма. Йигит бояқишнинг жонига қасд қилинган. Агар тирик бўлганида, ўн йил бекиниб ўтиролмасди. Нима учун "бекиниб ўтиролмасди" деяпман? "Кимдан бекинади?" деган савол ҳам туғилади. У сирли йигит эди. Баъзи фикрларини эшитиб, мактабни битирса, зўр одам бўлиб чиқади, деб ўйлардим. У йўқолишидан бир кун аввал кабинетимга кирганди. Ҳамманинг эсида, битирув оқшоми учун

йиғилган пул ўғирланган эди. "Ким ўғирлаганини биламан, — деди Санжар, — Унга ётиғи билан тушунтирсам, қайтариб беради. Ёнингизга киришимдан мақсад, кўпчилик мендан шубҳаланаяпти. Чунки Дилрабо билан ўтирган ҳам мен, пул солинган сумка турган синфга кирган ҳам мен, отаси ўғирлик қилиб қамалган ҳам мен. Яна кимдан гумонсирашлари мумкин? Фақат мендан. Илтимос, ўғри деб уйламанг". Жаҳлим чиқиб: "Нега ўғрини яширасан? Ўғрига ётиғи билан тушунтиришнинг нима кераги бор? Синфдошларингнинг пулини ўғирлади! Партадошнингнинг юзини ерга қаратди!" — дедим. "Кечирасиз, кимлигини барибир айтмайман, — қайсарлик қилди Санжар. — У бўйин эгади, ўзим пулларни олиб келаман". Санжарга уч кун муҳлат бердим. У изсиз йўқолди. Гумоним аввал ўзидан эди. Энди эса отасидан шубҳаланаяпман. Бола бечора отасини фош этолмаган. Отаси уни ўлдириб қўйган, қаергадир кўмиб ташлаган. Ким айтади, ўша пул қанча эди?

— Эски пулда ўн миллион сўм, — деди Дилрабо. — Каттакон сумка тўла эди. Лекин, домла, мен Санжардан ҳам, отасидан ҳам гумон қилмайман. Санжар ўғри эмасди, отаси мактабга келганини эса ҳеч ким кўрмаган.

— Ҳозирги пулда қанча бўлишини билмоқчиман.

— Ўша пайтда битта эски "Запарожец" берарди, — деди кимдир.

— Барибир арзимас пул, — бош чайқади домла. — Шу пул учун бутун умр яшириниб юриш, бошқа мамлакатга қочиб кетиш ақл бовар қилмайдиган иш. У ўлган.

Бошини ҳам қилиб ўтирган Пулат домлага қаради.

— Бошқа мамлакат... Бошқа мамлакат... — Пичирлади ўзига ўзи.

Собиқ синф сардори ўрнидан турди.

— Ҳурматли синфдошлар! Ўн йил аввал биз ҳам, милиция ҳам очолмаган сирни бугун очолмаймиз. Қолаверса, бугун байрам. Байрамни тергов жараёнига айлантirmайлик. Тўғри, Санжар яхши йигит эди. Тирик бўлса, бир умр қочиб ё яшириниб юролмасди. Келинлар, Санжар учун бир дақиқа сукут сақлайлик.

— Биз мусулмонмиз, сукут сақламаймиз, — рад этди

Маҳмуд домла. — Линейкада ҳаққига Куръон тиловат қиламан.

Шундан сўнг мавзудан чалғидилар. Яна хушнудлик оралади. Синфдан чиқиб, мактаб бўйлаб саёҳат қилишди. Учинчи қават йўлагининг охирига етгач, синфдошлар ортга бурилишди.

— Тўхтанглар! — деди Пўлат қўлларини кўтариб. — Манави эшик очилганини ким кўрган?

— Ахир, бу захира зинапояси эшиги-ку, — Маҳмуд домла унга саволомуз тикилди. — Неча йиллардан бери омборхона вазифасини бажаради. Буни билсанг керак?

— Шу ердан иккинчи қаватга тушса бўладими?

— Биринчи қаватга ҳам.

— Санжарни охирги марта шу ерда кўрганлар бор.

Маҳмуд домла Пўлатнинг елкасига қўл ташлади.

— Санжар у ерда йўқ, — деди. — Ўн йил ичида неча бор ағдар-тўнтар қилинди бу омборхона.

Баскетбол ўйналди. 4-синфлар кўшиғи-ю рақсларидан баҳраманд бўлинди. Зиёфат онлари яқинлашиб келарди. Чарақлаган қуёш остида юбилярлар қувноқ давра ҳосил қилишди. Видеочи ва сураткаш тиним билмади. Директор сўзлаб бўлгач, ўртага Пўлат чиқди. Унинг юзи аввал ҳеч кўрилмаган тарзда бўғриқиб кетганди. Бугунги қилиқлари баъзиларнинг жиғига теккани боис уф тортишлар, киноялар, кулгилар қулоққа чалинди.

Пўлат бир қур қараб олгач, деди:

— Бундан ўн йил аввал синфдошимиз сирли равишда ғойиб бўлганди. Боя у ҳақда бир-икки оғиз гапирилди. Мана энди ҳақиқатни айтадиган вақт келди. Санжарга нима бўлганини мен биламан, ҳа, мен.

Даврага сув қуйгандек жимлик чўқди.

— Санжар базмга аталган пулни ўғирламаган, — давом этди Пўлат. — Лекин ўғри кимлигини биларди. У синфдошларимиздан бири. Ҳозир ҳам орамизда.

Давра гувиллаб юборди.

— Сен қаёқдан биласан?

— Ҳаммани ҳайрон қолдираман деб алжирама-да, Пўлат!

— Ҳа, бу ҳазиллашадиган мавзу эмас!..

— Ўша кунни улар учинчи қаватга чиқишади, — гала-говурни

босди Пўлатнинг овози. — Аввалига ёқалашиб-қолишади. Ўғри пулни бўлиб олайлик, деб ялинади. Санжар кўнмайди. Иккови ҳар хил нарсалар қалашиб ётган захира зинадан тушадилар, чунки пул солинган сумка ўша ердаги синиқ тумбочкада эди. Санжар сумкага энгашган чоғда бошига тушган кучли зарбдан ҳушини йўқотади. Синфдоши уни қонга беланган ҳолида ташлаб қочади.

— Ким экан у?

— Мурдани қаерга йўқотган?

— Санжар тирик, — деди оғир уҳ тортган Пўлат. — Яқинда Россиядан келдим. Ёқутистондаги бир посёлкада тасодифан унинг дарагини эшитиб қолдим. Ишонмадим. Мен ҳам сизларга ўхшаб уни ўлган, қаергадир яширинча кўмилган деб ҳисоблардим. Телефон рақамимни қолдиргандим, Санжар мени ўша ёқдаги квартирамга ахтариб келибди. У бугун эрта-тонгда кўнғироқ қилди, ҳаммасини қисқача сўзлаб берди. Боя уйдан чиқаётганимда яна телефон қилиб, хотини иккови Тошкентга учиб келганини айтди. Ҳозир улар машинада, санокли дақиқалардан сўнг шу ерга, жолажон мактабига етиб келади. Юбилейда иштирок этишга, бундан кейин ватанида яшашга сўз берди. Жиноятчи синфдошимизни шарманда қилишни истамай, айбини тан олса, ҳаммадан бекитамиз, деди. Афсуски...

— Санжарни ким урган?

— Қандай қилиб Россияга кетган?

— Нега шунча вақт ўзидан дарак бермаган?

— Ўша куни кечаси ҳушига келади, — деди Пўлат ҳаяжонга чулғаниб. — Мактабдан чиқиб, уйига йўл олади. Темир йўлга етганда, йиқилади. Зарба натижасида ҳуши жойида эмасди. Иккита дайди уни поезддан сакраган деган гумонда тўхтаб турган юк поездига чиқаради. Ярасини боғлаб, бир стакан ароқ ичиришади. Уйидаги жанжаллардан тўйиб турган Санжар мактабдаги воқеа ҳам алам қилиб, барчасидан кўз юмади. Дайдиларга қўшилиб Россияга жўнайди. Шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ бир неча йил тентирайди. Бироқ ҳозир у пиёниста эмас. Ёқут қизига уйланган, оилали, ажойиб дурадгор. Исми ўзгарган...

— Ким Санжарни урган? Гапирсанг-чи! — дейишди синфдошлар.

— Жавҳар, — деди Пўлат. — Ўн миллионга ҳам косаси оқармаган ўзимизнинг Жавҳар!

Жавҳарни тополмадилар. У Пўлат сирни оча бошлагач, қочиб қолганди.

Шу дамда мактаб ёнида такси тўхтади. Ундан эр-хотин тушишди. Иккиси ҳам гўзал эди, иккиси ҳам шод.

Юбилей тантанасини одамлар ҳалигача гапиришади. Жавҳар барча дўстларидан жудо бўлиб, даштга кетганича қишлоққа қайтмади. Синфдошлик ҳурмати уни судга бермадилар.

"ХАЙР, МУШУКЧА"

Иш юзасидан кўпгина ҳодисаларнинг гувоҳи бўлганман. Баъзан эр-хотинларнинг битта гугурт чўпи дастидан жанжаллашиб, йигирма йил аразлаб юрганлари, кимдир ўзининг ҳўкизини билмасдан ўғирлаб сотиб юборгани, аллакимни қабристон ёнида арвоҳ қувгани, бир қари чол отнинг йиғлаётганини кўргани учун тўрт кундан сўнг тўсатдан вафот этгани ва ҳақозо воқеалар.

Куйида ҳикоя қилиб берадиганим машъум ҳодиса унчалик сирли эмас, аммо мени анчайин ўйлантириб қўйган.

Ўша куни машинамни дўкон ёнида тўхтатдим. Янги қурилган кичик дўкон икки хонали эди. Ўзимга керакли ул-бул сотиб олиб, эшикка юрдим. Шу пайт аллақандай мушукчанинг аянчли миёвлаши эшитилиб, оёғим остига қарадим. Жунлари ҳурпайган, думи қалтираётган қоп-қора мушук боласи менга илтижо билан тикилди.

— Сизникими? — сўрадим сотувчи қиз Манзурадан.

— Ҳе, ўлсин, — деди Манзура. — Кеча қай гўрдандир келиб қолибди. Сичқон-пичқон овлайди деб ҳайдавормадим.

Қиз мушукчани чақира бошлади. Мен машинамга ўтирдим. Манзура мактабни битирганига беш йил бўлган, турмушга чиқмаган. Баъзилар сал кечроқ оила қуришади, аммо Манзурага бирорта совчи келмагани менда нохуш ўйлар уйғотди. "У енгилтак қиз" деганди бир қўшниси.

Машинани юргизаётиб, дўконга яна бир кўз ташладим. Ногоҳ дўконнинг иккинчи хонасининг деразасидан аллақандай башара тикилиб турганини кўрдим. Афсуски, синчиклаб кузатолмадим, негаки, машинам йўлга чиқиб улгурган, орқадан шитоб билан келаётган "МАЗ"нинг ваҳимали чинқириви менга рулда анграймасликни уқтираётганди.

Уйга кетар эканман, деразада кўринган башара эркак кишиники эканини фаҳмладим. "Манзуранинг дўкониди нега эркак киши яшириниб ўтирибди? — деб ўйладим. — Қиз ростдан ҳам енгилтакми?.. Тўхта, тўхта!"

Хаёлимга келган фикрдан сесканиб тушдим. Кўрқинчли башара мен кўрган қора мушукчага шунчалик ўхшардики...

Кейинги кунларда дўкон жойлашган кўчадан бир неча марта ўтдим. Деразада ҳеч кимни пайқамасам-да, очиқ эшикдан пештахтага суяниб Манзура билан суҳбатлашаётган йигитни кўриб қолардим. Йигит қоп-қора кийинган ва қалин қора сочли эди.

Бир куни кутилмаганда оёғим тормозни босди. Машинадан шошилиб тушдим-да, нима харид қилишни билмасам ҳам, дўконга кирдим. Ҳеч ким кўринмади.

— Ким бор? — дедим пештахтани тақиллатиб.

Шу заҳоти ичкаридан аллақандай овоз эшитилди ва Манзура пайдо бўлди. У нимадандир безовта эканини сездим. Кутилмаганда ичкаридан қора мушукча ҳам чиқиб келди. Мушукча оғзида каламуш боласини тишлаб олганди. Манзура уни кўриб ҳайратини яширолмади.

— Пишт! Ҳе, ўл-а, қаердан ушладинг?

Мушукча бир менга, бир Манзурага қаради. Сўнг мени ҳайрагга солиб, ичкари хонага нигоҳини бурди. Мен ҳам у томонга кўз ташладиму катта қора ботинкани кўрдим. Бу ботинка антиқа эди: учи тўмтоқ, пошнаси қалин, болдири узун. Ҳарқалай, поябзал кўзимга антиқа кўринди.

— Нима оласиз?

— Сигарет.

Дўкондан чиқиб машинамга етгунимча, мушукча-өрқамдан икки марта-миёвлади. "Каламуш боласини еб бўлибди-да", деб ўйладим.

Анча вақт дўкон кўчасидан ўтмадим. Фақат бир сафар Тошкентга кетиш олдидан дўкон ёнидан ўтишга тўғри келди. Вақт алламаҳал бўлгани учун дўкон ёпиқ эди.

Орадан уч кун ўтиб, Тошкентдан қайтдим. Машинамни катта йўл бўйидаги дўстимнинг ошхонаси ёнида тўхтатдим. У билан ҳол-аҳвол сўрашар эканман, иттифоқо, кўзим қора мушукчага тушди. Бу жимитдеккина мушукча стол-стул тагида ўралашарди. Бечора жуда очлиги шундоқ кўриниб турарди.

— Анави мушукчани қаердан олдинг? — сўрадим дўстимдан.

— Эрталабдан бери шу ерда санғийди, — деди у. — Сичқон-пичқон овлайди деб ҳайдавормадим.

— Менимча, бу мушукча Манзуранинг дўконида яшарди.

— Манзуранинг? Йўғ-е!.. Тошкентда юриб эшитмагандирсан, кеча Манзура ўлди.

— Ўлди?! Манзура-я?

— Ҳа. У ўзининг қўл томирини кесиб, дўконининг деворига қон билан "Хайр" деб ёзибди. Ҳозир мелисалар текшираяпти.

Мен уйга йўл олар эканман, кўз ўнгимдан Манзуранинг чехраси лип-лип ўтарди. У нега ўзини ўлдирди экан? Ёки бу қотилликми? Милиция текшираяпти дейинди-ку, ўлим сабаби ойдинлашар.

Орадан бир неча кун ўтса-да, Манзуранинг ўлими юзасидан аниқ маълумотлар эшитмадим. Фақат бир миш-миш эътиборимни жалб этди: Манзура ўзини ўлдирмаган эмиш, қотиллик изи топилибди.

Бу хабарни эшитгач, мендаги шубҳа-гумонлар ўз тасдиғини топди. Дўкончи қиз ёлғиз қолганида унинг хузурига ташриф буюрадиган қора либосли кимса қотил эмасмикин? Тиббий экспертиза Манзуранинг икки ойлик ҳомиласи борлигини ҳам тасдиқлади. Қотил Манзуранинг томирини кесиб, жасадни дўконнинг ичкарасига бекитиб, ўз изларини йўқотиб, ғойиб бўлиши мумкин-ку. Манзура нега "Хайр" деб ёзган экан? Бу билан нима демоқчи?

Бир ҳафта ўтгач, ҳамкасбларимдан бири менга катта йўл бўйидаги дўстимнинг ошхонасида зиёфат берадиган бўлди. Биз ошхоначининг дастурхон тузашини кутиб ўтирганимизда, ювиниш хонасидан бир йигит чиқиб келди. Дастлаб унга

этибор бермадим, лекин мушукчанинг аянчли миёвлаши эшитилгач, ялт этиб қарадим. Мушукча йигитнинг орқасидан чопиб, зорланар эди. Йигитнинг сочлари, айниқса, ботинкаси таниш туюлиб, беихтиёр "Ана!" деб юборибман.

Дўстим дастурхонимизга нон, чой, салат келтириб қўйди.

— Анави йигит ким? Танийсанми? — деб сўрадим.

— Тумандан, — деди дўстим этиборсизлик билан. — Шу атрофга келса юз грамм ичиб ўтади.

— Исмини ҳам биласанми?

— Ҳа, унинг исми Хайри. Менимча, Хайриддин ёки Хайрулла бўлса керак.

— Ҳу, кетаётган йигитни айтаяпсизларми? — гапга аралашди ҳамкасбим. — Уни мен жуда яхши танийман. Наркоман йигит! Утган йили қамоқдан келган. Акасининг ўглини уриб ўлдириб қўйган. Исми Хайри-пайри эмас, лақаби Хайр! Чин оти Қосим бўлса керак.

Энди жумбоқ қолмагани. Манзура ўлим олдидан деворга ёзган сўз қотилнинг номи экани маълум эди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, бир варақ қоғозга дўконда юз берган қотилликни фош этувчи маълумотларни битдим-да, ички ишлар идорасига топширдим. Ўзимнинг шахсим сирлигича қолади. Мен изқувар эмасман, касбим умуман бошқа.

Эртаси куни Қосим қўлга олинди. Мен бехосият мушукчани йўқотиш кераклигини дўстимга айтиш учун почтахонадан кўнғироқ қилдим.

— Акам касалхонага тушиб қолди, — деди ошхоначи йигит. — Кечаси мастлар муштлашиб, бири акамни пичоқлаб қўйди.

Почтахонадан чиқаётган эдим, мушукчанинг миёвлашини эшитиб таққа тўхтадим. Не кўз билан кўрайинки, ўша қора мушукча йўлимни тўсди.

— Этибор берманг, — деди почтачи кулиб. — Ўзи қора бўлгани билан яхши мушукча экан. Сичқон-пичқон овлайди деб ҳайдавормадим.

Кўп ўтмай почтачи ҳам ўлди. У кимнингдир нафақа пулидан юлиб қолган экан, устидан ёзибди. Шикоятчининг оғзини ёғлаш учун шошиб кетаётганида, автоҳалокатга учрабди.

Қора мушукчани қайтиб кўрмадим. Балки ўзи ҳам ўлиб кетгандир.

ҚЎФИРЧОҚНИНГ КУЗИ

Бир куни дўстим Дурбекнинг "Виждон" ресторанига ҳеч қандай оғоҳлантиришсиз кириб бордим. У йўлакда хўшрўйгина жувон билан бир қарич масофада ширингина суҳбатлашиб турган экан, мени кўриб ўзини нари олди. Бош қашиб:

— Ие, ўзингмисан? — деди ва рапидадай қулини узатди. — Кел, жигарим.

Жувон менга исёнкор нигоҳ ташлаб, шартта бурилиб жўнаворди. У ичган, ўзини олдирган, қолаверса, ҳаё қалаҳига бир томчи шармсизлик қўшган эса-да, бахтли хонадоннинг оқила, нозли, иболи келини бўлиб туюлди. Дарвоқе, эгнидаги узун, миллий либоси сезгиларим чақирган фикрни тасдиқларди.

— Мамлакатингнинг беқиёс садоқатли аёли, тагин бечорага қора тамға ёпиштира, — деди Дурбек. — Фаришталар ўзингнинг ажр дафтарингга қора ҳарфлар билан "Осий" деб ёзиб қўямасинлар.

— Бугун тумтароқди гаплар гапирилмайдиган кун, — деб ресторанинг хос хонаси томон юрдим. — Туркияга сафаримиз нима бўлди? Шундан гапир.

Биз йиғиштирилмаган дастурхон устидан чиқдик. Назаримда, анави рюмкадаги қизил винони йўлакдаги жувон ичиб тугатолмагандек эди. Қовурилган балиқнинг ярими ҳам аёл зоти тановул қилганидан далолат берарди.

— Тишлари дур эканлигини кўрдим, — дея стулга ўзимни ташладим, — лекин иштаҳаси бўғилганга ўхшайди. Нима бало, ҳаётдан норози эканми?

— Кимни айтаяпсан? — Дурбек қаршимга ўтириб, қолдиқларни ўзи йиғиштира бошлади. — Тухматга қоламан шекилли.

— Хонимчани.

— Аблахлик қилма, у тоза аёл.

— Исбот?

— Кейин гапириб бераман.

– Қисқаси, Анталиядан ўзбек таомлари пишириладиган ошхонани бу йил очишим керак. Сен ҳадеб орқага сураверма. Бошладикми, тугатайлик-да, ахир.

Дурбек официантларини чақиришга мажбур бўлди. У асли ошхона хизматчисидан чиққан бўлиб, қўли ҳали-ҳамон қора ишларга тортиши кулгимни қистатарди.

Хизматчилар чиқиб кетгунча, у гапни мақсад сарҳадларида икки-уч айлантириб келди, сўнг жиддий тортиб, кўзимга тикилди.

– Бу менга боғлиқ бўлмай қолди, дўстим. Қаёқданам террорчиларнинг ифлос оёқлари етиб борди, расво бўлди. Хулла, энди қийин. – Дурбек юзини қоплаган қайғуваш пардани тўсатдан юлиб ташлади. – Каллани ишлатайлик, Лондондан очайлик ўша ошхонани. Танишларим сон-мингга, ҳужжатларни ҳам тезда ҳал қиламиз. Муаммо шуки, бор-йўғи беш минг доллар зиёдроқ сарфлаймиз.

– Анталиянинг ҳозир иложи йўқми?

– Йўқ.

Жимлик қаърига бир лаҳза ботдик. Столни муштладим.

– Бизнес дардида бошим ғовлаб келаман ресторанингга! Мен ҳам одамга ўхшаб ўтирай, чақир яна йигитларингни, курумсоқ! Ҳадеб менсиз маишат қилаверасанми?

Шу заҳоти қуюқ зиёфат уюштирилди. Кўнглим ароқ тусаётганига ўзим ҳам ҳайрон эдим, бир йилда бир марта ичардим. Дурбек лабига ҳам теккизмайди. Хотинбозликдан-да йироқлиги, бу борада панд-насихат ўқийвериш оғзи оғриши боя қўлга тушган ўғридек кўрқиб кетганига биринчи сабаб эди.

– Сўйла, нималарни гаплашдинг ойимча билан? – хиралик қилдим.

Аслида кўнглимда юртдош жувонни қизганишу аламга қоришиқ нимадир тўлғонарди. Нега хонадон бекаси бўлмиш орзуманд келин, ким билади, бир ёки икки норасиданинг онаси ресторанга келади-ю шароб ичиб, нотаниш эркак билан бир қарич масофада жилмайиб гаплашади? Қаердадир эри юргандир хотиним, оилам бор, уларни боқаянман деб. Сездим: мени Анталия борасидаги муваффақиятсизлик эмас, ҳеч кутмаганим анави жувон ғазаблантормоқда эди.

— Оллоҳ-оллоҳ, — фиғон қилди Дурбек, — бу не тухмат, не кўргилик?! Рости, миянг жойидамас сенинг!

— Опқочма!

— У шунчаки тоза ҳавога чиққанди... — Дурбек гувоҳ ахтариб, олазарақ боқди. — Шариф! — дея хитоб қилди. — Бери кел, сендан гап сўрайман! — Яна менга ўгирилди. — Топган муаммоингга минг лаънат!

Иттифоқо, рестораннынг эски номи "Садоқат" эканини эслаб қолдим. Ўзим ўртага тушиб, хорижлик дўстимга шу ерни сотиб олишни тавсия этганман. Биз муштлашишимиз мумкин, аммо бир-биримиздан хафа бўлмаймиз, иккимиз ҳам бўримиз. Бироқ у менинг ватандошимга ола қараш, йўлдан урмоқчи бўлгани... йўқ, асти чидаёлмайман.

Официант чопқилиб келди.

— Ичганимни кўрганмисан? — сўради Дурбек.

— Йўқ, — деди йигит.

— Чекканимни-чи?

— Йўқ.

— Аёлларга илакишганимни...

Хўжайин ва хизматчининг савол-жавобига кўзим учиб турганмиди, кўлларимни силтадим:

— Бас! Гапни айланторма! Мени ҳам таништириб қўй ўша жонон билан, қадрдоним! Официантга савол беришдан осон иш бормикан дунёда!

— Ҳозир ўзини чақириб келаман, — дея ресторан соҳиби оёққа қалқди.

— Майли, — кулдим масхараомуз, — муддаом ҳам шу. Кейин... Ресторан номини ўзгартиришни ҳам маслаҳатлашамиз.

У жувон билан кириб келганида ҳусн-малоҳатга баҳо беришда хато қилганимни тушундим. Илк бор назар солганимдан ўн чандон гўзал ва жозибали эди. Туйқус кўнглимда шайтоний хаёллар гиж-гиж болалади. Ватанпарварлик ҳиссиётим нафс дарахтига ўзини осиб қўймаса эди.

— Ассалому алайкум, — деди жувон.

Овозида мутелик, сеҳр ва негадир ҳар нарсага розилик маънолари тажассум эди.

— Ўтиринг, синглим... — дедим.

У мени нуфузли инсон деб ўйлаганини тусмолладим. Дўстим эса қулоғимга шивирлади:

— Сени журналист дедим, истаганингча гаплаш. У дардкаш ахтараётганини айтганди.

— Дарвоқе, диктофоним ҳозир йўқ, — чўнтақларимни ёлғондакам пайпасладим, — дафтар-қалам ҳам савил қолган-да. Сизга айтишим мумкинки, ресторан хўжайини яқин танишим, овқатланишга келиб тураман. Ичасизми? Исмингиз нима?

— Аввал айтинг, қаерда ишлайсиз? — сўради жувон.

— Менми? "Бахт"да, — дедим ўйлаб ҳам ўтирмай.

— Нима у? Эшитмаганман.

— Журнал... Аввал газета эди. Исмин Салим, фамилиямни ҳикоянинг охирида айтаман.

У менга ғалати, худди онасига, сирдошига, суянган тоғига қарагандай нигоҳ ташлаб қўйди. Кўзлари ёш филтиллагандек қуюқтоб ялтиради.

— Мен ҳақимда ёмон хаёлга борманг, мен... Мен... Адашганман... Бир умрлик турмуш ўртоқ танлашда... Оиламга хиёнат қилмаганман, қилмайман ҳам. Бу ерга дугонам билан келгандим, афсус, уни бир таниши олиб кетди... Бугун ичдим, мастман, чунки ҳаммадан нафратланаман.

— Айтинг, аччиқ чой олиб келишсин, — дедим Дурбекга.

Ресторан соҳиби:

— Сизларни ҳоли қолдираман, — деб хиёл таъзим қилди. — Гаплашиладиган гап кўпга ўхшайди. Чойни ҳозироқ етказишади.

Сухбатимиз аччиқ чой билан давом этади деб ўйлагандим, адашибман, жувон пиёлани столга қўйгач, сумкачасини титкилади ва менга қалингина дафтар узатди. Ишхонамга бериб юборолмаслигини айтди. Шу ерда ўқиб чиқишим, у қаршимда төмөна қилиб ўтириши керак эмиш. Ёзган нарсаларини кўз ўнгида кимдир ўқиса ҳузурладиган кўринади.

— Хўп, хўп, бирпасда ўқиб чиқаман. Кўринаяптики, дафтар сирларга тўлиб-тошган.

— Тўлиб-тошган эмас, фақат шахсий сирлардан иборат, — деди жувон.

* * *

Дафтарнинг ўртасига шундай ёзилган эди: "Шаҳризоданинг етим эртаги".

Даставвал шунчаки кўз югуртирмоқчи бўлдим, кейин берилиб ўқий бошладим:

"Барглар хазон бўлаётган олтин кузда, қишлоқда туғилганман. Шунданми, кузни севаман. Умримни ҳам куз билан ўлчайман. Йигирмата кузни кўрганман. Армоним ҳам шунга хос, аммо тентакларникига ўхшайди: дунёга келганимдаги ўша кузни эслаёлмаганим энг катта армон! Бир парча чақалоқ бўлганман-да, деб ўзимни овутолмайман. Мен асли кўр қизман, кўзи очиқ, қалби очиқ, онги кўр қиз.

Исмимни Шаҳризода деб қўйишганда, нимага ёки кимга ҳавас қилган, билмайман, тайинли бир жавоб йўқ ота-онамда. Кўз очиб кўрганим — умр аталмиш тириклик фасли хатоларга қоришиб ётибди. Тирик жон хато қилармиш. Хато бахтсизлик дегани-ку. Бундан чиқди, тириклар бахтсиз экан-да? Бахт деганда, ўлимни тушунайми энди? Йўқ, ҳали ўлмаслигим керак, ношуд эримга кўрсатиб қўяман кимлигимни.

Дарҳақиқат, бугун у билан яшамаётганимга уч ҳафта бўлди. Аблаҳ бир марта хабар олмади. Холам ландовурлигини қандай сезмаган? Менда ўчи бордек Сайдуллани мақтади-мақтади, совчиларга бошчилик қилди; дадам "Аяси биледи" деди, аям "Қизимнинг ихтиёри" деб ҳукми ўзимга ҳавола этди, хулласи калом, иш пишди. Шу тобда холанг қаттиқ янгилишиши мумкинлиги тушингга ҳам кирмас экан. "Анча йилдан бери танийман, яхши йигит, мўмин-қобил..." Эҳ, одам ўзини ўзи тузукроқ танимайдиган дунёи дунда шу гапларга ишонганим учун бошимни қайси тошга урай?

Озгин, узун бўйли, шалпангкулоқ йигитларни кўчада учратганман. Эрим шунақалар тоифасидан эди. Зоҳирий тоифасини билдим ботинида янгилишдим. Мўмин-қобиллик ҳам аслида бошқача бўлиб чиқди. У пул топишни билмасди. Бу калтабинларча қилаётган таънам эмас, пул топишни

билмагани учун пул деган жойда ота-онасини сотиб юборишга ҳам тайёр эди. Фақат жирканчли феълини усталик билан яширарди. Мужмаллик, овсарлик, лоқайдлик каби у қадар қабих бўлмаган иллатларга ўраб қўярди.

Турмуш қурганимизнинг учинчи ойида шаҳардан кеч қайтди. Нима гаплигини сўраганимда, армиядош ўртоғини учратганини айтди. Иккови қиёматли дўст тутинибди, то ажали етгунча, садоқатли бўлиш учун "Садоқат" деган ресторанда ўтирибдилар. Харажатни Юлдузхўжа исмли ўша ўртоғи кўтарибди, эримга бир тийин тўлаттирмабди. Юлдузхўжани Юл дейишар экан. Армиядан сўнг у ҳам уйланган эмиш. Ишлари юришгандан юришиб қабртошлар билан шуғулланидиган каттагина устахона очишга муяссар бўлибди.

Эримнинг гапларига ишондим. Бироқ Юл ва эрим ўртасида тўсатдан пайдо бўлган дўстлик риштаси шубҳамни кўзгади. Армиядош ўртоқ экан, нега хизматдан қайтгач, учрашмадилар? Дўст дўстни уйланиш тўйига айтиши керак эди-ку. Ваҳоланки, у ҳам чақирмаган, бу ҳам. Бир неча йил ўтиб туйқусдан қиёматли дўст тутинганлари фалати эди.

Ўртасига эрим шаҳарга қўчишимизни айтди. Бугун оила унга анграйиб қаради. Эрим шаҳарда оиласини боқиш туғул ўзини эплаб юриши ҳам даргумон эди-да.

— Ижара ҳақи қанча эканини биласанми? — деди қайнотам.

— Биламан, менга энди ҳеч нарса эмас.

— Ўв бола, кулгимни қистатмасанг-чи! Тўрт кило макароннинг пулини ишлаёлмайсан-ку...

— Ота! — дея эрим чўрт кесди. — Ўзимга ишонганим учун кетаятман. Армиядошим фирма очган. Кеча мени ишга чақирди. Ёрдამчиси хиёнат қилибди, ишдан ҳайдабди, ўрнига мени олмоқчи, ойига қанча ишлашимни ўз оғзи билан гапирди. У мард йигит, ҳеч кимни алдамаган.

Хуллас, эримни ёлғиз жўнатишди. Қани, бир ойдан сўнг қанча пул олиб келаркан?

Ҳаш-паш дегунча синов муддати охирлади. Шанба кuni Сайдулла тўлиб-тошиб қайтди. Ҳарқалай, бир неча боғлам пулни хонтахтага ташлади. Бу пуллар оиламиз учун қутилмаган бойлик эди.

Кўчиб кетдик. Омад деганлари бошимизга кўнган экан, бир йил ичида шаҳар четидан арзонроқ уй сотиб олдик. Қишлоқдагилар "Сайдулла бекор юриб-юриб, кучайиб кетди" деб гапиришди. Мени шу йигитга учраштирганлар гердайишарди. Холамнинг-ку лаби лабига тегмайди.

Кунлар бир маромда ўтарди. Эримнинг ёқимсиз феъли яна лоп этиб юзага чиқди. Очиғи, уни ёқтирмасдим. Ўртоғи ёрдамчи қилиб олганига ёғинардим. Шаҳарлик кўшнилари ҳазил аралаш гоҳо "Эрингиз саломлашишниям билмайди, ғирт ёввойи" деб ҳафсаламни баттар пир қилардилар.

— Жўрангиз бир марта ҳам келмади, — дедим бир куни.

Сайдулла:

— Биз дўстликка оиламизни аралаштирмасликка келишганмиз, — деб жавоб берди. — Иш, зиёфат биргаликда. Ундан у ёғи тамом, ҳар ким ўз оиласи, қариндош-уруғи билан. Тўймаъракадагина бир-биримизникига борамиз.

Эримдан чиқмаган фикр эканига юз фоиз ишондим. Ҳақиқатан, Юл ғаройиб йигитга ўхшарди. У кўрсатаётган кароматлар секин-аста кўнглимда комил инсон тимсолини туғдирди. Юл деганда қаҳрамон йигитни тасаввур қилардим.

Меҳмонга келишини чин дилдан истаб, эримга дедим:

— Қишлоқда кўзга кўринмай юргандик, шу ўртоғингиз бизни кўтарди. Ҳатто, уй олишимизга ҳам ёрдамлашди. Нега бир бора чақирмайсиз? Хотини икковини чақиринг, бошлаб ош қилиб берай. Баҳонада хотини билан танишардим.

— Кўйсанг-чи шунақа гапларни! Юл айтганини қиладиган йигит. Келмайди бизникига! Нима ёрдами тегса, ресторанда ҳақ бераман. Жўрасининг хотин, бола-чақаси, қариндош-уруғи билан танишиш Юл учун ёқимсиз иш, жини суймайди.

Альбомдан Юлнинг суратини кўрсатишини сўраганимда, эрим ўртада гердайиб турган бақувват, келишган, ўткир нигоҳли аскарни истар-истамай бармоғи билан нуқиб кўяркан:

— Мана шу олғир... — деди.

Эрим Юлни кўролмаслигини, пешонасига армиядош ўртоғига қарам бўлиш ёзилгани учун қисматидан

ўкинаётганини фаҳмладим. Иродасиз одамлар қорни тўйгандан кейингина қарамликдан чиқиш ҳақида ўйлаб қолади. Сайдулла шундайлардан эди.

Зерикарли кунларнинг бирида эшик тақиллади. Эрим ишдан қайтадиган маҳал эди, лўкидонни суриб, эшикни очдим у сесканиб тушдим. Қаршимда милиция кийимидаги кишилар туришарди. Ўзларини таништирганларидан сўнг, уйни тинтув қилиш хусусидаги рухсатномани кўрсатишди. Эрим наша билан қўлга олинган экан. Бири мени тергов қилди, қолганлари уйдан ҳеч вақо топишолмади. Эримнинг паспортини сўрашган эди, бериб юбордим. Совуқ хабар қишлоққа етиб борди. Ярим кечаси қариндошлар етиб келишди.

Унга-бунга чопишлар зое кетиб, Сайдулла етти йилга кесилди. Уйни ижарага бериб қишлоққа қайтдим. Қайнотам "Энди шаҳарда яшамайсан, уйни сотамиз" деганда, Юл кўнмабди. "Жўрам англашилмовчилик билан кетди, бир йилга қолмай чиқади, уйи сотилиб, шаҳарда яшамайдиган бўлса, ёрдам умид қилманглар", деганмиш. Ҳа, дунёда Юл исмли мард инсон яшарди ва у доим бизнинг бахтимиз хусусида қайғурарди.

Орадан бир йил ўтди. Сайдулла чиндан озодликка чиқадиган бўлди. "Қишлоққа бормайман, Шаҳризода, — деди у қамоқдаги сўнгги учрашувимизда, — шаҳардаги уйимизга кел, шаҳарда яшаймиз..."

Ўша кун эримнинг акалари ҳам келдилар. Биз эримнинг қайтишини кутардик. Уй олдида машина тўхтаганида, юрагим ҳаприқиб қушдек учдим. Барибир у эрим эди, усиз эзилиб, азобланиб, ёлғизланиб яшадим. Мана, барча азоблар тугади.

Ниҳоят, Юлни кўрдим. Биз бир-биримизга уч-тўрт сония унсиз тикилиб қолдик. Дунёдаги ягона халоскор қора плашда виқор-ла турар, жасурона боқишларию кенг елкалари, машинага суяниб сигарет чекиши — барчаси ўзига ярашган эди. Ҳаяжондан титраб, ичкарига таклиф қилдим. У сигаретини отиб юбориб, ним жилмайди-да, "Ласетти"сига ўтириб жўнаворди.

Сайдулла эски ишини давом эттирди. Ҳаётимизда нималардир ўзгарган эди. Бири — эрим ҳар куни ичадиган одат чиқарди, иккинчиси — Юл тез-тез сим қоқиб, эримни мендан суриштирарди. Учунчиси эса... У бизникига келадиган бўлди. Маст Сайдуллани ётоққа ётқиздириб кетарди.

Шундай кунларнинг бирида бўсағада ҳаяжондан қўнишиб тургандим, Юл пайпоқ ечишга чақирди.

— Эрингизга бунақа тор пайпоқларни қаердан топасиз-а? — деди кулиб.

Сезаяпман, у темир қондасини мен учун бузган, фақат мен учунгина ташриф буюрарди. Бироқ қадами етган сайин улуғ сиймоси хиралашаётганди, шундан афсусланардим. Қорасини ўчиришини-да истамасдим. Майли, келсин. Келсину синглисидек қарасин менга, келинидек қарасин.

У ўтли нигоҳ ташлаб мендан гап кутарди.

— Хотинингиз нега келмайди? — дедим. — Исмини ҳам билмайман.

— Исми Гунча. Бизнинг ҳам фарзандимиз йўқ. Худо бераман деса, икки оилага ҳам бир кўнда беради, нима дедингиз?

Кетаётиб қўлимни маъноли қисиб қўйди. Эшикни ёпдим у деворга суяниб, билмадим, тонг отгунча турдим-ов. Шубҳасиз, Юлнинг қўлимни қисиши орқасида даҳшатли ҳақиқат тўлганар эди. Юрагимни қўрқув эгаллаб олди. Ўйлар эдим: агар у мени ўпиб олганида ёки "Шу галварсни эр қилиб нима керак? Мен ҳам ажрашаман, сиз ҳам. Келинг, бахтли турмуш қурайлик, фарзандли бўлардик, қасрларда яшардингиз" деганида, қандай йўл тутардим?

Битта йўл бор эди: эрим унинг мрамор цеҳидан бўшайди, уйни сотамиз, қишлоққа кўчамиз. Наилож... акс ҳолда ўзим ҳам, лапашанг Сайдулла ҳам поклигимни сақлаб қолишга қодир эмас эдик.

Кўнглимнинг четида "Юл пасткашликка бормади" деган ўй мудрарди. Эрим иккови "Садоқат" ресторанида онт ичиб, ўзаро шартнома тузган, виждон устига имзо чекиб, юрак сандиғига қулфлаб қўйган. Наҳотки, виждон шартномасининг муддати тугаган бўлса? Ва энди дўстнинг хотинига кўз олайтириш ҳам мумкин экан-да?

Эрталаб дардимни айтдим. Сайдулла қизарган кўзларини менга тикди.

— Нега кетарканмиз? Тентак-пентак бўлдингми? Жа кетгинг келса, катта кўча!..

Дўстингизнинг ёмон нияти бор, десам ишонармиди? Нонкўрга чиқиб қолмасмикинман? Юл Европага кўп борган, хурмат юзасидан қўлимни қисиб қўйган бўлса-чи?

Шундай қилиб, Юлнинг нияти равшан бўлгунча кутишга қарор қилдим. Юлга нисбатан ҳам, эримга ҳам ғайирлигим уйғонди.

Байрамда роса ичган Сайдуллани ҳар доимгидек Юл олиб келди. Эрим ўликдек қотиб қолганди. Диван устига итқитиб, менга илжайди. Ўнғайсиз аҳволга тушмаслик учун чой дамлашга чиқмоқчи эдим, билагимдан тутди.

— Нариги хонага ўтайлик, гапим бор, — деганда, чинқириб юбораёздим, аммо у бармоғини лабига босиб, эримга имо қилди. — Хўжайинчангизнинг ўйнаши бор, шуни муҳокама қилайлик. Ахир, у яқин дўстим! Оиласига хиёнат қилиб юришига чидаёлмаяпман.

Иккимиз меҳмонхонадаги диванга ёнма-ён ўтирдик. У иккала қўлимдан тутган, кўзлари эса еб қўйгудек тикиларди.

— Шундай гўзал хотини борлиги тушимга ҳам кирмаганди, — деди у.

— Илтимос, қўворинг, — силтандим, юлқиндим, халос бўлолмадим. — Бундай қилманг, ахир дўстсизлар-ку!

— Сайдулла биланми? Армияда ҳам бир гўр эди, ҳозир ҳам. Биласизми, Шаҳризода, у менинг ёрдамим билан қамоқдан чиқди. Ким учун қамалди? Эшитсангиз, йиғлаворасиз. — Бир қўлини елкамга ташлашга уринди.

Шундоқ ҳам йиғлай бошлагандим.

— Илтимос...Акамсиз... Бадном қилманг... — деб ялиндим.

— Сайдулла қип-қизил тентак, — деди у. — Бир суюқоёқ хотиннинг айбини бўйнига олиб ўтирибди. Нега ундай қилдинг, аҳмоқ, десам, бу эркакнинг иши эмиш. Сайдулла эркакми? У умрбод хотинчалиш бўлиб-қолади, шундай туғилган; шундайлигича кетади.

– Ёлгон! Ҳаммаси тухмат деганди.
– Ўша хотин унинг эртақлардаги севгилиси эди! Эрингиз севгисига садоқатини исботлаш учун наша меники деган.

– Ишонмайман, ишонмайман...

Ҳўнг-хўнг йиғлаб ўтирардим. Юл мени юпатмади. Ҳар замонда алам билан уҳ тортиб кўярди.

– Тагин буларни ўзига айтиб юрманг, бўлар иш бўлди, — деди у.

– Ҳозир ҳам юрадимиз?.. — Овозим қалтираб чиқди.

– Минг афсус, уларни боғлаган ип узилмади. "Қахрамонлиги" учун эрингизга қандай мукдфот берган, билмадим. Бориб турган аҳмоқчилик! — Юл кулиб юборди. — Хотини хунук бўлганда ҳам майлийди... Шаҳризода, сизга кўзим тушдию лол бўлиб қолдим. Аблах, сизни хор қилаётганини неча кундирки ўйлаб кўзимга уйқу келмайди. Сайдулла сизга муносиб эмас, гапимни тўғри тушунинг.

У яна қўл чўзган эди, юзига бошлаб тарсаки туширдим.

– Кетинг! — дедим важоҳат билан. — Ёрдамингиз ҳам, меҳрингиз ҳам керакмас! Ҳаммангиздан нафратланаман!

Комил инсон бўлиб кўринган нусха оёққа қалқди.

– Сизни севиб қолдим, — деди уялмай-нетмай ва гурс-гурс юриб чиқиб кетди.

Эрталаб эримнинг ёқасидан олдим. Маст бўлиб валдирадинг, бир бузуқи билан юраркансан, қамоқда ҳам ўша учун ўтирибсан, деб уйни бошимга кўтардим. Сайдулла менга жавдиради. У билан ажрашиб ҳам бахт тополмаслигимни ўйлаб, аламимга алам кўшиларди.

– Хўп, — дедим ахийри, — ҳозирча ота-онамникига кетмайман, лекин менга Юлнинг уй манзилени берасиз.

– Юл одам эмас, борма унинг олдига! — қичқирди эрим.

– Хотини билан гаплашаман! Одам эмаслигини кеча билдим! У менга... Шахсан менга... Севги изҳор қилди!..

Эрим уф тортиб, юзини ишқалади.

– Сиз даъюссиз! — дедим. — Бир тукингиз ҳам қилг этмади-я!..

– Юл... — дедию, эрим жимиб қолди. Бир оздан сўнг минғирлади: — Борма, ўзим гаплашаман... Сен нотўғри тушунганга ўхшайсан...

Ўжарлик қилдим ва эрим чиқиб кетгач, мен ҳам йўлга

отландим. Ұйлаганимдек, Юл қасрда яшамас экан. Түрт хонали гишгин уй, қимматбаҳо мебеллар, аквариумсимон телевизор.

Хогини кўримсизгина эди. Нега келганимни дарров пайқади, юпатишга тушди. Гап оҳангидан Гунчани хотин эмас, Юлнинг энагаси, ёки бўлмаса, жазманлар бўйича иш юритувчиси деган тахминга бориш мумкин эди.

Кўнглим айниб, уйга кетишга чоғландим.

— Демак, эрингизни тийиб ололмайсиз? У оиламизни бузиб юборса, сиз ҳам қарғишимга қоласиз.

Гунча остонада орқамдан етди-да:

— Менга қаранг, — деди, — Юлнинг хотини йўқ. Мен чўрисиман. Тур деса тураман, ўтир деса ўтираман. Юл сизни ёқтириб қолган бўлса, ниятига эришади.

Ғазабимни босолмай эримнинг ишхонасига йўл олдим. Темир йўл бекати ёнидаги алламбало омборхоналар қаторидаги мрамар цехларидан бири Юлга қарар экан. Шу ерда биратула қабртошлар ҳам ясаларди.

Сайдулла тошга энгашганча кимнингдир исмини ўйиб ёзарди. Ҳайратдан ёқа ушладим. Шунча вақт ўзини бизнесмен кўрсатиб юрган одам оддий тоштарош эди. Қамалиб кетиши-ю озодликка чиқиши — барчасида Юлдан бошқа кимсанинг қули йўқлигига амин бўлдим. Юл гиёҳфурушлик билан ҳам шуғулланади. Унга қўғирчоқ керак эди, топди. Агар эрим унинг қўғирчоғи бўлмаганида, мени йўлдан уришга ботинолмасди. Кимга дуч келганимизни тўлиқ англадим. Юлнинг оиласи ҳам, дўстлари ҳам, ишхонаси ҳам қўғирчоқлардан иборат эди. У одамларни қулида ҳар мақомга ўйнатиб юрган маккор, ҳеч нарсадан тап тортмас учига чиққан бадкирдор. Унча-мунча одам ниқобини йиртиб ташлолмайди.

Эрим дод-фарёдларимни эшитишни ҳам истамади. Юлнинг ишқ изҳоридан сўнг қўл остида бамайлихотир ишлаб юриши ҳаммасини айтиб турарди. Қишлоққа, ота-онамникига кетдим. "Эрининг жўраси маст бўлиб ҳазил қилса, ажрашаман, деб аразлаб келиб қўйганмиш, жувонмарг" деб бошимга маломатлар ёғилди. Ўзимнинг яқинларим ҳам менга қарши чиқишди.

Шаҳарга қайтдим. Юл аввалгидек эрим маст бўлган кунлари келарди..."

* * *

Бошқа ёзув тополмай дафтарни ёпиб, Шахризоданинг ширакайф кўзларига тикилдим.

— Давоми йўқ, энди ёзаман, — деди у.

— Бу ерга ким билан келганингиз қизиқтираяпти.

— Ў-ў, қандай фикрга борганингизни билдим, — кулимсиради жувон, — ҳарқалай, Юл билан келганим йўқ. "Энагаси" бўлмиш Гунчага дугона тутинганман. У ёмон қиз эмас, борадиган жойи йўқ, холос. Шунинг учун Юлнинг хизматини қилиб юради.

— Ким биландир кетди, дедингиз...

— Дугонамми? Ҳа... уни севган курсдоши учраб қолди, тўрт йил севишган, ҳализамон кеп қолади. Гунча яхши қиз, фақат шахсий бахти йўқ.

— Кўп нарсаси йўқ экан, — дедим кинояомуз. — Ресторанда ичиб юрсангиз эрингиз индамайдими?

Шахризода қўл силтади.

— Аввал ўзини билсин. У бир тўнка... умримни еди... Мен ўзимга-ўзим садоқатли бўлиб қолиш учун "Садоқат"га келаман... — Катъий оҳангда қўшиб қўйди: — Хиёнат кўчасига киришдан жирканаман. Шусиз ҳам кўғирчоқлар дунёсида адоий тамом бўлаяпман.

Соатига кўз ташлаб, ўрнидан турди. Дафтарни олди-да, кетаётиб:

— Сиз ҳеч қанақа журналист эмассиз, — деди чимирилиб. — Хайр, ака, яна бирпас қолсам, сиз ҳам Юлга айланиб қоласиз. Анави ўртоғингиз эса зўр одам. Хотинбоз эмаслигини билганим учун бир-икки оғиз гаплашгим келганди.

Шу учрашувдан сўнг бир йил ўтди. Анталияда ошигим олчи бўлиб, мўъжазгина ошхонани ишга тушириш насиб этди. Ўзимда йўқ хурсанд эдим. Баъзан гўзалликда бебаҳо қизлар учраб қолар, Дурбекдан сўкиш эшитмаслик учун ўзимни содиқ дўстдек тутардим.

Серқуёш кун эди. Дурбек қовоқ уюб хонамга кирди.

— Соҳилга юр, ачинарли манзарани кўрасан, — деди ҳорғин ҳолда.

— Кимдир чўкиб кетибдими?

– Йўқ. Лекин нимадир чўккани аниқ. Уни номусми, садоқатми, имонми — бир нима деб атаса бўлади.

Соҳилбўйида ҳар кунги манзара. Ички либосдаги эркагу аёллар, соябонлар, қайноқ қумлоқ, жимирлаётган ҳавза.

Дурбек сув ювиб турган денгиз лабида тўхтади. Чўмилаётганлар орасидан иккитаси кулишиб-чақчақлашиб қирғоққа чиқиб келарди. Жувонга қарадим у каловланиб қолдим. У Шаҳризода эди, устида чўмилиш кийими, холос. Назаримда, денгиз ҳам уни таниёлмаётгандек шовиллаб қўяр, яланғоч баданини силаб-сийпалаб, томчиларга айланиб, думаланиб тушар, йўқ, бу бошқа дегандек ортга чекинар эди.

Дурбекни туртдим ва шаҳд билан жунаб қолдим. Бироқ шу пайт ортимдан "Салим ака!" деб чақирди таниш овоз. Ким экан у Салим акаси деб қарасам, Шаҳризода каминага имлаяпти.

– Мени чақираяпсизми? — дедим танимаганга олиб.

– Ўшанда фамилянгизни айтмагандингиз, сохта журналист, — дея у асло уялмасдан қўл узатди, — Анталияди учратганимдан хурсандман. Нега ажаблანаяпсиз? Демак, исмингиз ҳам Салим эмас экан-да?

– Э, ўзимни Салим деб таништиргандим-а? Узр...

Шаҳризода ичимлик харид қилаётган дароз йигитга ишора қилиб, деди:

– Тагин дафтаримдаги гапларни гапириб юрманг, Юл ака шу киши бўладилар, жаҳли бурни устида.

Ювиндини босиб олган каби ижиргандим.

– Нега гапирар эканман? Барибир ажрашибсиз-да? Нимаиди оти? Сайдуллами?

– Йўқ, ажрашмадим, — деди Шаҳризода беандиша кулиб. — У киши яна қўлга тушиб қолдилар. Келгуси йил қамоқдан чиқса керак.

Шундан сўнг Шаҳризодани қайтиб кўрмадим. Дурбек Анқарадаги бир ташкилот билан келишолмай судга тушиб қолиб, юртимиздаги ресторанини сотиб юборди. Янги хўжайинга ном ёқмабди, "Олтин куз" деб ўзгартирибди. Шаҳризода туғилган хазонрезги кузни эслаб, уни бу ерда яна учратишимга ишонч ҳосил қилдим. Аминманки, энди жувон умрининг ҳам кузига етган бўлади.

МУНДАРИЖА:

Икки ит афсонаси.....	3
Чилласи чиқмаган келинлар.....	36
Оқ соя.....	47
Сандиқда сақланган сир.....	53
Клеопатра дастурхони.....	62
Отхонадаги арвоқ.....	70
Тоғлик жувон.....	75
Учинчи калит.....	84
Эбжин алвастиси.....	94
Кекса қайнотанинг васияти.....	100
Қора-қизил эшик.....	136
Афсун.....	148
Унутилган одам.....	157
Еттига дўши.....	164
Бахтсизлик бир қадам.....	170
Дарбадар хотин.....	175
Отасиникидан қайтмаган келин.....	184
Узук.....	198
Оқ атиргуллар.....	203
Кичик Жумонг.....	213
Мархум келиннинг хиёнати.....	219
Чақалоқ.....	223
Чеккадаги зинапоя.....	229
"Хайр, мушукча".....	237
Қўғирчоқнинг кузи.....	241

Адабий-бадiiй нашр

Азамат ҚОРЖОВОВ

АФСУН

Ҳикоялар

Муҳаррир: И.Шоймардонов

Мусаҳҳиҳ: У. Юнусов

Дизайнер: Р. Ташматов

Оператор: Н. Муҳитдинова

Нашриёт лицензияси АИ № 231 Босишга рухсат этилди
25.03.2015. Қоғоз бичими 60x84 1/16. Virtec Times UZ гарни-
тураси. Ҳажми 16,0. Адади 5000 нусха.

Буюртма № 12

Нашриёт лицензияси: АИ № 231 16.11.2012

«ТАФАККУР» нашриёти

100115, Тошкент, Чилонзор кўчаси, 1а-уй.

«Dizayn-Print» МЧЖ ЎИЧК босмахонасида чоп этилди.

—100054. Тошкент-шаҳри, Чўпон Ота кўчаси, 28а-уй.

Dizayn-print@mail.ru